

KRIMINOLÓGIAI TANULMÁNYOK

48.

Országos Kriminológiai Intézet

**KRIMINOLÓGIAI
TANULMÁNYOK
48.**

BUDAPEST, 2011

Közvéteszi
az Országos Kriminológiai Intézet

A sorozatot 1962-ben alapította Dr. Gödöny József

Szerkeszti:
a szerkesztőbizottság

Felelős szerkesztő:
Dr. Virág György
az Országos Kriminológiai Intézet igazgatója

© Dr. Virág György, 2011

ISSN 1586-4596

TARTALOM

Előszó

7

SZABÓ IMRE

A számítástechnikai adat mint elektronikus bizonyíték

13

PARTI KATALIN – VIRÁG GYÖRGY

A szájbergerek és a bicikli

A kelet-európai gyerekek nethasználatának specifikumai

29

KÁRMÁN GABRIELLA – NAGY LÁSZLÓ TIBOR – SZABÓ IMRE – WINDT SZANDRA

A szellemi tulajdon-jogokat sértő bűncselekmények kutatása

49

GYURKÓ SZILVIA

A jogellenesen külföldre vitt gyermekek – az esetek és az
ellátórendszer jellemzői

81

BARABÁS ANDREA TÜNDE

A mediáció lehetőségei a büntetés-végrehajtásban

98

UTASI JUDIT

A gyűlöletbűnözés háttere

115

PÓCZIK SZILVESZTER

A gyűlöletbeszéd és a holokauszttagadás szankcionálása
a német nyelvű országokban

127

NAGYLÁSZLÓ TIBOR

A közfeladatot ellátó személyek elleni erőszak vizsgálata

144

KEREZSI KLÁRA – KÓ JÓZSEF – ANTAL SZILVIA

A bűnözés társadalmi költségei

168

KÁRMÁN GABRIELLA – KISS ANNA

A hamis és meghamisított festmények azonosítása

196

MÉSZÁROS ÁDÁM

Titkos gondolatok

213

SUMMARIES

227

Előszó

A valóság tünékeny, a könyvek szilárd szemtanúk – a múltó idő mementóiként sorakoznak polcainkon. Ismét eltelt egy év: az Országos Kriminológiai Intézet újabb éves gyűjteményes kiadványát, immáron a 48. Kriminológiai Tanulmányokat ajánlhatjuk az érdeklődő olvasók figyelmébe.

Van-e izgalmasabb és izgatóbb a bűnnél? A kriminalitás világát fokozott érdeklődés, feszült kíváncsiság övezi: a bűn örök és folytonos tárgya a kulturális fogyasztásnak, és terepe a megismerésre és megértésre vágyakozó kérdéseknek. Szorongásainkra sóváran várunk megnyugtató bizonyosságot: tudni akarjuk, hogyan és miért történhetett meg mindez, és vágyjuk a megerősítést, hogy a jövőben a tudás védelmet ad majd a veszélyekkel szemben.

Miért is követnek el szörnyű bűnöket egyesek (miközben mások meg nem)? Az ember a prehistorikus idők óta keresi a feleletet arra, mi lehet az ilyen tettek oka, hogyan, miért válnak tettessé elkövetők, miben mások ők, mint a törvénytisztelők – mi különbözteti Ábeltől Káint. A bűn és a bűnöző ember magyarázatára a hétköznapi gondolkodás, a naiv pszichológia is próbál feleleteket adni, többnyire mentálisan vagy erkölcsileg diszkreditálva a bűnös embert. Sokáig a tudományos igényű magyarázatok között is a biológiai és a morális megközelítések uralkodtak; némelyek kézenfekvőnek tűntek, mások megmosolyogtatónak. A tizenharmadik-tizenkilencedik század óta a tudományos gondolkodás – elsősorban az erre a kérdésre „szakosodott” kriminológia – egyre intenzívebben keresi a válaszokat: leíró elemzéseket és oksági teóriákat gyárt bűnről, bűnelkövetőről és bűnhódésról, rendszerez, klasszifikál, intervenciókat dolgoz ki, hogy azután, ha csak időlegesen is, teremtényét szemlélgetve megpihenhessen. Így születnek – David Garland elnevezéseit kölcsönvéve* – a „Lombroso-projektek”, vagyis a kauzális, magyarázó tudomány kialakítására törekvő elméletek, amelyek azon az előfeltevésen alapulnak, hogy a bűnelkövetők valamilyen tudományos módon elhatárolhatók a nem bűnözőktől; és „kormányzati projektek”, vagyis azok a programok, amelyek a bűnelkövetés társadalmi kezelése érdekében a bűnözéssel kapcsolatos nagy mennyiségű információ felmérésére törekszenek. Ám hiába a hosszas történelmi múlt, a szinte szakadatlan elméletalkotás, ha körbenézünk, mégiscsak azt látjuk, a bűn,

* Garland, D.: Of Crimes and Criminals: The Development of Criminology in Britain. In: Maguire, M. – Morgan, R. – Reiner, R. (eds.): The Oxford Handbook of Criminology, 3rd edition. Oxford University Press, 2002, 8. o.

miként a bűnös, itt van velünk, Káin és Ábel óta gyakorlatilag ugyanúgy, s egészében, mindenre kiterjedően ma sem tudunk magyarázatot adni az alapvető kérdésfelvetésekre. Tegyük hozzá mindjárt, igaztalan is lenne ezzel az elvárással élni egy olyan összetett emberi magatartás megértésére és magyarázatára, mint a bűnelkövetés. Teljességében valószínűleg egy megközelítés sem lehet önmagában alkalmas, egy teória sem értelmezheti az összes bűncselekményt vagy a bűnelkövetés valamennyi aspektusát, elemét.

Adódik persze a kérdés: vajon ment-e a kriminológia által a világ előrébb? Tudunk-e mást, hasznosabbat, használhatóbbat bűnről és bűnelkövetőről, mint eleink, vannak-e működő, pragmatikus előnnyel kecsegtető eredményei az évszázados törekvéseknek, hová, mire vezetett a tudományos megismerés, ha egyáltalán? Egy tanulmánykötetet ajánló/felvezető előszóban nem vállalkozhatunk arra, hogy elmélyüljünk ebben az episztemológiai felvetésben, és talán itt és most ez nem is feladatunk. A kötet szerzői, az intézet kutatói pedig nyilván töretlenül bíznak abban, hogy munkájuk, tevékenységük nem hiábavaló, s hogy ezt az írásaikban objektíválódo eredményeik is igazolják.

A Kriminológiai Tanulmányok legújabb, 48. kötete a kriminológia tudományterületét érintő aktuális kihívásokra, feladatokra reagáló kutatások, elméleti okfejtések gyűjteménye. Kutatóink a technikai fejlődés, a határok nélküli Európa, a posztmodern társadalom tüneteinek vizsgálata, elemzése alapján igyekeznek általános érvényű válaszokat megfogalmazni és a jogalkalmazói szakma képviselőit segítő tudományos adatokat, eredményeket közzétenni.

Tanulmánykötetünk Szabó Imre *A számítástechnikai adat mint elektronikus bizonyíték* című írásával indul, és a technikai, technológiai fejlődés által generált jelenségek, problémák elemzésével foglalkozó dolgozatokkal folytatódik. A Parti Katalin és Virág György által jegyzett *A szájbergerek és a bicikli – A kelet-európai gyerekek nethasználatának specifikumai* című, valamint a Kármán Gabriella – Nagy László Tibor – Szabó Imre – Windt Szandra munkáját bemutató *A szellemi tulajdon-jogokat sértő bűncselekmények kutatása* címet viselő tanulmányok kerültek még a kötet első blokkjába.

Szabó elméleti, kriminalisztikai fókuszú tanulmányában általános érvénnyel fogalmazódik meg, hogy speciális szabályok és jogintézmények vonatkoznak a számítástechnika és az online tér közvetítésével (fel- és kihasználásával) elkövetett cselekményekre. A számítástechnikai hálózati környezetben megvalósuló bűnözés elleni harcban „*a probléma oka az informatika sajátosságaiból adódik, nevezetesen, hogy a számítástechnikai adatok könnyen megsemmisülhetnek, eltűnhetnek, ráadásul a számítástechnikai adatokat másodpercek alatt meg lehet változtatni, mozgatni vagy törölni*”.

Parti és Virág tanulmánya a jogalkalmazás nehézségeiről a felhasználókra irányítja az olvasó figyelmét: a budapesti középiskolákban tanuló tinédzserek „netezési szokásait” mutatja be, és azt, hogy az internethasználat – médiában gyakran megjelenő – veszélyeit hogyan kezelik, értékelik a gyerekek. A csaknem 1200 fős mintán végzett kutatás eredményeit ismertető írás következtetése szerint *„ami az internethasználat veszélyeit illeti, a kutatások adatai alapján nem állíthatjuk, hogy az internet veszélyesebb lenne a korábbi médiumoknál [...]. Mindazonáltal a megkésett fejlődéssel együtt járó sajátosság, hogy a kelet-európai gyerekeket szüleik lemaradása nagyobb önállóságra készíteti a nethasználattal kapcsolatos problémák megoldásakor – legyen az technikai probléma vagy illegális, illetve káros tartalommal való szembesülés.”*

A kötet első tematikus, a technikai fejlődés által generált próbatételeket elemző blokkját egy nagyobb kutatói team által – a Hamisítás Elleni Nemzeti Testület (HENT) felkérésére – végzett, a szellemitulajdon-jogokat sértő bűncselekmények jellemzőit vizsgáló empirikus kutatás ismertetése zárja. A téma elemzésének különös aktualitást ad, hogy *„Míg az összes regisztrált bűncselekmények száma a vizsgált időszakban (2002 és 2009 között) három százalékkal csökkent, a szellemitulajdon-jogokat sértő deliktumoké megduplázódott. [...] Kétségtelen, hogy a digitális-információs forradalom a szellemitulajdon-jogok védelme terén is paradigmaváltást tesz szükségessé.”* A sokoldalú feldolgozás alapján a szerzők megállapítják: *„A megoldást a társadalom jelentős részének kriminalizálása helyett az üzletszerű bűncselekményekre koncentráló gyors és hatékony bűnüldözésben és felelősségre vonásban, az eljáró hatósági személyek szakismeretének bővítésében, a jogpropaganda, főként a fiatalok körében történő felvilágosító tevékenység fejlesztésében látjuk.”*

A digitális forradalom mellett napjaink másik nagy kihívása a világ globálissá, Európa határok nélkülivé alakulása. Ennek egyik negatív következménye, „mellékhatása” a határokon átnyúló konfliktusok megjelenése. A folyamat egyik – szintén rendszeres médiareprezentációval kísért – dimenziója a jogellenesen külföldre vitt gyerekek ügye, problémája. Gyurkó Szilvia *A jogellenesen külföldre vitt gyermekek – az esetek és az ellátórendszer jellemzői* című tanulmányában megállapítja: *„Az uniós csatlakozás óta évről évre növekvő számban fordulnak elő jogellenes gyermekelviteli ügyek is.”* Ezek az esetek súlyos traumát jelentenek a gyerekeknek és az érintett családoknak, ezért az ügyek háttéréül szolgáló joganyag és az esetek jellemzőinek ismerete alapvetően javíthatja az esetkezelés hatékonyságát és csökkentheti a gyermekek viktimizálódásának esélyét vagy súlyát.

Az áldozatok helyzetének és büntetőeljárásban játszott szerepének egyik fontos jellemzője, hogy van-e lehetőség a megbékélésre (és az elkövetőnek a jóvátételre). *„Az elkövető találkozása a sértettel jelentős szerepet játszhat abban, hogy felmérhesse tette következményeit és a károkat, amelyeket a valóságban okozott, a sértettnek pedig segítheti*

a történetek feldolgozását és a megbékélést” – írja Barabás Tünde *A mediáció lehetőségei a büntetés-végrehajtásban* című tanulmánya bevezetőjében. A szerző a börtön-mediáció nemzetközi gyakorlatát körbejárva vizsgálja a módszer előnyeit, hátrányait, az érintettek mellett az intézmények és a társadalom szerepét is értékelve.

Egy társadalmat kriminalitása is jellemez: általános állapotáról sokat elárul a bűnözés, annak sajátosságai, volumene. A tanulmánykötet következő blokkja olyan elkövetési magatartásokkal (és motivációkkal) foglalkozik, amelyek érzékeny indikátorai annak, milyen világban, országban élünk. Utasi Judit *A gyűlölet-bűnözés háttere* című tanulmányában „*a gyűlölet motiválta bűncselekményeket kiváltó tényezőket, a gyűlölettett tipikus megjelenési formáit*” szemlélteti, bemutatva a gyűlölet-bűncselekmények kezelési lehetőségeit is; míg Póczik Szilveszter *A gyűlöletbeszéd és a holokauszttagadás szankcionálása a német nyelvű országokban* című írása a valamely társadalmi csoport megalázása, megfélemlítése céljából elkövetett szóbeli vagy írásbeli erőszak speciális jelenségcsoportjával foglalkozik. Póczik tanulmányában megállapítja: „*bizonyosak lehetünk benne, hogy a rasszista, gyűlöletkeltő magatartást és megnyilvánulásokat, valamint a holokauszttagadást és náci beszédet érintő politikai és társadalmi vita és az ahhoz kapcsoló jogalkotás, valamint a célszerűnek látszó jogi eszközök és megoldások körüli élénk diskusszió még távolról sem zárult le, sőt számos jel mutat arra, hogy mindennek még csak az elején tartunk*”.

Egy ország általános állapotának értékelésénél az is beszédes, hogyan reflektál a társadalom önmagára, egyes polgáira. A gyűlölet és annak különböző (a büntető igazságszolgáltatás számára is feladatot jelentő) megnyilvánulási formái nemcsak az Utasi- vagy a Póczik-tanulmányban megjelenő direkt, közvetlen formában érhetők tetten, de a társadalmi értékeket hordozó egyes személyek védelmében, az őket érő támadásokban is. Utóbbival foglalkozik Nagy László Tibor *A közfeladatot ellátó személyek elleni erőszak vizsgálata* című tanulmánya. A vizsgált jelenség kapcsán a szerző megállapítja: „*a cselekmények motívuma legtöbbször az elkövetők rendretutasítása. Az elkövetések hátterében felfedezhető a normák megbecsülésének hanyatlása, a jó értelemben vett tekintélytisztelt elutasítása, egyfajta virtusz, túlzott önérték megnyilvánulása, az alkoholos befolyásoltság szerepe, de nem egyszer a sértetti közrehatás is.*” Az empirikus kutatást bemutató tanulmány a vizsgálati eredmények (és a jogkövetkezmények) értékelése után az alábbi következtetést tartalmazza: „*Szükséges lenne a közfeladatot ellátó személyek konfliktuskezelő képzése, valamint célszerű volna a közvetítői eljárás e bűncselekményre történő kiterjesztése is.*”

A bűncselekmények elkövetése, a bűnözés rendkívül eltérő jelenségeket, magatartásokat foglal magában, és a társadalom szempontjából is igen eltérő következményei lehetnek. Egyvalami azonban mindenki számára egyértelmű: a bűnözésnek nagy ára van, és nemcsak morális, elvi síkon, hanem pénzügyi, gazdasági

szempontból is. Utóbbi járja körül Kerezi Klára – Kó József – Antal Szilvia *A bűnözés társadalmi költségei* című tanulmánya, amelyben a szerzők bemutatják a bűnözés költségszámításának nemzetközileg leggyakrabban használt módszereit, és kísérletet tesznek a magyarországi helyzet feltárására. „A szerzők, a 2009-es évet bázisévnek tekintve, összegzik a bűnözéssel közvetlenül összefüggő társadalmi kiadásokat, majd – más hazai kutatások és adatbázisok felhasználásával – a szekunder társadalmi hatásokat is számításba veszik.”

A bűnözés költsége (a maga teljességében) soha nem lesz számszerűsíthető, részben a rejtve maradó (latens) bűnelkövetés, részben pedig az igen nehezen „forintosítható”, nem vagyoni, érzelmi, erkölcsi károkozás miatt. Kármán Gabriella és Kiss Anna dolgozata *A hamis és meghamisított festmények azonosítása* címmel kriminalisztikai fókuszon keresztül foglalkozik a műtárgyhamisítás jelenségével és azzal az esztétikai, morális károkozással, amit a hamisítás, a nem valódi műalkotások előállítása, kereskedelme okoz – mindannyiunknak. A szerzők megállapítják: „A technika fejlődése magával hozza a reprodukciót, és a sorozattermelésben azonos tárgyak sokasága születik meg, hogy viszonylagossá váljon az eredeti és a hamis közötti megkülönböztetés, mivel a reprodukció kiszorítja az előbbit. Reméljük, hogy nem így lesz, és a művészet történeti, filozófiai és nyomtani értelemben is mindig megőrzi majd egyéni, eredeti jellegét.”

2010-ben a technika, a társadalmon belüli feszültségek, a gyűlölet, a globalizált világ, a megbékélés és jóvátétel lehetőségei, valamint a bűnözés ára foglalkoztatta az intézet kutatóit. Az éves intézeti munkát reprezentáló tanulmánykötet záró tanulmánya, Mészáros Ádám *Titkos gondolatok* című írása, mindeme témák és problémák summázataként, az elfedés, elleplezés és provokáció jelenségét járja körül – dogmatikai oldalról. A szerzőnek az „ihletet” a tanulmány megírására a korrupció témakörében végzett kétéves kutatása adta. „A dolgozatban felvetett jogintézmények közötti kapcsolat a titok, valaminek az elleplezése, elfedése. Ez ugyanúgy lehet a bűncselekmény elkövetésére ösztönző provokatív szándék, mint a bűnüldözési célú információszerzés titkos módja.” A hangsúlyt a szerző ezúttal erre a két intézményre helyezi.

A világ megismerése, a világról, az ember működéséről való gondolkodás, a tudomány bizonyosan nem valamiféle egyenes vonalú fejlődés szerint írható le. Gyakorta körbejárunk csupán, hibát hibára halmozva, és szerény lehetőségeink korlátai figyelmeztetően intenek a kellő alázatra. A huszonegyedik század kriminológiájának egyik eminens feladata, hogy a deviáns emberi magatartás megismerésére és megértésére törekvés cselekvő folyamatosságát fenntartva bizonyítékalapú (*evidence based*) tényeket tárjon fel és szolgáltatson a döntéshozók és a köz számára egyaránt. Bizonyosan nem véletlen, hogy a kriminológiai gondolkodás karrierje a tizenkilencedik századtól ível fel, némiképpen egybeesve egyebek között a tudományos lélektan

önállósodásával, majd a humanisztikus gondolkodás erősödésével. Aki bűnről szól, egyúttal az erényről is beszél, aki bűnt kutat, egyidejűleg a bűntől való szabadságot is keresi. Az elmúlt másfél száz évben elképesztő sebességgel változtak, javultak az emberi létezés fizikai, technikai feltételei Európában, és ha nem is ezzel a gyorsasággal, mégis látványosan erősödött, „tömegesedett” a minden értelemben szabad és félelemmentes emberi lét iránti vágy és ennek köznapi, illetve tudományos artikulálása. S bár a szkeptikus hagyomány vonzóbb a dogmatikusnál, minden kétséggel együtt is olybá tűnik, a kriminológia törekvése, útkeresése – eredményei erejétől függetlenül – fontos része ennek a folyamatnak.

Újabb kötetünket abban a reményben ajánlom a kollégák és az eredményeink iránt érdeklődő olvasók figyelmébe, hogy az elmúlt esztendő kutatási tevékenységét bemutató kiadvány figyelemfelkeltő gondolatokat, érveket, ismereteket nyújt, meggyőző és használható adatokat szolgáltat számukra, és a publikált munkák továbbgondolásra érdemesek.

Budapest, 2011. április

Virág György

A számítástechnikai adat mint elektronikus bizonyíték

A magyar szabályozás elemzése az Európa Tanács számítástechnikai bűnözésről szóló egyezménye alapján

Az elektronikus bizonyítékok vonatkozásában a számítástechnikai adatoknak van kiemelt jelentőségük, amelyek körében három adatkör határolható el: a forgalomra vonatkozó adatok (traffic data), az előfizetőre vonatkozó adatok (subscriber data) és a tartalomra vonatkozó adatok (content data) köre. A különböző típusú adatok – tekintettel azok különböző szenzitivitására – eltérő eszközök igénybevételel ismerhetők meg a hatóságok által. A dolgozatban a számítástechnikai adatok megszerzésének jogintézményeit mutatom be.

Bevezetés

A számítástechnikai hálózati környezetben megvalósuló bűnözés elleni harc egyik legnagyobb próbatétele az elkövető azonosítása és konkrét magatartásának, valamint a magatartása következményeinek a meghatározása. A probléma oka az informatika sajátosságaiból adódik, nevezetesen, hogy a számítástechnikai adatok könnyen megsemmisülhetnek, eltűnhetnek. Ráadásul a számítástechnikai adatok másodpercek alatt megváltoztathatók, mozgathatók vagy törölhetőek. A nyomozás sikerének a kulcsa így annak hatékonyságában és a nyomozás titkoságában keresendő.

Az informatikai bűncselekmények nagy számban számítástechnikai rendszereken folytatott kommunikáció¹ továbbításának eredményeként valósulnak meg. Ezek a kommunikációs elemek tartalmazhatnak illegális tartalmakat (például tiltott pornográf felvételek), számítógépes vírusokat vagy más informatikai utasításokat, amelyek interferenciát okoznak a számítástechnikai adatokban vagy más rendszerfunkcióban.

Az informatikai bűncselekmények esetében az egyes cselekmények megtörténtét, az elkövetés körülményeit informatikai környezetből kell a hatóságoknak

¹ A kommunikáció a dolgozatban az informatikai adatközlésre vonatkozó kommunikációt jelöli.

megismerniük, amihez mind a felderítés szakaszában, mind a büntetőeljárás során speciális szabályok, jogintézmények állnak a rendelkezésükre.

Az esetek többségében a számítástechnikai rendszer adathordozója tárolja azt az információt, amelyre a nyomozó hatóságnak a bűncselekmény bizonyításához szüksége van. További információkat hordozhatnak például a különböző szoftverek által generált ideiglenes állományok (.temp fájlok stb.), de valamely input vagy output eszköz is szolgáltathat bizonyítékot az elkövetés körülményeire. Ezen túlmenően fontos információkat hordozó számítástechnikai adatok vannak a hálózatok működéséért felelős számítógépeken, vagyis azokon a számítástechnikai rendszereken, amelyek elengedhetetlen szerepet játszanak a több számítástechnikai berendezés összekapcsolásával létrejövő számítástechnikai hálózatokban zajló kommunikáció szervezésében. Ezek az adatok arra vonatkozóan hordoznak információt, hogy a számítástechnikai rendszerek mikor milyen számítástechnikai adat közvetítésében vettek részt, az honnan érkezett hozzájuk, és melyik számítógépre kellett továbbírányítaniuk.

A számítástechnikai adat mint elektronikus bizonyíték

Az Európa Tanács számítástechnikai bűnözésről szóló egyezményének (Cyber-Crime Convention, a továbbiakban: CCC) definíciói között található a számítástechnikai adat fogalma. A definíció az ISO szabvány adatfogalmára épít. A CCC 1. cikke alapján a *számítástechnikai adat információknak, tényeknek, fogalmaknak olyan formában való megjelenése, mely a számítástechnikai feldolgozásra alkalmas, ideértve azon programot is, mely valamely funkciónak a számítástechnikai rendszer általi végrehajtását biztosítja*. Szemantikus síkon az adat az információt jelenti. Azonban nemcsak emberi közlést kell ezen érteni, hanem egy számítástechnikai berendezés által önállóan előállított és egy másik gép vagy szoftver számára nyújtott utasításokat is. A definíció értelmében tehát egy digitális fénykép ugyanúgy számítástechnikai adatnak minősül, mint egy szöveges dokumentum, vagy valamely operációs rendszer a maga egészében, vagy annak egy részfunkciót megvalósító programja is.

A számítástechnikai adatok adattípusai: a forgalomra, az előfizetőre és a tartalomra vonatkozó adatok²

Három tipikus adattípust lehet megkülönböztetni a számítástechnikai adatok körében, azok statikus állapotában: forgalomra vonatkozó adatok (*traffic data*),

² A számítástechnikai adatok csoportosításának alapját a CCC szerinti adatkörök adják.

tartalomra vonatkozó adatok (*content data*) és az előfizetőre vonatkozó adatok (*subscriber data*). Az adatok azonban csoportosíthatók dinamikájuk szerint is: tárolt adatokra és a kommunikációs folyamatban részt vevő adatokra bonthatók. Ez utóbbi csoportosítás lényege, hogy a tárolt adatok vonatkozásában azok megismerését illetően más típusú jogintézmények állnak a hatóság rendelkezésére, mint a valós idejű kommunikáció során történő adattovábbítás megismerésére.

A forgalomra vonatkozó adatok közé tartoznak a különböző szerverek fel- és le-töltését naplózó adatállományok, elektronikus postafiók elérését regisztráló adatállományok, biztonságtechnikai programokban tárolt információk stb., amelyek a kommunikáció forrása és címzettje számítógépeinek azonosítását segíthetik elő. A CCC ezen kívül megkülönbözteti még az előfizetői adatok, valamint a tartalomra vonatkozó adatok körét. Az előfizetőre vonatkozó adatok az adott kommunikáció címzettjének vagy forrásának a személyazonosításhoz szükséges adatai, míg a tartalomra vonatkozó adatok a kommunikáció információtartalmát takarják.

A forgalomra vonatkozó adat

A forgalomra vonatkozó adatot kommunikációs kapcsolatban lévő számítógépek generálják annak érdekében, hogy a kommunikációt az eredetéből a céljához irányítsák. A CCC definíciója szerint a forgalomra vonatkozó adat minden olyan, a számítástechnikai rendszeren átmenő és a számítástechnikai rendszer mint a kommunikációs lánc egyik eleme által létrehozott kommunikációra vonatkozó adat, amely jelzi a kommunikáció származási és rendeltetési helyét, útvonalát, óráját, napját, terjedelmét és időtartamát vagy a szolgáltatás típusát.³

A hazai jogban a forgalomra vonatkozó adatfogalom megnevezés helyett a kísérő adat került megfogalmazásra. E szerint kísérő adatokon az elektronikus hírközlési szolgáltató hálózatában és azzal összefüggő informatikai rendszereiben az adott kommunikációval összefüggésben az adott szolgáltatás teljesítésével kapcsolatban keletkező, illetve az elektronikus hírközlési szolgáltató hálózatában rendelkezésre álló adatokat kell érteni.⁴

Ez a megfogalmazás felveti azonban azt a kérdést, hogy mi a helyzet azokkal a közvetítő szolgáltatókkal, amelyek nem nyújtanak elektronikus hírközlési szolgáltatást, csak információs társadalommal összefüggő szolgáltatást. E szolgáltatók vonatkozásán keletkezhetnek a forgalomra vonatkozó adatok (például egy privát oldal fórumregisztrációja során keletkező adatok), a jelenlegi szabályok szerint

³ 2001. évi CXXI. törvény miniszteri indokolása.

⁴ 180/2004. (V. 26.) kormányrendelet (a továbbiakban: adatszolgáltatási rendelet) 2. § e) pont.

azonban velük kapcsolatosan nem alkalmazhatók azok a jogintézmények, amelyek az elektronikus hírközlési szolgáltatók vonatkozásában igen.

Az előfizetőre vonatkozó adat

Az előfizetőre vonatkozó adat⁵ bármely számítástechnikai adat formájában vagy más formában megjelenő, az adott szolgáltató által birtokolt, előfizetővel kapcsolatos, a tartalomra vagy a forgalomra vonatkozó adatoktól eltérő információ, amely lehetővé teszi, hogy megállapítsák az előfizető által használt kommunikációs szolgáltatás típusát, az erre vonatkozóan tett technikai intézkedéseket, valamint a szolgáltatás időszakát. Ezekon túlmenően idesoroljuk az előfizető személyazonosságát, postai vagy földrajzi címét, telefonszámát vagy más elérhetőségét, a fizetésre és a számlázásra vonatkozó adatokat (amelyek szolgáltatási szerződés vagy megállapodás alapján állnak a szolgáltató rendelkezésére), valamint minden más, a kommunikációs berendezés helyére vonatkozó, akár ingyenes, akár visszatértes szolgáltatási szerződés vagy megállapodás alapján a szolgáltató rendelkezésére álló információt is.⁶

A tartalomra vonatkozó adat

A tartalomra vonatkozó adat a kommunikáció információtartalmát jelöli, azaz a kommunikáció értelme, jelentése. Tartalomra vonatkozó adat a kommunikáció üzenete, de minden olyan információ is, amelyet a kommunikáció szállít. Legegyeszerűbb megfogalmazásban: a kommunikációhoz kapcsolódó minden adat, amely nem tartozik a forgalomra vonatkozó adatok körébe, tartalomra vonatkozó adatnak minősül.⁷

Az itt vázolt adatkörök eltérő szenzitivitásúak, ezért szükséges, hogy a felderítés és a büntetőeljárás során a magánszférát érintő hatósági beavatkozások lehetőségét is differenciáljuk a szerint, hogy melyik adat megismerésére jogosult a hatóság.

A számítástechnikai adatok összegyűjtésével és megismerésével kapcsolatos jogintézmények

A számítástechnikai adatok megismerhetők titkos információgyűjtés, titkos adatszerzés, megkeresés, valamint kényszerintézkedések alkalmazásával. A titkos információgyűjtés mind a felderítés, mind a büntetőeljárás során alkalmazható,

⁵ A CCC 18. cikk 3. §-a szerint (az adott cikk vonatkozásában).

⁶ CCC Explanatory Report 177. pont.

⁷ Uo. 229. pont.

míg titkos adatszerzés, illetve kényszerintézkedés csak a büntetőeljárás keretében. A megkeresés a büntetőeljárás során (Be. 71. §; 178/A §) alkalmazható, míg a bűnfelderítés szakaszában adatkérésre (Rtv. 68. §) kerülhet sor. Itt jegyzem meg, hogy míg a megkeresést a büntetőeljárás általános szabályai körében szabályozzák, addig az adatkérést a titkos információgyűjtés keretében. Míg az előbbinél a nyomozó hatóságok mindenféle korlátozás nélkül, addig az utóbbinál szigorú megkötésekkel alkalmazhatják az adott jogintézményt. A kényszerintézkedések körében a számítástechnikai adatok megőrzésére kötelezésnek, a házkutatásnak és a lefoglalásnak van jelentősége.

A nyomozás elrendelése előtt igénybe vehető egyrészt a nemzetbiztonsági célból végzett titkos információgyűjtés (1995. évi CXXV. törvény a nemzetbiztonsági szolgálatokról, a továbbiakban: Nbsztv.), másrészt pedig a (kijelölt) bírói engedélyhez kötött titkos információgyűjtés (1994. évi XXXIV. törvény a rendőrségről, a továbbiakban: Rtv., a nyomozás elrendeléséig ad erre lehetőséget) és bírói engedélyhez nem kötött titkos információgyűjtés (Rtv.). A nyomozási szakban a nyomozás elrendelésétől az iratismertetésig a (nyomozási) bírói engedélyhez kötött titkos adatszerzés (Be.) és a bírói engedélyhez nem kötött titkos információgyűjtés (Rtv.), az iratismertetés után pedig bírói engedélyhez nem kötött titkos információgyűjtés folyhat (Rtv.).

A CCC a II. fejezetében, *büntetőeljárás jog* címszó alatt szabályozza azokat a jogintézményeket, amelyek segítséget nyújthatnak a nyomozó hatóságok számára az informatikai bűnözés elleni harcban. Ennek keretében szabályozza a tárolt számítástechnikai adatok gyors megőrzésének és a forgalomra vonatkozó adatok gyors megőrzésének és részbeni átadásának (II. cím), a közlésre kötelezésnek (III. cím), a tárolt számítástechnikai adatok lefoglalásának és átvizsgálásának (IV. cím), valamint a forgalomra vonatkozó adatok valós idejű összegyűjtése és a tartalomra vonatkozó adatok kifürkészése (V. cím) szabályait.⁸

A CCC 14. cikke szabályozza a számítástechnikai bűncselekményekkel kapcsolatos azon eljárási szabályokat, amelyek minden a CCC-ben szabályozott jogintézmény vonatkozásában alkalmazandók. Ezeket az eljárási cselekményeket három esetkörben lehet alkalmazni:⁹ egyrészt a CCC-ben meghatározott bűncselekményekkel kapcsolatban, másrészt a számítástechnikai rendszer útján elkövetett más bűncselekményekkel kapcsolatban, harmadrészt pedig bármilyen bűncselekménnyel összefüggő elektronikus bizonyítékok összegyűjtésével kapcsolatban.

⁸ A CCC szabályai a büntetőeljárásra vonatkozó 1998. évi XIX. törvény módosításáról szóló 2002. évi I. törvény nyomán kerültek a Be.-be.

⁹ A CCC 14. cikkének második pontja.

További fontos, minden eljárási jogintézmény esetén figyelembe veendő szabály, hogy a jogintézmények alkalmazásakor érvényesülnie kell az arányosság elvének. Az arányosság elvének lényege – különösen az Európa Tanácsnak az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezményére (1950) figyelemmel –, hogy a jogalkotás és a jogalkalmazás során végzett eljárási beavatkozásoknak is arányosnak kell lenniük a támadás természetével és körülményeivel.

Az adatok megismerése érdekében alkalmazható jogintézmények

A megkeresés (Be. 71. §)¹⁰

A bíróság, az ügyész és a nyomozó hatóság tájékoztatás adása, *adatok közlése, átadása*, illetve iratok rendelkezésre bocsátása céljából megkereshet állami és helyi önkormányzati szervet, hatóságot, köztisztviselőt, gazdálkodó szervezetet, alapítványt, közalapítványt és társadalmi szervezetet.¹¹ Az adatszolgáltatási kötelezettséggel érintett szolgáltatóktól a nyomozó hatóság elsősorban a szolgáltatók szervein található tárhelyek adattartalmát, a tárhelyekhez kapcsolódó regisztrációs adatokat, illetőleg a forgalomra vonatkozó adatokat kérheti. Az előbbieket bizonyítékként szolgálhatnak a terjesztési, illetőleg közzétételi deliktumokkal kapcsolatos jogellenes tartalmakra, míg a forgalomra vonatkozó adatok az elkövetési hely beazonosításához nyújtanak segítséget.

A CCC. 18. cikkében foglalt intézkedés lényege, hogy azok a bűncselekménnyel érintett harmadik személyek, akiknek releváns információjuk van egy informatikai bűncselekményről, a hatóságok számára információt szolgáltatassanak. Az intézkedést a CCC szerint két körben lehet alkalmazni. Egyrészt az illetékes hatóságok kötelezhetik a területükön tartózkodó személyt a birtokában vagy az ellenőrzése alatt lévő és számítástechnikai rendszerben vagy számítástechnikai adattároló egységen tárolt, meghatározott számítástechnikai adatok közlésére. Másrészt pedig kérhetik a szolgáltatótól a birtokában vagy az ellenőrzése alatt lévő számítástechnikai adatok közlését. Ebből következik, hogy az intézkedés a már meglévő – tárolt – előfizetőre vonatkozó és a szolgáltatást érintő adatokra, valamint tartalomra vonatkozó adatokra is alkalmazható. A tartalomra vonatkozó adat birtoklása vagy az afeletti ellenőrzés vonatkozásában a tényleges birtoklás, illetve ellenőrzést kell érteni. Az egyezmény értelmében nem tartozik ebbe a körbe például, ha a szolgáltató technikai képességeinél fogva hozzáférhet ugyan az adathoz, de nincs felhatalmazása arra, hogy az adat felett rendelkezessen is.¹²

¹⁰ Közlésre kötelezés: *production order* (CCC 18. cikk).

¹¹ Be. 71. § (1) bek.

¹² CCC Explanatory Report 173. pont.

Házkutatás és lefoglalás¹³

A Be. szerint „A házkutatás a ház, lakás, egyéb helyiség vagy azokhoz tartozó bekerített hely, továbbá az ott elhelyezett jármű átkutatása, illetőleg számítástechnikai rendszer vagy ilyen rendszer útján rögzített adatokat tartalmazó adathordozó átvizsgálása az eljárás eredményessége érdekében” (Be. 149. §). Abban az esetben, ha a számítástechnikai adat az intézkedéssel közvetlenül nem érintett másik számítástechnikai rendszerben található, amely legálisan elérhető a vizsgált számítógépen keresztül, akkor e másik számítástechnikai rendszer tekintetében is elvégezhető a kutatás.¹⁴ Erre vonatkozóan is alkalmazni kell azonban azt a kitélt, hogy a jogintézményeket csak az adott állam büntető joghatóságához kapcsolódó területen lehet alkalmazni. A CCC értelmében a kommunikáció az adott állam területén zajlik, ha valamelyik kommunikáló fél (személy vagy számítástechnikai rendszer) az adott területen található, vagy ha a számítástechnikai rendszer, illetve telekommunikációs eszköz, amelyen keresztül a kommunikáció zajlik, az adott ország területén található.¹⁵ A CCC 19. cikkét a tárolt adatok vonatkozásában lehet alkalmazni. Ebből a szempontból kérdéses lehet, hogy a még meg nem nyitott e-mail üzenet, amely a közvetítő szolgáltatónál található virtuális postaládában található, amíg az üzenet címzettje azt nem nyitja meg, tárolt adatnak tekintendő-e, vagy olyan adatnak, amely még továbbítás alatt áll. Abban az esetben ugyanis, ha a kommunikáció részeként kezeljük ezt az adatot, akkor nem tárolt tartalomra vonatkozó adatként ismerheti csak meg a hatóság, miközben ha tárolt adatként, akkor házkutatás és lefoglalás keretében is.¹⁶

„A lefoglalás a bizonyítás érdekében vagy az elkobzás, illetőleg a vagyoneklobzás biztosítására a dolog birtokának elvonása a birtokos rendelkezése alól. A bíróság, az ügyész, illetőleg a nyomozó hatóság elrendeli annak a dolognak, illetőleg számítástechnikai rendszernek vagy ilyen rendszer útján rögzített adatokat tartalmazó adathordozónak a lefoglalását, amely a) bizonyítási eszköz, b) a törvény értelmében elkobozható, vagy amelyre vagyoneklobzás rendelhető el” (Be. 151. §).

Bizonyítási eszköz lehet például az a merevlemez, amely tartalmazza a forgalomra vonatkozó adatokat. Az elkobzás alá eső dolgok vonatkozásában a Btk. 77. § (1) bekezdésének a) pontja jöhet szóba, különös tekintettel az informatikai bűncselekmények rendszertani osztályozására, amelynél külön kategória a számítástechnikai rendszer mint az elkövetés eszköze. Így például a jogosulatlan belépésnél

¹³ Tárolt számítástechnikai adatok lefoglalása és átvizsgálása: *Search and seizure of stored computer data* (CCC 19. cikk).

¹⁴ CCC. 19. cikk 2. bek.

¹⁵ CCC Explanatory Report 222. pont.

¹⁶ CCC Explanatory Report 190. pont.

az a számítástechnikai rendszer, ahonnan a belépés megvalósul, az elkövetés eszköze, míg az a számítástechnikai rendszer, amelybe a belépés történik, az a dolog, amelyre a bűncselekményt elkövették.

Az elektronikus úton rögzített adatot a hatóság adathordozóra történő rögzítés (átmásolás) útján foglalja le, vagy a helyszínen lefoglalt adathordozóról az adatokat szakértő bevonásával menti le.¹⁷ A CCC szerint a lefoglalás keretében lehetőség van meghatározott számítástechnikai adatok lefoglalására, vagy pedig a teljes adathordozó lefoglalására is (ez célszerű például akkor, ha valószínű, hogy a keresett adatokat felülírták).

Érdekes intézményt tartalmaz a CCC 19. cikke 3. bekezdésének d) pontja, amely a lefoglaláshoz kapcsolódó műveletek között említi az átvizsgált számítástechnikai rendszer fenti számítástechnikai adatainak hozzáférhetlenné tételét vagy eltávolítását. A számítástechnikai adatok lefoglalásának tehát két fő funkciója van, egyrészt bizonyíték szerzését szolgálja, amelyet az adatok másolásával biztosítani lehet, egyszersmind lehetővé teszi az adatok hozzáférhetlenné tételét vagy eltávolítását.

*Számítástechnikai rendszerben tárolt adatok megőrzésére kötelezés (Be. 158. §)*¹⁸

Az adatok megőrzésére kötelezés jelentőségét az adja, hogy a tárolt adatok értékelhetősége, azok könnyű változtathatósága és manipulálhatósága miatt, gyorsan változik. Az adatok kezelői számára nem evidens az adatok büntetőeljárás célra való hatékony megőrzése, ezért akár a belső adatmentési gyakorlat, a rutinszerű törlési eljárások miatt is könnyen elveszhetnek a fontos információk. Emiatt a megőrzésre kötelezés elősegíti, hogy a fontos bizonyítékok ne vesszenek el.

A számítástechnikai rendszerben tárolt adatok megőrzésére kötelezés olyan ideiglenes biztosító jellegű kényszerintézkedés, amely az adatok birtokosának, kezelőjének az adatok feletti rendelkezési jogát ideiglenesen korlátozza. A lefoglalástól eltérően az adat kezelőjét azonban nem fosztja meg a birtoklás jogától.

A kényszerintézkedést azon adatok vonatkozásában lehet alkalmazni, amely számítástechnikai adatok tárolása már megtörtént. Nem tartozik az eszköz hatókörébe, hogy ez alapján a jövőben valaki összegyűjtsön forgalomra vonatkozó adatokat, illetve az sem, hogy valós időben kifürkéssze valamely kommunikáció

¹⁷ 11/2003. (V. 8.) IM–BM–PM együttes rendelet 67. §.

¹⁸ Számítástechnikai adatok megőrzésére kötelezés: a tárolt számítástechnikai adatok gyors megőrzése: *expedited preservation of stored computer data* – és a forgalomra vonatkozó adatok gyors megőrzése és részbeni átadása: *expedited preservation and partial disclosure of traffic data* (CCC 16–17. cikk).

tartalmát. A CCC kommentárjának¹⁹ 151. pontja röviden vázolja, hogy mi a különbség az adatmegóvás, -megőrzés (*data preservation*), illetőleg az adatmegőrzés-adatmegtartás (*data retention*) jellemzői között. Informatikai környezetben a számítástechnikai adatok megóvása-megőrzése (*to preserve data*) azt jelenti, hogy megtartjuk a szóban forgó adatot, amelyet már korábban rögzítettek, megvédjük a külső behatásoktól (megváltoztatás, minőségromlás; *change or deteriorate*) mind minőségében, mind állapotában. Ehhez képest az adatmegőrzés-adatmegtartás (*to retain data*) az adat megtartását jelenti, és egy adott időszakban keletkező adatok rögzítését jelenti azok megsemmisülése előtt, annak érdekében, hogy a jövőben valaki azokat felhasználhassa. Az adatmegtartás az adatok elmentését jelenti, míg az adatmegóvás azt a tevékenységet jelöli, amely a tárolt adatot biztonságban tartja. Az alcímben szereplő két jogintézményt az adatmegóvás körében kell értelmezni, vagyis az az adatok megtartására vonatkozik. A hazai jogirodalomban használatos elnevezés miatt az adatok megőrzésére kötelezést tehát ebben a kontextusban kell értelmezni.

A megőrzésre kötelezés intézménye alkalmazásának nagy előnye, hogy a megőrzési intézkedés lényegesen kisebb hatással van az adott számítástechnikai szolgáltató tevékenységére, mint a házkutatás, a lefoglalás.

A CCC eltérő szabályokat határoz meg a tartalomra vonatkozó és a forgalomra vonatkozó adatok megőrzésére kötelezés körében. Ennek oka csupán az, hogy így lehetőség van arra, hogy a két adattípus eltérő szenzitivitása miatt az egyezményt aláíró országok különböző súlyú bűncselekményekhez kapcsolhassák a két különböző jogintézményt.

A tárolt számítástechnikai adatok gyors megőrzése (CCC 16. cikk)

A CCC 16. cikkében foglalt, a tárolt számítástechnikai adatok gyors megőrzése alkalmazására akkor van lehetőség, ha alappal feltehető, hogy a számítástechnikai rendszerben tárolt, meghatározott számítástechnikai adatok, ideértve a forgalomra vonatkozó adatokat, ki vannak téve a módosulás vagy megsemmisülés veszélyének.²⁰

A megőrzés mindenfajta számítástechnikai adatra vonatkozhat. Az adatok tartalmazhatnak személyes és különleges személyes adatot egyaránt, figyelembe kell venni azonban, hogy csak akkor van mód az intézkedés megtételére, ha alappal lehet tartani az adatok időközbeni állapotváltozásától. Alappal lehet a megőrzést elrendelni például, ha az adott szolgáltató üzletpolitikája szerint az általa tárolt

¹⁹ Explanatory Report.

²⁰ CCC Explanatory Report 159. pont.

adatokat rendszeres időközönként törlik, vagy az adattároló egység más adatok mentésére is szolgál, és így fennáll az adatok felülírásának veszélye. Ha az adatkezelő nem megbízható, akkor a lefoglalás és a házkutatás alkalmazása célszerűbb.²¹

A forgalomra vonatkozó adatok gyors megőrzése (megóvása) és részbeni átadása (CCC 17. cikk)

A CCC. 17. cikke átadási kötelezettséget ír elő a forgalomra vonatkozó adatok vonatkozásában annak érdekében, hogy azonosítani lehessen más közvetítő szolgáltató érintettségét a kommunikációtovábbításban.²² Ennek amiatt lehet jelentősége, mert a kommunikációban gyakran több közvetítő szolgáltató is érintett. Mindegyik közvetítő szolgáltató birtokában lehet olyan forgalomra vonatkozó adatnak, amelyet a kommunikáció továbbításában szerepet játszó rendszer rögzíthetett. Általában a kommunikáció folyamatában érintett minden közvetítő szolgáltató lényegi információt birtokol a kommunikációs lánc során keletkezett forgalomra vonatkozó adatból. Ilyenkor a kommunikáció forrásának és céljának a meghatározásához mindig el kell jutni a soron következő közvetítő szolgáltatóhoz.²³ A CCC két megoldási lehetőséget javasol a kommunikációs lánc feltérképezéséhez. Az egyik, hogy a kommunikációs lánc újabb elemének felderítése után a hatóság ismételten határozatot hoz a soron következő közvetítő szolgáltató vonatkozásában, míg a másik megoldás szerint a megőrzésre kötelezett közvetítő szolgáltató értesíti a megőrzésre kötelezésről a soron következő közvetítő szolgáltatót. Utóbbi módszert nem alkalmazza a magyar joggyakorlat.

Számítástechnikai adatok megszerzése bírói engedélyhez kötött titkos információgyűjtés és adatszerzés, illetve bírói engedélyhez nem kötött titkos információgyűjtés keretében

Adatkérés az Rtv. alapján bírói engedélyhez nem kötött titkos információgyűjtés keretében

Az Rtv. 68. §-a bírói engedélyhez nem kötött titkos információgyűjtés keretében lehetőséget ad az elektronikus hírközlő szolgáltatók által az elektronikus hírközlésről szóló 2003. évi C. törvényben (a továbbiakban: Eht.) foglaltaknak megfelelően megőrzött adatok bekérésére adatkérés keretében.²⁴ Tekintettel arra, hogy ez a lehetőség már a felderítési szakban a rendőrség rendelkezésére áll, szinte minden bűncselekményhez kapcsolódóan bekérhetők ezek az információk a felderítés

²¹ CCC Explanatory Report 161. pont.

²² CCC Explanatory Report 165. pont.

²³ CCC Explanatory Report 167. pont.

²⁴ A bekérhető adatok körét a későbbiekben részletesen tárgyalom.

érdekében.²⁵ Ezek az információk a nyomozás során is bekérhetőek a nyomozó hatóság által. Érdekes azonban, hogy a büntetőeljárás megindítása után a nyomozó hatóság a *megkeresés* szabályai szerint jogosult bekérni ugyanezeket az információkat az *ügyész jóváhagyása nélkül* is.

Bírói engedélyhez kötött titkos információgyűjtés

Az Rtv. 69. §-a teremti meg a bírói engedélyhez kötött titkos információgyűjtés jogszabályi feltételeit. Az Rtv. szerinti bűnüldözési célból súlyos bűncselekmények esetén a nyomozás elrendeléséig a nyomozó hatóságnak lehetősége van arra, hogy levelet, egyéb postai küldeményt, valamint a telefonvezetéken vagy azt helyettesítő távközlési rendszerek útján továbbított közlés tartalmát megismerheti, azt technikai eszközzel rögzítheti, illetve az interneten vagy más számítástechnikai úton történő levelezés (e-mail stb.) során keletkezett adatokat és információkat megismerhet és felhasználhat. Az Rtv. szerint súlyos bűncselekmény az a bűntett, amelyet a törvény ötévi vagy ennél súlyosabb szabadságvesztéssel fenyeget.

Nemzetbiztonsági célból végzett titkos információgyűjtés

A nemzetbiztonsági szolgálatok külső engedélyhez kötött, illetve nem kötött titkos információgyűjtést is folytathatnak. A nemzetbiztonsági szolgálatok külső engedélyhez *nem kötött* titkos információgyűjtés során az Nbsztv. 54. § (1) bekezdésének i) és j) pontja alapján lehallgathatnak beszélgetést, és az észlelteket technikai eszközökkel rögzíthetik, valamint hírközlési rendszerekből és egyéb adattároló eszközökből információkat gyűjthetnek. Külső engedélyhez *kötött* titkos információgyűjtés keretében pedig az Nbsztv. 56. § (1) bekezdés c) és d) pontja alapján juthatnak informatikai adatokhoz.

Bírói engedélyhez kötött titkos adatszerzés

Hasonló feltételei vannak a büntetőeljárás megindítása után alkalmazott bírói engedélyhez kötött titkos adatszerzésnek is. Az ügyész és a nyomozó hatóság bírói engedély alapján az elkövető kilétének, tartózkodási helyének megállapítása, elfogása, valamint bizonyítási eszköz felderítése érdekében a nyomozás elrendelésétől a nyomozás iratainak ismertetéséig az érintett tudta nélkül információt gyűjthet.

A titkos adatszerzés számítástechnikai rendszert érintő esete, amikor *a)* levelet, egyéb postai küldeményt, valamint telefonvezetéken vagy más hírközlési rendszer útján továbbított közlés tartalmát ismeri meg a hatóság, amit technikai eszközzel

²⁵ Parti Katalin: Kerekasztal-beszélgetés az online-terrorizmusról. *Ügyészek Lapja*, 2010/2., 43–53. o.

rögzíthet is, és amikor *b*) a számítástechnikai rendszer útján továbbított és tárolt adatokat ismerheti meg a hatóság, amit fel is használhat.

A Be. is lehetőséget ad az elektronikus hírközlő hálózaton továbbított adatok, közlések kifürkészése kapcsán a rögzítés nélküli adattovábbításra. Az ügyész vagy a nyomozó hatóság rendelkezhet az elektronikus hírközlő hálózat útján továbbított közleménynek, illetve a számítástechnikai rendszer útján továbbított vagy tárolt adatoknak a megkereső tagállam igazságügyi vagy nyomozó hatóságának eszközére azonos titkossági fokon történő átirányításáról. Az Rtv. 69. §-a részletezi a bírói engedélyhez kötött titkos információgyűjtés szabályait. Felfedezhető némi ellentmondás a két jogszabály között a tekintetben, hogy mi is pontosan a titkos adatszerzés, illetve információgyűjtés tárgya informatikai környezetben.

A számítástechnikai adatok valós idejű összegyűjtése²⁶

A számítástechnikai adatok valós idejű összegyűjtése a forgalomra vonatkozó és a tartalomra vonatkozó adatokkal kapcsolatban alkalmazható. A hazai szabályozásban nincs eltérés a kétféle adatgyűjtés alkalmazhatóságának feltételrendszerében. Az intézkedések elsősorban a telekommunikációs szolgáltatást nyújtó szolgáltatókra – a hazai terminológiában a hírközlési szolgáltatókra – vonatkoznak. A kifürkészés (lehallgatás) a telekommunikációs hálózatokon keresztül történik. Mindkét valós idejű adatrögzítéshez kapcsolódóan elmondható, hogy mind a privát, mind a közszolgálati rendszerek körében alkalmazhatók, és mindegyik közvetítő szolgáltatóra vonatkozik, amely számítástechnikai rendszeren keresztül kommunikációs lehetőséget kínál. A számítástechnikai adatok valós idejű összegyűjtésének lényege, hogy az éppen aktuálisan keletkező (*real time*) kommunikáció vonatkozásában ad lehetőséget az információgyűjtésre. A számítástechnikai adat intangibilis formában létezik, aminek köszönhetően az adatfolyamban lévő adatok gyűjtése nem befolyásolja azt, hogy ezek az adatok eljussanak a kommunikáció címzettjéhez.

A forgalmi adatok valós idejű összegyűjtésének jelentőségét az adja, hogy segítségével megkerülhetők az informatikai bűncselekmények nyomozásának ama problémái, amelyek a forgalomra vonatkozó adatok elérhetőségének hiányából vagy az identitáselrejtésből adódnak. Tradicionálisan a forgalomra vonatkozó adatok összegyűjtése – figyelemmel a telekommunikáció (telefonbeszélgetés) jellemzőire – a megfelelő eszköz arra, hogy meghatározzuk a kommunikáció forrásának vagy céljának helyét (például telefonszámok) és a kapcsolódó adatokat (idő,

²⁶ Forgalomra vonatkozó adatok összegyűjtése és a tartalomra vonatkozó adatok kifürkészése: *real-time collection of computer data* (CCC 20–21. cikk).

dátum, kommunikáció ideje), egyúttal pedig bizonyítékkul szolgálnak a már elkövetett bűncselekményekhez, valamint segítenek további bűncselekmények elkövetésének megelőzésében.²⁷

A CCC nem követeli meg, sőt nem is nyújt lehetőséget a hatóságok számára az általános és válogatás nélküli megfigyelésre, adatgyűjtésre (*fishing expeditions*). A bíróságnak minden esetben meg kell határoznia az adatgyűjtés vonatkozásában azt a kommunikációt, amelyhez kapcsolódóan a forgalmi adatok jelentőséggel bírnak.²⁸ A Be. 202. § (2) bekezdése szerint azonban a titkos adatszerzésnek nem akadályja, ha az kívülálló személyt érint. Például egy háztartásban, ahol többen használják ugyanazt a telekommunikációs eszközt, szükség lehet arra, hogy több kommunikáció kapcsán is megtörténjen a forgalomra vonatkozó adatok összegyűjtése, amelyek aztán később összefüggésbe hozhatók az egyes személyekkel a szerint, hogy kinek volt lehetősége az adott időben a vizsgált kommunikációban részt venni.

A titkos információszerzés végrehajtása a hazai jog alapján

A titkos információgyűjtést és adatszerzést – ez utóbbinál a Be. 204. § (1) bekezdésében foglalt utaló rendelkezés alapján – az Nbsztv. 8. § (1) bekezdés a) pontjában foglaltak szerint a Nemzetbiztonsági Szakszolgálat (a továbbiakban: szakszolgálat) hajtja végre. A szakszolgálat feladata ellátásához az Eht. 92. § (1) bekezdése alapján a hírközlési szolgáltatók kötelesek együttműködni a titkos információgyűjtésre, illetve titkos adatszerzésre felhatalmazott szervekkel.²⁹ Az Eht. hatálya alá nem tartozó elektronikus szolgáltatásokra vonatkozó szabályokat az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről szóló 2001. évi CVIII. törvény (a továbbiakban: Ekertv.) tartalmazza.

Az Ekertv. adatkezelési szabályai (13/A §) szerint a szolgáltató az információs társadalommal összefüggő szolgáltatás nyújtására irányuló szerződés létrehozása, tartalmának meghatározása, módosítása, teljesítésének figyelemmel kísérése, az abból származó díjak számlázása, valamint az azzal kapcsolatos követelések érvényesítése céljából kezelheti az igénybe vevő azonosításához szükséges és elégséges azonosító adatokat. Az Ekertv. ezen túlmenően nem ír elő adatkezelési kötelezettséget, illetőleg jogosultságot. Ebből tehát az is következik, hogy a hírközlési szolgáltatók esetében előírt kötelező adatmegtartás nem vonatkozik azokra az információs

²⁷ CCC Explanatory Report 217. pont.

²⁸ CCC Explanatory Report 219. pont.

²⁹ Lásd még: Be. 204. § (2) bekezdés.

társadalommal összefüggő szolgáltatást nyújtó szolgáltatókra, amelyek nem nyújtanak hírközlési szolgáltatást.

A hírközlési szolgáltatók és a szakszolgálat közötti együttműködés módját az elektronikus hírközlési feladatokat ellátó szervezetek és a titkos információgyűjtésre, illetve titkos adatszerzésre felhatalmazott szervezetek együttműködésének rendjéről szóló 180/2004. (V. 26.) kormányrendelet (a továbbiakban: adatszolgáltatási rendelet) szabályozza.

Külső engedélyhez nem kötött titkos információgyűjtés

Az adatszolgáltatási rendelet 5. § (1) bekezdése szerint a külső engedélyhez nem kötött titkos információgyűjtés során a titkos információgyűjtésre³⁰ felhatalmazott szervezetek a szakszolgálaton keresztül vagy közvetlenül az elektronikus hírközlési szolgáltatótól kérelmezik az Eht. 156. §-ának (9) bekezdésében, 157. §-ának (10) bekezdésében, illetve 159/A §-ának (1)–(2) bekezdésében meghatározott adatok szolgáltatását. E szakaszok alapján a helymeghatározási adatokról, a forgalmi és számlázási adatokról, valamint az adatmegőrzési kötelezettséggel érintett adatokról lehet információkat szerezni.

Az Eht. 156. §-ának (9) bekezdése szerint az elektronikus hírközlési szolgáltató az adatkérésre jogosultak részére köteles megállapítani és részükre továbbítani a felhasználóval, illetve az előfizetővel kapcsolatos, a forgalmi adatokon kívüli *helymeghatározási adatokat*. Helymeghatározási adat az Eht. 188. § 49. pontja alapján az elektronikus hírközlő hálózatban feldolgozott bármely adat, amely egy elektronikus hírközlési szolgáltatás felhasználója végberendezésének földrajzi helyzetét jelzi.

Az Eht. 157. §-ának (10) bekezdése szerint az elektronikus hírközlési szolgáltató az adatkérésre külön törvény szerint jogosultak részére köteles átadni vagy hozzáférhetővé tenni az Eht. 157. § (2) bekezdés alapján az elektronikus hírközlési szolgáltatónál rendelkezésre álló adatokat. Az Eht. 157. § (2) bekezdése szerint az elektronikus hírközlési szolgáltató az előfizetők és a felhasználók részére történő számlázás és a kapcsolódó díjak beszedése, valamint az előfizetői szerződések figyelemmel kísérése céljából kezelheti a *forgalmi és számlázási adatokat, amelynek részei az előfizetői adatok is*. Az Eht. 159/A §-a foglalkozik a bűnüldözési, nemzetbiztonsági és honvédelmi célú *adatmegőrzési kötelezettség* kérdésével. Az adatok megőrzésére az elektronikus hírközlési szolgáltató és az elektronikus hírközlő hálózat üzemeltetője köteles, a szolgáltató mérlegelési lehetősége kizárt.³¹

³⁰ Az Eht. értelmező rendelkezésének 105. pontja.

³¹ Az adatmegőrzési kötelezettséget az adatmegőrzési irányelvből fakadó kötelező jogalkotási feladat nyomán, a magyar és az uniós szabályozás harmonizációjának megteremtése

Az Eht. 159/A § (1) bekezdése szerint az elektronikus hírközlő hálózat üzemeltetője, illetve az elektronikus hírközlési szolgáltatás szolgáltatója – az adatkérésre külön törvény szerint jogosultak részére nyújtandó adatszolgáltatás érdekében – megőrzi az elektronikus hírközlési szolgáltatás előfizető, illetve felhasználó általi igénybevételevel kapcsolatos, az érintett elektronikus hírközlési szolgáltatás nyújtásával összefüggésben a szolgáltató által előállított vagy kezelt adatokat.³²

Az Eht. a hatályos szabályozás szerint is megőrzendő adatok vonatkozásában a korábbi három év helyett egyéves, a sikertelen hívások során keletkező adatok megőrzésére vonatkozó új kötelezettség esetében pedig az adatmegőrzési irányelv szerinti minimális megőrzési idő alkalmazását rendeli el.³³

Összegzés

Az elektronikus bizonyítékok vonatkozásában a számítástechnikai adatoknak van kiemelt jelentőségük. A CCC-ben és a hazai jogalkalmazásban azonban ugyanazon adatkörök vonatkozásában eltérő terminus technicusok alkalmazására került sor, ezért fontos feladat volt a releváns adatkörök elkülönítése. Az adatkörök tipizálásánál három adattípust különböztettem meg a számítástechnikai adatok körében, azok statikus állapotában: forgalomra vonatkozó adatokat (*traffic data*), az előfizetőre vonatkozó adatokat (*subscriber data*) és a tartalomra vonatkozó adatokat (*content data*). Emellett az adatok csoportosíthatók dinamikájuk szerint is, e szerint léteznek tárolt adatok és kommunikációs folyamatban részt vevő adatok. Míg az előbbi esetében már valamely lezajlott kommunikációhoz kapcsolódó adatkört kell érteni, az utóbbinál a folyamatban lévő kommunikációhoz kapcsolódó adatkört.

A dolgozat elkészítésénél fontos cél volt, hogy összefoglaljam azokat a hazai jogban jelen lévő jogintézményeket, amelyek lehetőséget nyújtanak az informatikai környezetben megvalósuló bűncselekmények nyomozása során az elektronikus bizonyítékok megszerzésére, megismerésére. A hazai jogban található jogintézmények (titkos információszerzés, megkeresés, számítástechnikai adatok megőrzésére

érdekében alkották. (Adatmegőrzési irányelv: Az Európai Parlament és a Tanács 2006. március 15-i 2006/24/EK irányelve a nyilvánosan elérhető elektronikus hírközlési szolgáltatások nyújtása, illetve a nyilvános hírközlő hálózatok szolgáltatása keretében előállított vagy feldolgozott adatok megőrzéséről és a 2002/58/EK irányelv módosításáról. HL. L105/54, 2006. 4. 13.

³² Az adatkezelés kiterjed a sikertelen hívásokra vonatkozó adatokra is.

³³ Az irányelv legalább hat hónap és legfeljebb két év időkorláttal állapítja meg az adatmegőrzés idejét, a tagállamok ezen belül úgy is dönthetnek, hogy a megőrzési idő szolgáltatásonként, illetőleg adatfajtánként akár különböző.

kötelezés stb.) bemutatása során minden esetben megvizsgáltam, hogy azok a CCC-ben található mely instrumentumnak felelnek meg. A vizsgálatot kiegészítettem az Európa Tanács által a CCC-hez készített kommentárban található jogértelmezéssel is.

Felhasznált irodalom és dokumentumgyűjtemény

Bócz E. (szerk.): *Kriminalisztika I–II.* BM Duna Palota és Kiadó, Budapest, 2004

Parti K.: *Kerekasztal-beszélgetés az online-terrorizmusról.* Ügyészek Lapja, 2010/2.

Peszleg T.: *Interneten, számítógépen történő nyomrögzítés.* Ügyészek Lapja, 2005/1.

2006. évi XIV. törvény a rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény módosításáról

2003. évi C. törvény az elektronikus hírközlésről

2002. évi I. törvény a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény módosításáról

2001. évi CVIII. törvény az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről

1995. évi CXXV. törvény a nemzetbiztonsági szolgálatokról

1994. évi XXXIV. törvény a rendőrségről

11/2003. (V. 8.) IM–BM–PM együttes rendelet a lefoglalás és a büntetőeljárás során lefoglalt dolgok kezelésének, nyilvántartásának, előzetes értékesítésének és megsemmisítésének szabályairól, valamint az elkobzás végrehajtásáról

17/2003. (VII. 1.) PM–IM együttes rendelet a pénzügyminiszter irányítása alá tartozó nyomozó hatóságok nyomozásának részletes szabályairól és a nyomozási cselekmények jegyzőkönyv helyett más módon való rögzítésének szabályairól

23/2003. (VI. 24.) BM–IM együttes rendelet a belügyminiszter irányítása alá tartozó nyomozó hatóságok nyomozásának részletes szabályairól és a nyomozási cselekmények jegyzőkönyv helyett más módon való rögzítésének szabályairól

Explanatory Report on the Convention on Cybercrime (ETS no. 185). Adopted on 8 November 2001

Explanatory Report on the Convention 29 May 2000 on Mutual Assistance in Criminal Matters between the Member States of the European Union, Official Journal C 379, 29.12.2000.

A szájbergyerek és a bicikli

A kelet-európai gyerekek nethasználatának specifikumai¹

A 2009 végén felvett „Budapesti kutatás” a főváros középiskolaiban tanuló tinédzserek online aktivitásait mérte fel. Más, külföldi kutatásokkal összehasonlítva a budapesti tanulók látszólag jobban elfogadják, ha beszélgetőpartnerük nem mond igazat a netes kommunikáció során. Kevésbé zavarja őket, ha szexuális tartalommal találkoznak, vagy ha mások ilyen tartalmú beszélgetést kezdeményeznek velük. Emellett a kutatás szerint körükben az online veszélyérzékelést/értékelést meghatározó „kettős morális standard” határozottabban van jelen. Különbségeket fedeztünk fel az EU-hoz 2004 előtt és után csatlakozó államok fiataljainak online viselkedése között, valamint a veszélyérzékelésben. Tudjuk, hogy nem húzható markáns határvonal a korábbi és az új EU-tagállamok között a netezési szokások területén (sem), ám mégis úgy véljük – és a hivatkozott kutatások is ezt támasztják alá –, a különbségtételnek van létjogosultsága. Végül, az adatok alapján úgy látjuk, az internethasználat veszélyeinek médiareprezentációja eltúlzott, „biztonsági intézkedések” azonban szükségesek. Megfelelő intervenciók, a valós helyzetet/veszélyeket feltáró kutatások szükségesek.

Az internet társadalmi narratívája

Az internet az elmúlt évtized talán legizgalmasabb tematikája: foglalkoztatja a tömegtájékoztatót és tárgya a sokasodó társadalomtudományi kutatásoknak. A figyelem leginkább az online világban otthonosan mozgó gyerekekre, illetve az őket fenyegető veszélyekre fókuszálódik.

Az internet-narratíva jellegzetes elemei:

- a) az új technológia társadalmi következményei – az internet „radikális”, „forradalmi”, „új világot teremtő” hatása;
- b) a világ megkettőződése – online (vagy virtuális) valóság megjelenése és egyre gyorsuló kibontakozása az offline (vagy valós) világ mellett; valamint
- c) az internet révén megjelenő új potenciálok és kockázatok – ennek a világnak a sajátos és új lehetőségei, de sokkal inkább a félelmetes (vagy annak mutatott) veszélyei.

¹ A tanulmány alapjául szolgáló kutatás a Mérei Ferenc Fővárosi Pedagógiai és Pályaválasztási Tanácsadó Intézet, valamint a Szociális és Munkaügyi Minisztérium támogatásával, az Eszter Alapítvány közreműködésével készült.

Az online veszélyek és mérhetőségük

A fiatalok nethasználata intenzívebb, kiterjedtebb és hozzáértőbb, mint a felnőtteké. Az internet a fiatalok életének integráns része, az ismeretszerzés, a kommunikáció elsődleges, a kapcsolatteremtés és -fenntartás kiemelkedően fontos eszköze. Néha úgy tűnik, a „netgeneráció” már egy másik, a felnőttek, a szülők számára idegenszerű, ismeretlen világban él.² A könnyen elérhető tartalmakhoz való avatottabb hozzáférés a generációs viszonyokban is sajátos változást, elmozdulást eredményezett. Továbbra is a felnőttek azok, akik hatalmi pozícióban vannak, meghatározzák a nevelés, a szocializáció elveit és uralják annak gyakorlatát, eldöntik az intézményesen megszerezhető tudás tartalmát (mit kell megtanulni), és megalkotják a jóllétet biztosítani hivatott elveket és politikákat, az új – és a felnőttek számára nehezebben kezelhető és követhető – digitális világban azonban a fiatalok vannak otthon.

A szülők digitális műveltsége jóval a gyermekeké alatt marad. Marc Prensky terminológiájával: a szülő csupán *digitális bevándorló* a *digitális bennszülött* gyerekek birodalmában.³ Jelentős különbség van az „öslakosok” és az „újonnan érkezők” perceptuális készségei és kognitív működési módja tekintetében: a gyerekek képesek különböző információk egyidejű befogadására és párhuzamos feldolgozására, és mindezt gyorsabban, rövidebb idő alatt is teszik, mint a felnőttek, akik továbbra is lépésről lépésre haladnak és egyszerre csak egy információt képesek vagy hajlandók befogadni. A felnőttek úgy gondolják, hogy az internetes kommunikáció (*computer mediated communication, CMC*) ugyanolyan, mint az offline médiumon történő, csupán a technika változott. Ezért a digitális világban is a korábbi, általuk elsajátított és ismert, vagyis analóg módon próbálnak kommunikálni. A digitális migránsok, Prensky szerint, soha nem fogják akcentus nélkül megtanulni a digitális világ nyelvét.

A felnőttek számára a netgeneráció világa egyszerre *reményteli és félelmetes*. Az internet egyfelől a *lehetőségek* birodalma, ahol, úgy tűnik, minden sokkal jobban elérhető és könnyebben hozzáférhető. Az internet a *szabadság* világa is: az információ nem zárható el, nem lehet kevesek monopóliuma. Az ismeretek beszerzéséért nem kell már a könyvtárba menni vagy a tanárhoz fordulni. A személyes kapcsolatokat, a találkozásokat sem korlátozza többé a tér, az idő és az anyagi lehetőség.

² Livingstone, S. – Haddon, L.: EU Kids Online: Final Report. LSE, London, 2009. EU Kids Online. EC Safer Internet Plus Programme Deliverable D6.5

<http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/Home.aspx> [2010. 08. 23.]

³ Prensky, M.: Digital natives, digital immigrants. On The Horizon, MCB University Press, vol. 9, no. 5, 2001, 1–6. o.

Az internet vonatkozásában is jól megfigyelhető azonban a *felőtt társadalom* hagyományos konzervativizmusa és (gyakran hiszterizált) *félelme* a megváltozott/„megromlott” fiatalok miatt, és szorongása a fiatalok erkölcsiségét veszélyeztető új médiumtól. A jelenség nem új: visszatekintve nagyon is hasonló reakciókkal találkozunk a korábbi médiumok megjelenésekor, népszerűvé válásakor is. Valójában a Gutenberg-galaxis létezése óta valamennyi új és széles körben elterjedt médium félelmet és szorongást, következésképpen jelentős támadásokat, vagy, ahogyan Starker 1989-ben publikált könyvének címe megfogalmazta, „keresztes hadjáratokat” indukált a „*sátáni hatással*” szemben.⁴ Starker elemzésében azt is jelzi, hogy egy adott médium miatti aggodalom egyenes arányban áll annak népszerűségével. „*Minél nagyobb a közönség, annál nagyobb az egyén egészségét és a társadalmi rendet fenyegetető veszély feltételezése.*” Az internet előtti legnagyobb hatású médiumról, a televízióról Hetherington már 1958-ban azt írta: „*Minden új kommunikációs médium a maga idejében szorongásokat okozott. [...] Most a televízió a sor.*”⁵ A szorongások pedig mindig leginkább a gyerekekkel kapcsolatosak.

A felőtt társadalom jellegzetes konzervatív attitűdje tehát hajlamos felnagyítani és eltúlozni egy új médium veszélyeit. A tradicionális aggodalom (talán a fent írt paradigmaváltás miatt is) fokozottan mutatkozik meg a CMC esetében, és ez a viszonyulás időnként akár morális pánikot is előidézhet. Felerősíti mindezt a tömegkommunikáció működési jellegzetessége, pontosabban a tömegkommunikáció a morális pánik generálásának elsődleges eszköze. A média az extrém eseteket felkapva, azokat kontextusából kiragadva az internetet különösen veszélyes üzemként jeleníti meg. A médiumok által reflektált online világ teli van a növekvő kockázatokkal: csalások, megtévesztések, bántalmazások, pornográf és egyéb „nem kívánt” tartalmak, szélsőséges és rasszista megnyilvánulások és szexuális kizsákmányolás fenyegeti a virtuális világ útjain bukdácsoló gyermekeinket. Ráadásul ez a veszély – miként a családi erőszak – nem a külvilágban van: átlépi az otthonok kapuját, behatol a hálószobákba is, és a rohamosan fejlődő technika jóvoltából ma már gyakorlatilag bárhol rátalálhat potenciális áldozatára.

A témában sok a nemzeti szintű kutatás, de kevés a nemzetközi reprezentatív, az összehasonlításra alkalmas vizsgálat. Jelenleg az egyetlen *nemzetközi reprezentatív kutatás* az online gyermekabúzus terén a Livingstone–Haddon-féle EU Kids

⁴ Starker, S.: *Evil influences: Crusades against the mass media*. Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey, 1989

⁵ Hetherington, H.: Foreword. In: Himmelweit, H. T. – Oppenheim, A. N. – Vince, P. (eds.): *Television and the child*. Oxford University Press, London, 1958. Idézi: Donoso, V. – Ólafsson, K. – Broddason, T.: *What we know, what we do not know*. In: Livingstone, S. – Haddon, L.: i. m. 27. o.

Online.⁶ Ebben 27 ország, azaz az összes EU-tagállam adatait hasonlították össze. A kutatás szerint a *kockázatok sorrendje*, gyakorisága nagyon hasonló az egyes európai országokban:

- a) a *személyes információ kiadása/nyilvánosságra hozása* a leggyakoribb kockázati tényező mindenütt, hozzávetőlegesen az online tizenévesek felét érinti.⁷
- b) A második leggyakoribb az *online pornográf tartalmakkal való találkozás*; ez hozzávetőlegesen tízből négy tinédzsert érint.
- c) Az *erőszakos vagy gyűlölködő tartalmakkal való online találkozás* a harmadik a gyakorisági listán, ez a tinédzserek mintegy harmadát érinti.
- d) Az *online bántalmazás vagy zaklatás* a negyedik, ezzel öt-hat tinédzserből egy találkozik.
- e) A *nem kívánt online szexuális megjegyzések érkezése* a következő, ennek a gyakorisága azonban változó: tízből egy tinédzser tapasztalt ilyen Németországban, Írországban és Portugáliában, három-négyből egy Izlandon, Norvégiában, Svédországban és az Egyesült Királyságban, míg már minden második fiatal Lengyelországban.
- f) Az *online megismert személlyel való offline találkozás* az utolsó a kockázati sorban. Erről átlagosan csupán a fiatalok kilenc százaléka számolt be (tizenegyből egy), bár az arány Lengyelországban, Svédországban és a Cseh Köztársaságban magasabb (ötből egy) volt.⁸

Saját vizsgálatunk (a továbbiakban: *budapesti kutatás*) a fővárosi 16 éves középiskolás fiatalok internetezési szokásainak felmérésére, valamint az online környezetben őket fenyegető veszélyek megismerésére irányult.⁹ A kutatás egy csaknem 1200 fős, az iskolatípusokra (gimnázium, szakiskola, szakközépiskola) és az érintett

⁶ Livingstone, S. – Haddon, L.: i. m.

⁷ Mindjárt az első, a leggyakoribb kockázati tényező egyúttal jelzi is a kockázat-fogalom összetettségét. A személyes információ megőrzésére vonatkozó prevenciók tanácsnak ugyanis igen kevés értelme van olyan közösségi oldalakon, szociális hálókon vagy hasonló site-okon, amelyek éppen a személyes jelenlétén, a valódi nevek és személyes adatok használatán alapulnak. Mi több, egyes kutatási adatok szerint az anonim kommunikáció nem kevésbé kockázatos, mert „deindividualizálja” a résztvevőket, és így, a konvencionális korlátozások kiiktatásával potenciálisan inkább növeli a kockázatot. Lüders, M. H. – Brandt, P. B. – Dunkels, E.: Risky contacts. In: Livingstone, S. – Haddon, L.: i. m. 125. o.

⁸ Meg kell itt jegyezni, hogy – szemben a média által sugallt képpel – más kutatási adatok is azt mutatják, hogy ez a veszély általában és a többi kockázati faktoralal összevetve sem jelentős mértékű, valamint elsősorban a „problémás” gyerekeket fenyegeti, vagyis azokat, akik az offline világban is veszélyeztetettek. Lüders, M. H. – Brandt, P. B. – Dunkels, E.: i. m. 123. o.

⁹ A kutatást 2009 novemberre és 2010 áprilisa között végeztük, az adatfelvétel 2009. november-decemberben volt.

évfolyamokra (9-10. évfolyam) reprezentatív budapesti minta önkitöltős, osztálytermi körülmények között, online felületen felvett kérdőíves lekérdezésével zajlott. A kutatás célja volt, hogy átfogó képet kapjunk a magyar fiatalokat az online környezetben – a számítógép és az internet használata során – fenyegető veszélyekről, így különösen:

- az ártalmas és káros tartalmak elérésének mértékéről,
- az ilyen tartalmakkal való szándékolt vagy akaratlan szembesülés – lelki és fizikai – következményeiről,
- az iskola és a szülők veszélytudatosságáról és esetleges megelőző lépéseiről,
- a gyermekeket fenyegető, szexuális abúzusnak minősülő magatartások megjelenési formáiról, valamint
- a gyermekek veszély-, illetve traumakezelési/-elhárítási mechanizmusairól.

A továbbiakban a budapesti kutatás néhány eredményét ismertetjük, összevetve azokat a fellelhető nemzetközi kutatások tapasztalataival. Mindeközben a nyugat-európai és a kelet-európai, vagy ha úgy tetszik, a régi és az új EU-tagállambeli gyerekek nethasználati attitűdjeinek és a szülők veszélyérzékelésének az összevetésére törekszünk. Joggal kérdezheti az olvasó, hogy mi értelme különbséget tenni Európa két régiója között manapság, amikor éppen az internet már mindent és mindenkit összeköt, és ugyanolyan esélyeket teremt a nézetek megismerésére, alakítására, függetlenül az adott régió politikai múltjától, szellemi örökségtől vagy társadalmi rétegződésétől. A kutatások azonban azt mutatják, hogy a hagyományos, kelet-nyugati régiók tovább élnek, függetlenül a globális média adta lehetőségektől. Csepeli és Prazsák például több kutatás metaanalízisét végezte el, és saját kutatásuk alapján is megállapították, hogy a Bibó, majd pedig Szűcs Jenő által felismert, több évszázados történeti régiók határvonalai az internet korában is tovább élnek Európában. Ez leginkább az új ismeretekhez való viszonyban és az egymás iránti toleranciaszintben mutatkozik meg. A globális média világába beleszületett gyerekek ugyan már kevésbé viselik magukon a történelmi béklyókat, ám szüleik nem léphetik át saját árnyékukat, nem ugorhatják át ezeket a történeti-történelmi-földrajzi korlátokat.¹⁰ Mindezek ellenére szeretnénk elkerülni a sematikus „fejlett Nyugat–elmaradott Kelet” ellentétpár „good guy–bad guy”, fekete-fehér típusú felállítást.¹¹ Mindazonáltal szeretnénk vizsgálni a kimutatható különbségeket, mert csak ezek ismeretében vehetők át a máshol működőnek bizonyult prevenció megoldások, illetőleg alakíthatók ki saját stratégiák.

¹⁰ Csepeli Gy. – Prazsák G.: Örök visszatérés? Társadalom az információs korban. Jászöveg Kiadó, Budapest, 2010

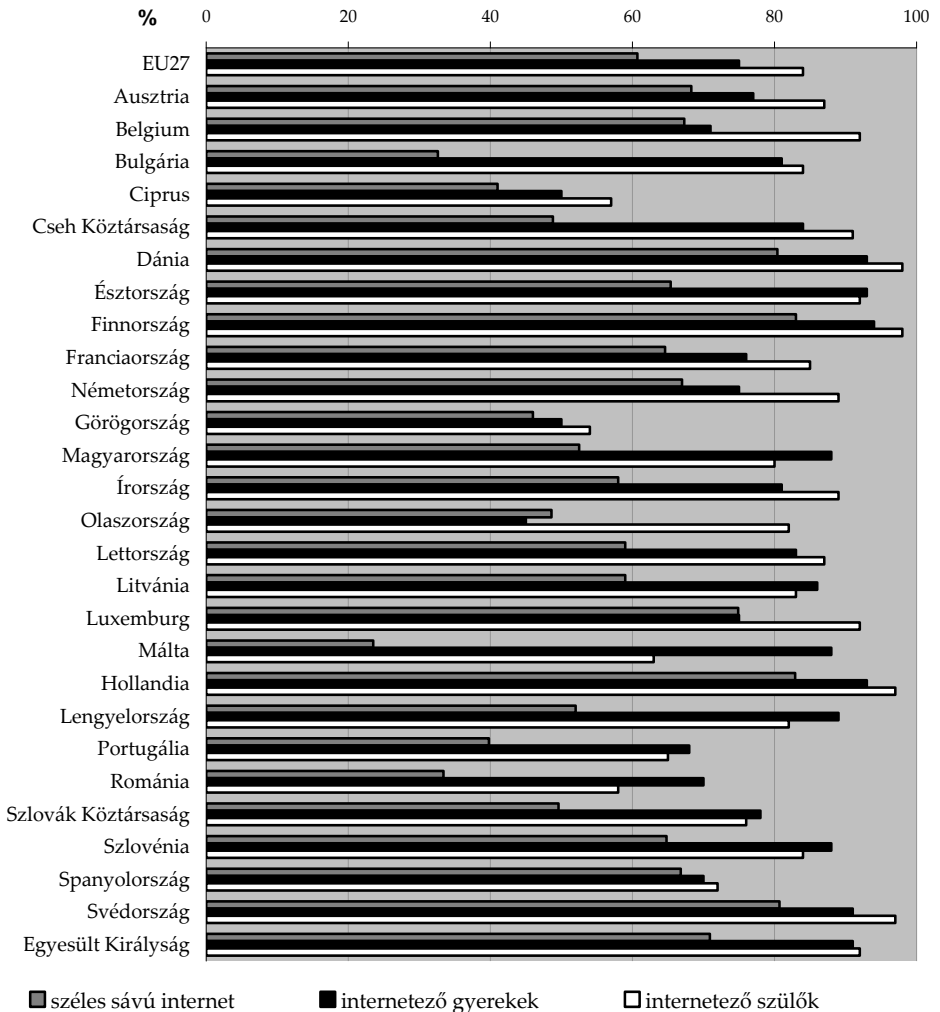
¹¹ A két „régio” lassú közeledését, egymásra hatását érzékelteti a közösségbe tömörülés is, éppen ezért az unió régi és új tagállamai megnevezés politikailag korrektebb.

A régi és az új EU-tagállamok különbségei

A felnőttek és a gyerekek nethasználata

1. számú ábra

A széles sávú internetkapcsolat aránya, valamint a gyerekek és a szülők internetelérése az EU-ban (EU Kids Online, 2009)

2008-ban az EU-tagállamok lakosságának 61 százalékának volt széles sávú internetkapcsolata. Az EU-hoz 2004-ben vagy ezután csatlakozó tagállamokban – Magyarország, Litvánia, Lengyelország, Málta, Románia, Szlovákia és Szlovénia –

a gyerekek a szüleiknél is gyakrabban használják az internetet.¹² A sort kiegészíti Portugália, amely a régi tagállamok közé tartozik ugyan, ám szocioökonómiai mutatóit tekintve inkább a 2004 után csatlakozók közé illeszkedik (1. számú ábra).

Az alacsonyabb szocioökonómiai mutatójú tagállamokban a netes veszélyekről szóló iskolai és lakossági felvilágosítás később kezdődött meg, illetve még ma sem teljes körű az EU régi tagállamaihoz képest.¹³ Az erőforrások szűkössége mellett ennek az is oka lehet, hogy a szegényebb régióban az internetpenetráció csak az utóbbi években ugrott meg jelentősen, így nem volt idő felkészülni az internettel járó veszélyekre.

Az Eurobarometer kimutatásai szerint a gyerekek internethasználata 2008-ban elsősorban a friss tagállamokban – főként Litvániában, Máltán, Magyarországon, Lengyelországban, Romániában és Bulgáriában – emelkedett rapid módon 2005-höz viszonyítva.¹⁴

Jogtudatosság és szankcionálás

A válaszolók nagy része nem szokott sem jogellenes, sem deviáns (netikettet sértő, de nem törvényellenes) módon viselkedni az interneten. Akik bevallásuk szerint elkövettek már valamilyen jogellenes tettet, azok arányában szembetűnően többször mondták, hogy mástól kapott jelszóval vagy jelszófeltöréssel léptek be egy védett weboldalra (bűncselekménynek minősül), de azt is, hogy csupán kiabáltak vagy csúnyán viselkedtek valamely beszélgetőszobában (nem bűncselekmény, csak közösségellenes, netikettséért magatartás).

Figyelemre méltó, hogy a csúnya szavak használata a fiatalok legelterjedtebb deviáns viselkedése az internetes kommunikáció során (2. számú ábra). Ez egybeesik Ritter, Fábíán, Pillók és Hoyer 2000-ben elvégzett és 2002-ben megismételt kutatásának eredményeivel, amely szerint a fiatalok chatelés közben erőteljesebben, sokszor trágár szavakkal fejezik ki indulataikat.¹⁵ Úgy véljük azonban, hogy a fiatalok erőteljesebb érzelmi reakciója, verbális szabadossága nem az online környezet terméke, hanem életkori sajátosság.

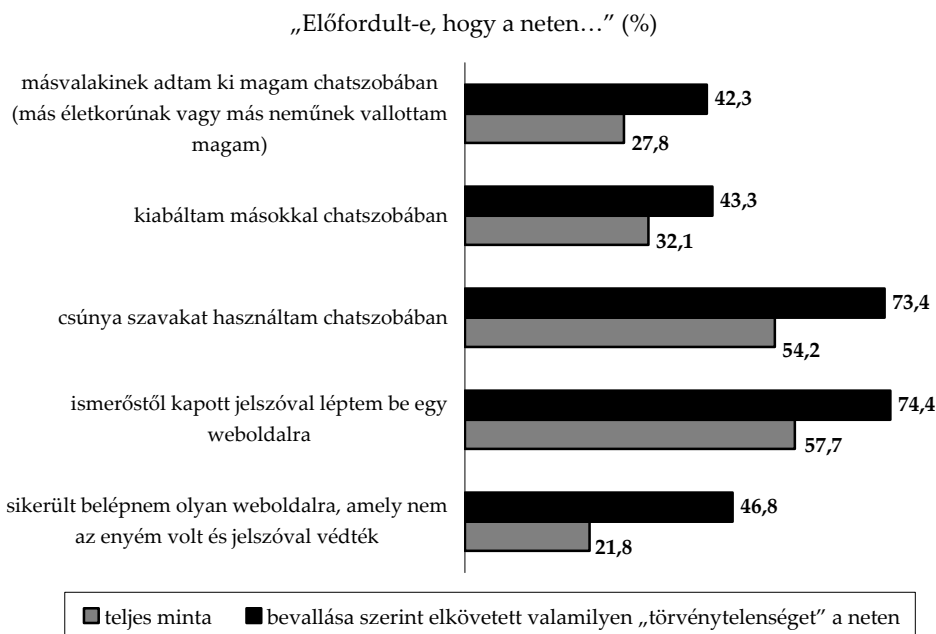
¹² Livingstone, S. – Haddon, L.: i. m.

¹³ Uo. 23. o.

¹⁴ Míg az említett országokban húsz-negyven százalékponttal nőtt a gyermekek internetelérése, addig a régi tagállamokban a két vizsgált év között nincs számottevő eltérés. Az új tagállamok sorát itt is kiegészíti Portugália, ahol 2005-ig csak 54 százalékos volt a gyerekek körében az internethasználat, így a 2008-as 68 százalék nagy ugrásnak számít. Eurobarometer, 2005, 2008

¹⁵ Ritter A. – Fábíán Zs. – Pillók P. – Hoyer M.: Felmérés a magyarországi Internet-használatról: betegség, vagy korosztályra jellemző tünet? *Psychiatria Hungarica*, 2004/2.

2. számú ábra

Vélt és valós törvényellenes cselekmények a neten (budapesti kutatás)

A magyar lakosság számítástechnikával kapcsolatos jogtudatosságát 2006-ban az ISRD2 során már vizsgálták.¹⁶ A kutatás szerint sem a gyermekek (a mintába 13-15 évesek kerültek), sem pedig szüleik nem voltak tisztában azzal, mit szabad és mit nem szabad tenni számítástechnikai környezetben. A megkérdezett gyerekek egyharmada (33 százalék) válaszolta például, hogy gondolt már arra, hogy a zene- vagy filmletöltési tevékenysége illegális. (Ez a tevékenység Magyarországon mindaddig legális, amíg a szerzői műveket csak saját részre töltik le, és nem anyagi haszonszerzési célból.) A tanulók lapszélre skiccelt glosszái következtetni engedtek a jogtudatosságra, illetőleg az egyes viselkedéstípusok társadalmi megítélésére: a szerzői művek letöltése az átlagember szerint bűncselekmény ugyan, mégis nagyon népszerű. Ezt az is mutatta, hogy az „ártatlan” letöltésért arányosan több gyerek kapott valamilyen házi fenyítést, mint a tényleges bűncselekmények számító hackingért (számítástechnikai rendszerbe való jogellenes behatolásért). Ennek oka lehet, hogy a büntetést kiszabó tisztában volt azzal, hogy a gyermeket

¹⁶ Az ISRD2 egy harminc országot tömörítő, nemzetközi, önbevallásos latenciakutatás volt, amely 13-17 éveseket kérdezett meg, Magyarországon országos reprezentatív mintán.

üzleti célok vezetnek a szerzői alkotások megszerzésében, ám valószínűbb, hogy éppenséggel nem volt tisztában a letöltés legális voltával.¹⁷ Az ISRD2 más országokban is hasonló szülői attitűdökkel találkozott, de szembetűnő volt az a negligencia, amellyel az új EU-tagállamok felnőttjei (szülők, pedagógusok) kezelték a környezetükben élő gyermekek számítástechnikai devianciáit. A szerzői alkotást letöltő gyerekek mellett általában ott ültek a szülők is.¹⁸

A felnőttek nemcsak a törvények, de az általuk állított szabályok megszegését sem szankcionálják. A budapesti kutatás szerint sok gyerek látogat célirányosan felnőtteknek szóló oldalakat: minden ötödik gyerek (20 százalék) válaszolta azt, hogy szexuális/pornográf oldalak látogatására (is) használja az internetet. Bár a válaszolók 61 százalékát a környezetében élő felnőttek kifejezetten óvják bizonyos weboldalak kínálatától, a tiltás ellenére a válaszolók 31 százaléka keresett fel ilyen weboldalakat. Az esetek nagy részében ezt ugyan nem vették észre a szülők vagy a tanárok (70 százalék), de a legtöbben (71 százalék) akkor sem kaptak büntetést, ha a felnőttek tudomására jutott, hogy a kifejezett tiltás ellenére tettek valamit az interneten. A felnőttek nagyon kevés esetben vezettek be internethasználatra vonatkozó korlátozást akkor is, amikor már bizonyossá vált, hogy a gyermek veszélyesnek ítélt weboldalakon szörfözik (7 százalék).

A net önálló felfedezése

A felnőttek helytelen számítástechnikai-jog-ismereteihez csak az internetezéssel kapcsolatos veszélytudatosságuk hiánya mérhető. Nem magyar sajátosság, hanem a 2004-ben és a később csatlakozó EU-tagállamokra egyaránt vonatkozó megállapítás, hogy a szülők kevesebbet tudnak a netről, mint a gyerekek és – ennek megfelelően – kevésbé is próbálnak védekezni a veszélyek ellen a régi EU-tagállamokhoz viszonyítva. Az Eurobarometer vizsgálatai szerint világos cezúra húzható a régi és az új tagállamok közé a szülők otthoni internetes védekezését illetően. Míg a régi tagállamokban csupán 15-24 százalék azon szülők aránya, akik semmiféle szabályhoz nem kötik gyermekük otthoni internetezését, addig az új tagállamokban ez az arány 34-60 százalék. (A 27 uniós tagállam átlaga 25 százalék, tehát az új tagállamok ettől igencsak lemaradnak.)¹⁹

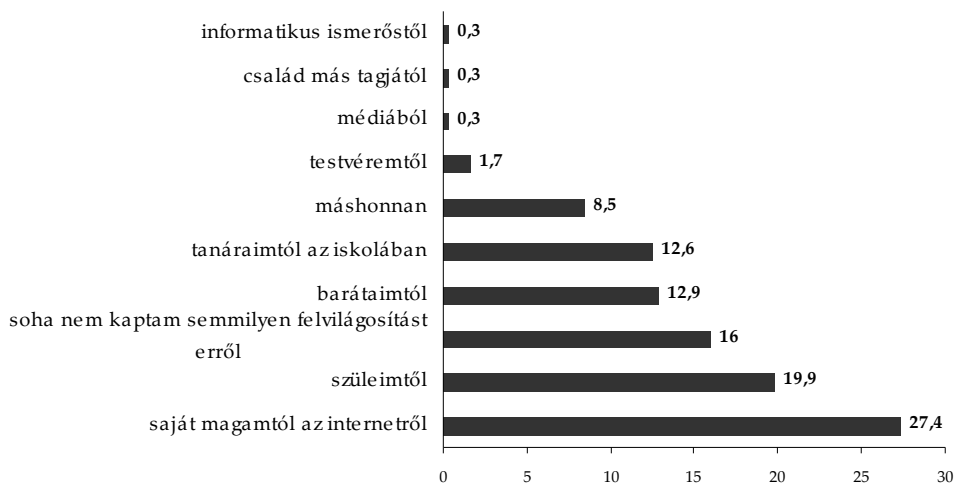
¹⁷ Kerezi K. – Parti K. (szerk.): *Látens fiatalkori devianciák. Fiatalkori devianciák egy önbevalláson alapuló felmérés tükrében – ISRD2. [Latent youth deviances – youth deviances in the view of the International Self Report Delinquency Study 2 (ISRD2)]* ELTE ÁJK-OKRI, Budapest, 2008, 132–133. o.

¹⁸ Uo. 133–134. o.

¹⁹ Eurobarometer 2008: Flash EB No 248 – Safe Internet for children. Analytical report Available: http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_248_en.pdf [23. 08. 2010]

A régi és az újabb tagállamok között a védekezés, illetve az ellenőrzés módszerében is lényeges különbségek fedezhetők fel. Így például a személyes védekezési formák (a gyerekekkel együtt ülnek a számítógép előtt, vagy olyan megszorítások, mint hogy nem tölthet fel személyes adatot a gyerek a netre, nem beszélhet online idegennel, nem találkozhat online megismert személlyel stb.) inkább a régi tagállamokban jellemzők, míg az újabb tagállamokban csak kevés szülő törekszik arra, hogy személyesen beszélje meg gyermekével ezeket a szabályokat, illetve hogy egyáltalán alkalmazzon szabályokat. A filterező vagy monitorozó szoftverek sem a régi, sem az újabb tagállamokban²⁰ nem népszerűek, noha különböző okokból. Míg a régi tagállamokban a szülők jobban bíznak a személyes beszélgetésben, és inkább így készítik fel a gyerekeket a netes veszélyekre, addig az újakban a felnőttek kevésbé ismerik a szoftveres megoldásokat, és emiatt nem alkalmazzák őket. Az újonnan csatlakozó tagállamok legkedveltebb szabályozási módszere az otthoni számítógép használatának időkorláthoz kötése.²¹ Ez kevésbé hatékony, hiszen nem alkalmas a gyermeket fenyegető veszélyek tudatosítására, így megelőzésére.²²

3. számú ábra
**Honnan származik a legtöbb tudásod arról,
 hogyan használd biztonságosan a netet? (budapesti kutatás, %)**

²⁰ Antal, I. – László, É.: Sexual victimization online. In: Barbovschi, M. – Diaconescu, M. (eds.): Teenagers' Actions and Interactions Online in Central and Eastern Europe. Cluj University Press, Cluj Napoca, 2008, 227–246. o.

²¹ Uo.

²² Eurobarometer, 2008

Nem meglepő, hogy az új tagállamokban a gyerekek a szüleiknél többet tudnak az internetről – következésképpen a valódi netes veszélyekről is –, hiszen ezekben az országokban arányában több gyermek használja az internetet napi rendszerességgel, mint felnőtt (lásd 1. számú ábra).

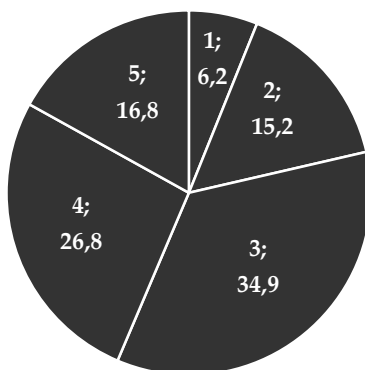
Így az sem meglepő, hogy az újonnan csatlakozó tagállamokban az internetező fiatalok legtöbb ismerete a biztonságos internethasználatról magáról az internetről, illetve az internethasználati rutinból, nem pedig a felnőttektől származik. A budapesti kutatásban az egyéni vélemények között sokan vallották, hogy a rendszeres nethasználat során jöttek rá az internet természetére, például arra, hogy nem kell mindent kritika nélkül elfogadni, amit a neten találnak. Megnyugtató, hogy a szülők (20 százalék), a család (0,3 százalék) és az iskola (13 százalék) is arra törekszik, hogy fontos tanácsokkal lássák el gyermekeiket, ám a válaszolók 16 százaléka még így is azt állította, hogy soha sehonnan nem kapott felvilágosítást az internet veszélyeiről (3. számú ábra).

A budapesti kutatásban a legtöbb megkérdezett a szülei internettel kapcsolatos ismereteit közepesre (35 százalék), vagy ennél is jobbra (44 százalék) értékelte. 17 százalék szerint szülei vagy vele együtt élő felnőtt családtagjai rutinos internet-felhasználók, ezért jól értenek a médiumhoz (4. számú ábra).

4. számú ábra

Hogyan értékelnéd szüleid internettel kapcsolatos tudását? (budapesti kutatás) (%)

(1: egyáltalán nem ért hozzá; 5: gyakori internetező, így jól ért hozzá)

Talán épp emiatt, a vizsgált populáció szülei annyira a mindennapi élethez tartozónak tekintik az internethasználatot, hogy 77 százalék semmiféle szabályhoz nem köti azt. A válaszolók 20 százalékának szülei leginkább időkorlátot szabnak,

mintegy harmaduk tiltja, hogy a gyermek személyes adatot adjon ki magáról, és 23 százalék tiltja bizonyos weboldalak látogatását. Ehhez képest elenyésző azoknak az aránya (16 százalék), akiknek kifejezetten felhívták a figyelmét arra, hogy nem találkozhatnak online megismert idegennel. További 10 százalék nem ismerkedhet idegennel az interneten (chatszobában). A zene- és filmletöltés annyira elfogadott a felnőtt lakosság körében (is), hogy csak 3 százalék tiltja ezt meg gyermekének. Szűrőszoftvert csak az otthonok 5 százalékában használnak (1. számú táblázat).

1. számú táblázat

**Milyen szabályokhoz kötik szüleid az internethasználatot? (219 = 100%)
(budapesti kutatás)**

	%
nem töltheték le képeket/dokumentumot	1,3
nem regisztrálhatok sehová, csak a szüleim engedélyével	3,2
nem töltheték le zenét/filmet	3,4
szűrőszoftver van otthon, amely letilt bizonyos weboldalakat	5,3
egyéb	7,4
meg kell mondanom, ha zavartó tartalmat találok a neten	7,7
nem használhatok csúnya szavakat e-mailen vagy chatszobában	9,7
nem ismerkedhetek/nem chatelhetek idegenekkel	10,2
nem találkozhatnak idegennel, akit az interneten ismertem meg	16,2
vannak olyan weboldalak, amelyeket nem látogathatok	23,3
nem adhatok ki személyes adatot	30,8
időkorláthoz kötik	76,0

Az a megállapítás, hogy minél többet tudnak a szülők az internetről, annál inkább szabályokhoz kötik a használatát, némi torzítással igaz csak, hiszen akiknek szülei a legrutinosabb internetfelhasználók, azoknál visszaesik a netes veszélyek elleni védekezés. Leginkább azoknak a szülei állítanak szabályokat, akik csak négyesre értékelték szüleik felhasználói ismereteit (2. számú táblázat).

2. számú táblázat

**A szülők internethasználati rutinja és az internethasználat szabályozása
(budapesti kutatás)**

Szabályokhoz kötik-e a szülők az internethasználatot attól függően, hogy mennyire rutinos felhasználók maguk is? (igenlő válaszok)									
1 (egyáltalán nem értenek az internethez)		2		3		4		5 (nagyon rutinos felhasználók)	
N	Valid %	N	Valid %	N	Valid %	N	Valid %	N	Valid %
11	15,6	30	18,2	66	17,9	73	25,5	38	20,7

Azoknál a szülőknél, akik rutinos internetfelhasználók, szabályként megjelenik, hogy a gyermek csak engedéllyel regisztrálhat valamely weboldalra, a zene/film letöltésének tilalma, valamint a szűrőszoftver használata. Ezek magasabb szintű ismeretekről árulkodnak, mint például hogy a szerzői művek letöltése bűncselekmény lehet, valamint hogy egyes weboldalak veszélyt jelenthetnek a számítógépre (vírusok, kéretlen levelek) és a gyermekre is (személyes adatok kiadása visszaélésekre adhat lehetőséget). Másfelől olyan aktív felhasználói védekezést igényelnek, mint amilyen a szűrőszoftverek telepítése, beállítása és rendszeres frissítése. A rutinos internetező szülőknél tehát a tájékozottság a számítógép-, illetve a gyermekvédelem kifinomultabb módszereiben is megmutatkozik, azonban fő szabályként az időkorláthoz kötött internetezés itt is megmarad. A „nem találkozhatok idegennel, akit az interneten ismertem meg”, valamint a „nem chatelhetek/ismerkedhetek idegennel” szabály még a kevésbé rutinos szülőknél is megjelenik, ám csak a negyedik-ötödik legnépszerűbb szabály, amit csupán a szülők 15-23 százaléka ír elő. Csak a gyerekek 4-10 százalékának írják elő például, hogy szóljon, ha zavaró tartalmakat talál az interneten. Ezt támasztja alá az is, hogy a válaszolóknak csak kis része mondja el felnőtteknek (3 százaléka tanárnak, 11 százaléka szülőnek), ha ténylegesen zavaró vagy támadó (például szexuális, pornográf) felhívással vagy tartalommal találkozik a neten, vagy ilyet küldenek neki (lásd még 4. számú táblázat).

Az internethasználatot valamilyen szabályhoz kötők száma a digitális alfabéta szülőkkel bíró csoportban a legkevesebb, míg a legtöbb szabályt az átlagos szintű nethasználó szülők fogalmazzák meg. Eredményünk egybecseng az Eurobarométer nemzetközi felmérésének adataival. Ezek szerint az átlagos felhasználói ismeretekkel jellemezhető szülők tesznek a legtöbbet azért, hogy gyermekük biztonságban érezze magát a neten (3. számú táblázat).

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az új EU-tagállamokban a tanulók felvilágosítása később kezdődött meg, mint a régi tagállamok tanulóinál (vagy még mindig csak várat magára), ezért sokáig magukra voltak utalva. Így a legtöbb információjuk a net működéséről, veszélyeiről magáról a netről származik. Ehhez járul még, hogy – részben az otthonok alacsonyabb szintű infokommunikációs felszereltsége miatt – az új tagállamokban a felnőttek sokkal kevesebbet tudnak a netről, mint a régiakban. Tehát míg a régi 15 EU-tagállam gyermekei jó eséllyel megkapják a megfelelő felvilágosítást az iskolában és a médiából, valamint bátran megbeszélhetik a szülőkkel a kérdéses szituációkat, addig a 2004-ben és később csatlakozó tagállamok gyermekei mindebből kimaradnak. Jórészt barátaikkal, kortársaikkal kell hogy megosszák netes élményeiket.

Talán ez is az oka annak, hogy sokkal bátrabbak online kommunikációjuk során: merészebben ismerkednek, találkoznak személyesen is idegennel, de megismerve

az internet „farkastörvényeit”, azt is elfogadhatóbbnak tartják, ha az idegen nem mond igazat eredeti céljáról.

3. számú táblázat
Hogyan segítik a szülők a gyerek otthoni internethasználatát?
 (EU-tagállamok, összesítés; %) (Eurobarometer, 2008)

	Megbeszélük a gyerekekkel, mit csinált vagy tapasztalt online	A gyerek közelében vannak, amikor internetezik	A gyerekekkel együtt ülnek le internetezni	Utólag ellenőrzik a gépen, milyen oldalakat látogatott a gyerek	Megnézik, mit tett fel a gyerek magáról a közösségi profiljába	Megnézik, milyen üzeneteket kap a gyerek (e-mail, IM)
Milyen arányban használják a szülők a netet?						
Nem használják	60	44	28	24	17	18
Alkalm-szerűen használják	75	65	40	44	29	26
Gyakori felhasználók	76	60	36	44	31	24

A kettős morális standard markánsabb megjelenése

A kutatások szerint a gyakori netes kommunikáció, az online közösségekben való részvétel a „netizenek” (a nethasználó polgárok) által a neten alkalmazott „második morál” kialakulásához vezet. Ez az offline társadalmi normák lazább értelmezését jelenti. A felhasználók nagy része hagyományosan (offline) normakövető marad, de az internetes kommunikáció során eltérő szabályok szerint él. Nem lopna mobilt, táskát stb., ezzel szemben nyugodt szívvel letölt jogvédett szoftvereket másoktól (például fájlcsere hálózatban) az internetről, azokat szabadon másolja és továbbadja, jogellenesen belép valamely védett weboldalra, vagy megsért másokat a netes közösségben.

Ennek a második morálnak az alapja az anonimitás, de legalábbis a feltételezett anonimitás, hogy tudniillik a neten „láthatatlan” az ember. Így nem kell vállalnia a felelősséget tetteiért: nem kell szembenéznie net-polgártársával, hogyha megsértette, hiszen a sérelem nem a hús-vér egyént éri, az okozott kár pedig nem materiális, de legalábbis nehezen meghatározható.

A Michelet által „kettős morális standardnak” nevezett jelenség a nethasználó felnőtteknél és a gyakori nethasználó gyerekeknél egyaránt megfigyelhető, mégpedig

mind a netes devianciák elkövetőjeként, mind pedig elszenvedőjeként.²³ A gyerekek (is) könnyebb szívvel okoznak másoknak sérelmet (például csúfolják társaikat, engedély nélkül feltöltik mások képeit vagy megváltoztatják mások személyes adatait, nevetség tárgyává tesznek másokat stb.), hiszen nem látják a sérelmet elszenvedő arcát. Tettüket a megsértett személy tagadásával, az okozott kár megfoghatatlanságával és a felelősség távolításával is neutralizálják. A bolgár közvélemény-kutatási központ 2006-ban publikált tanulmánya szerint a bolgár tanárok úgy látják, a gyakran, hosszú ideig internetező gyerekekből hiányzik az empátia és az arcról olvasás képessége, nem tudják érzékelni az olyan finom jelzéseket, amelyeneket az ember nem verbálisan vagy írásban közöl, és ez sok konfliktus alapja az offline kommunikáció során. Ez az online környezetben tanult érzéketlenség például az online zaklatás vagy *bullying* alapja.²⁴ Kutatások szerint a gyakori nethasználat mellékhatása, hogy a felhasználók offline is egyre inkább úgy kommunikálnak, mint az online térben, áthozzák az online begyakorolt szabados viselkedési normákat, amelyek szerint megsérthetők az emberek, eltulajdoníthatók, megrongálhatók a tárgyak.

A kettős morális standard jelenléte egyúttal egyfajta második védőpajzsként is szolgál, hiszen a kommunikáló felek nincsenek jelen személyesen, így a zaklatás nem „vére megy”, a személy fizikailag nem sérülhet. Michelet kutatásában²⁵ a 12–25 évesek 17 százaléka gondolta úgy, hogy veszélytelen a szexről idegennel beszélni online, mert az interneten a kommunikáció anonim. A svéd nemzeti bűnmegelőzési tanács felmérése szintén úgy találta, hogy az internethasználat során a kettős morális standard megóvjá a gyermekeket a frusztrációtól, stressztől, lelki sérüléstől azokban az esetekben is, amikor szexuális felhívással találkoznak online kommunikációjuk során.²⁶ A kettős morális standard jelenléte a netes kommunikáló fél iránti nagyobb toleranciaszint kialakításában is megfigyelhető. A 2000-es évek elején és a majd egy évtizeddel később készített kutatási beszámolóok összehasonlításából kiderül, hogy ma már a gyerekek nagyobb hányada találkozik online megismert idegennel, és könnyebben kezelik a netes ismerkedés során a hazugságokat. A budapesti kutatás válaszadói például egyszerűen túltették magukat azon, ha a neten megismert idegen hazudott az életkoráról, neméről vagy valódi célját

²³ Michelet, I.: *Our Children at Risk Online: The Example of Thailand*. ECPAT International, 2003

²⁴ Apostolov, G.: *Bulgarian teenagers' behaviour online: Changing social patterns and growing violence?* In: Barbovschi, M. – Diaconescu, M. (eds.): i. m. 159. o.

²⁵ Michelet, I.: i. m.

²⁶ Brå Report: *The Online Sexual Solicitation of Children by Adults in Sweden*. The Swedish National Council of Crime Prevention (Brottsförebyggande radet – Brå), English summary of Brå report, 2007, 9. o.

illetően, és ebben az internet természetének ismerete segítette őket. Egyharmaduk találkozott személyesen is az interneten megismert idegennel, és döntő többségük (78 százalék) mondta azt, hogy az idegen a találkozón mindenben megfelelt a várakozásainak. Ám az sem okozott meglepetést, ha az idegen a találkozón nem felelt meg az általa korábban lefestett képnek (a találkozások 13 százalékában). Ez arra utal, hogy az internetet rendszeresen használók felkészültek arra, hogy az emberek nem mindig a valóságos arcukat mutatják. Ehhez járul az a fentiekben tett megállapítás, hogy a válaszolók sokszor (a teljes minta 28 százaléka) nem a valóságnak megfelelő adatokat (nem, életkort) adják meg magukról. A kérdőív megjegyzés rovatába beírtakból kitűnik, hogy az interneten talált információt többször ellenőrzik, ha meg akarnak bizonyosodni valóságtartalmáról. Ugyanígy, az idegennek sem hisznek el mindent, másfelől maguk sem mondanak igazat mindig. A toleranciaszint-emelkedés ahhoz az adaptációs folyamathoz hasonlítható, amellyel a fiatalok az internettel kapcsolatos ismereteiket elsajátítják, így például hogy a legtöbb, az internet természetére vonatkozó ismeret éppen az internetről származik.

Úgy tűnik, hogy az új tagállamokban a gyerekek azzal, hogy a legtöbb ismeretet autodidakta módon, a nethasználat során, illetve a kortársaktól szerezték meg, inkább tisztában lehetnek a net és a netes visszaélések természetével, mint nyugat-európai társaik, akik némileg letisztított, a felnőttek által megszürt információtömeggel indulnak az internet felfedezésére. A kelet-nyugati differencia a gyermekek nettel kapcsolatos eltérő toleranciaszintjében, a veszélytávoltítás önvédő mechanizmusának eltérő mértékében (a kelet-európai nethasználó gyerekek bátrabban vállalják a veszélyeket), valamint a veszélyes helyzetek egyszerűbb kezelésében (látszólag könnyebben jutnak túl a szexuális tartalmak, felhívások okozta megrázkódtatásokon) mutatkozik meg.

A budapesti kutatásban a pornográf tartalmakat akaratlanul elérők (55 százalék) közül a legtöbben izgatónak (22 százalék), érdekesnek (18 százalék) vagy semlegesnek (15 százalék) találták a weboldalt, a legkevesebben azok voltak, akik undorkeltőnek találták (2 százalék).

Antal Imola és László Éva 2008. évi kutatási beszámolójából megtudjuk, hogy azoknak a kolozsvári tizenéveseknek, akik találkoztak már valaha akaratlanul szexuális tartalommal (61 százalék), nagy része jól reagált erre: általában (59 százalék) semmiféle negatív hatást nem gyakorolt rájuk, és csak 21 százalék számolt be arról, hogy érzékenyen érintette a dolog.²⁷

²⁷ Antal, I. – László, É.: i. m. 233. o.

Az *Australian Broadcasting Authority* tanulmánya szerint az ausztrál 11-17 évesek 47 százaléka szembesült már az interneten szörfözés közben olyan anyaggal, amelyet „támadónak vagy undorkeltőnek” talált.²⁸ Bár a budapesti kutatás csak a pornográf weboldallal kapcsolatos toleranciára kérdezett rá, mégis szembevetendő, mennyivel toleránsabb mind a budapesti, mind a kolozsvári minta az említett tartalmakkal. Ennek egyik oka lehet, hogy a kelet-európai minták átlagéletkora magasabb volt (15-16 év), a másik pedig, hogy a kelet-európai felmérések (különösen a budapesti) később készültek, ami szintén magyarázhatja a mai rendszeresen internetező kamaszok magasabb toleranciaszintjét a zavaró tartalmak iránt.

4. számú táblázat

Mit tettél, ha valamely idegen szexuális beszélgetést kezdeményezett veled online? (budapesti kutatás)

Ha az idegen szexuális tartalmú beszélgetést/üzenetváltást kezdeményezett... (Több válasz lehetséges)		
	Válaszolók száma (N)	Válaszolók aránya (%)
Nem folytattam a beszélgetést az idegennel, de a többiekkel (chatszobában) igen	36	22,9
Kiléptem a chatszobából	26	16,8
Megszakítottam a beszélgetést az idegennel, és elmondtam az esetet a barátaimnak	27	17,2
Megszakítottam a beszélgetést az idegennel, és elmondtam az esetet szüleimnek vagy velem együtt élő felnőtt családtagomnak	17	11,1
Megszakítottam a beszélgetést az idegennel, és elmondtam az esetet a tanáromnak	4	2,8
Megszakítottam a beszélgetést az idegennel, de nem mondtam el az esetet senkinek	11	7,2
Tovább folytattam a beszélgetést vele	79	50,7

A „zavartsági skála” kedvező képet mutat, amennyiben a szexuális beszélgetést folytatók (N = 272) 69 százaléka egyáltalán nem érezte kellemetlennek a beszélgetést, és csak 8 százalékuk érezte magát nagyon zavartnak a beszélgetés hatására.

Az új tagállamok gyermekeinek online veszélyekre vonatkozó nagyobb immunitására utal az is, hogy ebben a régióban a gyerekek látszólag könnyebben jutnak túl a szexuális tartalmak, felhívások okozta megrázkódtatásokon. A budapesti

²⁸ The Internet at home: A report on Internet use in the home. Australian Broadcasting Authority, Sydney, Australia, 2001

kutatásban azok, akikkel az interneten megismert idegen szexuális tartalmú beszélgetést kezdeményezett (13 százalék), általában nem jöttek zavarba – legalábbis annyira nem, hogy megszakítsák az idegennel a kapcsolatot (50 százalék). A válaszolók egy másik része zaklatásnak vélte, tehát megszakította a beszélgetést, de ez nem rémítette meg annyira, hogy ne folytatta volna a kommunikációt a többiekkel (23 százalék). Az esetet csak minden harmadik válaszoló mondta el valakinek. A legelőkelőbb bizalmi helyen a barátok álltak (17 százalék), őket követték a szülők vagy más családtag (11 százalék), míg a pedagógusok csak a sor végén következtek (3 százalék). A szexuális zaklatás tényét a sértettek 7 százaléka nem mondta el senkinek (4. számú táblázat).

Összegzés

A kelet-európai – az EU-hoz újonnan csatlakozó – országokban élő gyerekek nagyobb kockázatoknak vannak kitéve a nethasználat során, amit az alábbi tényezők indokolhatnak:

- a) a felnőtt és a kiskorú lakosság között nagyobb a digitális szakadék, mint Nyugat-Európában;
- b) a szülők kevésbé veszélytudatos nethasználók, emiatt nem vagy kevésbé készítik fel gyerekeiket a kockázatokra;
- c) a nethasználat mindennapivá válása még mindig csak a 6–18 éves lakosság körében tapasztalható, és túl gyorsan történt ahhoz, hogy felvilágosító programokat vagy kampányokat lehetett volna kidolgozni.
- d) Kelet-Európában később kezdődött meg (vagy jelenleg is teljesen hiányzik) a biztonságos nethasználatra oktatás, a gyerekek jórészt csak technikai segítséget kapnak az iskolában, és a szociális és/vagy biztonságos nethasználói készségek kialakítása, fejlesztése nem elégséges.

Mindazonáltal a megkésett fejlődéssel együtt járó sajátosság, hogy a kelet-európai gyerekeket szüleik lemaradása nagyobb önállóságra készíteti a nethasználatra vonatkozó problémák megoldásakor – legyen az technikai probléma vagy illegális, illetve káros tartalommal való szembesülés.

Az internethasználat veszélyeit illetően a kutatások adatai alapján nem állíthatjuk, hogy az internet veszélyesebb lenne az azt megelőző médiumoknál. A net kétségtelenül jelentősen különbözik a kommunikáció korábbi eszközeitől, és ez a különbözőség meghatározza a veszélyek sajátosságait is. Az egyik ilyen jelentős eltérés a CMC legfőbb jellemzője, az interaktivitás, amely egyaránt forrása a hozzá kapcsolható hátrányoknak és előnyöknek.

Nem kívánjuk azt a látszatot kelteni, hogy az internethasználat veszélytelen, vagy ne jelenthetne új vagy fokozott kockázatokat és károsítási lehetőségeket. A kerékpározás sem veszélytelen, mégsem kelt morális pánikot, vagy készlet arra bennünket, hogy gyerekeinket leparancsoljuk a bicikliről. Arra törekszünk inkább, hogy a valós veszélyek ismeretében, hisztéria nélkül megtaláljuk a tevékenység biztonságos gyakorlásának feltételeit, a megfelelő szabályokat, az oktatást, a védelmi eszközöket.

Az eddigi adatok alapján úgy látjuk, hogy a net nem veszélyesebb a kerékpározásnál és talán veszélytelenebb a családban élésknél. Fontosnak az internet tekintetében is a valóság megismerésére irányuló vizsgálatokat és az ezek eredményeire támaszkodó (*evidence based*) programokat és intervenciókat tartjuk. Így segíthető elő, hogy a gyerekeink szabadon és kellő biztonságban gördülhessenek a világhálón.

Irodalom

Antal, I. – László, É.: *Sexual victimization online*. In: **Barbovschi, M. – Diaconescu, M. (eds.): Teenagers' Actions and Interactions Online in Central and Eastern Europe**. Cluj University Press, Cluj Napoca, 2008, 227–246. o.

Apostolov, G.: *Bulgarian teenagers' behaviour online: Changing social patterns and growing violence?* In: **Barbovschi, M. – Diaconescu, M. (eds.):** i. m. 149–166. o.

Csepli Gy. – Prazsák G.: *Örök visszatérés? Társadalom az információs korban*. József Kiadó, Budapest, 2010

Donoso, V. – Ólafsson, K. – Broddason, T.: *What we know, what we do not know*. In: **Livingstone, S. – Haddon, L.: EU Kids Online: Final Report**. LSE, London, EU Kids Online, 2009. EC Safer Internet Plus Programme Deliverable D6.5
<http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/Home.aspx>. 19–30. o.

Flood, M.: *Exposure to pornography among youth in Australia*. *Journal of Sociology*, vol. 43, no. 1, 2007

Hetherington, H.: *Foreword*. In: **Himmelweit, H. T. – Oppenheim, A. N. – Vince, P. (eds.): Television and the child**. Oxford University Press, London, 1958

Kerecsi K. – Parti K. (szerk.): *Látens fiatalkori devianciák. Fiatalkori devianciák egy önbevalláson alapuló felmérés tükrében – ISRD2*. [Latent youth deviances – youth deviances in the view of the International Self Report Delinquency Study 2 (ISRD2)] ELTE ÁJK–OKRI, Budapest, 2008

Livingstone, S. – Haddon, L.: *EU Kids Online: Final Report*. LSE, London, EU Kids Online, 2009. EC Safer Internet Plus Programme Deliverable D6.5
<http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/Home.aspx>

Lüders, M. H. – Brandt, P. B. – Dunkels, E.: *Risky contacts*. In: **Livingstone, S. – Haddon, L.:** Uo. 123–134. o.

Michelet, I.: *Our Children at Risk Online: The Example of Thailand*. ECPAT International, 2003

Prensky, M.: *Digital natives, digital immigrants. On The Horizon*. MCB University Press, vol. 9, no. 5, 2001

Ritter A. – Fábíán Zs. – Pillók P. – Hoyer M.: *Felmérés a magyarországi Internet-használatról: betegség, vagy korosztályra jellemző tünet?* *Psychiatria Hungarica*, 2004/2.

Starker, S.: *Evil influences: Crusades against the mass media*. Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey, 1989

Szűcs J.: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. *Történelmi Szemle*, 1981/3.

A szellemitulajdon-jogokat sértő bűncselekmények kutatása

A Hamisítás Elleni Nemzeti Testület megbízása alapján lefolytatott kutatásban hat szellemitulajdon-jogokat sértő bűncselekmény kriminálstatisztikai és jogdogmatikai elemzését, valamint bűnügyi iratok alapján 303 bűnügy részletes értékelését végeztük el. Míg az összes regisztrált bűncselekmények száma a vizsgált időszakban (2002 és 2009 között) három százalékkal csökkent, a szellemitulajdon-jogokat sértő deliktumoké megduplázódott. E bűncselekmények közül kiemelkedik a szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértése (Btk. 329/A §). A vizsgált bűncselekményi kategória jellemzője az egy elkövetőre jutó rendkívül sok cselekmény, az eljárások során a szakértők igénybevételének nagy aránya és a bűnügyi költségek magas összege. Kétségtelen, hogy a digitális-információs forradalom a szellemitulajdon-jogok védelme terén is paradigmaváltást tesz szükségessé. A megoldást a társadalom jelentős részének kriminalizálása helyett az üzletszerű bűncselekményekre koncentráló gyors és hatékony bűnüldözésben és felelősségre vonásban, az eljáró hatósági személyek szakismeretének bővítésében, a jogpropaganda, főként a fiatalok körében történő felvilágosító tevékenység fejlesztésében látjuk.

A kutatás célja és módszere

Az Országos Kriminológiai Intézet a Hamisítás Elleni Nemzeti Testület (HENT) felkérésére 2010-ben lefolytatta *A szellemitulajdon-jogokat sértő bűncselekmények vizsgálata* című kutatást. A kutatás célja a szellemitulajdon-jogokat sértő bűncselekmények (áru hamis megjelölése Btk. 296. §; bitorlás Btk. 329. §; szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértése Btk. 329/A §; szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok védelmét biztosító műszaki intézkedés kijátszása Btk. 329/B §; jogkezelési adat meghamisítása Btk. 329/C §; iparjogvédelmi jogok megsértése Btk. 329/D §) kriminálstatisztikai, jogdogmatikai és bűnügyi iratok ténykutatásán alapuló empirikus elemzése volt.¹

A kutatás két szakaszból állt: az első fázisban a kriminálstatisztikai elemzésre, majd a második részben az empirikus vizsgálat lefolytatására került sor. Az empirikus kutatási szakasz alapvetően bűnügyi iratok kérdőíves ténykutatásán alapult,

¹ A kutatás jogdogmatikai elemzését Mészáros Ádám és Szabó Imre végezte.

valamint ennek során végeztük el az adott büntetőtörvényi tényállások mélyebb jogdogmatikai elemzését, leíró, történeti és összehasonlító módszerrel.²

Háromféle kérdőívet készítettünk: ügylapot, valamint elkövetői és sértetti adatlapot. E kérdőívek tesztelése és finomítása az *elő kutatás* során történt meg, amikor a Budapesti I. és XII. Kerületi Ügyészségtől rövidebb idejű tanulmányozásra kaptunk a vizsgált bűncselekményi körbe tartozó 25 bűnügyi aktát.

A szakmai konzultációk, valamint a rendelkezésünkre álló kriminálstatisztikai adatok elemzése nyomán úgy döntöttünk, hogy a 2008-ban regisztrált (ismertté vált) és jogerősen befejezett bűnügyek iratait vizsgáljuk meg az ország mind a hét régiójára kiterjedően. Mivel természetesen valamennyi ilyen bűnügy elemzésére nem volt kapacitásunk, a vizsgálati mintát területileg szűkíteniünk kellett. Ezért úgy határoztunk, hogy az ország hat régiójából véletlenszerű kiválasztással (sorsolással) kijelölünk egy-egy megyét, míg a Közép-magyarországi Régióból Budapestet sorsolás nélkül előnyben részesítjük, mivel véleményünk szerint a fővárosi ügyek elemzése kihagyhatatlan lett volna. E módszerrel az alábbi megyéket választottuk ki:

Régió	Kiválasztott megye
Észak-Magyarország	Borsod-Abaúj-Zemplén
Észak-Alföld	Szabolcs-Szatmár-Bereg
Dél-Alföld	Bács-Kiskun
Közép-Dunántúl	Komárom-Esztergom
Nyugat-Dunántúl	Zala
Dél-Dunántúl	Somogy
Közép-Magyarország	Budapest

A megjelölt megyékből a leválogatott ügyiratszámok alapján bekértük a megfelelő bűnügyek ügyészségi és nyomozati iratait. Ilyen módon kétszáz bűnügyi akta információi kerültek elsődleges adatbázisunkba. A következőkben a bűnügyek általános jellemzőinek ismertetésekor, a vonatkozó kvantitatív adatok feltüntetésekor minden esetben kizárólag ezt az adatbázist vettük alapul. Ez a megoldás nem elégítheti ki a reprezentatív felmérés követelményeit, azonban mégis meglehetősen nagy esetszámú ahhoz, hogy az összesített számadatokból következtetéseket vonhassunk le.

² A megfelelő adatbázisok kialakítása, illetve ügyiratszám-párosítások, leválogatások elvégzése kapcsán jelentős szakmai konzultációs és technikai támogatást kaptunk a Legfőbb Ügyészség Számítástechnika-alkalmazási és Információs Főosztályától, mindenképp dr. Szikszay Tibor ügyész úrtól. A kutatás módszertani kérdéseinek kidolgozásában Kó József OKRI-munkatárs nyújtott segítséget.

Ezen túlmenően azonban – szélesebb körű tapasztalatszerzés céljából, a kvalitatív kutatási szempontokra figyelemmel – célzott kiválasztással, ügyiratszámok alapján további, bizonyos speciális szempontból érdekesnek tűnő ügyeket is bekértünk (végrehajtandó szabadságvesztésre ítélt terhelt, rendkívül sok rendbeli elkövetés, jogi személlyel szembeni intézkedés). Ezen ügyeknél sem a korábban megjelölt időbeli, sem a területi hatályra nem voltunk tekintettel, mivel bár ezek esetében is kitöltöttük a kérdőíveket, az adatok természetesen nem kerültek bele az alapadatbázisba, hiszen azt jelentős mértékben torzították volna. Összesen 78 ilyen típusú akta érkezett be a korábban megjelölteken kívül további hét megyéből: Békés, Csongrád, Győr-Moson-Sopron, Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád, Vas és Veszprém. Tehát összességében (az előkutatás során megvizsgált 25 akttal együtt) 303 bűnügy részletes értékelését végeztük el.

KRIMINÁLSTATISZTIKAI HÁTTÉR³

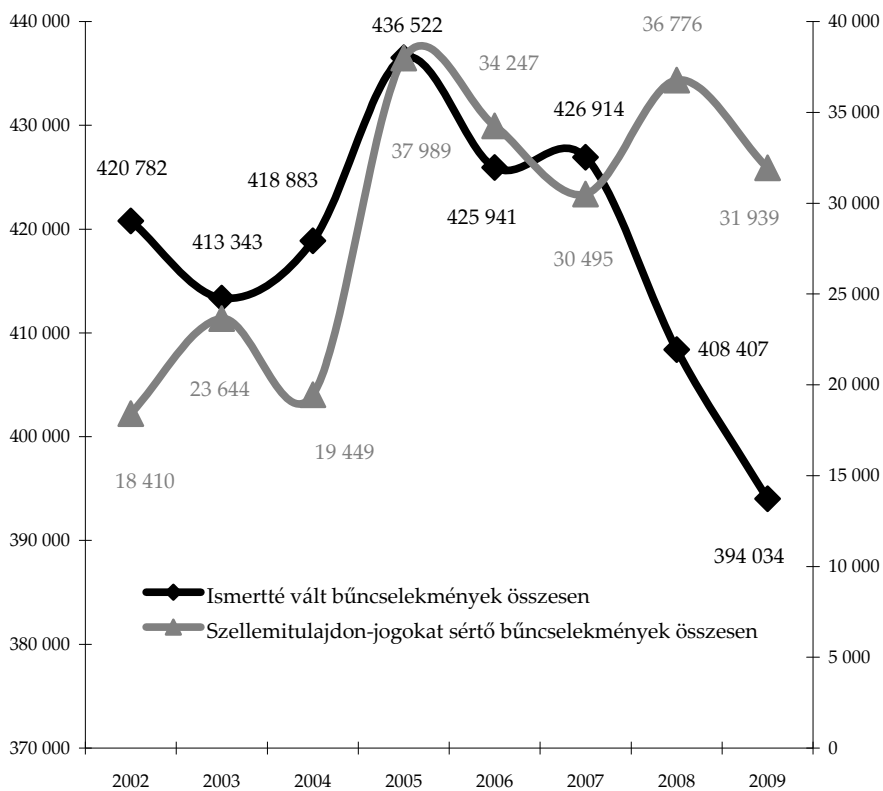
A szellemitulajdon-jogokat sértő bűncselekmények statisztikai elemzésekor hat tényállás adatait elemeztük a 2002 és 2009 közötti időszakra vonatkozóan. A szellemitulajdon-jogokat sértő bűncselekmények elég nagy eltéréseket mutatnak volumenük tekintetében. Kiemelkedik közülük a Btk. 329/A §, a *szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértése*: e bűncselekmények interneten történő megvalósítása a nemzetközi és a hazai szakirodalom figyelmét is felkeltette, sok szó esik a fájlcserelésről, a kalózkodásról, az általa okozott vagyoni hátrányról pró és kontra, Magyarországon azonban kevés kriminológus foglalkozik ezzel a kriminalitás határán mozgó cselekménycsoporttal. Az adatokat az ENYÜBS rendszeréből válogattuk le.

Az összes ismertté vált bűncselekmény száma jelentősen változott 2002 és 2009 között: a vizsgált időszak végére számottevően csökkent. Ezzel szemben a szellemitulajdon-jogokat sértő bűncselekmények alakulása ellentétes tendenciát mutat, ez leginkább 2005-től tapasztalható: míg az összes regisztrált deliktum száma csökkent, a vizsgálatunk tárgyául szolgáló cselekményekből is kevesebbet követtek el, a csökkenés korántsem ugyanakkora, sőt 2007 és 2008 között jelentősen nőtt, míg az utolsó évben ismét apadt a számuk (1. számú ábra). A szellemitulajdon-jogok megsértésével összefüggő ismertté vált deliktumok a vizsgált időszakban az összes

³ A kriminálstatisztikai elemzés rövidített, részben átszerkesztett változatát lásd Windt Sz. – Szabó I.: A szellemitulajdon-jogokat sértő bűncselekmények vizsgálata. Kriminálstatisztikai elemzés (2002–2009). In: Tények és adatok a hamisításról Magyarországon. Magyar Szabaddalmi Hivatal, Budapest, 2010, 20–27. o. [HENT-füzetek 2.]

bűncselekmény átlagosan kb. hét százalékát tették ki. Míg az összes bűncselekmény száma a vizsgált időszakban három százalékkal csökkent, a szellemi tulajdon-jogokat sértő deliktumoké megduplázódott. E cselekmények a bázisévben az összes bűncselekmény négy, 2008-ban már kilenc százalékát tették ki, ez 2009-re nyolc százalékra csökkent.

1. számú ábra
Az összes ismertté vált, valamint a szellemi tulajdon-jogokat sértő bűncselekmények számának változása (2002–2009)

A 2004 és 2005 közötti jelentős, csaknem kétszeres emelkedés elsősorban a Btk. 329/A §-ába ütköző cselekmények számának növekedésével függ össze. A területi megoszlás elemzését megelőzve itt kell utalnunk arra, hogy a legnagyobb ugrás Hajdú-Bihar, Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg – jellemzően *egyetemi városokkal* büszkélkedő – megyében történt. Ez összefügg azzal, hogy a vizsgált időszakban az egyetemi internet-sávszélesség gyors letöltést tett lehetővé.

A vizsgált hat bűncselekmény közül a legtöbb: a Btk. 329/A §-a, a szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértése, illetve 2008-ban a Btk. 329/B §, a szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok védelmét biztosító műszaki intézkedés kijátszása volt.

A Btk. 329/A §-ába ütköző cselekmények száma 2002 és 2009 között megduplázódott. A Btk. 329. §-ába ütköző *bitorlások* száma azonban egyik évben sem érte el a tízet. A *jogkezelési adat meghamisítása* (Btk. 329/C §) vétségét 2005 óta rögzíti a statisztika⁴, számuk nagyon alacsony, 2006–2007-ben egy bűncselekmény sem vált ismertté, 2005-ben és 2008-ban is csak egy-egy.

A Btk. 296. §-ába ütköző *áru hamis megjelölése* 2008-ra húsz százalékkal nőtt a bázisévhez képest, ám 2009-ben ismét csökkent (2004-ben e cselekmény száma a háromezred is alig haladta meg). A Btk. 329/B §-ban meghatározott tényállás alá eső cselekmények száma 2002-ben 366 volt, majd 2004 és 2007 között száz alatt volt, 2008-ban a kétezer-ötöszázat is meghaladta⁵, 2009-ben azonban 318-ra csökkent. Ennek számos oka lehet: a cselekmények jelentős részét (2499) Budapesten valósították meg: ebben az évben a nyomozó hatóság *egy vagy több nagyobb ügyet tudott felgöngyöltetni*, lezárni, amely a 2008. évi adatokban mutatkozik meg.

A szellemi tulajdon-jogok megsértésével összefüggő ismertté vált bűncselekmények számának alakulása megyei megoszlás alapján a *fővárosi* elkövetés elterjedtségét mutatja.⁶ A vizsgált időszakban *Budapest* mellett (20 százalék) főként *Pest* (10 százalék), *Borsod-Abaúj-Zemplén* (7 százalék), *Baranya* (6 százalék), *Hajdú-Bihar* (5,8 százalék), valamint *Csongrád* (5,3 százalék) megyében követik el ezeket a cselekményeket. A vizsgált időszakban a legjelentősebben *Hajdú-Bihar* (301-ről 2335-re), *Békés* (241-ről 1671-re) és *Nógrád* (103-ról 506-ra) megyében, valamint *Budapest*-en (4386-ról 15 204-re) emelkedett a vizsgált szellemi tulajdon-jogok megsértésével összefüggő deliktumok száma. Figyelemre méltó azonban, hogy *Komárom-Esztergom* megyében 2002-ben 997 szellemi tulajdon-jogokat sértő cselekményt valósítottak meg, 2008-ban már csupán 276-ot, kevesebb, mint az egyharmadát.⁷ Az adatokból kitűnik: a regionális központok, amelyek sok esetben egyetemi városok is, valamint a határ menti települések a legfertőzöttebbek.

⁴ A jogkezelési adat meghamisítása 2002. április 1. óta hatályos. Azóta nem volt jogszabályi módosítás a tényállás vonatkozásában.

⁵ 2007. június elsejétől már nem csupán a megkerülés előkészítő cselekményeket szankcionálta a jogalkotó, hanem magát a megkerülési cselekményt is megtiltotta. A jogalkotó kibővítette a magatartási kört, az emelkedésre, majd a csökkenésre azonban az adatok önmagukban nem adnak választ, a változás hátterét talán az iratelemzés tudja megvilágítani.

⁶ A hét év alatt a szellemi tulajdon-jogokat sértő cselekmények egyötödét Budapesten valósították meg.

⁷ Feleannyi cselekményt követtek el 2002-höz képest 2008-ban Zala és Baranya megyében.

A Btk. 329/A §-ába ütköző cselekmények jellemzően az egyetemi városként is működő régióközpontokban a legelterjedtebbek, míg a Btk. 296. §-ába ütköző áru hamis megjelölése a vizsgált időszak végére a schengeni határővezeti térségekbe tolódott. Az áru hamis megjelölését 2002-ben főként a Közép-magyarországi és a Nyugat-dunántúli Régióban követték el, 2008-ra ez a Közép-magyarországi mellett a Dél-alföldi, valamint az Észak-magyarországi Régióba terelődött át (ezzel egy időben a Nyugat-dunántúli a – 2002-es adat – felére csökkent).

A vizsgált deliktumokat a leginkább *szoftverre* valósítják meg az elkövetők (2002 és 2003 között az összes cselekmény hatvan százalékában, ám az utolsó hat évben ez jelentősen csökkent, 2008-ban már csak harmincszázalékos arányban fordult elő), az utóbbi években a *kalózkazetták másolása* egyre gyakoribb elkövetési tárgy. A vizsgált hat bűncselekményi csoport közül a statisztika csupán a Btk. 329/A §-ában meghatározott tényállásnak megfelelő cselekmények elkövetési tárgyait rögzítette, ami az összes ügy kilencven-kilencvenöt százalékát tette ki 2002 és 2009 között (a többi során nem vagy alig volt adat). A Btk. 296. §-ába ütköző *áru hamis megjelölésénél* viszont nagyon fontos lenne tudni, hogy milyen termékekre vonatkozóan valósították meg ezeket a cselekményeket, azonban semmilyen adat nem állt rendelkezésre, ezeket az ENYÜBS-ben nem rögzítették a vizsgált időszakban.

A nyolc év adatainak vizsgálata alapján elmondható: ezeket a cselekményeket leginkább *másolással* (72 százalék), illetve *jogosulatlan forgalomba hozatallal* valósítják meg (16 százalék). A másolással történő elkövetés a bázisévhez képest jelentősen háttérbe szorult, míg az összes elkövetési módszer 77 százaléka másolás volt 2002-ben, 2008-ban már csupán 53 százaléka. Ezzel egy időben a *jogosulatlan forgalomba hozatallal* történő megvalósítás 9 százalékról nyolc év alatt csaknem a *háromszorosára* emelkedett. Ez arra enged következtetni, hogy a nyomozó hatóságok inkább a kereskedői magatartások felderítésére fókuszálnak. A módszerek bűncselekmények szerinti megoszlása alapján elmondható: a *bitorlást* (Btk. 329. §), valamint a *szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértését* (Btk. 329/A §) jellemzően *másolással, jogosulatlan forgalomba hozatallal, illetve jogosulatlan műsorszórással* valósítják meg. (A többi cselekmény megvalósítási módszereire az ENYÜBS a nyolc év viszonylatában nem tartalmaz adatot.)

Érdemes kiemelni: noha igen alacsony számban fordult elő, de tendenciáját tekintve jelentős emelkedést mutat a Btk. 329/A §-ába ütköző cselekmény *jogosulatlan publikálással* (száma 2002-ben 4, 2008-ban már 484 volt), *jogosulatlan kiadással* (23-ról 324-re nőtt), *jogosulatlan műsorszórással, jogosulatlan forgalomba hozatallal, jogosulatlan előadással* történő megvalósítása. Megemlítendő, hogy a módszer hiányos rögzítése (azaz a 0 – semmi) is jelentős mértékben, háromszorosára nőtt a bázisévhez képest.

Éppen ezért a kriminálstatisztikai adatok alapján megállapítható: *az ENYÜBS jelenlegi adattartalma nem ad lehetőséget az elkövetés módszerének megbízható elemzésére.*

Vagyoni hátrány

A bűncselekményekkel okozott kárt a vagyon elleni és a gazdasági cselekmények esetében rögzíti az ENYÜBS. A vizsgálatunk tárgyául szolgáló bűncselekmények mindkét csoportba tartoznak. Az összes ismertté vált bűncselekménnyel okozott vagyoni hátrány 2002 és 2009 között csak 2003-ban haladta meg a kétszázmilliárd forintot, 2004 és 2006 között a 150 milliárd forintot sem érte el, míg 2007-ben meghaladta azt, 2008-ban pedig ismét ennél kevesebb volt. A rendelkezésre álló adatok alapján a szellemi tulajdon-jogokat sértő bűncselekményekkel a vizsgált időszakban átlagosan *1,6 milliárd forint* vagyoni hátrányt okoztak.

Az ismertté vált szellemi tulajdon-jogokat sértő cselekményekkel is hatalmas vagyoni hátrányt okoznak az elkövetők, a valós érték azonban még ennél is tetemezebb lehet. Tipikusan az elmaradt haszon az, amit hiányolnak a lemezkiadók, mert azt mondják, ha nem töltötte volna le az elkövető, akkor megvette volna, és ez az elmaradt haszon; kárt ténylegesen nem szenvednek el, mert a vagyonuk nem lesz kevesebb, viszont nem növekszik olyan mértékben, amennyire szeretnék.

Elkövetők

A szellemi tulajdon-jogokat sértő deliktumokat a vizsgált időszakban az összes ismertté vált bűnelkövető kb. egy százaléka valósította meg.

2002 és 2008 között átlagosan évente ezerkétszázán valósítottak meg szellemi tulajdon-jogokat sértő bűncselekményt. 2002 és 2004 között jelentősen csökkent az elkövetők száma, majd 2006-ig nőtt, míg az utolsó évben újra kevesebben követték el ezeket a deliktumokat. (2009-ben a bázisév adataihoz képest hét százalékkal kevesebb elkövető volt, számuk 1132-ről 1050-re csökkent.) A vizsgált időszakban az elkövetők kb. négyötöde sértette meg a szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogokat.

A szellemi tulajdon-jogokat sértő bűncselekmények elkövetőinek átlagosan 16 százaléka *az áru hamis megjelölését*, míg egy-egy százaléka *szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok védelmét biztosító műszaki intézkedés kijátszását, iparjogvédelmi jogok megsértését* követte el 2002 és 2009 között.

Míg az összes szellemi tulajdon-jogot sértő bűncselekményt megvalósítók száma hét százalékkal csökkent a vizsgált időszakban: a Btk. 329/A §-t megvalósítóké 14 százalékkal csökkent. Ezzel egy időben az *áru hamis megjelölését* elkövetőké 16 százalékkal nőtt 2009-re a bázisévhez képest, a *szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó*

jogok védelmét biztosító műszaki intézkedés kijátszását megvalósítóké viszont *megháromszorozódott* (9-ről 28-ra). (A nyers számok alapján a Btk. 329/B §-ba ütköző deliktumot elkövetők száma nem jelentős, azonban a trend mindenképpen jelzésértékű.) Míg 2002-ben egy elkövetőre átlagosan 16 szellemi tulajdon-jogokat sértő deliktum jutott, 2009-re ez csaknem duplájára, harmincra növekedett.

A nemek megoszlása alapján elmondható: ezeket a cselekményeket jellemzően férfiak valósítják meg. Ezen az sem változtat, hogy a férfi elkövetők száma csökkent, a nőké emelkedett. 2002-höz képest 2008-ra a külföldi férfiak és nők száma duplájára nőtt: ők jellemzően a Btk. 296. §-ában meghatározott *áru hamis megjelölésének* büntettét valósították meg. A külföldiek között a legtöbb 2002-ben 30 *vietnami* és 17 *kínai* állampolgárságú elkövető volt. 2008-ra a *vietnamiak* száma 115-re emelkedett, a *kínaiaké* 14-re csökkent.

2002 és 2009 között az adatok alapján azt mondhatjuk: míg az elkövetők száma csökkent, az általuk megvalósított cselekményeké nőtt. Az elkövetőkre vonatkozó (hiányos) adatokból, az internet elterjedtségéből következően nagyon nehéz egy adott csoportot meghatározni: ami bizonyos, a szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértéséhez szükséges valamiféle képzettség, némi anyagi háttér, amely lehetővé teszi a számítógép, az audioeszközök beszerzését.

A bűncselekmények számának alakulása összefügghet a nyomozó hatóság aktivitásával is: egyes vélemények szerint ezek az ügyek mesterséges, kreált esetek, és a kiváló felderítési mutató, a rendőrség munkájának sikerességét hivatottak bizonyítani. Erre enged következtetni az is, hogy a pénzügyi források elapadása miatt év végére csökken a nyomozó hatóságok aktivitása.

A kriminálstatisztikai adatok elemzése nehézségekbe ütközött, számos esetben semmilyen adat nem állt rendelkezésre, pedig az egyes deliktumok jellemzőinek feltárásához elengedhetetlen lett volna. A szellemi tulajdon-jogokat sértő bűncselekményeket, illetve az ezen ügyekben történt eljárásokat a rendelkezésre álló statisztika csak felületesen mutatja meg, részletesebben az iratelemzéskor kapott adatok adtak tájékoztatást.

A legfontosabb minden bűncselekmény esetében az, hogy a gyökerénél megragadva hogyan lehetne megelőzni a problémát. A szellemi tulajdon-jogokat sértő bűncselekmények esetében nagy különbségek mutatkoznak: a Btk. 296. §-ba ütköző *áru hamis megjelölése* elkülönül a többi cselekménytől, az eljáró hatóságtól kezdve a deliktum egyéb jellemzőiig. De a Btk. 329. §-ában meghatározott cselekmények sem mutatnak egységes képet: a *bitorlás*, valamint a *jogkezelési adat meghamisítása* (Btk. 329/C §) nagyon kis számban fordul elő. Az *iparjogvédelmi jogok megsértése* (Btk. 329/D §), valamint a *szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok védelmét biztosító*

műszaki intézkedés kijátszása (Btk. 329/B §) a vizsgált időszakban hullámszó mértékben fordult elő. A legnagyobb eltérés a *szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértése* (Btk. 329/A §) deliktum esetében van: idesorolhatók a nehezen körvonalazható és tetten érhető online jogsértések, letöltések is. Ezek megelőzésére mindenképpen egységes, a közös jogkezelő szervezetek *HENT által vezetett* fellépése lenne szükséges, hiszen, ahogy a Bodó–Lakatos szerzőpáros írja: „*az online kalózkodás hátterében a piaci kínálat elégtelensége, valamilyen diszfunkciója áll*”⁸.

A VIZSGÁLT BŰNÜGYEK ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI

A következőkben – amint azt a kutatás módszertanáról írtakban már kifejtettük – a hét főügyészségről beszerzett kétszáz, 1998-ban regisztrált és jogerősen befejezett, alapadatbázisunkba felvett bűnügyre, az azokban szereplő cselekményekre, elkövetőkre és sértettekre vonatkozó adatokat ismertetjük. Az egyes bűncselekmények szerint a kétszázból 170 ügyben a Btk. 329/A §, húszban a 296. §, kilencben a 329/B §, egy esetben pedig a 329/D § valósult meg. A megjelölt kritériumoknak megfelelő, a Btk. 329. §-át és 329/C §-át kimerítő ügy nem volt, e bűncselekmények rendkívül ritkán fordulnak elő, gyakorlati jelentőségük egészen csekély (2002 és 2008 között bitorlás 23, jogkezelési adat meghamisítása pedig mindössze két esetben vált ismertté).

A bűnügyek jellemzői

A vizsgált ügyekben a nyomozások 73 százalékát a rendőrség (48 különböző rendőrkapitányság), 27 százalékát pedig a vám- és pénzügyőrség (nyolc nyomozóhivatal) szervei folytatták le. A büntetőeljárás ügyészségi szakasza 12 fővárosi kerületi, valamint 30 vidéki városi ügyészségen, az elsőfokú bírósági szakasz pedig 5 budapesti kerületi és 29 vidéki városi bíróságon folyt. Másodfokú bírósági eljárásra meglehetősen ritkán, csupán 9 ügyben (3 fővárosi, 6 vidéki) volt szükség.

Az eljárások 30 százaléka a vám- és pénzügyőrség, 27 százaléka a rendőrség észlelése alapján indult, míg 12 százalékban a sértett, 31-ben pedig egyéb személy tett feljelentést, bejelentést. Nem ritka, hogy teljesen más jellegű feljelentés miatt indul meg a nyomozás, és az ennek során lefolytatott házkutatáskor bukkannak a nyomozók szellemi tulajdon-jogot sértő illegális tevékenység nyomaira, amelyet lefoglalás szokott követni.

⁸ Bodó B. – Lakatos Z.: A filmek online feketepiaci és a moziforgalmazás. Kulturális alkotások magyarországi online kalózközönségének empirikus vizsgálata, 2009. november. Kézirat, http://www.warsystems.hu/p2p_study/bodo_lakatos_mozis_es_fajlcseres_20091203.pdf

A nyomozások lefolytatására 2002 és 2008 között került sor, az esetek 84 százalékában ez 2008-ban történt meg. Időtartamuk 17 százalékban két hónapnál nem volt hosszabb, az egy éven túli nyomozások 9 százalékot képviseltek. Megjegyezzük, hogy a nyomozás határidejét – halaszthatatlan nyomozási cselekmény elvégzése esetén, amire a vizsgált ügyekben nagyon gyakran volt példa – ennek, és nem a nyomozás elrendelésének időpontjától kell számítani. Ezzel kapcsolatban esetenként törvénysértő gyakorlattal találkoztunk, amelyre időnként ügyészségi átirat is felhívta a nyomozó hatóságok figyelmét.

Az ügyészi szak tartama az esetek 38 százalékában nem lépte túl a harminc, 75 százalékában a hatvan napot. A bírósági szak jogerősen harminc napon belül 19 százalékban ért véget, hatvan napon belül 38 százalékban, míg az ügyek 11 százaléka egy évnél hosszabb ideig tartott a bíróságokon.

Büntetőeljárásai szempontból a vizsgált ügykör egyik legtipikusabb vonása, hogy kimagasló, kilencvenszázalékos arányban került sor szakértő kirendelésére, aki leggyakrabban (64 százalékban, a Btk. 329/A § esetén 69 százalékban) igazságügyi informatikai szakértő volt. E fajsúlyos kérdés problémakörével a későbbiekben részletesen foglalkozunk, ezért itt csak annyit jegyzünk meg, hogy a szakértő tevékenységének kimagasló dominanciája jellemzi a megismert büntetőeljárások túlnyomó többségét, az eljárások érdemi kimenetele, időtartama és költségigénye szempontjából egyaránt.

A szellemi tulajdon-jogot sértő bűncselekmények különlegességének tekinthető, hogy a bűnhalmazati szabályok értelmében egy-egy elkövető jellemzően sok rendbeli bűncselekményt követ el, mivel a rendbeliséget általában a sértettek (fő szabályként a jogtulajdonosok) száma alapján állapítják meg. Ennek következtében viszonylag kevés bűnelkövetőre nagyon sok bűncselekmény jut. A 2008-ban ismertté vált 891 szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogsértést megvalósító elkövető például 33 521 bűncselekményt követett el, így 37,6 bűncselekmény jutott egy elkövetőre. Hasonló tendencia legfeljebb a tiltott pornográf visszaélés esetén figyelhető meg, de jó kisebb volumennel és aránnyal, mivel 2008-ban a 92 efféle bűncselekményt elkövető 1846 cselekményt hajtott végre, ami elkövetőnként húsz deliktum. A bázismintánkul szolgáló kétszáz ügyben a 242 sértett összesen 9469 rendbeli szellemi tulajdont sértő bűncselekményt valósított meg.

A kérdéskör egyik neuralgikus pontja a felmerülő elkövetési érték, illetve vagyoni hátrány kérdése és annak mértéke, amelynek elméleti aspektusaival a későbbiekben külön foglalkozunk. Itt megemlítjük, hogy vizsgálati mintánkban a bűnügyi iratokban kimutatott vagyoni hátrány összege 285 173 745 forint. Leggyakoribb a kétszázézer forintot meghaladó, de kétmillió forintot meg nem haladó

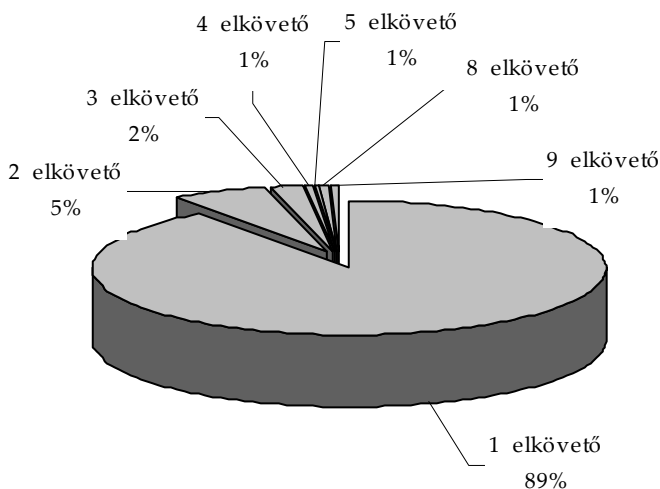
büntetőjogilag úgynevezett nagyobb kár, ez a cselekmények 45 százalékában fordult elő. Kármegtérülésre 11 ügyben került sor (5 százalék). A megtérülés összege összesen 1 282 175 forint volt, ami elenyésző összegnek tekinthető az okozott vagyoni hátrányhoz képest.

Az elkövetők jellemzői

Az alapadatbázist jelentő kétszáz ügyben 242 elkövető szerepelt. Tipikusnak az egy ügy–egy elkövető felállás tekinthető, ez volt jellemző az ügyek kilencven százalékára (2. számú ábra).

Megjegyzendő, hogy előfordult néhány olyan ügy, ahol az elkövető, többnyire az interneten és hirdetési újságokban árulva illegális szoftvereket, DVD-ket, több tucat, esetenként több száz vásárlóval is kapcsolatba került, akiket először tanúként, majd gyanúsítottként hallgattak ki, de velük szemben szinte mindig még nyomozati szakban megrovással zárult az ügy.

2. számú ábra
Az egy ügyben szereplő elkövetők száma (N = 200)

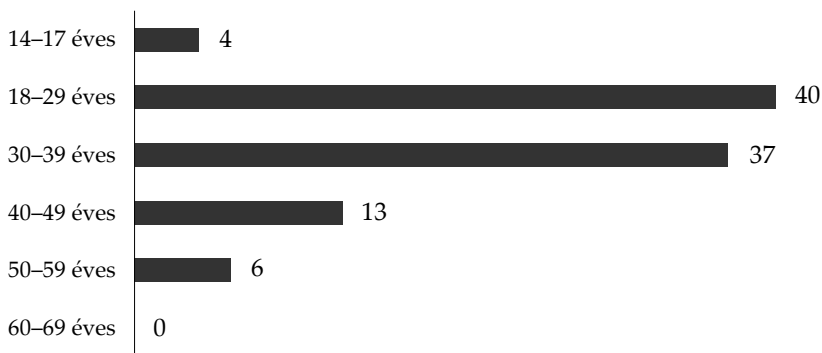
Az elkövetők 92 százaléka (222 fő) cselekményét tettesi minőségben hajtotta végre. Kilenc terheltet társtettesként, nyolcat felbujtóként, egyet pedig bűnsegédként vontak felelősségre.

Az elkövetők 11 százaléka cselekményét jogi személy tevékenységi körében valósította meg.

Az elkövetők 79 százaléka férfi, 21 százaléka nő volt, ez intenzívebb női részvételt mutat, mint a 2008-ban ismertté vált összes bűnelkövető esetén (84 és 16 százalék). Az áru hamis megjelölése bűncselekménynél vizsgálati mintánkban alig marad el a nők aránya (11 terhelt, 48 százalék) a férfiakétól (12 terhelt, 52 százalék), mivel itt a tipikus elkövetői magatartás piaci, üzleti, vásári értékesítést valósít meg, amit gyakran nők folytatnak.

A tettesek életkori megoszlását tekintve (3. számú ábra) a legaktívabb a 18–29 (40 százalék) és a 30–39 (37 százalék) közötti korosztály, csaknem azonos mértékben. A fiatalok elkövetők száma meglehetősen csekély (4 százalék).

3. számú ábra
Az elkövetők életkor szerinti megoszlása (N = 241) (%)

Állampolgárságukat tekintve 213-an magyarok (88 százalék), 29-en pedig külföldiek (12 százalék) voltak. Az áru hamis megjelölésénél viszont fordított arányt tapasztaltunk: a terhelték 87 százaléka külföldi volt. A külföldiek között legnagyobb hányadban a vietnamiak fordultak elő (55 százalék), őket a románok (21 százalék), majd a kínaiak (14 százalék) követik. Rajtuk kívül volt egy-egy afgán, török és ukrán terhelt is.

Családi állapotuk szerint a legtöbben egyedülállók (nőtlenek/hajadonok) voltak (44 százalék), a házasok 31, az élettársi kapcsolatban élők pedig 11 százalékot képviseltek.

Vizsgálati mintánk is megerősíti azt a megállapítást, miszerint a szellemi tulajdonjogokat sértő cselekmények elkövetői tipikusan középiskolai végzettségűek.⁹ Adat-

⁹ Windt Sz. – Szabó I.: A szellemi tulajdonjogokat sértő bűncselekmények vizsgálata – kriminálstatisztikai elemzés. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2010, Kézirat, 40. o.

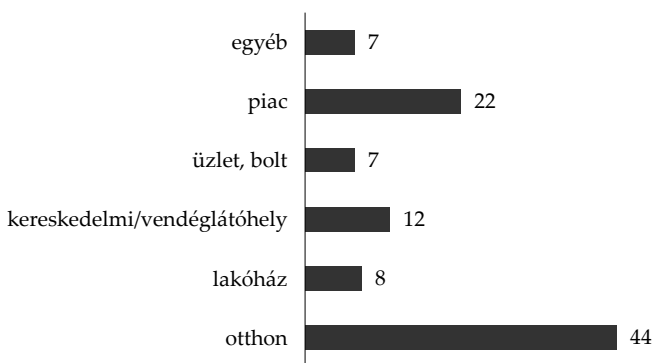
bázisunkban arányuk 31 százalék, míg nyolc általánost 25, szakmunkásképző iskolát 24, főiskolát, egyetemet 9 százalékuk végzett.

A terheltek 36 százaléka nem dolgozott, 18 százalékuk teljesen vagyontalan volt. Foglalkozásuk szerint a legtöbben alkalmazottak voltak (22 százalék), a tanuló aránya 10 százalék.

Az elkövetők 32 százaléka Budapesten, 16 százaléka Somogy, 15 százaléka pedig Borsod-Abaúj-Zemplén megyében lakott. A település jellegét tekintve 32 százalékuk a fővárosban, 18 százalékuk megyeszékhelyen, 25 százalékuk egyéb városban, 25 százalékuk pedig községben élt. Lakóhelyük 64 százalékban azonos volt az elkövetés helyével.

A tettesek cselekményüket legtöbbször az otthonukban valósították meg (44 százalék), ami főként a számítógéppel elkövetett magatartásokra utal. Gyakran piacok az elkövetés színhelyei (22 százalék), sokszor itt valósul meg az illegális szellemi termékek terjesztése. E tekintetben kiemelkedik a józsefvárosi piac, amely az illegális, hamis termékek árusításának közismert helye (4. számú ábra).

4. számú ábra
A konkrét elkövetési hely (N = 242) (%)

A büntetőeljárás során az elkövetők mindössze két százaléka volt előzetes le-tartóztatásban. A szellemitulajdon-jogokat megsértők között sokkal több az első büntényes, mint általában, mivel 21 százalékuk még nem volt büntetve. Kilenc százalékuk követett már el hasonló jellegű bűncselekményt, három százalékukat ítélték már végrehajtandó szabadságvesztés-büntetésre.

A cselekmények elbírálásánál nagyon gyakori a tárgyalás mellőzésével történő ítélezés: a terheltek 48 százalékát így módon vonta felelősségre a bíróság.

Az elkövetők védekezése legtöbbször arra irányult, hogy ők miért nem tartják jogellenesnek cselekedetüket. Erre nézve, íme, néhány eset:

A vádlott 159 db szerzői jogi védelem alatt álló „Csőrike”, „Mickey Mouse” és „Tom & Jerry” mesefigurákkal ellátott ruházati cikket szerzett meg, melyeket a józsefvárosi piac területén az általa bérelt pavilonban tartott értékesítés céljából. A vietnami állampolgárságú vádlott vallomásából: „Elismerem, hogy hibáztam, de úgy gondoltam, hogy ezek az áruk nem ugyanolyanok, mint a hamis Adidas, Nike vagy hasonló termékek.”¹⁰

A török állampolgárságú vádlott a lefoglalt ruhaneművel kapcsolatban előadta, hogy az azokon feltüntetett márkajelzésekről még soha nem hallott, nem tudott arról, hogy ezek a márkák Magyarországon védettek. „Számomra a márka az Adidas és a Saxoo” – közölte. (Az ügyben szereplő márkák: Emporio Armani, Dolce & Gabbana, Roberto Cavalli, Versace, Burberry.) A másodfokú ítéletből: „A szándékos elkövetés aggálytalan megállapíthatóságát jól jelzi az is, hogy a pavilonból lefoglalásra kerültek szabálysértési értékhatárt meg nem haladó – többek között – Saxoo márkajelzésű hamis termékek is, mely márkajelzésről a vádlott is úgy nyilatkozott, hogy »számomra a márka az Adidas és a Saxoo«”.¹¹

Egy másik ügy gyanúsítottjának vallomása: „Az ellenőrzést megelőző napon egy számomra ismeretlen külföldi, európai arcú férfi jött hozzám a pavilonba, és ezt az árut megvételre ajánlotta. Ez a férfi egy darab ruha együttest mutatott, és úgy emlékszem, hogy azon nem volt felirat. [...] Az árut rögtön készpénzben fizettem. Én kértem számlát, de a férfi azt mondta, hogy nem ad, mert az árut olcsón adta el nekem. [...] Azt tudom, hogy Nike, Adidas, vagy ehhez hasonló termékeket nem szabad árusítani, de azt nem tudtam, hogy a Mercedes Benz feliratú ruhák is védettek. Amikor a járőrök megjelentek, én nem futottam el, mivel nem volt semmi titkolnivalóm.”¹²

A gyanúsítottak szinte soha nem mondják meg, hogy kitől szereztek be az illegális árut, általában olyan személyleírást adnak, amely e téren nem segíti a nyomozást.

A terheltekkel szemben alkalmazott szankciókat szemlélve egyértelmű a pénzbüntetés elsődleges szerepe (55 százalék). Ezt követik az önállóan alkalmazott mellékbüntetések, intézkedések (26 százalék), ami gyakorlatilag próbára bocsátásokat jelent. A szabadságvesztések aránya 16 százalék, végrehajtandó szabadságvesztésre csak három elkövetőt ítélték (1. számú táblázat). Ilyen ítéletek kiszabására még

¹⁰ Budapesti VIII. Kerületi Ügyészség 477/2008. sz.

¹¹ Budapesti VIII. Kerületi Ügyészség 578/2008. sz.

¹² Budapesti VIII. Kerületi Ügyészség 4719/2008. sz.

a legnagyobb tárgyi súlyú ügyekben sem kerül sor, ezt csak az elkövető személyi körülményei, bűnözői előélete indukálja esetenként.

1. számú táblázat

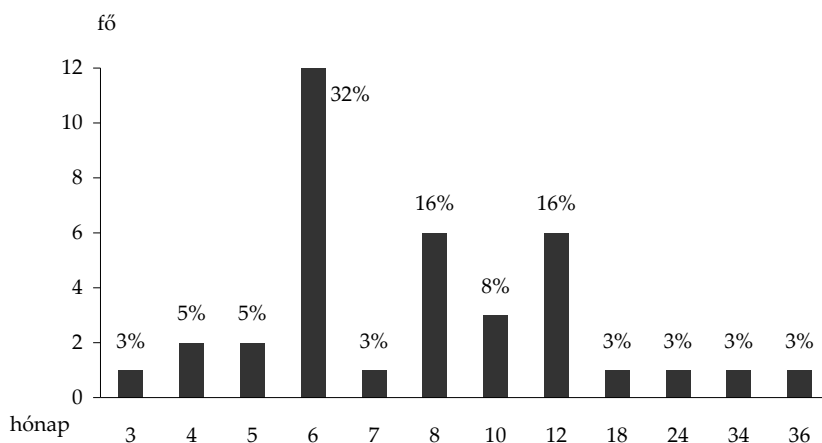
A kiszabott büntetések, alkalmazott intézkedések megoszlása (N = 227)

Büntetés típusa	Megoszlása (%)
megszüntetés, ügyészi megrovás	2
végrehajtandó szabadságvesztés	1
felfüggesztett szabadságvesztés	15
önállóan alkalmazott mellékbüntetés, intézkedés	26
pénzbüntetés	55
közérdekű munka	1

A 37 elítélttel szemben kiszabott szabadságvesztés-büntetések tartama három hónap és három év között változott, a bíróságok legszívesebben a hathavi börtön-büntetést alkalmazták (32 százalékban), majd a nyolchavit és az egyévit (16-16 százalék). Egy éven túli szabadságvesztés-büntetésre mindössze négy esetben került sor (5. számú ábra).

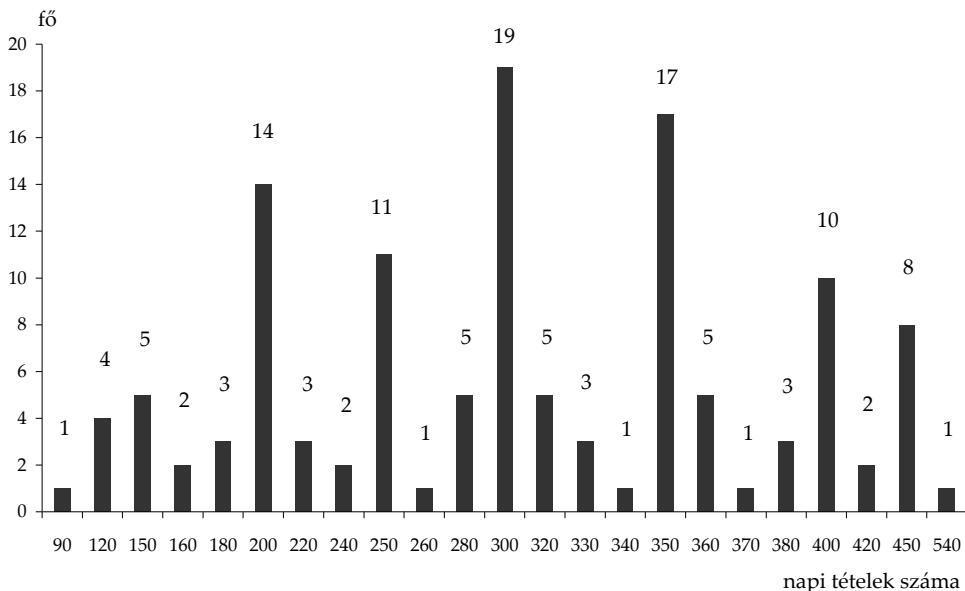
5. számú ábra

A szabadságvesztés tartama (N = 37)

A pénzbüntetések napi tételeinek száma 90 és 540 között változott, egy esetben elérve a törvényi maximumot. A bíróságok legszívesebben a 300-as (15 százalék) és a 350-es (14 százalék) napi tételszámot választották (6. számú ábra).

6. számú ábra
A kiszabott pénzbüntetések napi tételeinek száma a pénzbüntetésre ítélték száma alapján (N = 126)

Az egynapi tétel összege száz és ezeröttszáz forint között változott, ami azt jelenti, hogy – az időközben megváltozott szabályozás folytán – még a legnagyobb összeg sem érte el a jelenleg hatályos kétezer-öttszáz forintos törvényi minimum közelét sem. Ez előrebocsátja, hogy a (pénz)büntetés-kiszabás terén jelentős módosulások várhatók. A pénzbüntetések összege (napi tételek száma x egynapi tétel összege) 22 500 és 525 ezer forint között változott, a leggyakoribb a kilencvenezres összeg volt, kilenc esetben. Pénzbüntetések kiszabására többször munkanélküli, rendkívül rossz anyagi körülmények között élő, illetve olyan személyekkel szemben is sor került, akiknek jövedelmi, anyagi helyzetéről nem volt a bíróságnak adata (nyomozati jegyzőkönyv nem tartalmazta, és tárgyalás mellőzésével történő eljárás volt).

A közérdekűmunka-büntetés gyakorlatilag alig játszik szerepet, csupán két elkövető esetében alkalmazták húsz, illetve huszonöt napi tartammal.

A szakértők kirendelése mellett az elkobzások alkalmazása is jellegzetes meghatározója a vizsgált büntetőeljárásoknak, hiszen az elkövetők 86 százalékával szemben került sor erre az intézkedésre. Leggyakrabban CD-k, DVD-k, merevlemezek és ruhaneműk lefoglalására, majd elkobzására került sor.

Ugyancsak az elemzett ügyek tipikus vonása a magas bűnügyi költség, amelynek túlnyomó része általában a szakértői díjból áll. A bűnügyi költség összege gyakorta magasabb a megállapított pénzbüntetésnél, nemegyszer több százezer forint, sőt esetenként milliós nagyságrendű. Úgy tűnik, az elkövetők számára sokszor súlyosabb „büntetésnek” tekinthető az elkobzás és a bűnügyi költség megfizetése, mint a valódi kiszabott büntetés.

Kétségtelen, hogy a Be. 338. § (4) bekezdése alapján a bíróság a bűncselekmény súlyához képest aránytalanul nagy bűnügyi költség egy részének megfizetése alól a vádlottat mentesítheti.

Elő is fordult néhány ilyen jellegű eset, például amikor a bűnügyi költség jelentős részét a bíróság az államra terhelte, és a vádlott csak 22 627 forintot volt köteles megfizetni, további százötvenezer forintot pedig az állam. Erre vonatkozó egységes joggyakorlatot azonban nem sikerült felfedeznünk.

A sértettekre vonatkozó adatok

A sértettekre vonatkozó adatok a leghiányosabbak és a legkevésbé értékelhetők. Az ügytípus jellemzője ugyanis, hogy szinte alig fordul elő magánszemély sértett (két százalék), hiszen a szerzőijog-sértéseknél a jogtulajdonost, de az áru hamis megjelölésénél sem a vásárlót, hanem a versenytársat kell sértettnek tekinteni.

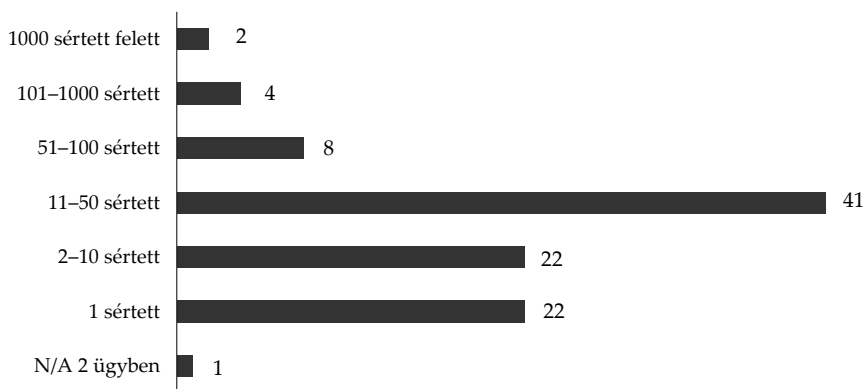
Több helyen eltérő jogalkalmazási gyakorlatot találtunk arra nézve, hogy a hatóságok kitartanak a bűncselekmény sértettjének. E kérdéskör elméleti vetületeit külön vizsgáljuk.

Többnyire szakértői feladat a szerzői jogi jogosultak, ezáltal a sértettek, illetve képviselőik személyének megállapítása. Az egyik kerületi vezető ügyész átirata a Vám- és Pénzügyőrség Közép-magyarországi Regionális Nyomozó Hivatala részére például a következőket tartalmazta: „A nyomozati iratok áttanulmányozása során megállapítottam, hogy az X. Y. igazságügyi szakértő által elkészített szakvélemény nem tartalmazza a szerzői jogi jogosultak magyarországi képviselőjének nevét és értesítési címét, ily módon a sértettek jogi képviselőjének értesítése a vádemelésről nem lehetséges. Kérem, hogy a továbbiakban a hasonló jellegű ügyekben a szakértő kirendeléséről hozott határozatokban szíveskedjék a szakértők számára feladatként meghatározni, hogy jelöljék meg a szerzői jogi jogosultak képviselőjét és elérhetőségét is.”¹³

Az elemzett ügyek 78 százalékának egynél több sértettje volt, leggyakrabban 11 és 50 között volt a sértettek száma (az ügyek 42 százalékában) (7. számú ábra).

¹³ Budapesti VIII. Kerületi Ügyészség 477/2008. sz.

7. számú ábra
Egy ügyben szereplő sértettek száma (N = 2006) (%)

Nem vitás, nagyon sokszor nagy nehézséget okoz a nyomozó hatóságoknak a sértettek kilétének megállapítása, a velük való kapcsolattartás, ezért az gyakran elmarad. A bizonyítási folyamatban általában ennek különösebb jelentőségét nem látják, a sértettek kihallgatására sok esetben nem kerül sor. Ezért nem véletlen, hogy az ügyek 41 százalékában az eljáró hatóságok nem értesítették a sértetteket, nyolc százalékában pedig csak egy részüket.

Az ismert jogkezelő szervezetekkel, képviseleti joggal felruházott ügyvédi irodákkal viszonylag kialakult egyfajta mechanikusnak tűnő kapcsolattartás, magyarországi képviselővel nem bíró külföldi jogtulajdonos cégek esetén azonban ez gyakorlatilag megoldatlan. (Ritka kivételként olyan esettel is találkoztunk, amikor a nyomozó hatóság megkereste az SBG&K Szabadalmi és Ügyvédi Irodát, hogy kíván-e előterjeszteni polgári jogi igényt [Microsoft 11 100 forintos vagyoni hátránya esetén].)¹⁴

A sértettek részéről azt tapasztaltuk, hogy az ügyek 36 százalékában történt olyan mozzanat, amely arra utalt, hogy legalább valamelyik sértett gyakorolta eljárási jogait (feljelentést, panaszt tett, pótmagánvádlóként fellépett stb.).

AZ EMPIRIKUS VIZSGÁLAT KIEMELT KÉRDÉSEI ÉS MEGÁLLAPÍTÁSAI

A szellemi tulajdon-jogok védelmének büntetőjogi és kriminalisztikai eszközeire összpontosítva elsőként a büntetőjogi tényállásokat elemeztük abból a szempontból, hogy a jogalkotó mely értékek és jogi tárgyak védelmét helyezte előtérbe, és ennek

¹⁴ Nagykanizsai Városi Ügyészség, 620/2009. sz.

érdekében milyen törvényi tényállásokat alkotott. Az empirikus vizsgálat egyik fő kérdése az volt, hogy a gyakorlatban mennyire egyértelmű ezeknek a tényállásoknak az alkalmazása, az elkövetési magatartások megítélése. Ezt követte annak elemzése, hogy hogyan, milyen hatékonyan sikerül felderíteni, bizonyítani, elbírálni ezeket a cselekményeket. Utóbbi szempontrendszer a büntetőeljárás-jog, ezen belül a bizonyítási jog, valamint a kriminalisztika oldaláról közelíti meg a kérdést. Ennek megfelelően építettük fel kérdőívünket, azzal a hipotézissel, hogy mindezek alapján végül kirajzolódik majd egy kép arról, mennyire hatékony ezen a területen a büntetőjogi eszközrendszer a szabályozástól egészen a jogalkalmazásig.

Büntető anyagi jogi megközelítés

Az empirikus vizsgálat eredményei alapján a vizsgált törvényi tényállásokon belül a következő elkövetési magatartások voltak jellemzők:

1. Áru hamisítása típusú ügyek (Btk. 296. §, 329/D §)

Ebbe a körbe tartoznak az áru előállításával, valamint a megszerzésével és forgalomba hozatalával kapcsolatos cselekmények.

- Áru előállítása jellegzetes külsővel, csomagolással, megjelöléssel, elnevezéssel stb.
- Jellegzetes áru megszerzése, forgalomba hozatala.

2. A szerzői jogok megsértésének típusai (Btk. 329/A §)

Ez a bűncselekményi kör volt természetesen a legtágabb a szerzői művek és az azokhoz kapcsolódó szerzői jogok sokfélesége miatt.

- Nyilvános előadáshoz kapcsolódó jogdíjfizetési kötelezettség elmulasztása (üzlethelyiségekben, szórakozóhelyeken történő zeneszolgáltatás rádióról, esetleg zenegépről).
- Szellemi alkotások – elsősorban szoftver, zenemű, filmalkotás stb. – saját célra történő felhasználása (zeneszámok, filmek, játékok letöltése saját használatra; programok illegális telepítése saját számítógépre).
- Szellemi alkotások terjesztése (jellemzően filmek, játékok letöltése az internetről, ezek többszörözése értékesítés céljából – értékesítés az interneten keresztül vagy piacon).
- Szellemi alkotások hozzáférhetővé tétele (fájlcserre).

3. A szerzői vagy szerzői jogokhoz kapcsolódó jogok védelmét biztosító műszaki intézkedés kijátszása (Btk. 329/B §)

- Szoftverek védelmének kijátszása.

- Átalakított játékkonzolokhoz kapcsolódó jogértelmezési kérdések.
- Kábelszolgáltatók kódolt adásának vétele a védelmi berendezés megkerülésével.

Az „áru hamisítása” típusú ügyek

Az e körbe tartozó cselekmények „az áru előállítása és forgalomba hozatala során előforduló – igazgatási normát vagy magánjogi megállapodást sértő – magatartások”, ahol a sérelem valamiféle szellemi tulajdon-jog megsértésében nyilvánul meg.¹⁵ Az elkövetési magatartások a szellemi tulajdon-jog sérelmének több fázisát ölelik fel, az áru előállításától a forgalomba hozataláig. Részben ez határozza meg a minősítést, másrészt a cselekménykört szankcionáló három tényállás három különböző jogi tárgyat véd, illetve némileg eltérő környezetben történő elkövetést határoz meg bűncselekményként. Ezek közül jellemzően magát a hamisítást, a megtévesztő jellemzőkkel ellátott áru előállítását, létrehozását taglalja az áru hamis megjelölésének büntette (Btk. 296. § 1. fordulata), valamint az iparjogvédelmi jogok megsértése (Btk. 329/D §). Ettől markánsan elkülöníthető a már meglévő „hamisítvány” megszerzése, tartása, forgalomba hozatala (Btk. 296. § 2. fordulata). A vizsgált ügyek között a korábban már létrehozott hamis termékek forgalmazásával kapcsolatos elkövetési magatartások voltak jellemzők. Az elkövetési tárgy az ügyek felében ruhanemű volt, a másik felében több alkalommal előfordultak szerszámgépek, EUR raklapok. Ezzel az ügycsoporttal kapcsolatban elsősorban minősítési problémák merültek fel. Az ügyek feldolgozása során az elkövetési magatartások megítélésének és a minősítés indokolásának igen széles spektrumát tapasztaltuk. Az elhatárolás főbb pontjai a szakirodalom¹⁶ alapján a következők.

Egyértelműen a Btk. 296. §-ába ütköző áru hamis megjelölése büntette valósul meg akkor, ha az áru utánzása nem iparjogvédelmi jog sérelmével, vagyis nem iparjogvédelmi oltalom, például védjegyoltalom alatt álló tárgy használatával történik. (Százézer forintos értéket meg nem haladó áru esetén áru hamis megjelölése szabálysértés állapítható meg.) A Btk. 329/D §-ába ütköző iparjogvédelmi jogok megsértésének minősül a cselekmény, ha azt nem áru utánzása, hanem például védjegy dekorációs elemként történő feltüntetése valósítja meg. Ha az áru utánzása iparjogvédelmi jog jogosulatlan használatával történik, tulajdonképpen mindkét bűncselekmény megvalósul. Kérdés, hogy ezek milyen viszonyban vannak egymással, melyiket kell megállapítani.

¹⁵ Legfőbb Ügyészség KF. 6062/10-II. sz. körlevél.

¹⁶ Tóth M.: Gazdasági bűnözés és bűncselekmények. KJK-Kerszöv Kiadó, Budapest, 2002, 213–215. o.

Tóth Mihály véleménye szerint¹⁷ az iparjogvédelmi jogok megsértése büntetőjogi rendszerbeli elhelyezése, vétségi mivolta miatt sem tekinthető speciálisnak az áru hamis megjelölése büntettséghez képest. Ennélfogva nem jó megoldás az, hogy az iparjogvédelmi oltalom alatt álló tárgy sérelme esetén a 329/D §-t állapítják meg, ennek hiánya esetén a 296. §-t. Sokkal inkább megfelelő a két bűncselekmény halmazatban történő megállapítása, ha az áru értéke meghaladja a százezer forintot. A halmazatban értékelik a két bűncselekmény különböző védett jogi tárgyát, sértettjét és elkövetési magatartását.

Gyakran felmerül továbbá az ilyen típusú, áru hamisításával kapcsolatos ügyeknél a szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértése (329/A §) megállapíthatóságának lehetősége is. Itt a jellegzetességet megtestesítő karakterhez mint művészeti alkotáshoz fűződő szerzői jog megsértéséről van szó. A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény 16. § (3) bekezdése szerint a szerzőt megilleti a műben szereplő jellegzetes és eredeti alak kereskedelmi hasznosításának és az ilyen hasznosítás engedélyezésének a kizárólagos joga. A 16. § (6) bekezdése értelmében az arra jogosulttól kapott engedély hiányában a felhasználás jogosulatlan.

Hivatkozott iránymutatásában a Legfőbb Ügyészség kifejtette, hogy „*ha az áru hamis megjelölésének elkövetési tárgyán olyan jellegzetes figurákat használnak fel jogosulatlanul, amelyek [...] szerzői jogi oltalom alá esnek, [...] az elkövető kimeríti a szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértésének törvényi tényállását is*”¹⁸. Tehát a két bűncselekmény a valóságos heterogén alaki halmazatban állhat, tekintettel arra, hogy a tényállások eltérő jogi tárgyat védenek.

A gyakorlatban előfordult, hogy ilyen esetben csak az egyik tényállás szerint minősítette a cselekményt a jogalkalmazó. Például az iratok alapján is védjegyként kezelt mesefigurákkal díszített, engedély, hozzájárulás nélkül előállított termékek forgalmazása esetén csak a szerzői jog megsértését értékelte, az áru hamis megjelölését nem.¹⁹

A szellemi alkotások terjesztésével kapcsolatos problémakör

A szerzői jogról szóló törvény hatálya

Az Sztj. területi hatályát a 2. §-ában rendezi. A törvény hatálya ennek értelmében az először külföldön nyilvánosságra került művekre csak akkor terjed ki, ha a szerző

¹⁷ Uo.

¹⁸ Legfőbb Ügyészség KF. 6062/10-II. sz. körlevél.

¹⁹ Például: Siófoki Városi Bíróság 4. Bk.137/2008/2.; PKKB 23.B.VIII.24.974/2009/14.; PKKB 12. Bk.VIII.40.760/2009/2.

magyar állampolgár (függetlenül a nyilvánosságra hozatal helyétől), vagy ha a szerzőt nemzetközi egyezmény, illetőleg viszonyosság alapján a védelem megilleti. Ebből az is következik egyúttal, hogy azok a művek, amelyeket először Magyarországon hoztak nyilvánosságra, a szerző honosságától függetlenül a törvény hatálya alá tartoznak.

A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága a 166/2009. számú ügyben a területi hatály értelmezésével kapcsolatban kimondta, hogy *„ha a szerző külföldi és műve először külföldön került nyilvánosságra (tehát a mű származása külföldi állam), akkor az Szjt. alkalmazhatóságának körülményei körütekintően vizsgálandóak. A sértettek megnevezéséből nem állapítható meg, hogy adott sértett jogtulajdonos magyar vagy külföldi, sem az hogy az adott szoftvernek mi a származási állama, először hol hozták nyilvánosságra, (ami nem azonos a felhasználással, terjesztéssel) és ennél fogva az sem, hogy a származási állam a hivatkozott nemzetközi egyezménynek a részese-e. Önmagában az, hogy kötött felhasználású szoftverről van szó, még nem jelenti azt, hogy az a Szjt. hatálya alá tartozik. Viszonyosság kérdésében 8002/2008 IRM tájékoztató, illetve e tárgyban szakértelemmel rendelkező személy igénybevétele szükséges.”*

Ebből következik, hogy a büntetőeljárás során minden esetben tisztázni kell az adott szerzői mű nyilvánosságra hozatalának a helyét (a mű származási országa) vagy azt, hogy milyen honosságú az alkotás szerzője (a szerzői jogok alanya). Ezek ismeretében dönthető el csupán, hogy az adott szerzői mű az Szjt. hatálya alá tartozik-e, vagy sem.

A terjesztéssel kapcsolatos cselekmények jogértelmezési problémái

A terjesztéssel megvalósuló szerzői jogi jogsértések nyomán induló bűnügyek nagy részét tették ki azok a cselekmények, amelyek tipikusan valamilyen engedély nélkül többszörözött hangfelvételek, filmalkotások értékesítésében nyilvánultak meg, akár valós, akár virtuális piactérben. Az ügyek e csoportja eltérő joggyakorlatot eredményezett.

Eltérés volt a bíróságok között a bűncselekmények minősítésében egyrészt az üzletszerű magatartás megállapíthatóságát illetően, másrészt pedig abban, hogy a Btk. 329/A § (1) bekezdés első vagy második fordulata alapján ítélik meg az adott cselekményt.

Annak ellenére, hogy a történeti tényállások között nem volt lényeges különbség, a vizsgált esetcsoportnál a Btk. 329/A § (1) bek. szerinti bűncselekmény²⁰,

²⁰ Például: PKKB 13.Bk. VIII. 43.922/2009/2 (filmalkotás, hangfelvétel); PKKB 13.Bk. VIII. 42.765/2008/2; PKKB 12. Bk. VIII. 44.950/2008/2 (filmalkotás, hangfelvétel).

illetve a Btk. 329/A (1) bekezdés második fordulataiba ütköző és a (2) bekezdés b) pontja szerint minősülő bűncselekmény²¹ megállapítására is sor került.²²

A szerzőt megillető vagyoni jogok magukban foglalják a mű felhasználásáért járó díjazást is. A hivatkozott szerzői jogi törvény 16. §-ának (5) bekezdése szerint a szerzőt a mű felhasználásáért illeti meg díjazás. A bűncselekmény törvényi tényállásának és a szerzői jogi törvény rendelkezéseinek összevetett értelmezéséből következik, hogy a szerző jogát – egyebek között – az sérti meg, aki a szerző művét jogdíj megfizetése nélkül felhasználja. A terjesztés jogának (Szjt. 23. §) megsértését jelenti a mű jogsértéssel előállott példányának kereskedelmi céllal történő birtoklása is, ha a birtokos tudja, vagy neki az adott helyzetben általában elvárható gondosság mellett tudnia kellene, hogy a példány jogsértéssel állt elő.

A vizsgált cselekmények körében ebbe a körbe tartozik a többszörözött művek értékesítése, akár valamely árusítóhelyen, akár az interneten keresztül. Mivel a terjesztés engedélyköteles felhasználási mód, a felhasználási módok engedélyezéséért a vagyoni jogok jogosultját díjazás illeti meg²³. A felhasználás csak akkor jogszerű, ha van érvényes és hatályos felhasználási szerződés a felhasználó és a jogosult között, aminek eleme a díjfizetés is. Amíg díjfizetés nélkül történik a felhasználás, az sérti a vagyoni jogi jogosultat, amihez kapcsolódóan bekövetkezik a vagyoni hátrány is, vagyis a bűncselekmény második fordulata ezeknek a magatartásoknak a kifejtésével befejezett.

Abban az esetben tehát, ha valaki azzal a céllal tart magánál többszörözött lemezeket, hogy értékesítse őket, haszonszerzés végett cselekszik.²⁴ Ezt a magatartást az Szjt. szerint terjesztésnek minősíthetjük, amit az Szjt. 23. § (2) bekezdése szerinti kereskedelmi célú birtoklással valósít meg az elkövető. Ha elfogadjuk, hogy ez terjesztésnek minősül, akkor az viszont engedélyköteles felhasználás, amihez a jogosult engedélye szükséges. Ezért a jogosultat díjazás illeti meg, vagyis a terjesztéssel az elkövető sérti a szerző jogát, és a vagyoni hátrány is bekövetkezik.²⁵

²¹ Például: PKKB 16.B.VIII.34.300/2008/13 (filmalkotás, hangfelvétel); PKKB 3.B.35.467/2008/4. (filmalkotás, hangfelvétel); PKKB 16.Bk.VIII.43990/2009/2 (filmalkotás); PKKB 18. Bk. VIII. 44272/2009/2 (filmalkotás).

²² A vizsgált esetsoportnál, amelyeknél a terjesztéssel megvalósuló szerzői jogi jogsértések a sértettek magas számára tekintettel többrendbeli bűncselekményként nyertek értékelést, a jelentős vagyoni hátrányt okozó minősített eset megállapítására viszonylag ritkán került sor.

²³ Ide nem értve azt az esetet például, ha erről a szerző kifejezett nyilatkozattal lemond.

²⁴ Lásd erről még: Fővárosi Bíróság mint másodfokú bíróság 27.Bf.XV.6138/2008/7. számú ítélete; Budapesti IV. és XV. Kerületi Bíróság B.XV.1798/2005/30. számú ítélete.

²⁵ Az Szjt. szabályozásában tetten érhető az a törekvés, hogy minél szélesebb körben szabályozza a szerzői jogot sértő cselekményeket. Ennek keretében a terjesztés fogalma alá von több magatartást: a tulajdonátruházást, de akár a kereskedelmi célú birtoklást is. Abban az

Üzletszerűség megállapítása

A Btk. 137. § 9. pontja meghatározza az üzletszerű elkövetés megállapíthatóságának kritériumait. A Btk. 329/A § vonatkozásában az üzletszerűség megállapítható például, ha valakinél nagy mennyiségű CD található, és ezek között ugyanazon előadók ugyanazon lemezeire vonatkozóan több példány is megtalálható, amelyekhez még több lemezborító is tartozik (vágatlanul, frissen nyomott formában)²⁶.

Ha valaki nagyobb mennyiségű (például 269 db) programot kínál eladásra, akkor azt nyilvánvalóan nem egy nap alatt, hanem – a piac hétvégi nyitva tartására figyelemmel – hetek, sőt hónapok alatt tudja csak értékesíteni, amiből következtetni lehet a rendszeres haszonszerzésre törekvésre.²⁷ De előfordult, hogy pusztán az a tény, hogy a vádlott szerzői jogi védelem alatt álló művekről készített másolatokat a világhálón – a jogosult engedélye nélkül – eladásra kínált, aminek célja a vagyoni haszon megszerzése volt, elegendő volt az üzletszerűség megállapíthatóságához.²⁸

Az üzletszerűség abban az esetben is megállapítható, ha a tényleges haszon megszerzése azért marad el, mert a terhelttel szemben rendőri intézkedésre került sor.²⁹

A szerzői vagy szerzői jogokhoz kapcsolódó jogok védelmét biztosító műszaki intézkedés kijátszása

A szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok védelmét biztosító műszaki intézkedés kijátszása bűncselekmény megállapíthatóságának kérdése két tipikus ügycsoport esetében merült fel: az első az átalakított játékkonzolokhoz kapcsolódó jogértelmezési kérdések köre, a második a szoftverek védelmének kijátszása.

Az első körhöz a Playstation, Xbox stb. játékkonzolok átalakításához kapcsolódó tényállászerű magatartások tartoznak, amelyek célja a nem jogszerűen többszörözött szoftverek lejátszásának lehetővé tétele. A második ügycsoporthoz a számítógépes szoftverek védelmére rendelt műszaki intézkedések megkerülését célzó magatartások tartoznak, amely során hamis telepítési kódokat alkalmaznak, illetve feltört indítófájlokat másolnak az eredeti indítófájlok helyére a szoftver használhatósága érdekében.

esetben viszont, ha az elkövetőt gondatlanság terheli abban, hogy a kereskedelmi céllal magánál tartott szerzői műveket jogsértéssel állították elő, büntetőjogi felelősségét nem lehet megállapítani, mivel a bűncselekménynek már nincs gondatlan alakzata.

²⁶ Budapesti IV. és XV. Kerületi Bíróság B.XV.1798/2005/30. számú ítélete.

²⁷ PKKB 23.B.2032/2005/8. számú ítélete.

²⁸ PKKB 12. B. VI-VII. 24480/2009/2. számú ítélete.

²⁹ Fővárosi Bíróság mint másodfokú bíróság 22.Bf.8565/2004/4. számú ítélete.

Az átalakított játékkonzolokhoz kapcsolódó jogértelmezési kérdések

A Tatabányai Városi Ügyészség nyomozásmegszüntető határozatában a 2475/2008. számon folyamatban volt bűnügyben leszögezte, hogy a terheltek a hivatkozott törvényi tényállás első fordulatában írt műszaki intézkedés megkerülése elkövetési magatartást nem valósították meg, mert a rendelkezésre álló adatok alapján a PS2 játékgép védelmét biztosító műszaki intézkedést nem ők hatástalanították, hanem a gépet korábban ismeretlen személy módosította jogosulatlanul, és a készülék már módosított állapotban került a gyanúsítottak birtokába. Ha azonban valaki abból a célból, hogy másolt játékprogramokat is lefuttathasson a játékgépén, az átalakításra másnak megbízást ad, a 329/B § (1) bekezdés első fordulatában meghatározott bűncselekmény felbujtójaként vonható felelősségre.³⁰

Amikor valaki az átalakított játékgépet eladásra kínálja fel, megvalósítja a Btk. 329/B § (1) bekezdésének b) pontjában foglalt forgalomba hozatal, illetve kereskedelem elkövetési magatartásokat. Felmerült azonban a kérdés, hogy ezeknél a fordulatoknál úgy kell-e értelmezni az elkövetési tárgyat mint a játékgép átalakításához szükséges eszközt, berendezést (mod-chip) stb., vagy önmagában a játékgép is már egy olyan eszköz, amely a hatásos műszaki intézkedés megkerülésére szolgál. Erre vonatkozóan álláspontunk szerint, aki átalakított játékgépet hoz forgalomba, megvalósítja ezt a magatartást, tekintettel arra, hogy nem csupán a játékgépben található műszaki intézkedés, de az eredeti játékszoftvereket tartalmazó adathordozókon is. Így a nem eredeti adathordozó és az átalakított játékgép együttesen kerüli meg az eredeti szoftverhez kapcsolódó védelmet.

Szoftverek védelmének kijátszása

A szoftverek esetében a leggyakoribb védelmi intézkedések a szoftver telepítéséhez szükséges telepítő kód, illetve annak az informatikai eljárásnak az alkalmazása, amely csak eredeti lemezen található szoftverről biztosítja a szoftver futtathatóságát. Általában ezek a kódok, szoftverek az internetről letölthetők. Önmagában a műszaki intézkedés megkerülésére alkalmas szoftver megszerzése nem bűncselekmény.

Mi a megítélése annak, ha valaki ilyen szoftvereket fájlcsereelő rendszereken keresztül a nyilvánossághoz közvetít (hozzáférhetővé tesz)? Megállapítható-e ez a bűncselekmény az ilyen szoftverek vonatkozásában egyáltalán?

A jelenlegi jogszabályi környezetben sem az elkövetési tárgyak körébe nem tartozik a szoftver, sem a forgalomba hozatal körében nem értékelhető a hozzáférhetővé

³⁰ 21.Bk.188/2009/2 Mátészalkai Városi Bíróság.

tétel magatartása. Az interneten történő megosztást tipikusan a hozzáférhetővé tétel elkövetési magatartás hivatott átfogni, ez azonban nem tényállási elem. Mindazonáltal a szoftver sem eszköznek, sem terméknek, sem berendezésnek, sem felszerelésnek nem mondható, különös tekintettel arra, hogy a Btk. 300/E §-ában meghatározott bűncselekmény külön rendelkezik a számítástechnikai adatokról, amelyek segítséget nyújtanak a Btk. 300/C §-ában meghatározott bűncselekmény elkövetéséhez. Itt külön megjelenik a számítástechnikai program mint elkövetési tárgy. Ennek az ellentmondásnak a feloldására szükséges lenne a Btk. 329/B §-ának módosítása olyan irányba, hogy a műszaki intézkedés kijátszását elősegítő szoftverek hozzáférhetővé tétele is bűncselekménynek minősüljön, addig is, ha valaki USB eszközön átad ilyen szoftvert, bűncselekményt valósít meg, míg aki fájlcsere keretében hozzáférhetővé teszi, az nem.

A bizonyítás sarokpontjai

A szellemitulajdon-jogokat sértő bűncselekmények a védett jogi tárgy és érték tekintetében speciális kört alkotnak. A büntetőügyek részletes, bűncselekményenként végigvezetett elemzésekor azt tapasztaltuk, hogy ennek megfelelően azok észlelése, felderítése és bizonyítása is jellegzetes és behatárolható. A szellemitulajdon-jogok védelme, elsődlegesen a szerzői jogi oltalom a művet egyéni, eredeti jellege alapján illeti meg. Éppen az egyéni-eredeti jelleg meglétének a megítélése az az alapkérdés, amelynek vizsgálatához, megítéléséhez a hatóságoknak hatékony eszközrendszerre van szükségük. A másik releváns problémakör az eredeti mű felhasználásával, a felhasználás jogának megsértésével kapcsolatos kérdések tisztázása.

Témánk szempontjából kijelenthetjük, hogy leegyszerűsítve a szellemitulajdon-jogokat sértő bűncselekmények egyik része úgynevezett hamisítási jellegű cselekmény, a másik része pedig a szellemitulajdon-jogokat sértő felhasználási módokat öleli fel. Mindkét típusú cselekmény esetén az eljárás lényegi része, tehát a felderítésnek és a bizonyításnak alapvető feladata az eredeti mű vagy egy bizonyos jellegzetes tulajdonsággal jellemzett termék azonosítása.

Összességében a megismert büntetőeljárások túlnyomó többségét, az eljárások érdemi kimenetele, időtartama és költségigénye szempontjából egyaránt a szakértő tevékenységének kimagasló dominanciája jellemzi.

A vizsgált kétszáz ügyből száznyolcvan esetben rendeltek ki szakértőt, és a jogerős bírósági határozat szinte egységesen erre és a terhelt vallomására alapozza döntését. Az előzetes kriminálstatisztikai eredmények és a szakirodalom alapján ez az arány nem volt meglepő. Ennek oka az azonosítással kapcsolatos kérdések

mellett az, hogy a szerzői művek felhasználása, és egyúttal az ezzel kapcsolatos jogsértések napjainkban nagyobb részben már digitális környezetben történnek. Ez a tény önmagában megalapozza azt a beidegződést, hogy itt olyan speciális ismeretekre lehet szükség, amelyek miatt igazságügyi szakértő kirendelése indokolt. Ezt a kérdést azonban alaposabban körül kell járni. A különleges szakértelem mindenképpen változó kategória.

Ahogy a tudomány fejlődik, és ahogy eredményei mindinkább a mindennapok részévé válnak, úgy bővülnek az átlagember alapismeretei, egyúttal a kriminalisták ismeretei is. A bizonyítási módszerek alakulásával és specializálódásával párhuzamosan egyre fokozódik a hatóságok tagjai iránt az a követelmény, hogy birtokában legyen az alkalmazott bizonyítási eszközök elemzését és értékelését lehetővé tevő ismereteknek. Vizsgáltuk a szakértő igénybevételének indokait, a szakértőnek feltett kérdéseket, a szakértő által a tevékenysége során alkalmazott módszereket és megjelölt ismereteket, valamint a szoros értelemben vett szakértői véleményeket.

A bizonyítás kulcsa: a szakvélemény

Az áru hamis megjelölésének büntette miatt folyamatban lévő eljárásokban a húsz ügyből tizenkilencben rendeltek ki szakértőt. A szakértőnek feltett kérdések jellemzően annak megállapítására irányultak, hogy az áruról a versenytárs, illetőleg annak jellegzetes tulajdonsággal bíró áruja ismerhető-e fel. Az ilyen típusú kérdésekkel kapcsolatban is felmerül a szakértői kompetencia kérdése.

Tóth Mihály szerint „a két áru összetéveszthetőségének megítélése nem szakkérdés, sőt kifejezetten hibás lépés ilyen ügyekben szakértő igénybevétele. Arra vonatkozóan, hogy két külső csomagolás, megjelölés stb. alkalmas-e az összetéveszthetőségre, nem különleges szakértelem birtokában lévő személy véleménye, nem is a talán érdekelt versenytárs álláspontja, hanem az átlagos vásárló átlagos vásárlási szokásai a mérvadóak.”³¹ Egyet kell értenünk ezzel az állásponttal...

A szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértése miatt lefolytatott ügyekben a 170 ügyből 151-ben rendeltek ki szakértőt, ezek közül 114 esetben informatikus szakértőt. A szakértő igénybevételének az ügyekben tapasztalt igen nagy aránya alapján mindenekelőtt felmerül a kérdés, hogy valóban indokolt-e minden esetben a szakértő bevonása. Valóban vannak olyan ügyek, amelyekben a szakértő kirendelésére már az eljárás kezdeti stádiumában feltétlenül szükség van. Például ha számítástechnikai rendszerek, hálózatok (például internet) útján követik el a bűncselekményt, akkor

³¹ Tóth M.: i. m. 217. o.

csak szakértői eszközökkel és megfelelő ismeretek birtokában lehetséges az adott rendszer működésének feltérképezése, az egyes kapcsolódó kliensek szerepének meghatározása, az azokon bonyolódó adatforgalom ellenőrzése.³²

A lefoglalt adathordozók tartalmának megállapítása mint szakkérdés

Tapasztalataink szerint a legtöbb ügyben a szakértő kirendelésére ebben a körben került sor. A szakértőnek rendszerint ilyen jellegű kérdésekre kell választ adnia:

- A lefoglalt adathordozón milyen jogvédett szoftverek találhatók?
- A szoftvereknek ki a jogtulajdonosa?
- Mekkora az okozott vagyoni hátrány művenként?

*„A szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértése bűncselekményének megállapíthatóságához – alapesetben – azt kell bizonyítani, hogy a vád tárgyává tett cselekmény egyrésztől másnak a szerzői jogról szóló törvény alapján fennálló szerzői vagy ahhoz kapcsolódó jogát sérti, másrésztől hasznoszerzési célzatú, vagy vagyoni hátrány okozásával jár.”*³³ E tények megállapításához valóban szükséges a gyanúsítottól lefoglalt adathordozók tartalmának megállapítása és dokumentálása, ehhez azonban az esetek túlnyomó részében indokolatlan a szakértő igénybevétele.

Az adathordozó tartalmának megítélése mint jogkérdés

Amennyiben a jogszerűség–jogellenesség megítélése is szerepel a szakértőnek feltett kérdések között, vagy egyéb a tényállás szempontjából a szakértő által relevánsnak ítélt tényre kérdez rá a hatóság, felmerül a szakértői kompetencia problémaköre. Ezekkel a kérdésekkel, szakértői feladatokkal kapcsolatban az a probléma, hogy a szakértőnek jogkérdésben kellene nyilatkoznia a tárolt adatok jogi minőségéről, valamint a másolatok jogszerűségéről.

A szakirodalomban gyakran tárgyalt kérdés, hogy megengedhető-e a szakértőnek, hogy jogkérdésben nyilatkozzon. A szakirodalom ebben a kérdésben egyenesen úgy foglal állást, hogy a szakértő a szakvéleményben jogi kérdések megválaszolására nem vállalkozhat.³⁴ Ennek az az alapja, hogy *„a hatóság nem bízhatja a jogi kérdések eldöntését a szakértőre, mert ez saját feladatainak átruházását jelentené. A jogi kérdések eldöntésére a hatóság s csak a hatóság hivatott, a szakértő csak*

³² Kovács Gy.: Szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó bűncselekmények nyomozása. [http://5mp.eu/fajlok/kgyula/szerzoi_vagy_szerzoi_joghoz_kapcsolodo..._\(szakdolgozat\)_www.5mp.eu_pdf](http://5mp.eu/fajlok/kgyula/szerzoi_vagy_szerzoi_joghoz_kapcsolodo..._(szakdolgozat)_www.5mp.eu_pdf) 66. o.

³³ Ott I.: Szakértői bizonyítás a szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértése miatt indult büntetőeljárásokban. *Ügyészek Lapja*, 2009. különszám, 40. o.

³⁴ Erdei Á.: *Tény és jog a szakvéleményben*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987, 37. o.

a tények bizonyításában kap szerepet.”³⁵ A BH 2007/397. II. szerint „Jogkérdésben a büntetőeljárásban szakértői vélemény nem szerezhető be. Az ilyen kérdésben véleményt nyilvánító szakértő a szakértői kompetenciáján túlterjeszkedik.”

Az esetek egy részében tapasztalhatók a szakértők részéről ilyen jellegű kitételek: „A vizsgálatra átvett laptopon található programok beszerzéséről számla, ajándékozási szerződés, eredeti adathordozó nem áll rendelkezésre a lefoglalt anyagban, így a jogos használat nem állapítható meg.”³⁶ Volt azonban példa arra is, hogy a jogtisztaság kérdésében a szakértő így foglalt állást: „Az összes olyan megtalált programot, játékot, amelyhez nem mellékeltek a legalitását igazoló okmányt vagy eredeti CD-t, DVD-t, jogellenesen használnak tekintettem.”³⁷ A szakértők e kérdések alapján véleményükben rendszerint megnevezik az adathordozón tárolt alkotásokat, azokat táblázatba foglalják, a forgalmazásra jogosultakat gyakran sértettként jelölik meg, és meghatározzák a vagyoni hátrányt anélkül, hogy a tényállás elemeinek tisztázása megtörtént volna. És ezt a hatóságok legtöbbször kétség nélkül el is fogadják.

Ez a gyakorlatban a Be. 4. § (1) bekezdésében alapelvként megfogalmazott *bizonyítási teher megfordulását* idézi elő. A Be. 4. § (1) szerint „A vád bizonyítása a vádlót terheli”. Ezekben az ügyekben azonban a szakértői vélemény beszerzése után valójában a gyanúsítottnak, illetőleg a vádlottnak kell bizonyítania, hogy „a másolatok jogellenes voltát tényként rögzítő véleményben foglaltakkal ellentétben a többszörösre a szerző jogsértés hiányában, illetve vagyoni hátrány okozása nélkül került sor”³⁸.

A vagyoni hátrány megítélésének kérdései

A vagyoni hátrány számítása tekintetében a szakértői gyakorlat nem egységes. A vagyoni hátrány meghatározására vonatkozó módszerek esetében elsődlegesen az különbözteti meg az egyes metódusokat egymástól, hogy a vizsgált szerzői művek esetén milyen árképzési módszer szerint határozzák meg az egyes szerzői művek értékét. A táblázatban szereplő árak adják leggyakrabban az árkalkuláció alapját:

Szoftverek esetében	Hangfelvételek esetén	Filmalkotások esetén
Bruttó kiskereskedelmi ár Szoftverforgalmazó cégek árai Szoftverforgalmazó cégek átlagárai Nettó kiskereskedelmi ár	MAHASZ jogdíja Nettó nagykereskedelmi ár	Nettó nagykereskedelmi ár

³⁵ Uo. 38. o.

³⁶ Ózdi Városi Bíróság 6.Bk.213/2009/2.

³⁷ Vásárosnaményi Városi Bíróság 6.Bk.131/2009/2.

³⁸ Ott I.: i. m. 43. o.

Gyakran előfordul azonban az is, hogy a szakértő egyszerűen nem határozza meg szakvéleményében, mi volt az árkalkulációja alapja, ami azon túlmenően, hogy eleve sem egységes a vagyoni hátrány meghatározásának módja, elfogadhatatlan. A vizsgált árképzési módszerekhez kapcsolódóan az is eltérő megítéléshez vezet, hogy az egyes szellemi termékek árait a szakértők néha a szakvélemény készítésének dátuma szerinti árakkal, néha pedig az elkövetéskori árakkal számolják.

A vagyoni hátrány megállapításával kapcsolatban célszerű megemlíteni az SzJSzT 31/2003. számú véleményében rögzítetteket, miszerint *„a jogdíj mértéke meghatározható számítással, vagy becsléssel. Az SzJSzT gyakorlata alapján számítással lehet meghatározni az elmaradt licencia díj (jogdíj) mértékét, például olyan esetben, amikor kereskedelmi forgalomban kapható ún. »dobozolt« szoftverek engedély nélküli felhasználása tárgyában kell dönteni (SzJSzT 5/95.). Ugyancsak így lehet eljárni olyan esetekben, ahol a közös jogkezelés körében a hivatalos lapban közzétett jogdíjak alapján lehet az elmaradt jogdíj mértékét meghatározni (SzJSzT-27/95.). Hamisított CD-k forgalomba hozatala esetében is ki lehet indulni a fogyasztói árból a gazdagodás/hátrány meghatározása során (SzJSzT-01/00, 10/01.). Az egyösszegű, tehát nem a bevétel százalékában meghatározott jogdíj mértékét rendszerint csak becsülni lehet. Gyakori azonban az, hogy ugyanazon típusú jogdíjak vonatkozásában teljesen esetlegesen történik a számítás és a becslés módszerének alkalmazása. Általában – főleg a hangfelvételek, filmalkotások vonatkozásában – a becslés módszerét választják a szakértők. Ez a módszer, miként az a fent bemutatott véleményből látható, az elmaradt licencdíj vonatkozásában nem alkalmazható, ott továbbra is a számítás módszerét lenne célszerű alkalmazni. Ugyanakkor a becslés módszerének az alkalmazása mellett szól a Legfőbb Ügyészség Nyomozás Felügyeleti Főosztálya által összeállított, 1999. május 31. napján lezárt Hatályos anyagi jogi és nyomozás felügyeleti eljárási iránymutatások gyűjteményének 9./ pontja. Eszerint »a Btk. 329/A §-a miatt indult büntetőeljárásoknak nem feladata az ebből eredő anyagi jogsérelmek pontos megállapítása és rendezése. Ezért a tényállás a vagyoni hátrány tekintetében – általában – akkor tekinthető felderítettnek, ha annak nagyságrendje a cselekmény minősítése, illetve a felelősségre vonás módja és mértéke szempontjából kellő támpontot ad. A vagyoni hátrány mértékét – rendszerint – olyan ténykérdésnek kell tekinteni, amelyre a sértett közléséből, a vonatkozó szerződések tartalmából, illetve a jogsértés folytán előállt más igazolt adatokból kell következtetni. A vagyoni hátrány mértéke megállapításához szakértő igénybevétele ezért általában nem indokolt.«*

Abban az esetben, ha jogszabályi felhatalmazáson alapuló átlagár-meghatározási kötelezettség lenne telepítve valamely hatósághoz, vagy esetleg közös jogkezelő szervezethez³⁹, akkor erre hivatkozva a nyomozó hatóság tagjai is egyszerűen el

³⁹ A közös jogkezelők már rendelkeztek átlagárakról, de az tisztázásra szorul, hogy ezeket az átlagárakat milyen körben lehet figyelembe venni.

tudnák végezni azt a kalkulációt, amelynek alapján az is eldönthető lenne, hogy felmerülhet-e a bűncselekmény minősített esetének a megállapíthatósága.⁴⁰

Ez az értékelés elegendő lenne a bíróság számára is annak meghatározásához, hogy nagyságrendileg mekkora az okozott hátrány, mivel ebből következtetni tud a cselekmény társadalomra veszélyességére. Ezzel a módszerrel a büntetőeljárást gyorsítani lehet, egyszersmind a bűnügyi költséget többnyire feleslegesen terhelő tétellel lehetne csökkenteni.

Összegzés, javaslatok

Kutatásunk mindenképpen úttörőnek tekinthető abban a tekintetben, hogy hazánkban még nem volt példa a szellemi tulajdon-jogokat sértő bűncselekmények kérdéskörének vizsgálatára ilyen nagyszabású empirikus elemzés alapján. Kétségtelen, hogy a digitális-információs forradalom teljesen új próbatételek elé állította a szerzői jog területét is, amely minden korábbinál sérülékenyebb lett.

Az információ és a kommunikáció világának teljes átrendeződése paradigmaváltást tett szükségessé, amely felgyorsította a jogágak közötti éles határvonalak egyébként is észlelhető elmosódását, jelesen a magánjog és a büntetőjog közeledését.

Azt is látnunk kell azonban, hogy az új értelmezési keretben sem várhatjuk a büntetőjogtól lehetőségeinek, ultima ratio szerepének átlépését, elsődleges célnak a megelőzést kell tartani. Nem megfelelő az a szabályozás, amely a társadalom nagy részét – különösen a fiatalabb generációkat – kriminalizálja, ami alkalomadtán szinte korlátlan számú lehetőséget teremt bűncselekmények „kreálására”, a statisztikai szemlélet kiszolgáltatására.

A megoldást a széles körű fenyegetés helyett az üzletszerű, szervezett jellegű cselekmények intenzívebb üldözésében látjuk. A HENT és egyes jogvédő szervezetek a jogpropaganda megfelelő eszközeit alkalmazzák kommunikációs kampány- és program-sorozataikkal (honlapokon egyszerű, közérthető felvilágosítások, roadshow-kon történő részvétel stb.).

Emellett azonban szükséges lenne az általános iskolai informatikaórák tananyagába beépíteni a szellemi tulajdon-védelmi ismereteket, ami a gyakorlatban egyáltalán nem valósul meg, a jövő nemzedéke semmilyen felvilágosítást nem kap, különösen az internet útján elkövethető jogsértésekről.

⁴⁰ A Budapesti II. és III. Kerületi Ügyészség gyakorlatában találtunk erre vonatkozóan jó példákat.

Irodalom

Dósa I. (szerk.): *Az informatikai jog nagy kézikönyve.* Meritum-sorozat, második, hatályosított kiadás. Complex Kiadó, 2010, Elektronikus kiadvány

Hilgendorf, E. – Frank, Th. – Valerius, B.: *Computer und Internetstrafrecht.* Springer-Verlag, Berlin–Heidelberg, 2005

Erdei Á.: *Tény és jog a szakvéleményben.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987

Jávorszki T. – R.-né dr. Srakta I.: *A szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértése bűncselekményének jogalkalmazási kérdései.* *Ügyészek Lapja*, 2008/5.

Kovács Gy.: *Szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó bűncselekmények nyomozása.* [http://5mp.eu/fajlok/kgyula/szerzoi_vagy_szerzoi_joghoz_kapcsolodo...\(szakdolgozat\)_www.5mp.eu_.pdf](http://5mp.eu/fajlok/kgyula/szerzoi_vagy_szerzoi_joghoz_kapcsolodo...(szakdolgozat)_www.5mp.eu_.pdf)

Ott I.: *Szakértői bizonyítás a szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértése miatt indult büntetőeljárásokban.* *Ügyészek Lapja*, 2009. különszám

Papházi T.: *A büntető ítékezés szigorúsága I. rész.* *Társadalomkutatás*, 2010/3.

Papházi T.: *A büntető ítékezés szigorúsága II. rész.* *Társadalomkutatás*, 2010/4.

Spindler, G.: *Dogmatische Strukturen der Verantwortlichkeit der Diensteanbieter nach TDG und MDSStV.* *Multimedia und Recht*, 1998

Sieber, U.: *Urteil des AG München gegen den ehemaligen Geschäftsführer der Compuserve Deutschland GmbH, Herrn Felix Somm.* <http://www.jura.uni-muenchen.de/sieber>.

Tóth M.: *Gazdasági bűnözés és bűncselekmények.* KJK-Kerszöv Kiadó, Budapest, 2002

Jogellenesen külföldre vitt gyermekek – az esetek és az ellátórendszer jellemzői

Az Európai Unióhoz való csatlakozás megnövelte a határon átnyúló családjogi jogviták számát, és felerősítette a rendezésére igénybe vehető nemzetközi jogi eszközök alkalmazását. A csatlakozás óta évről évre növekvő számban fordulnak elő jogellenes gyermekelviteli ügyek is, amelyeknél (tipikusan) a gyermek anyja dönt úgy, hogy életvezetési nehézségre, megromlott kapcsolatra vagy erőszakra, bántalmazásra való hivatkozással az apa (és családja) tudomása nélkül Magyarországra hozza, vagy innen külföldre viszi a gyermeket. A nemzetközi normák és végrehajtási rendelkezések, releváns szabályok révén az ügyek elintézésében kompetenciával bíró intézményrendszer és szakmbergárda szakmánként eltérő nehézségekkel küszködik. A rendszerszintű problémák közül (a jelen tanulmány alapjául szolgáló kutatás szerint) jellemzők: az információhiány, a szakmai kompetenciahatárok elmosódottsága, a büntetőeljárások „fenyegetésként” való alkalmazása, a jogellenes gyermekelvitel kockázatának fel nem ismerése (például a kapcsolattartási problémák esetén).

Bevezető

A jogellenesen külföldre vitt gyermekek ügyeinek komplex megközelítése számos dogmatikai és kutatási módszertani kérdést vet fel. Nehéz ezért ezt az összetett, számos jogterületen és intervenciók szinten megjelenő problémát úgy bemutatni, hogy az jogilag és szakmailag korrekt, érthető, a gyakorlatot pontosan tükröző legyen.

Jelen tanulmány is több változatban készült el, hogy végső formájában (szándékaim szerint) a lehető legpontosabban leképezze a jelenségnek azon dimenzióit, amelyeket kutatóként módomban állt megismerni. Ezúton is köszönöm mindazoknak a szakembereknek, tanácsadó testületi tagoknak, akik kritikáikkal, észrevételeikkel segítették a kutatási eredmények közzétételéhez kapcsolódó munkát.¹

¹ A kutatásban részt vett: dr. Gyórfi Éva. A kutatást segítette: Kerpel Éva. A kutatás során létrehozott tanácsadó testület tagjai: dr. Várai-Jeges Adrienn (PKKB), dr. Bogár Péter (Fővárosi Főügyészség), dr. Brávác Ottóné (IRM), Oláh László (BRFK), dr. Nyitrai Zsuzsanna (Észak-magyarországi Regionális Államigazgatási Hivatal), Papp Krisztina (Módszertani Gyermekjóléti Szolgálatok Országos Egyesülete), Zséger Barbara (IRM).

Tagadhatatlan, hogy legpontosabban a jelenség polgári jogi és nemzetközi magánjogi vonatkozásai artikuláltak. Ezzel együtt a kutatási hipotézisek között szerepelt, és a munka során bizonyítást is nyert, hogy a jelenség valamennyi dimenzióját csak holisztikus megközelítéssel lehet feltárni. Bár a jogalkotó szándéka (és a nemzetközi dokumentumokban tükröződő akarat) szerint az esetek rendezésének fő terepe a joghatósági kérdéseket is tisztázó nemzetközi magánjog, az esetek oksági vizsgálatával bizonyosságot nyert, hogy a gyermekvédelem, a közigazgatási és adminisztratív jog- és intézményrendszer, valamint a büntetőjog is szerepet játszik az ügyek kezelésében. Nem is beszélve olyan „rendszeren kívüli játékosokról”, mint a civilszervezetek vagy nemzetközi rendőri együttműködések.

Jelen tanulmányban a jogellenes gyermekelviteli esetek jellemzőin kívül az egyes intézmények és a releváns joganyag működését is bemutatom.

Áttekintés

Jogellenes gyermekelvitelnek tekintjük, ha jogszabály, hatályos bírósági vagy hatósági rendelkezés alapján elhelyezett gyermeket – attól, akinél a gyermeket elhelyezték, annak tudta és beleegyezése nélkül – más országba viszik, elrejtik vagy a gyermek visszavitelét (a gondviselőhöz) valamilyen módon akadályozzák.

Az ENSZ keretei között kidolgozott gyermekjogi egyezmény² 11. cikke szerint a részes államok intézkedéseket tesznek, hogy megakadályozzák a gyermekek törvénytelen külföldre utaztatását és ott tartását – ebből a célból előmozdítják a két- és többoldalú megállapodások megkötését, illetve a meglévő megállapodásokhoz való csatlakozást. A 11. cikkel összhangban áll a Hágai Magánjogi Konferencia szorgalmazására már 1980-ban létrejött, a gyermekek jogellenes külföldre vitelének polgári jogi vonatkozásairól szóló szerződés (hágai egyezmény), amely a gyerekekkel kapcsolatos szülői felügyeleti jogok nemzetközi védelme érdekében született.

A hágai egyezmény tehát elsősorban nem gyermekvédelmi, hanem magánjogi jogviták nemzetközi rendezésére hivatott dokumentum. Ezzel együtt is, a hágai egyezmény preambulumban az aláíró államok kifejezésre juttatták, hogy a gyermekelhelyezési ügyekben a *„gyermek érdekét tekintik legnagyobb jelentőségűnek, és meg kívánják védeni a gyermekeket elvitelük vagy elrejtésük káros következményeitől, és ennek érdekében teremtik meg a gyerekek szokásos tartózkodási helye szerinti államba történő azonnali visszavitelre szolgáló eljárást”*.

² New York, 1989. Magyarországon kihirdette az 1991. évi LXIV. törvény.

A jogellenes gyermekelviteli ügyekben tehát a kulcsszó a „visszavitel”. A gyermektől megfosztott szülőnek a gyermek elvitele/visszatartása/elrejtése kezdetétől számított egy éven belül van joga, hogy a hágai egyezmény alapján eljárást kezdeményezzen (feltéve, ha az ország, ahova elvitték a gyermeket, részese a hágai egyezménynek – egyéb esetben maradnak a kétoldalú magánjogi egyezmények, és ha ilyen sincs, akkor a konzuli jogsegély).³

A „visszavitel” ebben a kontextusban azt jelenti, hogy a gyermeket a szokásos tartózkodási helye szerinti államba kell visszavinni – kivéve, ha ezzel a gyermeket testi vagy lelki károsodás súlyos veszélyének tenné ki, vagy elviselhetetlen helyzetbe kerülne ezáltal. A visszavitel elrendelése érdekében indított eljárásban a bíróság két lépésben dönt: vizsgálnia kell egyrészt, hogy történt-e jogellenes elvétel/visszatartás, másrészt azt is elemeznie és értékelnie kell, hogy nincs-e olyan körülmény, amely miatt a visszavitel megtagadható.

A gyermekbántalmazás, veszélyeztetés gyanúja (vagy annak megállapítása) egyébként az unió tagállamaiban – Dániát kivéve – csak akkor akadályozza a visszavitelnek, ha a bíróság azt állapítja meg, hogy a visszavitel után nem biztosított a gyermek megfelelő védelme.

Ennek oka, hogy az Európai Unió tagállamai vonatkozásában – Dánia kivételével – közvetlenül alkalmazandó jogforrás⁴ *„a nemzetközi gyerekrablások megakadályozása céljából kiegészíti és szigorítja a Hágai Egyezmény alkalmazásának feltételeit”*⁵. Ennek szabályait a 2005. március 1. után indult ügyekben kell alkalmazni.

³ Államok, ahol a hágai egyezmény érvényben van: Amerikai Egyesült Államok, Argentína, Ausztrália, Ausztria, Belgium, Bosznia-Hercegovina, Cseh Köztársaság, Dánia, Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Horvátország, Izrael, Írország, Kanada, Kína – Hongkong I. Különleges Igazgatású Terület, Kína – Makaó Különleges Igazgatású Terület, Luxemburg, Macedónia, Németország, Norvégia, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svájc, Svédország, Szerbia, Szlovákia, Törökország, Venezuela. Államok, amelyek nem minden másik állammal való kapcsolatukban csatlakoztak az egyezményhez: Bahamák, Belize, Brazília, Bulgária, Burkina Faso, Chile, Ciprus, Kolumbia, Costa Rica, Dél-Afrika, Ecuador, El Salvador, Észtország, Fehéroroszország, Fidzsi-szigetek, Grúzia, Honduras, Izland, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Mauritius, Málta, Mexikó, Monaco, Nicaragua, Panama, Paraguay, Peru, Moldovai Köztársaság, Románia, Saint Kitts és Nevis, Srí Lanka, Szlovénia, Trinidad és Tobago, Türkmenisztán, Ukrajna, Uruguay, Új-Zéland, Üzbegisztán, Zimbabwe.

⁴ A Tanács 2201/2003 /EK (2003. november 27.) rendelete a házassági ügyekben és a szülői felelősségre vonatkozó eljárásokban a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, illetve az 1347/2000/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (Brüsszel bis2).

⁵ Részlet Kőrös András bíró, tanácselnök, Legfelsőbb Bíróság, a Nemzetközi Családjogi Társaság tagjának a Pannon Jogászok XIX. Szimpóziuma keretében, 2009. június 26-án, Jennersdorfbán elhangzott előadásából.

Magyarország 1986-ban csatlakozott a hágai egyezményhez⁶, és annak végrehajtása érdekében miniszteri rendeletet alkotott⁷, amely a jogellenesen Magyarországra hozott vagy itt tartott gyermekek visszavételére vonatkozó bírósági eljárás rendjét szabja meg. Uniós csatlakozásunk, azaz 2004. május 1. óta pedig kötelesek vagyunk a Brüsszel bis2 alkalmazására is. Mivel a gyermekelviteli ügyek az amszterdami szerződés értelmében kizárólagos EU-hatáskörbe tartoznak, e tárgykörben kizárt további kétoldalú szerződések megkötése.

A gyermekek jogellenes külföldre vitelének polgári jogi vonatkozásai tekintetében a hágai egyezmény a legfontosabb és legátfogóbb dokumentum. Az egyezmény főként nemzetközi szinten próbálja védeni a gyermeket a jogellenes elvitel vagy visszatartás káros hatásaitól, illetve eljárásokat állapít meg annak érdekében, hogy a gyermek haladéktalanul visszatérhessen abba az országba, ahol a szokásos tartózkodási helye van, ahol fő szabály szerint a legalkalmasabb fórumok hozhatnak érdemi döntést a család sorsáról. A magyar bíróság előtti eljárásban – a fentieknek megfelelően – a 2201/2003. EK rendelet (Brüsszel bis2), valamint a hágai egyezményt kihirdető és a végrehajtásáról rendelkező jogszabályok alkalmazandók.⁸ A polgári perrendtartás háttérjoganyagként érinti a jogellenes gyermekelviteli ügyek tárgyalását. A jogellenes gyermekelviteli ügyekre kijelölt bíróság Magyarországon a Pesti Központi Kerületi Bíróság. A jogellenesen Magyarországra hozott/került gyerekek ügyeiben – nemcsak a szülő általi gyerekelvitelt értve ezen, hanem például a kísérő nélküli kiskorúak eseteit is – a beavatkozás célja, szempontjai különbözők lehetnek. A gyerek jogellenes elvitele, illetve Magyarországra hozatala (beleértve az ország tranzitállomás jellegű funkcióját is) esetében (a kutatás idején) a központi hatóságként kijelölt Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium (Polgári Jogi Kodifikációs és Nemzetközi Magánjogi Főosztálya) látta el az elsődleges kommunikációs-jelzési feladatokat (visszavitelikérelemfogadás, -továbbítás, hiánypótlási felhívás, jogellenesség vizsgálata, tájékoztatás) mind a szülők, mind az érintett hatóságok körében⁹. Fontos megjegyezni, hogy bár „hatóság”-ként van megnevezve, de feladat- és hatáskörét tekintve nem működik hatóságként.¹⁰

⁶ 1986. évi 14. tvr.

⁷ 7/1988. (VIII. 1.) IM rendelet a Gyermekek Jogellenes Külföldre Vitelének Polgári Jogi Vonatkozásairól szóló, Hágában, az 1980. évi október 25. napján kelt, az 1986. évi 14. törvényerejű rendelettel kihirdetett szerződés végrehajtásáról.

⁸ 1986. évi 14. tvr. és 7/1988. (VIII. 1.) IM rendelet.

⁹ 7/1988. (VIII. 1.) IM rendelet 1–2. §

¹⁰ Jelen tanulmány elkészültekor a központi hatóság a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium (KIM) EU és Nemzetközi Igazságügyi Együttműködésért felelős helyettes államtitkársága alá tartozik.

A 2201/2003/EK rendelet (Brüsszel bis2) alkalmazása során a központi hatóságok kulcsszerephez jutottak. Európában jellemző módon olyan hatóságokat neveztek ki a központi hatósági szerepek ellátására, amiket a hágai egyezmény végrehajtása során már életre hívtak, és így összhangot tudtak teremteni a különböző nemzetközi dokumentumok és a korábbi, illetve a 2201/2003. EK rendelet által megkívánt gyakorlat között.

Megállapítható tehát, hogy a releváns magánjogi joganyag értelmében a külföldre jogellenesen elvitt gyermek tekintetében a tényleges *status quo ante* helyreállítása a cél. Fontos még egyszer hangsúlyozni, hogy a gyermek visszavitelének elrendelése nem a szülői felügyelet tárgyában való döntés, hanem a gyerek jogellenes elvitelét megelőző szülői felelősségi állapot helyreállítása, arra a vélelemre alapozva, hogy ez a gyermek elsődleges érdeke. E vélelem és a nemzetközi joganyagban képviselt „visszaviteli paradigma” megdöntése kellene ahhoz, hogy érdemben új – hatékonyabb, a gyermek érdekeit jobban szem előtt tartó – alapokra lehessen helyezni a jogellenesen külföldre vitt gyermekek ügyeinek kezelését.

A kutatás

A jogellenesen külföldre vitt gyermekek ügyeinek jellemzői

A jelen tanulmány alapjául szolgáló empirikus kutatás 2010-ben zárult le, és 25 irányított szakmai interjú, öt áldozati mélyinterjú, illetve a 2007 és 2008 között folyamatban lévő jogellenes gyermekelvitel-ügyek aktáinak (összesen: 43 ügy) kérdőíves feldolgozását foglalta magában. Ezen kívül – a jogellenes elvitel-ügyek holisztikus szemléletű kritikai elemzése érdekében – két teljes esettanulmányt is készítettünk.

A kutatás során a következő területeken találtunk a jogellenes gyermekelvitel szempontjából kockázati tényezőként értékelhető jellemzőket:

- anyai státusz (a gyermeket jogellenesen elvivő szülő az esetek 88 százalékában az anya);
- szülők és az érintett gyermek(ek) életkora;
- családi állapot (elvált vagy különélő szülő/vegyes állampolgárságú együttélésből születik a gyermek);
- szülő szocioökonómiai helyzete (nincs önálló jövedelme, vagy alacsony jövedelmű);
- gyerekek száma (egygyermekes család).

A kutatási eredmények alapján kirajzolódó életutak bizonytalan társadalmi státusú, az életpályájuk elején/közepén tartó, középkorú, családi életükben krízist

megélő, egygyermekes magyar nőkről szólnak, akiknek többségénél nem tudatos választás a gyermek külföldre vitele (Magyarországra hozatala).

Életkori jellemzők

A gyermeket elvivő szülő jellemzően (70 százalék) középkorú (31 és 45 év közötti). A mintába nem került be fiatal felnőtt (24 évesnél fiatalabb) és ötvenévesnél idősebb olyan szülő, aki gyermekét jogellenesen külföldre vitte. A gyermektől (hozzájárulása, tudomása nélkül) megfosztott szülő 31 és 50 év közötti (31-40 éves: 48, 41-50 éves: 52 százalék). A vizsgált esetek többségénél (71 százalék) a férj legalább három évvel idősebb volt az anyánál. A jogellenes elvitellel érintett gyermekek jellemzően igen fiatalok. A mintába kerülő gyerekek 54 százaléka volt hat éven aluli. E korcsoporton belül a három éven aluli gyermekek aránya 28 százalék. A tinédzser korú (12 évesnél idősebb) gyermekek aránya 16 százalék volt.

Az életkori adatokat összevetve a családszerkezetekkel és a jogellenes elvitt megvalósító szülő státusával, érthetővé (és prevenciós szempontból is értelmezhetővé) válik a gyermekek alacsony életkora mint jellemző kockázati tényező. A három-hat éven aluli gyermek anyától való függése és a hozzá való kötődése szignifikánsan erősebb, mint más gondviselőjéhez (apa, nagyszülők). A szülés utáni időszakban jellemzően az anya marad otthon a gyerekekkel, ő gondoskodik róla. A kisgyermekes anyák többé-kevésbé természetes izolációját a külföldön gyermeket vállaló nők hatványozottabban élik meg. Társas kapcsolataik beszűkültek – sok esetben az apára korlátozódnak –, a kommunikációjuk nehezített; a helyi tradíciókhoz, szokásokhoz való alkalmazkodás igen gyakran szorongással tölti el őket, és ennek következtében még jobban ragaszkodnak „egyetlen örömforrásukhoz”, a gyermekhez.

„Én szültem az »én kicsimet«, én szoptattam, engem hív anyának. Tisztaságban, rendben élünk [...] Az otthon maradt kispajtásaival levelezünk, hívnak, leveleket, képeslapokat küldünk. Nem akar Magyarországra menni.”

(Részlet egy jogellenes gyermekelvitelt elkövető szülő meghallgatásából)

Az érintett családok szerkezete

„Egész nap otthon voltam, egyedül a gyerekekkel. Anyósomék néha meglátogattak, de csak kritizálni tudtak. Semmi nem volt jó nekik, amit csináltam. Fűtés is alig volt a házban. A férjem spórolós volt.”

(Részlet egy jogellenes gyermekelvitelt elkövető szülő meghallgatásából)

A jogellenes elvitt az ügyek 88 százalékában az anya valósította meg. A mintában egyetlen olyan, (büntetőjogilag is releváns) ügy volt, ahol nagyszülők voltak az „elkövetők”.

A jogellenes gyermekelvitellel érintett családoknál kockázati tényezőként értékelhető az anya munkaerő-piaci helyzete, iskolázottsága, foglalkozása, jövedelmi viszonya. A gyermeket jogellenesen elvivő szülőknek az esetek 63 százalékában volt önálló jövedelme. Ebből a szellemi foglalkozást űző szülők aránya 22 százalék volt, míg a fizikai dolgozóké 41. Az alacsony szocioökonómiai státusú, háztartásbeli (23 százalék), illetve munkanélküli (14 százalék) szülő részben kiszolgáltatott és függő, részben pedig „gyökértelen”. Könnyebben szakad el szokásos tartózkodási helyétől az, akinek nincs jövedelme, a munkavállalásban perspektívája és/vagy alacsony státusú, rosszul fizetett munkát végez.¹¹

Az ügyek többségében vegyes állampolgárságú családokban fordult elő a jogellenes gyermekelvitel. A külföldön élő/tartózkodó/munkát vállaló magyar családok nyolc esetben (5 százalék) voltak érintettek. Itt tehát megállapítható, hogy a vegyes házasság (párkapcsolat) ténye kockázati tényezőként értékelhető. Az állampolgárságok szempontjából tipikusnak tűnő kapcsolatok: olasz férfi–magyar nő; osztrák, román, szlovák, francia, ír, holland férfi/nő–magyar férfi/nő. A kettős állampolgárság ténye nem jelent meg szignifikánsan a mintánkban (két esetben fordult elő), ezért a kockázati tényezők között sem tudjuk értékelni. A jogellenes gyermekelvitelt megvalósító szülő nemzetisége és származási országa szerint is Magyarországhoz kötődik. Az esetek 60 százalékában magyar állampolgár szülő az ügyek 46 százalékában hozta Magyarországra vagy vitte külföldre (54 százalék) a gyermeket.¹²

A családszerkezet egyik legfontosabb jellemzője a szülők közötti családjogi viszony. A jogellenes gyermekelvitel szempontjából kiemelt kockázati tényezőként értékelhető, hogy az érintett családok 59 százalékában a szülők elváltak (a jogellenes elvitelt megelőző egy-három évben).¹³ A házas- vagy élettársi kapcsolatban élő szülők aránya 33 százalék volt (ebből magasabb arányban szerepeltek a nem hivatalosan együtt élők: 19 százalék). A válás oka az általunk vizsgált ügyiratokból, dokumentumokból általában nem derült ki. Jelzésértékűnek tekinthető azonban, hogy az esetek 36 százalékában¹⁴ valamilyen, a családi erőszak körébe sorolható cselekmény

¹¹ Ezeket az adatokat tovább árnyalja, ha megnézzük a jogellenes elvitel áldozatává váló szülő szocioökonómiai státusát, foglalkozását. A vizsgált mintában a „hátra maradt” szülők (jellemzően az apa) 49 százalékának volt rendszeres jövedelme, szellemi munkát végző foglalkoztatottként. A fizikai munkavállalók aránya negyven százalék volt, és csak egyetlen esetben fordult elő munkanélküli apa az érintett családban.

¹² A vizsgált mintában előfordult még: osztrák, ír, román, szlovák, spanyol és francia állampolgárságú, jogellenes gyermekelvitellel érintett szülő.

¹³ A még házas, de tényyszerűen külön élő szülők aránya 9 százalék volt.

¹⁴ A központi hatóságnál és a Pesti Központi Kerületi Bíróságon fellelhető, 2007–2008-ban folyamatban lévő ügyek csaknem hetven százalékában találtunk utalást családi erőszakra.

(a partner fizikai bántalmazása, lelki abúzus, elhanyagolás, kizsákmányolás stb.) közvetlen módon megjelenik az elvitel (és az életközösség felbontásának) okaként. A tényállásszerű cselekményeknek azonban csak igen szűk hányadában (öt esetben) indult büntetőeljárás a partner agresszív, erőszakos magatartása miatt.

„A nő a válóperben a férfit bántalmazással vádolta. A tanúk szerint ez kizárt, mert »arról a fél falu tudna«. Korábban (még a válás előtt) a nő már elszökött a nagylány-nyal. Az ikreket otthagya. A férfi rendőrséggel kerestette. Nyolc hónapig bujkáltak. Aztán utána elmentek mindannyian külföldre – mármint a nő meg a gyerekek.”

(Részlet egy szakember-interjúból)

A családi erőszakon kívül a következő tényezőket tudtuk a kutatás során egyértelműen beazonosítani mint az életközösség megromlásának, illetve a jogellenes elvitel motivációját, okát:

- szegényes életkörülmények (a szokásos vagy korábbi tartózkodási helyhez képest rosszabb életkilátások, lakás- és munkakörülmények) – az esetek 7 százalékában önálló tényezőként, 14 százalékban családi erőszakkal együtt fordult elő ez a körülmény;
- honvággy (19 százalék);
- állásajánlat más országból (16 százalék);
- jelentősen megromlik a kapcsolat a partnerrel (a gyermek másik szülőjével), kommunikációs nehézségek, döntésképtelenség a közös ügyekben (10 százalék);
- új partnerkapcsolat (5 százalék).

„A kapcsolat felbomlása erős sértettséget eredményezett az anyában. Bár nem szívesen beszélt erről, az kiderült, a kapcsolattartások addig működtek az anya számára megfelelően, amíg az apának nem volt komolyabb partnere, és közösen, hármásban zajlottak a programok. Az apa azonban már a jelenlegi társával megy a fiúért, és csak a fiával szeretne lenni, az anyával nem, ami teljesen természetesnek és jogosnak érethető. Ez eredményezhette a nagyon elmérgesedett helyzetet.”

(Részlet egy szakember-interjúból)

Az érintett családokban jellemzően egy gyermek volt (56 százalék). A kétgyermekes családok aránya 21, a háromgyermekeseké 16 százalék volt. Négy vagy ennél több gyerek három esetben fordult elő. A magyar vizsgálattal párhuzamosan

A kutatási projekt során készült szakmai interjúkból és a kutatók munkáját segítő tanácsadó testület észrevételeiből azonban egyértelművé vált, hogy a bántalmazás szinte reflexszerűen kerül az ügyfelvételi iratokba. Az adatértékeléskor ezért szűrtük az elsődleges adatokat, és csak azokban az esetekben tartottuk fent a „családi erőszakot” (mint motivációt, az elvitel okát), ahol az az eljárás során mindvégig fontos narratívaként jelent meg, és a kérelmező/kérelmezett állításán kívül egyéb szakvéleménnyel, perirattal, dokumentációval is alátámasztható volt.

folyó belga kutatás eredményei szerint is 60 százalék feletti arányban egygyermekes családok voltak érintve a cselekménnyel. Így az egy gyermek kockázati tényezőt jelent. Mindenképpen kiemelés érdemel továbbá, hogy a jogellenes elvitelügyek 86 százalékában is egy gyermek volt érintve (tehát ha több gyermek is van a családban, jellemzően egyet visz magával a szülő). Öt esetben fordult elő, hogy két gyermeket, és csak egy esetben, amikor egy háromgyermekes család mindhárom gyermekét érintette a jogellenes elvitel (ebben az esetben egyébként a gyermekeket elvivő szülő egy jobb állás reményében vitte el gyermekeit másik országba, és az apa hozzájáruló nyilatkozatát utóbb a bíróság pótolta).

Szülői felelősség – szülői felügyeleti jog

A mintába kerülő esetek között legnagyobb arányban a szülők közös szülői felügyelet mellett gondoskodtak a gyermekről a jogellenes elvitel előtt (46 százalék). Az anya kizárólagos szülői felügyeleti joga az ügyek 42 százalékában, míg az apáé 12 százalékban volt megállapítható. Ezt a képet árnyalja, hogy a gyermek elsődleges gondviselője (illetve akinél a gyermek életvitelszerűen élt) az esetek 74 százalékában az anya.¹⁵

Az egyes európai államok szülői felügyeletre vonatkozó gyakorlatáról bővebben jelen tanulmányban nem foglalkozom, csak arra az általános európai gyakorlatra szeretnék kitérni, amely szerint közös szülői felügyelet esetén mindenképpen, de valamely szülő kizárólagos szülői felügyelete esetén is a gyermek tartózkodási helyének tartós megváltoztatásához a másik szülő hozzájárulása/tudomása is szükséges. Kérdésként merült fel a vizsgálat során, hogy a szülők mennyire vannak tisztában ezzel a szabályozási gyakorlattal. Az érintettekkel és szakemberekkel készült interjúk során az derült ki, hogy jelentős hiátusok vannak az alapvető szabályok ismerete tekintetében (mikor szükséges a hozzájárulás, mikor nem, hogyan pótolható, mik a jogellenes elvitel következményei stb.), ezért prevenciószempontból kiemelkedő jelentősége van a laikusok körében a vonatkozó joganyag közérthető formában történő terjesztésének, hozzáférhetővé tételének.¹⁶

A különélő szülővel való láthatásra/kapcsolattartásra nem minden esetben találtunk információt.¹⁷ A rendelkezésre álló adatok alapján a minden második hétvégén kétnapos kapcsolattartás a leggyakoribb (28 százalék), amit az évente egyszeri

¹⁵ Csak három esetben volt a gyermek elsődleges gondviselője az apa, míg az ügyek 19 százalékában ténylegesen is közösen gondoskodtak a gyermekről (például közös háztartásban nevelték).

¹⁶ Akár a házassági bontóperekben, gyermekelhelyezésről, szülői felügyeletről, kapcsolattartásról szóló határozatokban, hatósági döntésekben is.

¹⁷ A hiányzó adatok aránya 30 százalék feletti volt a mintában.

(ünnepek, nyári szünet) követett 21 százalékos aránnyal. Az ennél gyakoribb, hétköznapi láthatást is lehetővé tevő rendelkezés/megállapodás csak ritkán fordult elő (négy esetben). A kapcsolattartás szabályozására az ügyek 81 százalékában a bíróság előtti eljárásban került sor. Felek közötti külön megállapodás, vagy hatóságok által nem szabályozott, önkéntes kapcsolattartási gyakorlat az ügyek 14, illetve 5 százalékában volt. Ez utóbbinak (az önkéntes megállapodásnak) nem csak szimbolikus jelentősége van. Az egyik kutatási hipotézisünk szerint a jogellenes elvitelt megelőzően problematikus kapcsolattartás indikátora a szülők közötti későbbi konfliktusoknak, vagy a konfliktus(ok) eszkalálódásának. Ezt igazolták az eredmények is, hiszen az esetek 56 százalékában nem volt respektusuk a jogellenes elvitelt megelőzően a gyermek–szülő kapcsolatot szabályozó rendelkezéseknek. Mivel a gyermeket az esetek döntő többségében az anya viszi el, és a tényleges gondviselő is gyakrabban az anya, az elvitel időpontja általában nem köthető egyértelműen valamilyen kitüntetett alkalomhoz. Ha azonban a különélő szülő viszi el a gyermeket jogellenesen külföldre, akkor arra (egy eset kivételével) a megállapodásban rögzített láthatás/kapcsolattartás alkalmával került sor.¹⁸

Érdekes eredménye a vizsgálatnak, hogy az adatok szerint a hátrahagyott szülő és a gyermek utolsó közös programja az ügyek 33 százalékában ugyanazon a napon volt, mint amikor a jogellenes elvitel is megtörtént (vagy vélelmezhetően megtörtént).

A jogellenes elvitel után induló eljárásokban, és/vagy a gyermek visszavitele után az ügyek 65 százalékában született bírósági döntés a szülői felügyeleti jog újraszabályozásáról. Ennek tartalma az esetek 14 százalékában nem érintette érdemben a korábbi rendelkezéseket, viszont megfosztotta szülői felügyeleti jogától az ügyek 52 százalékában azt a szülőt, aki korábban arra jogosítva volt és elkövette a jogellenes gyermekelvitelt.

A jogellenes gyermekelviteli ügyek folyamata

A kutatás fontos hozadékanak tekinthető, hogy sikerült feltárni a jogellenes gyermekelviteli ügyek jellemző dinamikáit, és képet kapni arról a folyamatról, amely a jogellenes elvitel előtt, illetve az után a különböző rendszerekben zajlik. Ez azért is kiemelkedően fontos, mert több eljárás párhuzamosan folyhat (és jellemzően folyik is) ezekben az ügyekben. Az eljárások többszöröződésének okai:

¹⁸ Abban az egy esetben, amikor nem ez történt, a kapcsolattartásra jogosított szülő az iskolából, a neki bírósági határozattal megállapított kapcsolattartási időponton kívül vitte el, az osztályfőnök tudomásával.

- eljárás indul a gyermek jogellenes elvitelét megelőző szokásos tartózkodási helyének országában, és eljárás indulhat abban az államban is, ahova a gyermeket elvitték,
- attól függően, hogy mi alapozza meg a gyermek külföldre vitelének jogellenességét, különböző eljárások indulhatnak [gyermek elhelyezésére – házassági bontóperrel egyidejűleg és/vagy attól függetlenül, kapcsolattartás (újra)szabályozására, szülői felügyeleti jog megszüntetése/felfüggesztése iránt, stb.],
- párhuzamosan folyhatnak különböző jogterületekhez kapcsolódó eljárások is: büntetőjog (kiskorú veszélyeztetése vagy elhelyezésének megváltoztatása miatt), polgári jog (házassági bontóper, gyermekelhelyezés, szülői felügyeleti jog megszüntetése stb.) a hágai egyezmény szerinti eljárás, gyámhivatali eljárások (például védelembe vétel).

Az esetek többségében az egyes eljárások nemcsak egyidejűleg (párhuzamosan) folynak, hanem megfigyelhető egyfajta sorrendiség is. A polgári jogi eljárások jellemzően megelőzik a hágai egyezmény szerinti PKKB előtti eljárást, vagy a központi hatósághoz fordulással egy időben folyik a házassági bontóper, gyermekelhelyezés vagy gyermekelhelyezés megváltoztatása iránti, vagy valamely szülő felelősségét/szülői felügyeleti jogát érintő kereset benyújtása. A végrehajtás a hágai egyezmény szerinti ügyekben is az általános szabályok szerint alakul, a határozatok végrehajtására nem a PKKB illetékes (a végrehajtásra kötelezett fél lakóhelye a meghatározó).

A büntetőeljárásra és a gyámhatóság előtti eljárásokra jellemzően a gyermek visszaviteléről szóló bírósági határozat kihirdetése után kerül sor. Büntetőeljárás nem minden ügyben indítható, azonban mindkét (a visszavitelre kötelezett, illetve abban jogosított, valamint a visszavitt elutasító határozat esetén az erre irányuló igényében elutasított) fél esetében láttunk a kutatás során példát arra, hogy büntetőeljárást indítanak.

A kutatás során több olyan ügygel is találkoztunk, amikor a gyereket a másik szülő tudomása és/vagy beleegyezése nélkül Magyarországra hozó szülő ezt a magatartását úgy igyekezett legitimálni, hogy a gyermek elhelyezése, a kizárólagos szülői felügyeleti jog megszerzése iránt azonnal bírósági eljárást kezdeményezett. Ezeket a helyzeteket a jogszabályok rendezik: a hágai egyezmény 16. cikke elsőbbséget ad a gyermek visszaadására irányuló eljárásnak minden más döntéssel és eljárással szemben (gyakorlatilag tekintet nélkül annak alaki-eljárásjogi megjelölésére¹⁹). Ezt a fontossági sorrendet egészíti ki az egyezmény 19. cikke, amikor

¹⁹ Bírósági Határozatok, 1991/273.

arról rendelkezik, hogy az egyezmény alapján hozott döntés nem tekinthető a szülői felügyeleti jog érdemében hozott döntésnek.

Ezek ismeretében meglepőnek tűnhet (de a szakemberek tájékoztatására vonatkozó javaslatunkat mindenképpen megalapozottá teszi), hogy az általunk vizsgált akták közül háromban is találtunk példát arra, hogy a kérelmező lakóhelye szerinti bíróság (joghatóság hiányában is) döntött a gyermek elhelyezésének kérdésében (a jogellenes elhozatal után, de még a PKKB előtti eljárás előtt).

Ha a hágai egyezmény szerinti eljárásban hozott döntés értelmében a gyereket nem kell visszavinni, akkor a magyar bíróság eljárhat a szülői felelősséggel kapcsolatos jogok rendezése tárgyában.²⁰ Idetartozik, ezért röviden foglalkoznunk kell azzal, hogy a magyar bírói gyakorlat a visszavitel megtagadását kivételesnek tartja és megszorítóan értelmezi²¹. A visszavitel mellőzése érdekében a gyermeket jogellenesen Magyarországra hozó szülő jellemzően arra szokott hivatkozni, hogy a gyereket a visszavitel elrendelése súlyos lelki és/vagy fizikai veszélynek tenné ki²². A leginkább tipikus ok tehát az abúzus, illetve annak veszélye, valamint a gyermek beilleszkedési nehézségei az új környezetben.

A bírósági döntések indoklásait olvasva kibontakozik az a jogalkalmazói gyakorlat, amely szerint a magyar bíró nincs abban a helyzetben, hogy a másik szülő korábbi magatartását ebben az eljárásban vizsgálja, önmagában a gyermek beilleszkedését az új környezetbe pedig nem tartja olyan traumának, amely miatt a visszavitelt meg kellene tagadni. Az előbbi hivatkozás tekintetében a szülői tanúvallomás, a gyermek meghallgatása során kapott információ és esetlegesen a pszichológus szakértő véleménye szolgáltatathat alapot a bírói döntéshez. Az utóbbi érv (beilleszkedési/visszaileleszkedési nehézségek) sokkal szubjektívebb, de jól kitapintható a jelenlegi gyakorlatban. Az is tapasztalható volt az aktákban, hogy a jogellenes elvitelt megvalósító szülő ismétlődő bizonyítási indítványokkal igyekszik a visszavitelt megakadályozni, a gyermeket veszélyeztető helyzetre utaló tényeket, jeleket, információt a bíróság tudomására hozni – ami az eljárásban (a bíró számára) akár pusztá időhúzásnak is tűnhet.²³

²⁰ Ha nemzetközi egyezmény vagy a magyar nemzetközi magánjogi szabályok alapján joghatósággal bír az eljárásra. Hazánk és az unió többi tagállama vonatkozásában a Brüsszel bis2 kimondja azonban, hogy a visszavitel megtagadása esetén is a gyermek korábbi szokásos tartózkodási helye szerinti EU-tagállam bíróságának van joghatósága. Rendelet 11. cikk (6) és (7) bekezdés.

²¹ Lásd például BH, 2003/118.

²² Lásd az egyezmény 13. cikk b) pontját.

²³ Kőrös András bíró előadása... i. m.

Bár nehéz lenne direkt kapcsolatot feltételezni a visszavitel körüli megszorító értelmezések és a bírósági döntések önkéntes végrehajtása körüli problémák között, az azonban vitathatatlan, hogy nem lehet önkéntes végrehajtást elvárni olyan személytől, aki meg van győződve arról, hogy a gyermek érdekében cselekedett, amikor elhozta őt korábbi tartózkodási helyéről.

Végrehajtás

Ezt a gondolatmenetet folytatva, ki kell hangsúlyoznunk, hogy a kutatás során a végrehajtást találtuk az eljárás Achilles-pontjának. Az idejében befejezett soron kívüli eljárásban hozott jogerős döntést a kötelezett lakóhelye szerint illetékes bíróságoknak kell végrehajtaniuk, ez azonban számos esetben problematikus. Az áttétel után, ha a végrehajtás nem önkéntes (esetleg a gyermeket a szülő elrejt, vagy a végrehajtást egyéb módon akadályozza), az időmúlás jelentős lehet. Ez pedig ellentétes a gyermek (és a hátramaradó szülő) érdekeivel.

A gyermek átadására a Vht. 180. §-a irányadó. E szerint a végrehajtható okiratot kézbesíteni kell a gyámhatóság részére is azzal, hogy készítsen környezettanulmányt a gyermek elhelyezési körülményeiről, a kötelezett önkéntes teljesítését mozgátsa elő, és eljárásának eredményét 15 napon belül közölje a végrehajtóval. Elmaradt teljesítés esetén a végrehajtó a végrehajtást foganatosító bírósághoz fordul, beterjeszti a szükséges iratokat, és indokolt esetben rendbíróság kiszabására is indítványt tesz. Ha a végrehajtás semmilyen módon nem lehetséges, személykörözés vagy nemzetközi körözés rendelhető el. A gyermek (és az átadásra kötelezett személy) tartózkodási helyének ismeretében egyéb kényszer is elrendelhető, így lehetőség van arra, hogy a rendőrség közreműködésével (a gyámhatóság, a kötelezett és a meghatalmazott egyidejű értesítésével) kényszerítsék ki a gyermek átadását. A vizsgált ügyek közül több is volt, ahol a gyermeket jogellenesen magánál (és Magyarországon) tartó szülő rendszeres lakcímváltoztatásokkal érte el, hogy a visszavitelről szóló jogerős bírósági döntésnek évekig nem tudtak érvényt szerezni. Ezek az esetek egyértelműen felvetik azt a kérdést, hogy a gyermek rejtve tartása, a rendszeres hatósági eljárások és vizsgálatok, a folyamatos költözések, iskolaváltások, a félelem és félelemben tartás önmagában is abúzusként jelenik meg a gyermek életében.

A végrehajtás tehetetlensége nemcsak a bírósági döntést negligálja, de tartósan is képes ellehetetleníteni egy-egy család, gyermek életét. Ehhez természetesen az is hozzátartozik, hogy egyes hatóságok, intézmények valamiféle „magyar virtusként” értelmezik („abcúg”), ha a külföldi apa/család „nem kapja meg” a gyereket. Ehhez pedig maga a rendszer is asszisztál azzal, hogy a monitoring, az utánkövetés és a szakmai felelősség (felelősségre vonás) minimuma sem érhető tetten.

Büntetőeljárás kezdeményezése

A végrehajtás „eszköztelensége”, a végrehajtás időbeni elhúzódása az esetek egy részében abban motiválja a gyermek visszavitelére jogosult szülőt, hogy igényének büntetőjogi eszközök felhasználásával próbáljon meg érvényt szerezni. Hasonló indikációk állnak azoknak az ügyeknek a háttérében, amikor a gyermek visszaadására kötelezett szülő korábbi bántalmazás tényét, a gyermek veszélyeztetettségét igyekszik igazolni büntetőeljárás keretében. A jogellenes gyermekelviteli ügyekben induló büntetőeljárások harmadik nagy csoportját adják azok az esetek, amikor a kiskorú veszélyeztetése miatt a gyermekvédelmi jelzőrendszer valamely tagja (gyámhatóság, gyermekjóléti szolgálat, jegyző) fordul a rendőrséghez, ügyészséghez. Utóbbi esetben vagy a gyermeket a másik (hátrahagyott, láthatásikapcsolattartási jogosítványában akadályozott) szülő ellen neveli a gyermekről ténylegesen gondoskodó szülő, vagy maga az elvitel/kapcsolattartás akadályozása jelent veszélyeztető magatartást a gyermekekre.

Az előbbi tipizáláson kívül lehetséges az ügyeknek még egy felosztása, attól függően, hogy az eset körülményei egyáltalán lehetőséget adnak-e büntetőeljárás megindítására, vagy sem. E szerint beszélhetünk olyan esetekről, 1) ahol lehetőség van a büntetőeljárás megindítására, megvalósulnak a tényállási elemek, például a szülő szándékosan, a gyermek szokásos tartózkodási helyének megváltoztatására irányuló határozott akarattal viszi el a gyereket a másik szülőtől. 2) A másik ügycsoportba azok az esetek tartoznak, ahol nem egyértelmű a büntetőeljárás indításának lehetősége, fontos szerepe van a tények/körülmények bizonyításának, de nem kizárt a büntetőeljárás megindítása. 3) A harmadik csoportba sorolhatók azok a gyermekelviteli ügyek, amelyekben nincs lehetőség a büntetőeljárás megindítására, a tényállási elemek nem valósulnak meg. Hozzá kell tenni azonban, hogy ez még nem zárja ki azt, hogy az előző bekezdésben is hivatkozott pertaktikai, stratégiai okokból az érdekelt fél ne tegyen feljelentést bűncselekmény alapos gyanúja miatt.

A vizsgált mintában kiskorú elhelyezésének megváltoztatása vétség miatt egy esetben indult eljárás a gyermeket jogellenesen elvivő szülő ellen.²⁴ A kutatás során a jogellenes elviteli ügyekben induló büntetőeljárásokat is igyekeztünk feltérképezni. Bár maga a cselekmény a nemzetközi magánjog körébe tartozik, és a polgári jog a rendezés elsődleges eszköze, mégis (a szakemberek tapasztalatai alapján) évről évre egyre több ügyben indul büntetőeljárás is.

²⁴ Btk. 194. § Aki végrehajtható hatósági határozat alapján elhelyezett kiskorút attól, akinél a hatóság elhelyezte, annak beleegyezése nélkül, az elhelyezés tartós megváltoztatása céljából elvisz, avagy a kiskorút rejtve vagy titokban tartja, vétséget követ el, és egy évig terjedő szabadságvesztéssel, közérdekű munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő.

„Körülbelül tíz évvel ezelőtt volt egy ügyünk, amiben mi jártunk el (a régi büntetőeljárás törvény hatáskörre vonatkozó rendelkezései ezt lehetővé tették. – A szerző megj.), és amiben egy külföldön élő anyától hozta el az apa a gyermeket egy látogatás alkalmával. Magyarországon a hatóságoknak elmondta, hogy a gyermeket azért nem engedte vissza, mert a nevelőapa bántalmazza. A bíróság a visszavitel mellett döntött, de az apa nem hajtotta végre a döntést, ezért feljelentést tettek ellene kiskorú elhelyezésének megváltoztatása vétsége miatt – annak ellenére, hogy nem lehetett bizonyítani, hogyan hozta el a gyereket, és nem is rejtette el. Akkor erről folyt egy szakmai vita is, mert az ügyészség álláspontja szerint nem volt alapja a büntetőeljárás megindításának.”

(Részlet egy ügyészi interjúból)

A területen érintett szakemberek tapasztalatai alapján a büntetőjogi eszközök nem tekinthetők sem elsődlegesnek, sem pedig sikeresnek. Fontos szakmai konszenzusnak kellene támogatnia ezt a jogterületet is, nemcsak abban, hogy kiskorú veszélyeztetése megállapítható-e ezekben az ügyekben (vagy a jogellenes elvitt megelőzően, ahhoz részben köthetően jelentkező határon átnyúló, problémás kapcsolattartási esetekben), hanem abban is, hogy szükség van-e az ilyen jellegű ügyek központosított esetkezelésére – és ha igen, melyik szervezetnek legyen kompetenciája. (Hipotetikusán például a Fővárosi Főügyészség Gyermek- és Ifjúságvédelmi Osztálya alkalmas lehetne egyfajta centralizált ügykezelés ellátására, hiszen adott a szakértelem és a gyakorlat is, és megoldható lenne a jogorvoslati fórum kérdése is – Legfőbb Ügyészség.)

A gyermek meghallgatása

A jogellenesen külföldre vitt gyermekek ügyeiben (jogterületeken átívelő) problémaként jelentkezik a gyermek képviselőének és meghallgatásának kérdése. Ha röviden akarnánk elintézni, egy szóban is válaszolhatnánk: esetigondnok-rendelés. Ha mélyebb elemzést végzünk, akkor a helyzetet akár egy szóval is kifejezhetjük: problematikus. Az esetigondnok-rendelés csak formálisan „oldja meg” a gyermek képviselőének kérdését. Leggyakrabban soha nem is találkoznak a gyerekekkel, nincs átfogó ismeretük az eljárásról (párhuzamos eljárásokról) vagy az ügy előzményeiről. A gyermek érdekeinek, szükségleteinek, jogainak (így például a véleménynyilvánítás vagy a meghallgatás jogának) önálló képviselője elsikkad az eljárásban.

A gyermek meghallgatása a Brüsszel bis2 szerint kiemelkedően fontos. Alapelve, hogy a gyermekek kapjanak lehetőséget arra, hogy az őket érintő eljárásokban véleményüket kifejezhessék. A gyermek meghallgatása a gyermek visszavitelét elrendelő határozatok tekintetében a végrehajthatóvá nyilvánítási eljárás eltörlésének egyik követelménye. A rendelet egyetlen kivételt határoz meg: a gyereket

nem kell meghallgatni, ha ez célszerűtlen lenne a gyermek életkora vagy érettségi szintje miatt. E kivételt megszorítóan kell értelmezni, a rendelet azonban nem módosítja e tekintetben a vonatkozó nemzeti szabályokat.

Sajátos szakmai előírások alapján kell(ene) a gyermekek meghallgatásának történnie. Magyarországon jelenleg azonban nincs olyan módszertani útmutató, amely segítené a bíróságok munkáját abban, hogyan tudja a gyermek életkorát és érettségi szintjét figyelembe vevő módon lebonyolítani a meghallgatást. A szakemberek nehéz helyzetben vannak, és egyéni érzékenységük, tapasztalataik, egyedileg megszerzett ismereteik alapján igyekeznek megoldani a helyzetet. A magyar gyakorlat a kutatás kezdetekor nem támogatta a gyermek meghallgatását, aminek egyrészt az volt a – dogmatikailag támogatott – indoka, hogy az eljárásban olyan ténykérdésről kell határoznia a bíróságnak (a szokásos tartózkodási helyről), aminek eldöntéséhez nem szükséges a gyermek meghallgatása. A szükség-szerűségen kívül az a gyermekvédelmi elv szerepelt még a gyermek meghallgatásának mellőzésekor, amely szerint nem szolgálja a gyermek érdekét, hogy nagyon kiélezett helyzetben állást kelljen foglalnia valamely szülője mellett, vagy másodlagos viktimizációt szenvedjen el a bíróság előtti megjelenés miatt.

„Gyermekehelyezési ügyben meghallgatom a gyereket, az nyilvánvaló, de ebben az eljárásban nem tud olyat mondani [...] és nagy teher ez a gyerekeknek. Egy soron kívüli eljárásban, ahol nincsen vita, ott nem teszem ki ennek a gyereket, mert nem az érdeke [...] mert akkor is, ha én vagyok a világon a legjobb, akkor is a gyerek azt fogja érezni, hogy valamelyik szülőjét elárulta [...] a német jogban a gyereket három éves kor felett meg kell hallgatni. De ott külön szoba van, és a német bíró játszik a gyerekekkel miközben meghallgatja.”

(Részlet egy igazságszolgáltatási rendszerben dolgozó szakemberrel készült interjúból)

A jogalkalmazói gyakorlat a kutatás lezárásakor az érintett szakemberek által deklarált módon megváltozott, és a gyermek meghallgatása fő szabályként érvényesül a hágai egyezmény alkalmazási körében induló polgári eljárásban.

A jelenlegi bírósági gyakorlat és eszközrendszer ismeretében azt gondoljuk, hogy a nemzetközi elvárásoknak megfelelően bár valóban annak kell fő szabályként megjelennie, hogy a gyermeket meghallgatják, mégis számos (tárgyi, eszközrendszerbeli stb.) változásnak kell bekövetkeznie ahhoz, hogy ez az ígéretes jogalkalmazói szándék valóban a gyermek érdekét szolgálja. Ezen a területen kiemelkedően fontos a gyermekbarát meghallgatási technikák rendszerszintű oktatása, a bírósági termék helyetti külön meghallgatási szobák berendezése, a multikulturális ismeretek és a tolmácsolással összefüggő speciális képességek és készségek

bevezetése²⁵ a szakemberképzésbe/továbbképzésbe. E követelményeknek a teljes igazságszolgáltatási rendszerben érvényesülniük kell, hiszen a szülői felügyelet-ről, kapcsolattartásról, gyermekelhelyezésről szóló eljárásokban vagy egy esetleges büntetőjogi procedúrában, igazságügyi szakértői vizsgálatok során elkerülhetetlen a jogellenes elvitellel érintett gyermekek meghallgatása.

Összegzés

A jogellenesen Magyarországra hozott gyermekek száma növekszik, de még így sem haladja meg évente az ötvenet. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a gyermekvédelmi, büntetőjogi, polgári jogi gyakorlatban ritkán előforduló esetekről van szó, másrészt azt is, hogy bármelyik gyermekjóléti szolgálat, gyámhivatal, rendőrség, bíróság „belefuthat” egy ilyen (hátterű) ügybe. A megfelelő informáltság, az ügyek jellemzőinek ismerete alapvető – és nemcsak a kezelés, hanem a megelőzés területén is –, hiszen az esetek tipikus felépítése és folyamata arra mutat, hogy jó eséllyel működhet ezen a területen is a prevenció. Az informáltság (egyfajta tudásközpont) létrehozásán túlmenően a szakemberek érzékenyítése és a szakmai közötti együttműködések támogatása fontos még kiemelkedően. Ilyen feltételek mellett érhető csak el, hogy a súlyos traumán átesett gyerekek ne szenvedjenek el újabb sérüléseket a fejük felett zajló eljárásokban.

„...anya azt mondta, kirándulni megyünk. Bepakoltam néhány dolgot a katicás hátizsákomba, aztán felültünk a vonatra, és amikor felébredtem, anya azt mondta, hogy ez már Budapest. El sem tudtam búcsúzni a cicámtól.”

(Részlet egy jogellenesen Magyarországra hozott gyermek meghallgatásából)

²⁵ A tolmácsolással mint közvetítéssel megváltozik a meghallgatott személy által elmondott vallomás szövege (használt szavak, kifejezések, indulatszavak, hangulatfestő fordulatok). Hogyan kell kezelni a tolmácsolással járó „késleltetést”? A meghallgatott személy reakcióit hogyan képes közvetíteni a tolmácsolás? Hogyan lehet kezelni azt a helyzetet, ha a bíró is ismeri a közvetített nyelvet, és felismeri, hogy a tolmács nem megfelelően fordítja a meghallgatott személyt?

A mediáció lehetőségei a büntetés-végrehajtásban¹

A büntetés-végrehajtásnak a magyar szabályozás szerint nem célja a felek közötti megbékélés elősegítése, és erre jelenleg nem is alkalmas. Így az érintettek, ha addig nem békéltek meg, akkor később erre lehetőségük sincs. Ezzel azonban méltánytalanul esik el a jóvátétel/megbékélés lehetőségétől az a sértett, aki esetleg ezt a későbbiekben igényelné, a bebörtönözöttek számára pedig később nem nyílik esély szembesülni a tetteik által előidézett fájdalommal/sérelemmel, és arra sem, hogy legalább utólag kifejezésre juttathassák megbánásukat. Az elkövető találkozása a sértettel jelentős szerepet játszhat abban, hogy felmérhesse tette következményeit és a károkat, amelyeket a valóságban okozott, a sértettnek pedig segítheti a történetek feldolgozását és a megbékélést. Az alábbi tanulmány a börtönmediáció nemzetközi gyakorlatát vizsgálva járja körül a módszer előnyeit, hátrányait, az érintettek mellett az intézmények és a társadalom szerepét is értékelve.

„Két kisfiammal az óvodából értünk haza, amikor azt láttam, hogy nyitva van a bejárati ajtónk. Először az a képtelen ötletem támadt, hogy reggel talán én felejtettem el behúzni. Annyira féltem, hogy a gyerekeket a szomszédhoz vittem át, és csak utána mertem bemenni a lakásba. Mindenünk ott volt szétszórva, a fiókokból a fehérneműk, a fényképek szanaszét heverték a lakásban. Nem akartam elhinni, hogy ez velünk megtörténhetett. Azt sem értem, hogy miért minket választottak, mikor még biztonsági ajtót is beszerelttünk néhány éve. Azóta, ahányszor hazamegyek, eszembe jut, vajon mit találok otthon, és ez rossz érzéssel tölt el.”

(Betörés sértetteje négy évvel a történetek után)

„Szoktam gondolni a sértettre. Középkorú volt, és olyan 25 év körüli lehetett a fia, aki vele volt. Nem tudom, a fiú mit gondolhat rólam, és miért akarna találkozni velem, de ha találkozoznánk, elmondanám, hogy sajnálom, ami történt, nem így akartam volna. Erre ment rá az én életem is...”

(Emberölés miatt 25 évre ítélt fogvatartott, nyolc hónappal a szabadulása előtt)

A két különböző eset két szereplőjével más-más történt, és pozíciójuk szerint a büntetőeljárás ellentétes oldalán foglalnak helyet. Egyikük sértett, másikuk elkövető. Közös azonban bennük a szorongás, a bizonytalanságérzet, és az is, ha változhatnának a múltban történeteken, biztosan megtennék. A sértett négy évvel az eset után még mindig válaszokat keres arra, miért éppen őt/őket választotta az elkövető,

¹ A szerző kutatását az MTA Bolyai-ösztöndíja támogatja („Áldozati megbékélés – tettesi felelősségvállalás lehetőségei a büntetés-végrehajtás során Magyarországon”).

mit tehetett volna ellene, hogyan lesz ezután, mi segíthetné abban, hogy végre túl legyen a történeken, és ne szorongva menjen haza nap mint nap. Kérdéseit, amelyeket a hatóságok nem tudtak és nem is akartak volna megválaszolni, és amelyeket voltaképpen csak magában tett fel, egyedül az elkövető válaszolhatná meg.

A másik ügy elkövetője több mint húsz évvel a gyilkosság után még mindig gondol az áldozatra és a családjára is. Fél a jövőtől, a szabadulás utáni tisztázatlan helyzetétől, és attól is, hogy a közösségben, amelybe visszatér, találkozhat az áldozat rokonaival, akikkel szembe kell néznie. Tettének okait, megbánását az áldozat családjának kellene kifejeznie, erre azonban nincsen lehetősége. Az áldozat családtagjai eközben lehet, hogy otthon szoronganak, arra gondolva, nemsokára szabadul az elkövető. Megszervezik, hogy ezentúl valaki mindig kísérelje a gyerekeket az iskolába és hazafelé. Tartanak az elkövető bosszújától.

Ami megtörtént, az nem változtatható meg. De javítható az élet minősége, ha a fájdalom, félelem és szorongás – amely érzések a bűncselekmény után alakultak ki – oldódik, mert az érintettek válaszokat kaphatnak a kérdéseikre, kifejezhetik megbánásukat, szembenézhetnek önmagukkal és a tettel. A kérdés csak az, van-e erre lehetőségük, engedi-e ezt a jog, kapnak-e intézményi támogatást.

Magyarországon a büntetőeljárás törvény 2006-os módosításával vált lehetővé a mediáció alkalmazása a büntetőeljárás keretein belül. A közvetítői eljárás alkalmazásának azonban vannak törvényi korlátai: kizárólag a személy elleni, a közlekedési, illetőleg a vagyoni elleni, ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekmény miatt induló büntetőeljárás esetén alkalmazható, vagyis főként a kevésbé súlyos esetek körében kívánta alkalmazni a jogalkotó. A gyakorlati tapasztalatok egyébként szintén arra utalnak, hogy maguk a jogalkalmazók sem gondolják jó eszköznek a közvetítést a súlyosabb bűncselekményeknél.

Az első évek eredményei azt mutatják, hogy jellemzően a maximum három évvel fenyegetett cselekmények körében alkalmazzák a közvetítést, és az ötéves felső határon álló esetekben csak szórványosan fordul elő a mediáció. A szabályozásban kizáró okok is szerepelnek, amelyek között a bűncselekmény szervezett jellege mellett a leghangsúlyosabb a többszörös vagy különös visszaesés, vagyis amikor az elkövető korábban több vagy hasonló bűncselekményt követett el. Ezzel ismét jelentős elkövetői csoport – és azok áldozatai – maradnak ki a mediáció lehetőségéből. Az elkövető és áldozata közötti egyezkedési-konfliktuselsimítási folyamat utoljára az elsőfokú bírói eljárásban alkalmazható, később – így a büntetés-végrehajtás során – már nem.

Mindez több kérdést is felvet. Egyrésztől nem világos, valójában kinek az érdekeit szolgálja a mediáció lehetősége. Ha ez elsődlegesen az elkövető felelősség-

vállalásának felélesztését vagy erősítését célozza, akkor semmiképpen nem indokolt az alkalmazás körének ilyen szűkítése. Ha elsősorban a sértett érdekében történik, hogy ő érthesse meg és dolgozhassa fel az elszenvedett eseményeket, akkor szintén értelmetlen a szűkítés. Az alábbiakban a nemzetközi és hazai kutatási eredmények alapján, különböző aspektusokból vizsgálom a mediáció lehetőségeit a büntetés-végrehajtáson belül.

Resztorativitás elméletben és gyakorlatban

A rezstoratív szemlélet a bűnözésre adott válasz új útjaként, a hagyományos büntetőeljárás alternatívájaként jelent meg Amerikában, majd Európában, először az angolszász jogterületeken, és hamarosan látványos eredményeket mutatott. Míg a common law országokban elsősorban a diverziós, a korai beavatkozással járó rezstoratív formák terjedtek el, addig a kontinens többi országára inkább az jellemző, hogy ezek a lehetőségek a büntetőeljárásba ágyazódtak be. Az elért sikerek hatására, több országban indultak kísérletek a rezstoratív eszközök alkalmazására a büntetés-végrehajtás területén, börtönkörülmények között is.

A rezstoratív igazságszolgáltatás alapgondolata az elkövető, az áldozat és a közösség közötti kiegyezésre/megbékélésre való törekvés és a reintegráció elősegítése. Ez nem csak az elkövető érdeke. Az áldozattá válással kapcsolatos kutatások szerint a bűncselekmény elszenvedése után, a kezeletlen trauma hatására a sértett könnyen kerülhet olyan állapotba, hogy nem képes korábbi életvitelét folytatni, bezárkózik, szorong, kapcsolatai megszakadnak, és életminősége fokozatosan romlik. Noha ez a súlyosabb, illetve erőszakos bűncselekmények áldozatai körében fordul elő nagyobb gyakorisággal, de bekövetkezhet akár „egyszerű” betörést követően is, amikor a sértett többet nem akarja (vagy nem meri) az otthonát elhagyni, vagy éppenséggel fél oda visszatérni.

A felek megbeszélésének középpontjában az elkövető cselekedettel való szembenézése, az áldozat nézőpontjának megismerése és a tettes felelősségvállalása áll, ellentétben a megtorló büntetéssel, ahol a „viszontsérelem” okozása a cél.²

Ez segítheti később az elkövetőt a társadalomba, közösségbe való visszailleszkedésben. A társadalom számára ez azért is fontos, mert a kirekesztés következménye veszélyes szubkultúrák kialakulása lehet. Az elkövetőnek kapnia kell még egy esélyt, hogy a társadalom hasznos tagjának érezhesse magát.

² Wright, M.: Restoring Respect for Justice. Waterside Press, Winchester, 1999, 32. o.

A közösség is részt vesz ebben a folyamatban, és figyel arra, hogy az elkövető és az áldozat ne maradjon egyedül, megvalósuljon a reintegráció és lehetővé váljon a jóvátétel. A konfliktusmegoldás így számos előnnyel jár: a társadalomnak több biztonságot nyújt, és kevesebb költséggel jár (például a korábbi szabadlábra helyezéssel, vagy sikeres visszailleszkedés következtében). Az áldozat megkönnyebbül, válaszokat kap kérdéseire, az elkövető önuralmat tanul, hogy hasonló szituációkban ne forduljon elő ugyanaz. A tettes és az elkövető a beszélgetések során elkezd dolgozni az eseményeket. Előtérbe kerül a felek társadalmi és pszichikai integrációja.³

Börtöndilemma: őrzés kontra támogatás?

*Kimmet Edgar és Tim Newell*⁴ az angliai és walesi börtönökben vizsgálva a resztoratív eszközök alkalmazásának lehetőségeit, akadályait, jellemzően két börtöntípust különböztet meg: a korlátozó, büntető, valamint a reformszemléletű intézményt, ahol cél az elítéltekkel való munka, problémamegoldásra törekvés és a reintegráció elősegítése.

Amíg a büntető börtön célja kizárni, megalázni és viszontsértetni azt az embert, aki megsértette a törvényt, addig a reformszemléletű börtönben odafigyelnek az emberi méltóságra, és segítenek a raboknak jóvátenni az általuk okozott kárt. Előbbi börtönben uralkodó a korlátozó és stigmatizáló kontroll, a szeretett személyek támogatásától való szeparálás, továbbá a kölcsönösen dominanciára törekvő, brutális elítélti és személyi állomány. A raboknál ez a bánásmód növelheti a visszaesés valószínűségét.

Ezzel szemben a reformszemléletű börtönben megértik, hogy a kriminalitáshoz bizonyos szociális konfliktusok vezetnek, amivel foglalkozni kell. Gondoskodnak a biztonságos légkörről, segítik a probléma közös megoldását. A hangsúlyt arra helyezik, hogy olyan védelmező hálót hozzanak létre, amely segíti a fogvatartottat a sikeres visszailleszkedésben.

Valójában e két típus tiszta formája nem található meg sehol, inkább az jellemző, hogy szinte minden zárt intézményben együtt jelennek meg ezek a tényezők. Kétségtelen, hogy a börtönök szigorú elvek szerint működnek, amelyek nagyon

³ Matt, E. – Winter, F.: Täter-Opfer-Ausgleich in Gefängnissen – Die Möglichkeiten der restorative justice im Strafvollzug. Neue Kriminalpolitik, 2002, Heft 4, 128–132. o.

⁴ Edgar, K. – Newell, T.: Restorative justice in prisons: A guide to making it happen. Waterside Press, Winchester, UK, 2006, 57–61. o.

nehézzé teszik a resztoratív technikák bevezetését. Minden börtönben jelen vannak azonban olyan értékek is, amelyek támogathatják a resztoratív eszközök alkalmazását.

Ez a tétel érvényes a magyar körülményekre is. Vagyis a különböző büntetés-végrehajtási intézetekben különböző formában és mértékben mindkét törekvés előfordul. Ez nagyban függ az intézmény jellegétől, a fogvatartotti állománytól, valamint a parancsnok szemléletétől is.⁵

Az Edgar–Newell szerzőpáros rámutat a börtönbüntetés alapvető problémáira⁶. A megtorló szemlélet szerint a rossztevőknek „viszonsérelmet” kell okozni. Ez azért történik, hogy az elkövető érezze, nem éri meg bűnözni, vagyis elrettentsék a bűnözéstől. A büntetés azonban sokszor inkább további bűnözést gerjesztő tényezővé válik, azaz nem éri el a célját. Hatására az elítélt elszigetelődik, családi kötelei megszakadnak, hajléktalanná válhat, nem kap támogatást, ami egyenes út a visszaeséshez.

A megtorló börtönben a nevelő hatás sem érvényesül, nem segíti az elkövetők fejlődését, felkészülését a szabadulás utáni életre. Az elítéltek szinte semmilyen döntést nem hozhatnak, az a feladatuk, hogy passzívan elfogadják és viselik a büntetést. Az öröknek mindvégig fenn kell tartaniuk a kontrollt, így nem kockáztathatják, hogy a rabok beleszólhassanak, mi hogyan működjön a börtönben. A fogvatartottak azt érzik, hogy az örök nem tartják tiszteletben szükségleteiket, és minden azért történik, hogy ők rosszul érezzék magukat. Mindez nagy belső feszültségeket gerjeszt, és erősíti a börtönön belüli konfliktusok, az erőszak kialakulásának esélyét.

A resztoratív igazságszolgáltatás ezzel szemben akkor működik a legjobban, amikor a közvetlenül érintettek jogosultak döntést hozni arról, hogyan lehet az okozott problémákat gyógyítani vagy helyrehozni. A saját döntésnek jelentős szerepe lehet a börtönön belüli konfliktusok megoldásában is. Ehhez azonban sok mindennek kell változnia, legelsősorban a börtön szerepének/céljának megítélése területén.

Elkövetői oldalról szemlélve, bizonyos szubkultúrában a büntetett előélet pozitívumnak számíthat: kitartást, keménységet sugall. A tettel és a következményekkel való foglalkozás a stigmatizálás kiegészítő veszélyét is magában foglalja, ezért

⁵ Ezt a tapasztalatot a MeRePS (Mediation and Restorative Justice in Prison Settings), JLS/2008/JPEN015-30-CE-0267156/00-39 számú projekt keretén belül, az Európai Bizottság Criminal Justice 2008 programja által támogatott kutatásom során, két magyarországi büntetés-végrehajtási intézményben folytatott fókuszcsoportos beszélgetéseinek eredményei megerősítették.

⁶ Edgar, K. – Newell, T.: i. m.

a fogvatartott inkább elutasítja a beismerést, a megbánást. Ez nehezítheti a resztoratív szemlélet alkalmazását. Az elítéltek sokszor nem akarnak az elkövetett cselekménnyel foglalkozni, negatívan viszonyulnak a társadalomhoz és az áldozathoz, igazságtalannak ítélik meg a velük való bánásmódot, sőt akár bosszúvágy érlelődik bennük. Ezért arra lenne szükség, hogy a büntetés-végrehajtásban szisztematikusan foglalkozzanak a cselekedet feldolgozásával.

Az erőszak mindennapos probléma a börtönökön belül is. Noha nagy különbség van az egyes börtönök között a verekedések és támadások előfordulását tekintve, de mindenhol érvényes, hogy az erőszakos incidensek aláássák a létesítmény kiegyensúlyozott működését. Így a resztoratív eszközök alkalmazása nemcsak az elkövető és a külvilágban élő sértett között lehet hasznos, hanem elkövető–elkövető viszonylatban is. Az agresszió csökkentésének konfliktusközpontú szemlélete arra épít, hogy a börtönlét elkerülhetetlenül feszültségeket-összeütközéseket generál. Az erőszakra adott válasz nem az, hogy elkerüljük a konfliktust, hanem hogy azok kimenetele ne szándékos bántalmazás legyen.

A tipikus börtönöknek négy jellemző aspektusa generál konfliktust:

- az anyagi javaktól való megfosztottság – ami versengést idéz elő;
- az áldozattá válás magas kockázata – gyilkosság, homoszexualitás;
- a személyes autonómia elvesztése – törekvés a személyes erő és saját döntések érvényesítésére;
- a hiányzó tapasztalat a konfliktusok erőszakmentes megoldására.⁷

E körülmények egyike sem küszöbölhető ki teljesen, vagyis érdemes ott beavatkozni, ahol a legnagyobb esély lehet a jó megoldásra. A közös döntésen alapuló resztoratív eszközök igénybevétele mindegyik területen eredményes lehet a feszültségek oldásában.

Nemzetközi példák a megvalósításra

Miközben a legtöbb resztoratív program Európa más országaiban is a börtönökön kívül folyik, az utóbbi években több kísérlet zajlott, amelyek azt vizsgálták, hogyan lehetne a helyreállító igazságszolgáltatást a börtönök falain belül megvalósítani, illetve hogy lehetséges-e olyan börtönrendszer kialakítása, amely teljes mértékben resztoratív elveken és értékeken alapul. Ezek a megoldások még nem terjedtek el Európában, azonban több országban, így Németországban, Belgiumban, Nagy-Britanniában jelentős eredményeket értek el, főként a súlyos bűncselekmények

⁷ Uo. 64. o.

elkövetőire fókuszálva. A programok igen sokszínűek, néhányat maguk az érintettek, a bebörtönzöttek és az áldozataik kezdeményeznek, de vannak olyanok is, amelyek központi, kormányzati elhatározásból vagy közösségi akaratból jönnek létre.

Németországban először a nyolcvanas években, Hamelnban kezdtek resztoratív módszereket alkalmazni, szexuális bűnelkövetők ügyeiben helyettesítő (vagyis nem az eredeti) áldozatok egyeztető beszélgetéseivel. Emellett a fiatalkorú bűnelkövetőknek konfliktuskezelő és antiagresszió-tréningeket kínáltak fel.⁸ A tettes–áldozat egyezsége (TOA)⁹ modellkísérletek formájában több büntetés-végrehajtási intézetben alkalmazzák a következmények feldolgozásának elősegítésére. Reutlingenben 1995-től működött pilot formájában a *Tisztázás- és konfliktussegítés a büntetés-végrehajtásban tettesek, áldozatok és hozzátartozók részére* program¹⁰, amelyet 1998-ban pénzügyi támogatás hiányában fel kellett függeszteni. Brémában 1995 óta alkalmaznak erre alkalmas esetekben közvetítői beszélgetéseket és TOA-eljárást a bebörtönzöttekkel, mind a fiatalkorúak, mind pedig felnőttek végrehajtási intézeteiben.¹¹

Belgiumban egy 2000-ben született döntés alapján a büntetés-végrehajtás egész területén működik a mediáció. Minden börtönbe kineveztek egy eredetileg önálló, később más funkciókat is ellátó resztoratív tanácsadót. Feladata elősegíteni a sértett és az elkövető közötti kommunikációt, és rávezetni az elítélteket, beszéljenek tettükről és reflektáljanak saját viselkedésükre. Közreműködik azoknak az ideális konstrukcióknak a keresésében, amelyek illeszkednek az egyes elítéltekhez, és megvizsgálják az áldozattal való személyes találkozó lehetőségét. A börtönben a konkrét közvetítői munkát nonprofit szervezetek látják el. A belga modell elsősorban a súlyos bűncselekmények (rablás, személy elleni erőszakos cselekmények) elkövetői és sértettjei körében működik a gyakorlatban. (Erről a későbbiek során részletesen szó lesz.)

Nagy-Britanniában szintén nagyon elterjedt a resztoratív eszközök használata a börtönökben. A konfliktusrendezések széles köre valósul meg. Így alkalmazható a mediáció az eredeti érintettek között, vagyis a bűncselekmény sértettje és az elkövető között, de lehetséges mediáció a börtönön belüli konfliktusok esetében is, így elítélt–elítélt, valamint elítélt–börtönszemélyzet között is. A resztoratív szemlélet különböző eszközök alkalmazásával érvényesül a büntetés-végrehajtáson belül:

⁸ Matt, E. – Winter, F.: i. m. 128–132. o.

⁹ A mediáció német elnevezésének: Täter–Opfer–Ausgleich (tettes–áldozat-egyezség) rövidítése.

¹⁰ Klärungs- und Konflikthilfe im Strafvollzug für Täter, Opfer und Angehörige.

¹¹ Hartmann, A. – Steudel, T. – Winter, F.: Országjelentés a Németországban alkalmazott tettes–áldozat egyezségről. In: Herczog M. (szerk.): A helyreállító igazságszolgáltatás jogi szabályozása és gyakorlata néhány európai országban. Budapest, 2008, 120–160. o.

- mediáció, elkövető-áldozat egyezségkötés, anyagikár-kiegyezés;
- közösségi munka jótékonyági szervezeteknek;
- konfliktuskezelés a börtönön belül (az elítéltek között, az elítéltek és a személyzet között);
- társadalmi munka, esetmegbeszélések a börtönben.

Az angliai és walesi, valamint a skóciai börtönszolgálat egyaránt alkalmaz mediációs eszközöket a személyzet tagjai között kialakult konfliktusok rendezésére is. A megoldás a személyzet minden tagjának rendelkezésére áll, diszkrét, informális. Nem az az elsődleges célja, hogy igazságot tegyen a felek között. Különösen alkalmas a személyes összetűzések, valamint az eltérő munkastílusból és felelősségi körökből adódó nézeteltérések rendezésére. A személyzet önkéntes tagjai hatnapos mediátorképzés után körletükön kívüli börtönökben, párokban dolgoznak.

A mediáció ilyen jellegű alkalmazásának előnyei a tapasztalatok szerint:

- elősegíti az érintettek kommunikációs készségének fejlődését;
- lehetővé teszi a munkatársak képességeinek és potenciáljának pontosabb feltérképezését;
- elősegíti, hogy az érintettek felelősséget vállaljanak tetteikért;
- lehetővé teszi konstruktív megoldások alkalmazását a konfliktusrendezés során;
- megelőzi a konfliktusok elfajulását;
- minimálisra csökkenti a konfliktusokkal kapcsolatos költségeket (munkaidőkiesés, a vizsgálatok időigénye).¹²

A resztoratív programok típusai

A programok tárgyuk alapján is több csoportra oszthatók. Egyes projektek a börtönlakók empátiáját és tudatosságát igyekeznek fejleszteni, míg mások a fogvatartottaknak biztosítják a kártérítési lehetőséget áldozataik részére. Léteznek olyan programok, amelyek találkozik keretében próbálják rendezni a bebörtönzöttek és áldozataik, a családtagok és a közösség viszonyát. Olyan projektre is volt példa, amely a börtönök és a környezetükben élő közösségek közötti kapcsolatokat ápolását helyezte előtérbe.¹³

¹² Liebmann, M.: Restorative Justice: How it works. Jessica Kingsley Publishers, London-Philadelphia, 2007

¹³ Hagemann, O.: Restorative Justice in prison? In: Walgrave, L. (ed.): Repositioning Restorative Justice. Willan Publishing, 2003, 221–235. o.

Van Ness a programokat az alábbi módon csoportosítja:¹⁴

A *tudatosság- és empátianövelő programok* azon a felismerésen alapulnak, miszerint a viktimizáció léte, jellege a legtöbb elítélt számára ismeretlen. A cél az, hogy megértessék az elkövetőkkel, bűncselekményük milyen hatással van az áldozatokra, ezzel csökkentsék a visszaesők számát. Ezeknek a projekteknek a módszerei főként találkozók, prezentációk megszervezése, a börtönlakók és az áldozataik közötti párbeszéd kialakulásának elősegítése.

A *jóvátételi programok* célja, hogy elősegítsék az elkövetőknek az áldozatok részére történő – főként anyagi – jóvátételt. Mivel az eljárási, ügyvédi költségek általában erősen megcsappantják az elítéltek pénzügyi lehetőségeit, a legtöbb esetben nem marad anyagi forrásuk az áldozatok kártérítésére. E probléma kiküszöbölésére hoztak létre olyan pénzalapokat, amelyekből ezeket az igényeket kielégítik. Ahhoz, hogy egy börtönlakó hozzájusson ezekhez a forrásokhoz, meghatározott mennyiségű közösségi munkát kell végeznie.

A *mediációs/dialogus programok* keretében találkozókat szerveznek a súlyos bűncselekmények áldozatai és tettesei között. Ezt egy előkészítő szakasz előzi meg, amely arra szolgál, hogy a feleket felkészítse a találkozásra. A találkozó az előkészítésben már szerepet vállaló mediátor segítségével zajlik. Célja, hogy amennyire lehet, begyógyítsa a bűncselekmény által okozott lelki sebeket. Ugyancsak fontos vonulata ennek a programnak az elítélt és a családja közötti mediáció, amelyre azért van szükség, mert a bűncselekmény elkövetésének a legtöbb esetben az a következménye, hogy a bűnelkövető és családtagjai eltávolodnak egymástól. Azzal a céllal is születtek programok, hogy a közösség tagjai és az elítélt közötti dialógus helyreállításával előkészítsék a szabadulás utáni reintegrációt. Külön projektként kezelik a legsúlyosabb, nemi erkölcs elleni bűncselekmények elkövetőinek beilleszkedését, hiszen a társadalom, a közösség velük a legelutasítóbb.

A *börtön-közösség programok* azt célozzák, hogy csökkentsék a börtönök és börtönlakók izoláltságát azoktól a közösségektől, amelyek közelében élnek. Az elítéltekkel közösségi munkát végeztetnek, így erősítve az adott közösségben betöltött szerepüket.

A *konfliktusfeloldó programok* azzal a céllal jöttek létre, hogy segítséget nyújtsanak a börtönlakóknak a konfliktusaik erőszak alkalmazása nélküli rendezéséhez. Az elítéltek megtanulják, hogyan ismerjék fel azokat a helyzeteket, amelyek potenciálisan magukban hordozzák az erőszak veszélyét, és milyen kommunikációs

¹⁴ Van Ness, D. W.: Prisons and restorative justice. In: Johnstone, D. – Van Ness, D. W. (eds.): Handbook of restorative Justice. Willan Publishing, 2007, 312–323. o.

eszközökkel kerülhetik el annak alkalmazását. Egyes programok a fogvatartottak egymással való nézeteltéréseinek békés elsimítását célozzák. Arra is volt példa, hogy a szintén börtönbüntetését töltő bandavezér segítségét kérték a banda tagjai közötti ellentét feloldásában.

A legambiciózusabbak az *átformáló programok*, amelyek arra irányulnak, hogy olyan környezetet, egyfajta „erkölcsös börtönt” alakítsanak ki, amelyben a fogvatartott megváltozik, megjavul. Ezek a programok abból indulnak ki, hogy a börtönök olyan intézmények, ahol a morális korrekció az egyik fő feladat, azzal, hogy a szabadulókat jobb, erkölcsösebb életvitelre ösztönzi.

Belgium: a resztoratív börtön modellje¹⁵

Belgiumban elsőként *Stefaan De Clerck* igazságügy-miniszter hívta fel a figyelmet annak szükségességére, hogy az áldozatok, illetve családtagjaik az elkövetőkkel azok büntetése alatt is találkozhassanak, ha erre igényük lenne, akár a legsúlyosabb bűncselekmények esetében is.

Ennek nyomán 1998 és 2000 között a Leuveni Katolikus Egyetem és a Liège-i Egyetem együttműködésében hat belga börtönben indított programot annak vizsgálatára, hogy mennyire hatékony a resztoratív igazságszolgáltatás ebben a szakaszban, és milyen lehetőségek rejlenek benne. Az eredmények nagyon pozitívak voltak, ennek következtében minden belgiumi börtönben program indult a resztoratív irányultságú fogva tartási rendszer kialakítása érdekében. Minden egyes börtönben kialakítottak egy úgynevezett Restorative Justice (RJ) tanácsadói feladatkört, attól függetlenül, hogy egyes börtönökben hány embert tartottak fogva.

A resztoratív szemlélet bevezetésekor a börtönökben a személyzet bevonásával felkészítő képzéseket tartottak. Az áldozatokat és a közvéleményt tájékoztatták az eljárások sajátosságairól. Az elkövetőknek olyan programokat szerveztek, amelyeken megismerhették, hogyan vállalhatnak felelősséget tetteikért. Ennek során szembesítették őket azzal, hogy az áldozatokat milyen károk érhatték, és megmutatták, van lehetőség a károk jóvátételére.

2000. október 4-én körlevelet adtak ki, amely keretbe foglalta az RJ tanácsadók feladatait, de konkrét információkat nem tartalmazott a tekintetben, hogy ezeket

¹⁵ Mariën, K.: A helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazása a belgiumi börtönökben. In: Gyökös M. – Lányi K. (szerk.): A helyreállító igazságszolgáltatás európai gyakorlata a büntetőeljárásban. Konferenciakötet. Budapest, 2010, 227–231. o.
http://bunmegelozes.easyhosting.hu/dok/RJ_HUN.pdf

miként valósítsák meg. Így a tanácsadók egyetlen kiindulópontja a korábbi kutatásból származó tapasztalat volt. Ez a helyzet egyáltalán nem volt könnyű, hiszen a börtönökben mindaddig az elkövető állt a középpontban, az áldozatnak vajmi kevés figyelem jutott, az okozott sérelemmel senki nem törődött, és a képzések előtt a börtönökben senki sem hallott a resztoratív igazságszolgáltatásról. A tanácsadók első feladata az emberek felvilágosítása és a resztoratív szemléletmódra való érzékenyítése volt. Ezzel kapcsolatban két fontos kérdés merült fel. Kiket kell informálni, és hogyan? Az első kérdésre a válasz egyszerű: mindenkit, aki érintett a bebörtönzés folyamatában, tehát a teljes börtönszemélyzetet és a fogvatartottakat. A második kérdésre adott válasz minden egyes börtön esetében mást jelent, számít a börtön nagysága és nyitottsága is. Sokan kételkedtek, szkeptikusak maradtak az új modellel, mivel a börtönöknek saját kultúrájuk van, s ez szükséges is ahhoz, hogy a mindennapi élet biztonságban és zökkenőmentesen haladjon. Ezt a már kialakult rendszert a reform fenyegette. Noha a módszer sikeresen működött és jelentős eredményeket ért el, sokat is változott.

2008 közepére megszűntek az önálló RJ tanácsadók. A börtönökben azonban továbbra is van a resztoratív igazságszolgáltatás alkalmazásáért felelős személy, aki a vezetőség tagja, és ilyen minőségében más feladatokat is ellát.

A gyakorlatot tekintve börtönkörnyezetben mostanáig szinte csak súlyos bűncselekmények esetében került sor mediációra. A tapasztalatok szerint nagyon eredményesen működik, és a felek igénylik is. A program nyolc éve alatt Belgium flamand területén 630 esetben kérte valamelyik fél a mediációt, és 343-szor került rá sor. Ebből 84 ügyben történt személyes találkozás, a többiben mediátor közvetített. Jellemük szerint összesen 124 vagyont elleni, 108 emberölés és 111 nemi erőszak bűncselekmény fordult elő.¹⁶

És az áldozat?

Mind a hazai, mind pedig a nemzetközi áldozattá válással kapcsolatos kutatásokból az derül ki, hogy a sértetté válók alapvetően elégedetlenek a hivatalos szervek (rendőrség, ügyvédek, ügyészek, bírák) munkájával. Szerintük nem foglalkoznak eléggé a bűncselekmény következményeivel, sem tőlük, sem másoktól nem kapnak elég támogatást a cselekmény miatt keletkező sérelmeik orvoslásához. Az angliai vizsgálatok azt mutatják, hogy a sértettek szeretnék, ha az ő szükségleteiket is megkérdeznék és az elvárásaik alapján döntenének. Ezek az eredmények

¹⁶ Van Droogenbroeck, B.: Áldozat-elkövető mediáció súlyos bűncselekmények esetén Belgiumban. In: Gyökös M. – Lányi K. (szerk.): Uo. 232–237. o.

felhívták a figyelmet arra, milyen fontos a jóvátétellel foglalkozni, helyreállítva ezzel az áldozatok magabiztosságát és a nyilvános közvélemény hitét az igazságos, jól funkcionáló igazságszolgáltatásban.¹⁷

A resztoratív szemlélettel szemben gyakran hangoztatott érv, hogy a sebeket csak egyedül lehet begyógyítani, ha sokan, sokáig foglalkozunk a tettel, akkor inkább rosszabb állapotba kerül a sértett, mint előtte. Tény, hogy a büntetés-végrehajtási szakban történő találkozásokor, amikor már sok idő eltelt a bűncselekmény óta, különös figyelemmel kell eljárni az érintettek megkeresésekor. A történetek feldolgozása gyakran segíti az elítélt viselkedésének konstruktív átformálását, de nem biztos, hogy az áldozat esetében is eredményes lesz. Ezért minden érintettnek megfelelő konstellációkat kell kidolgozni, amelyeket az intézetvezetők is elfogadnak és támogatni tudnak.

Az áldozatnak és az elkövetőnek olykor mindenekelőtt a tettel foglalkozás előnyeit és esetleges hátrányait kell megismernie, ami – különösen a sértett esetében – megfelelő felkészítést igényel. A kutatások alátámasztják, hogy az áldozatoknál gyakran fellép a kontrollvesztés, az értelmezés nehézsége, az emberiségben és az igazságos világban való hit megrendülése.¹⁸ Fontos, hogy az elkövetővel való találkozónak a sértett részéről is értéke és célja legyen. A külföldi tapasztalatok szerint azonban akkor is hatékony lehet az ilyen beszélgetés, ha az áldozatnak még nincs konkrét kérése, mivel ez a tettel való találkozón is megfogalmazódhat, vagy az elkövető is felkínálhat lehetőségeket. Nagyon lényeges tehát, hogy kinek mikor nyílik alkalma ilyen megbeszélésre (ábra).

Az áldozat a bűncselekmény elszenvedésekor sokkos, feldúlt állapotba kerül, próbálja semlegesíteni a történeteket. Ekkor elsősorban megértő támogatást igényel. Ez az a szakasz, amikor ha a büntetésről kérdezzük, könnyen felmerül benne a kézlevágástól kezdve akár a halálbüntetés gondolata is, például egy lakásbetörés esetén, amikor a családi fotókat tartalmazó laptopot is elvitték.¹⁹

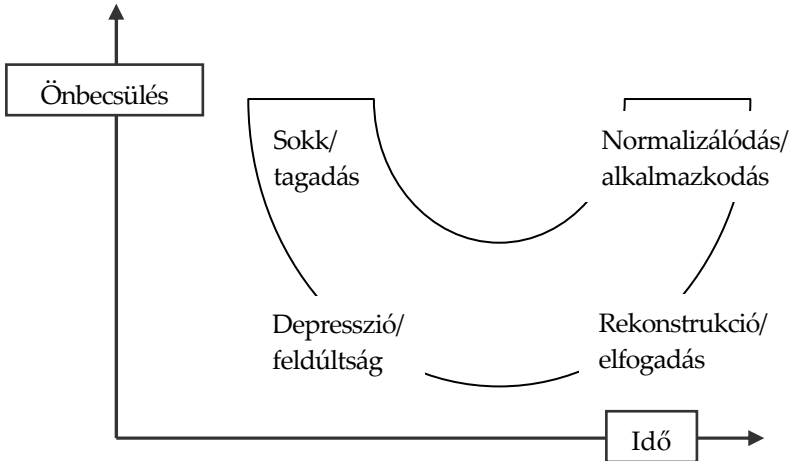
Ezután az idő múlásával depresszióssá válhat, önbecsülése a mélypontra csökken, és magát is, esetleg csak magát hibáztatja a történetekért. Ekkor még szintén nagyon erősen negatívak az érzései, de lehet, hogy például a „ki a hibás”, „miért pont én” kérdéseire már szeretne választ kapni az elkövetőtől.

¹⁷ Edgar, K. – Newell, T.: i. m. 78. o.

¹⁸ Erről ír Marian Liebmann. In: Barabás T. – Fellegi B. – Windt Sz. (szerk.): Konfliktuskezelés elítéltekkel. OKRI, Budapest, 2010, 24–26. o.

¹⁹ Ilyen véleményekkel találkozhattunk például az OKRI részvételével zajlott nemzetközi Crime prevention Carousel című AGIS-kutatásban. Erről részletesen lásd: Irk F. – Barabás T. – Kovács R. – Windt Sz.: Hungarian National Report, 2006.

A lelki helyreállítás négyfázisú modellje²⁰

Jó esetben ebből a szakaszból kikerülve, lassan elfogadja a vele történeteket (ekkor szereltet fel például új zárat, vagy riasztórendszert), és idővel helyreáll a lelkiállapota. Az utóbbi két fázisban viszonylag jó esélye lehet a mediációnak, mivel a sértett már képes érdeket érvényesíteni, sőt utóbb akár megérteni és megbocsátani is. Az, hogy ez a folyamat mennyi idő alatt játszódik le, minden esetben egyéni. Sokan azonban nem olyan szerencsések, hogy elérjenek a folyamat végére. Vannak, akik az egyes fázisokban, akár a legelején, megragadnak, és nem képesek túljutni rajta. Az ő esetükben különösen fontos szerepe lehetne a mediációnak, megfelelő támogatással és segítséggel, azért, hogy az elkövetővel való találkozás, beszélgetés után a továbblépés lehetővé váljon számukra.²¹

A különösen súlyos esetekben, a belgiumi tapasztalatok szerint, a bírósági szakaszban túl korai lenne a mediáció, mivel gyakran előfordul, hogy valamelyik fél még túlságosan feldúlt, és nem alkalmas arra, hogy találkozzon a másikkal. Emellett előfordul, hogy a sértett úgy érzi, korábbi eljárási szakaszban az elkövetőnek valamilyen előnye származhatna a mediációból, ezért nem akarja. Az, hogy Belgiumban a mediáció súlyos cselekmények esetén is jól működik, azt mutatja, a sértettekben ilyen cselekmények körében még sokkal a tett elszenvédeése után is olyan kérdések, érzések, fájdalmak maradnak, amelyek miatt részt kívánnak venni mediációban, akár közvetlen, akár közvetett módon. A tapasztalatok szerint minél

²⁰ A lelki folyamat ábráját Marian Liebmann mutatja be. In: Barabás T. – Fellegi B. – Windt Sz. (szerk.): i. m. 25. o.

²¹ A témáról részletesebben: Uo.

súlyosabb a bűncselekmény hatása az érintettekre, annál inkább szükséges a mediáció. Az áldozatok ismételt áldozattá válásához vezethet, ha ilyen eseteknél kizárják a megbeszélés, megértés, megbocsátás lehetőségét.²²

Lehetőség a büntetés-végrehajtáson belüli mediációra: előnyök, hátrányok

Miközben a szereplők, a konfliktusok, az érzések és az ügyek ugyanazok, a hangsúlyok, a feladatok, a helyszínek és a várt közvetlen és hosszú távú hatások mások, máshogyan találhatók meg az ítélezés előtti és utáni (büntetés-végrehajtásbeli) mediáció során. A táblázat ezeket a különbségeket mutatja.

A pre- és posztmediáció közötti különbségek

	Ítélet előtti mediáció	Büntetés-végrehajtás alatti mediáció
Közvetlen hatás	1. Jóvátétel az áldozat részére 2. Megbánás az elkövetői oldalon	1. Megbánás a tettesi oldalon 2. Jóvátétel (szimbolikus, például bocsánatkérés) a sértetti oldalon
Hosszú távú hatás	3. Megbocsátás, feldolgozás az áldozati oldalon 4. Megváltozás az elkövetői oldalon	3. Megváltozás az elkövetői oldalon 4. Megbocsátás, feldolgozás, esetleg utólagos helyreállítás áldozati oldalon
Hely	A mediációs szolgálat irodája	Bv. intézmény
Időbeli elhelyezkedés	A bűncselekmény elszenvedéséhez/ elkövetéséhez viszonylag közel: gyors válasz – gyors hatás	Jóval a bűncselekmény megtörténte után
Szereplők	Áldozat Elkövető Közösség, családtagok, támogatók mindkét oldalon Mediátor	Elkövető Áldozat (vagy más, hasonló bűncselekmény áldozata) Családtagok, támogatók sértetti oldalon Közösség Börtön személyzet Mediátor
Kimenetel	Sokkal gyorsabb és közvetlen hatás az érintettek és a közösség tekintetében. Az eredmény általában (többnyire) nagyon pozitív	Sokkal hosszabb és megerőltetőbb minden érintettnek, több energiát és anyagi eszközt igényel. A kimenet sokszor kétséges

²² Van Droogenbroeck, B.: i. m.

Tény, hogy a mediáció általánosságban elterjedt, az ítélezést megelőző formája sokkal gyorsabb és látványosabb eredményeket hozhat a megvalósításkor. Nem szabad azonban elfeledkezni arról, hogy az ítélezés, a felelősség megállapítása és a büntetés – bár az állam eleget tesz feladatainak – általában nem oldja fel a sértettben keletkezett feszültségeket, és az elkövető elítélése nem jelent egyet azzal, hogy maga is elítéli, megbánja tettét.²³ Így tehát, bár a büntetés-végrehajtás átmenetileg kivonja az elkövetőt a mindennapokból, de nem oldja meg hosszú távon az újabb elkövetővé válástól való visszatartását.

Zárógondolatok

A büntetés-végrehajtásnak a magyar szabályozás szerint nem célja a felek közötti megbékélés elősegítése, és erre jelenleg nem is alkalmas. Így ha az érintettek addig nem békéltek meg, akkor később erre lehetőségük sincs – legalábbis a jog értékelte módon. Ezzel azonban méltánytalanul szorul ki az a sértett – aki esetleg ezt a későbbiekben igényelné – a jóvátétel-megegyezés lehetőségéből. A bebörtönzötteknek pedig később nem nyílik esélyük, hogy szembesüljenek a tettük által előidézett fájdalommal/sérelemmel, és arra sem, hogy utólag – a büntetőjog által értékelt formában – kifejezésre juttathassák megbánásukat.²⁴ Az elkövető találkozási a sértettel jelentős szerepet játszhat abban, hogy szembesüljön tette következményeivel, és felmérhesse a károkat, amelyeket a valóságban okozott. Számos pszichológiai vizsgálat mutatja, hogy az elkövető igyekszik elvonatkoztatni cselekményétől, „kívül maradni”, és így büntetése letöltése után könnyen érezheti, hogy a maga részéről az ügyet letudta, s folytathatja ott, ahol abbahagyta.²⁵

Howard Zehr felhívja a figyelmet arra, hogy sok elkövető érzi magát egyben áldozatnak. A börtönben növekszik a mentális betegségek és a pszichotikus rendellenességek előfordulásának valószínűsége.²⁶ Ez nem a pozitív változást segíti elő, sőt a visszailleszkedést hátráltatja. Éppen ezért a sértettel való találkozás döntő jelentőségű lehet, adott esetben még akkor is, ha esetleg ez büntetőjogi konzekvenciákat (például a büntetés csökkentését) nem okoz.²⁷ Különösen fontos lehet ez

²³ A MeRePS-kutatás eredményei szerint az elkövetők legfeljebb azt bánják, hogy ügyetlenségük miatt börtönbe kerültek, és akár a sértettet hibáztatják a feljelentés miatt.

²⁴ Idézi: Matt, E. – Winter, F.: i. m.

²⁵ Strasse, F. – Randolph, P.: Mediáció, a konfliktus megoldás lélektani aspektusai. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 2005

²⁶ Zehr, H.: The little book of restorative justice. Good Books, Pennsylvania, 2002

²⁷ Liebmann, M. – Braithwaite, S.: Restorative Justice in custodial settings. Report for the Restorative Justice Working Group in Northern Ireland. 1999

a cél a fiatalok bűnelkövetők esetében, akiknél még nem vált életformává a bűnözés, és ahol a nevelési hiátusok és emocionális zavarok még inkább orvosolhatónak látszanak.

A *Matt–Winter* szerzőpáros az igazságszolgáltatás alapelveit elemezve kiemeli, hogy az igazságszolgáltatás során az elítélteknek nem lenne szabad a bebörtönzés alatt rosszabbá válniuk, mint amilyenek korábban voltak. Segíteni kellene őket abban, hogy az okozott károkat jóvátehesék, könnyebben visszailleszkedhessenek a társadalomba, lehetővé téve az anyagi kártérítést, a részletfizetés lehetőségét, a jótékonyági munka végzését bármilyen formában. Végül támogatni kellene azt a törekvést, hogy szembenézhessenek a cselekményükkel, és kifejezhessék megbánásukat a sértettnek. Ezeknek az elveknek az érvényesülése gyakorlatilag a resztorativitás megvalósítását jelenti a börtönökben, ami egyaránt segítené a sértettek megbékélését és az elkövetők reintegrációját is.

Az igazságszolgáltatás ilyenfajta átalakítása azonban csak akkor lehetséges, ha a különböző intézmények összedolgoznak, a társadalmi és intézményi együttműködés is kiépül. Természetesen kell hozzá az is, hogy a büntetés-végrehajtás ne zárkózzon el, hanem épp ellenkezőleg, többféle formában nyitott legyen a közöség irányába.²⁸

Irodalom

Aertsen, I.: *Victim-offender mediation in Belgium*. In: **European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice (ed.):** *Victim-Offender Mediation in Europe*. Making Restorative Justice Work, Leuven University Press, Leuven, 2000, 153–192. o.

Aertsen, I. – Beyens, K.: *Restorative Justice and the Morality of Law – A Reply to Serge Brochu*. In: **Claes, E. – Foque, R. – Peters, T. (eds.):** *Punishment, Restorative Justice and the Morality of Law*. Mortsel, Intersentia, 2005

Barabás T.: *Mediáció esélyei Magyarországon egy empirikus vizsgálat tükrében*. In: **Irk F. (szerk.):** *Kriminológiai és Kriminológiai Tanulmányok* 33. OKRI, Budapest, 1996, 142–157. o.

Barabás T.: *Börtön helyett egyezés?* KJK-Kerszöv Kiadó, Budapest, 2004

Christie, N.: *A fájdalom korlátai*. Európa Kiadó, Budapest, 1991

Cullen, T. F. – Pealer, J. A. – Fisher, B. S. – Applegate, B. K. – Santena, S. A.: *Public support for correctional rehabilitation in America: change or consistency?* In: **Roberts, V. J. – Hough, M. (eds.):** *Changing Attitudes to Punishment, Public opinion, crime and justice*. Willan Publishing, 2002

²⁸ Matt, E. – Winter, F.: i. m.

- Dölling, D. – Hartmann, A.:** *Täter-Opfer-Ausgleich im Erwachsenenstrafrecht bei den Staatsanwaltschaften Nürnberg-Fürth und Aschaffenburg*. DBH Materialien Nr. 45, Köln, 2000
- Edgar, K. – Newell, T.:** *Restorative justice in prisons: A guide to making it happen*. Waterside Press, Winchester, UK, 2006
- Fellegi B.:** *Út a megbékéléshez. A helyreállító igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2009
- Gönczöl K.:** *Veszélyeztetők és veszélyeztetettek a jelenkori kapitalizmusban*. Élet és Irodalom, 2009/38.
- Hagemann, O.:** *Restorative Justice in prison?* In: **Walgrave, L. (ed.):** *Repositioning Restorative Justice*. Willan Publishing, 2003
- Hartmann, A. – Steudel, T. – Winter, F.:** *Országjelentés a Németországban alkalmazott tettes-áldozat egyezségről*. In: **Herczog M. (szerk.):** *A helyreállító igazságszolgáltatás jogi szabályozása és gyakorlata néhány európai országban*. Budapest, 2008
- Kerecsi K.:** *A közvélemény és a szakemberek a helyreállító igazságszolgáltatásról*. In: **Tamási E. (szerk.):** *A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében*. Szociális Forrásközpont, Budapest, 2006, 203–240. o.
- Lemonne, A. – Van Camp, T.:** *Critical reflection on the development of restorative justice and victim policy in Belgium*. Eleventh United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice. Workshop 2: Enhancing Criminal Justice Reform, Including Restorative Justice. Bangkok, April 2005, http://www.icclr.law.ubc.ca/Publications/Reports/11_un/Tinneke/20final/20paper.pdf
- Liebmann, M. – Braithwaite, S.:** *Restorative Justice in custodial settings. Report for the Restorative Justice Working Group in Northern Ireland*. 1999
- Liebmann, M.:** *Restorative Justice: How it works*. Jessica Kingsley Publishers, London–Philadelphia, 2007
- Mariën, K.:** *A helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazása a belgiumi börtönökben*. In: **Gyökös M. – Lányi K. (szerk.):** *A helyreállító igazságszolgáltatás európai gyakorlata a büntetőeljárásban*. Konferenciakötet. Budapest, 2010
- Matt, E. – Winter, F.:** *Täter-Opfer-Ausgleich in Gefängnissen – Die Möglichkeiten der restorative justice im Strafvollzug*. Neue Kriminalpolitik, Heft 4, 2002
- Roberts, J. V. – Hough M.:** *Public attitudes to punishment: the context*. In: **Roberts, J. V. – Hough, M. (eds.):** *Changing Attitudes to Punishment: Public opinion, Crime and Justice*. Willan Publishing, 2002
- Strasse, F. – Randolph, P.:** *Mediáció: a konfliktus megoldás lélektani aspektusai*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 2005
- Van Droogenbroeck, B.:** *Áldozat-elkövető mediáció súlyos bűncselekmények esetén Belgiumban*. In: **Gyökös M. – Lányi K. (szerk.):** *A helyreállító igazságszolgáltatás európai gyakorlata a büntetőeljárásban*. Konferenciakötet. Budapest, 2010
- Van Ness, D. W.:** *Prisons and restorative justice*. In: **Johnstone, D. – Van Ness, D. W. (eds.):** *Handbook of Restorative Justice*. Willan Publishing, 2007
- Wright, M.:** *Restoring Respect for Justice*. Waterside Press, Winchester, UK, 1999
- Zehr, H.:** *The little book of restorative justice*. Good Books, Pennsylvania, 2002

A gyűlöletbűnözés háttere

Mindenkiben élnek sztereotípiák és előítéletek, ez azonban nem feltétlenül káros, sőt bizonyos fókig szükséges, normális. Néhány ember életében viszont meghatározó szerephez jutnak az elfogult, negatív képek másokról, és ez szóban, tettben, sőt erőszakban is megnyilvánulhat. A gyűlölet motiválta bűncselekményeket kiváltó tényezőket, a gyűlöletett tipikus megjelenési formáit kívánom tanulmányomban szemléltetni. Bemutatom a gyűlölet-bűncselekmények kezelési lehetőségeit, így a svéd, illetve az angol módszert, valamint az önálló deliktumi helyzettel szemben megfogalmazott kritikákat.

Gyűlöletbűnözés

A gyűlöleti, más néven előítéletes bűncselekmények (*hate crime, bias crime, Hasskriminalität*) egy „alapbűncselekmény”-t feltételeznek, amelyhez valamilyen előítélet társul az elkövető részéről. Az alapbűncselekmény hiányára tekintettel a fogalmat el kell határolni a genocídiumtól és a gyűlöletbeszédtől, valamint a bűncselekményként szankcionált diszkriminatív cselekményektől, amelyeket néhány ország büntetni rendel.

A gyűlölet-bűncselekmények a motiváció – és nem a tett – által meghatározott cselekmények, amelyek áldozata egy speciális tulajdonsága, így például bőre, fajhoz tartozása, származása (etnikum, állampolgárság), vallása, politikai hovatartozása, szexuális orientáltsága, neme, fogyatékosága, hajléktalansága, életkora alapján bizonyos csoporthoz tartozik, és ez a jellemzője motiválja az elkövetőt a bűncselekmény végrehajtására. Többféle elkövetési mód létezik: az anyagi károkozástól a zaklatáson, megfélemlítésem, verbális és írott támadáson (például graffiti) keresztül a fizikai erőszakig.

2005-ben az ODIHIR (*Office for Democratic Institutions and Human Rights*) egy „munkadefiníciót” készített, amely szerint a) a *hate crime* bűncselekmény, amelyben a tettes cselekménye irányulhat személy vagy ingatlan ellen, és az áldozat, a helyiségek vagy az elkövető céljának kiválasztása valós vagy feltételezett kapcsolaton, hovatartozáson, támogatáson vagy csoporttagságon alapul. Ez a csoport b) létrejöhet tagjai jellemzői által, így alapulhat vélt vagy valós fajhoz tartozásán, nemzeti vagy etnikai eredetén, nyelvén, bőrszínén, vallásán, nemén, korán, mentális vagy fizikai sérülésén, szexuális irányultságán vagy egyéb hasonló tényezőkön.

E tettek hatására pszichikai zavarok léphetnek fel, sérülhet az önbecsülés, az identitás, és állandósulhat a sebezhetőség érzete. A félelem kihathat azokra a kisebbségi csoportokhoz tartozókra is, akiket nem ért támadás, ugyanis azonosíthatják magukat a sértettekkel, vagy a nyilvánosan hirdetett gyűlöletideológia alapján nemkívánatosak a többségi társadalomban. Az áldozat, feltételezett hovatartozása miatt, szimbolikus jelentőséggel bír a tettes számára, ezért az áldozattal nem mint személlyel foglalkozik, hanem annak személyiségét néhány tulajdonságára redukálja.

A gyűlöletbűnözés okaira vonatkozó magyarázatok többsége az előítéltre, a frusztrációval összefüggő agresszió kifejeződésére és az ideggyűlöletre utal. *Allport*¹ szerint az erőszakos támadás hosszú időn keresztül fennálló előfeltételei: a kategorikus előítéletes gondolatok, a kisebbségi vétkek felhánytorgatása, diszkrimináció, külső eredetű baj a többségben, belefáradás a saját gátlásokba, szervezett deviáns mozgalmak vonzása, a szervezetek normái révén bátorság, támogatás, apró eset robbantóhatása, erőszakos cselekmények megjelenése (és esetenként a meleg időjárás).

A gyűlöletettekek egy belső csoport dominanciájának erősítését célozzák meg egy külső csoport degradálása révén, ezáltal támadva az egyenlő emberi jogokon alapuló demokratikus társadalmak alapjait. *Albrecht*² szerint nemcsak társadalmi változásokkal szükségszerűen együtt járó dezintegrációs hatásokról van szó, hanem tényleges kulturális széttagolódásról, sőt szegregációról. *Petrosino*³ úgy véli, a definícióhoz számos tényező szükséges: a) a legtöbb áldozat egy megkülönböztetett faji vagy kisebbségi csoport tagja; b) a legtöbb sértett határozottan kisebb politikai és gazdasági hatalommal bír, mint a többség; és c) az áldozatok az elkövető számára – életminősége (gazdasági stabilitása és/vagy fizikai biztonsága) tekintetében – fenyegetést testesítenek meg. Ezek a közös faktorok utalnak a *hate crime* alapdefiníciójára: a kisebbség faji vagy etnikai identitásán alapuló viktimizációja a többség tagjai által. *Sheffield*⁴ szerint a gyűlöleterőszak szociális és politikai tényezők által motivált, és az erőszakot legitimáló rendszerekbe vetett hit erősíti meg. Az ilyen erőszak nem izolált incidensek sorozata, hanem inkább egy politikai kultúra következménye, ami jogokat, előjogokat és presztízst oszt biológiai és szociológiai jellemzők alapján. *Perry*⁵ meglátása szerint a gyűlöletettekek megfélemlítést

¹ Allport, G. W.: Az előítélet. Gondolat Kiadó, Budapest, 1977, 109–110. o.

² Idézi Korinek L.: Kriminológia I-II. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010, II. kötet, 128. o.

³ Idézi Chakrabarti, N. – Garland, J.: Hate Crime. Impact, Causes and Responses. SAGE Publications Ltd., London, 2009, 4. o.

⁴ Uo. 5. o.

⁵ Uo.

és erőszakot tartalmaznak, ami általában mindig stigmatizált és marginalizált csoportok ellen irányul. Ez az erő és elnyomás mechanizmusa, azon bizonytalan hierarchiák újra megerősítésének szándéka, amelyeket megadott társadalmi rang jellemez. Kísérlet egyszerre újraalkotni az elkövetői csoport ténylegesen vagy elképzeltlen fenyegetett uralmi helyzetét és a „megfelelő” alárendelt identitású sérített csoportot. Az „én” és „mások” kategóriájának megkülönböztetése újraalapítja „helyénvaló” viszonylagos pozíciójukat, amelyet a tágabb ideológia, az egyenlőtlen szociális és politikai rendszer ad és reprodukál.

A gyűlöletcselekmények elkövetői kapcsán kell megemlíteni Adorno⁶ fasiszta-személyiség-szindrómáját, ennek kilenc ismérve: konvencionizmus, autoriter alárendelődés, autoriter agresszió, anti-intracepció (rugalmatlan gondolkodás), babonaság és sztereotípa, hatalom és „keménység”, destruktivitás és cinizmus, projektivitás, valamint felfokozott szexualitás. Csepeli⁷ továbbgondolta Adorno tipológiáját, így az autoriter-demokratikus felosztást bontotta „felvilágosult” és „konkrét” elemekre. Meghatározása szerint az autoriter személyiség megismerő rendszere egyénietlen, szabványosított, konvencionális, rigid, és türelmetlen a kétértelműséggel. Kizárt a saját problémák autentikus megfogalmazása, megoldása. Szorongó, passzív, szabálytartó, de nem alkalmazó. Önmagával azonosulni képtelen, így azonosul egy nála hatalmasabbal, a nemzettel. Én-problémái miatt fordul az etnocentrizmus egyénfeletti ideológiájához. Előítéletes, agresszívan számonkérő. Érzelmi magja megszállottsággá, paranoid indulattá válik, tipizálásai dogmákká merevülnek. Hovatartozási élménye maga „a” viszony, ami minden más mércéjévé és vonatkoztatási keretévé válik.

A rasszizmus a gyűlölet és az azzal kapcsolatos bűncselekmények szellemi kiindulópontja, és gyakran fizikai háttere a szélsőjobboldal. A terminus⁸ társadalomtudományi, politológiai kategória. A szakirodalom adott esetben parlamenti keretek között politizáló pártok pozíciójának megjelölésére is használja a kifejezést. A „szélsőjobboldal”, a „jobboldali radikalizmus”, az „új jobboldal” stb. fogalmak sokszor szinonimaként jelennek meg, köztük nem húzódik egyértelmű határvonal, mivel a politikai szereplők, eszmék, szervezetek, pártok és jelenségek sem választhatók el egymástól egyértelműen. Az elsősorban jogi szempontból való különbségtétel szerint a radikálisok elfogadják a parlamentáris demokrácia kereteit, megmaradnak a szavak szintjén, míg a szélsőségesek tetteleg fellépnek ellene. Ezt a kitéltet azonban cáfolja a történelmi tapasztalat, a kényszerítő erők

⁶ Adorno, Th. W.: *The Authoritarian Personality*. Harper and Row, New York, 1950

⁷ Csepeli Gy.: *Bevezetés a szociálpszichológiába*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991, 203. o.

⁸ Juhász A. – Krekó P.: *Minek nevezzetek? A szélsőjobb fogalmáról*. Magyar Narancs, 2010. április 29., 20–21. o.

hatása és az a tény, hogy a politikában nagy a különbség a szavak és a tettek között. Szélsőjobboldali ideológia vagy politika *Cas Mudde*⁹ szerint az ultranacionalizmus, az idegenellenesség, a rendpártiság és a jóléti sovinizmus. *Jürgen Falter* és *Siegfried Schumann*¹⁰ meghatározása szerint a szélsőjobboldaliság magában foglalja az ultranacionalizmust, az etnocentrizmust, az antikommunizmust, az antiparlamentarizmust, az antipluralizmust, a vezérelvűséget, az Amerika-ellenességet, a militarizmust, a rendpártiságot és a kulturális pesszimizmust. A szélsőjobboldaltól a tőkeellenesség sem idegen, különösen az „idegen tőke”, a „nagytőke” vagy a „globális tőke” elutasítása.

A gyűlölet-bűncselekmények kezelése

Amennyiben a jogalkotás kiemelten kívánja kezelni a gyűlöletbűnözést, több megoldási út áll nyitva előtte: önálló tényállást hozhat létre, vagy egyedi, illetve általános súlyosbító körülményként kapcsolhatja már létező tényállásokhoz. Minden esetben szükséges azonban a védett tulajdonságok, a gyűlölet vezérelte motívum, a sértetti csoporthoz tartozás meghatározása. Külön figyelmet érdemelnek a bizonyítási problémák, vagyis a gyűlölet bizonyítottsága és a csoporthoz tartozásban való tévedés kérdése.

Kritika

A gyűlölet-bűncselekmények kiemelt szabályozásának az amerikai jogi szakirodalomban számos kritikusa van. *Jacobs* és *Henry*¹¹ szerint a politikusok hajlamosak a jelenségeket saját törekvéseikkel összhangban megjeleníteni, egyben szükség-szerűen torzítva a tényeket, de legalábbis azok társadalmi kontextusát. Ez jelentheti a társadalomra veszélyesség eltúlzását, de a motívumok szándékos vagy kellő alaposág hiányában történő elhallgatását is. A „másság” miatti áldozattá válás következményeit súlyosbíthatja, ha a valóságnak a bűnüldöző hatóságok által történő sajátos értelmezése egyben az eredetileg elszenvedett sérelmen túlmenően további hátrányokat, esetenként másodlagos viktimizációt okoz. *Fawn*¹² meglátása szerint a jelenség társadalomra veszélyességét fokozza, hogy nem is a magas fonkon organizált csoportok valósítják meg a gyűlöletdeliktumokat.

⁹ Uo. 20. o.

¹⁰ Uo.

¹¹ Idézi Korinek L.: i. m. 128–129. o.

¹² Uo.

Jacobs és Henry¹³ azt is állítja, hogy a kutatók egyszerűen tényként kezelik a gyűlöletettekek létezését, annak ellenére, hogy nagyjából hiányoznak a bizonyítékok. A feltételezés veszélyes lehet, mert a gyűlölet motiválta bűncselekmények gondolata megosztja a közösséget, és önmagát beteljesítő jóslattá válik.

A média a nyolcvanas évek óta folyamatos nyomást gyakorolva a tagállamokra elérte, hogy törvényeket alkossanak az ilyen bűncselekményekről, majd szövetségi szinten létrehozzák a *Hate Crime Statistics Actet*.

Jacobs Potterral¹⁴ közös tanulmányában, ugyancsak hibás szemléletnek tartja, hogy a jog megpróbálja – mindenféle cél nélkül – kiemelni a gyűlöletcselekményeket a többi bűncselekményfajta közül. Véleményük szerint minden *hate crime* törvényt hatályon kívül kell helyezni, mert a törvényhozók úgy érzik, tettek valamit, és elégedettek, miközben pedig valós cselekvésre kellene elszánniuk magukat. A szerzők szerint nincs szó „gyűlöletjárványról”, hiszen az amerikai történelemben a kezdetek óta megfigyelhetők a faji és etnikai támadások.

Ezek a törvények megsértik az első alkotmánymódosítást: a kiemelt büntetés – azoknak, akiknek más a hitük, véleményük, értékítéletük – szembemegy a módosítás eszméjével, indokolásuk megalapozatlan, és társadalmi hatásuk káros.

A gyűlöletbűncselekmény-fogalom nem konkrét; túl sok a kétértelműség és szubjektivitás. Nem tisztázott, mit jelent az előítélet, mely előítéletek sorolhatók a gyűlöletbűnözés gyűjtőfogalma alá, mely bűncselekmények tartoznak egyáltalán ide, és milyen erős okozati összefüggés kell az elkövető előítélete és az elkövetési magatartás között.

Vitatják, hogy azonos magatartásokat eltérően kellene megítélni a különböző motivációk miatt, hiszen kérdéses, hogy a gyűlöletbűncselekmények valóban rosszabbak vagy súlyosabbak, mint az egyéb antiszociális okokból elkövetett hasonló bűncselekmények.

Gerstenfeld¹⁵ szerint a gyűlöletettekek nem olyan cselekmények, amelyekben a tettes egyszerűen *gyűlöli* áldozatát. Ezek a bűncselekmények egyáltalán nem igényelnek gyűlöleti motivációt ahhoz, hogy a gyűlöleti kategóriába kerüljenek. A gyűlöleti tettek sarkalatos eleme az áldozat hovatarozása, és nem a gyűlölet jelenléte az elkövető oldaláról.

¹³ Idézi Adler, F. – Mueller, G. O. W. – Laufer, W. S.: Kriminológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 370–371. o.

¹⁴ Jacobs, J. B. – Potter, K.: Hate Crimes: Criminal Law and Identity Politics. Oxford University Press, Oxford, 2001, 11. és 121., továbbá 144. o.

¹⁵ Idézi Chakraborti, N. – Garland, J.: i. m. 4. o.

Megelőzés

Barabási Albert-László¹⁶ a hálózatokról szóló elméletét a terrorista szervezetekre is kiterjesztette; gondolata és megoldási javaslata a szélsőséges, rasszista csoportokra is alkalmazható. Barabási szerint a terror önszerveződő hálózatai a szervezettség és a rend ismert jeleinek hiánya miatt tűnnek összetettnek és véletlenszerűnek. Valójában a terrorista hálózatok merev szabályok alapján működnek. Önszerveződő hálózatok, annak minden előnyével: robusztusak, és toleránsak a belső hibák tekintetében. A terroristák elleni háborút a hálózat megbénításával lehet megnyerni. Vagy elegendő számú központ eltávolításával, hogy elérjék a kritikus szét-esési pontot, vagy erőforrásainak elvonásával, hogy megteremtsék az alapot a belső hibák láncreakcióinak elindításához.

Minden terrorista ellen azonban ez is kevés. Azokkal a társadalmi, gazdasági és politikai gyökerekkel kell megbirkózni, amelyek a hálózat növekedését szolgálják. *„Segítenünk kell felszámolni a csomópontoknak azt a szükségét és vágyát, hogy terrorista hálózatok kapcsolataivá váljanak, azáltal, hogy építőbb jellegű és értelmesebb hálókhoz való csatlakozás esélyét ajánljuk fel. Nem számít, milyen ügyessé válunk minden egyes hálózat-csata megnyerésével, ha nem tudjuk kiküszöbölni a kapcsolódás iránti vágyat, e halálos, önszerveződő hálózatok képződésének előfeltételét, a hálózatok háborúja sosem ér véget.”*¹⁷

Barabásihoz hasonlóan Szternák¹⁸ is úgy véli a válságba került demokráciák kezelésének problémáit elemezve, hogy a megelőzésbe, a korai és egyértelmű elhatárolódásba kell a legtöbb energiát fektetni, azaz nem szabad megengedni, hogy egy szélsőséges szervezet eljuthasson az erőszakos cselekmények végrehajtásáig. *„...a szélsőséges szervezet semmiképpen nem kaphat nyilvánosságot, társadalmi bázisának helyzetét pedig folyamatosan ellenőrizni szükséges az állam biztonsági- és titkosszolgálati szervezetei, eszközei által”*¹⁹. A szélsőségesek betiltása nem jó, és nem tartós megoldás, helyette az okokat kell megkeresni és megszüntetni. *„Megelőzése érdekében célszerű idejében felismerni, javítani és megszüntetni a szociális-, a vallási-, a kisebbségi-, az ideológiai- és más természetű nézetkülönbségi jelenségeket...”*²⁰ A szélsőségesesség és az azzal párosuló erőszakosság, különösen, ha politikai párthoz köthető, komoly, a társadalom egészére kiható veszélyforrás.

¹⁶ Barabási Albert L.: Behálózva. Helikon Kiadó, Budapest, 2008, 240. o.

¹⁷ Uo. 241. o.

¹⁸ Szternák Gy.: Szélsőséges, erőszakos szervezetek mint lehetséges veszélyforrások demokratikus társadalmakban. Szakmai Szemle, 2007/3., 79. o.

¹⁹ Uo. 74. o.

²⁰ Uo. 76. o.

Csepeli megfogalmazásában a nemzetek életében vannak kritikus időszakok, amikor megismerhető az egyének, csoportjaik és az egész társadalom teherbíró képessége. „Ilyenkor derül ki, hogy elég erősek-e [...] az intézmények, értékek, motivációk ahhoz, hogy a társadalom tagjai ne a kisebb ellenállás, az ideologikusan megfogalmazott csoportfölény etnocentrikus igazságában keressék a krízisből való kilábalás útját, hanem a kölcsönösség, a józan mérlegelés, a kooperatív viselkedés jegyében cselekedjenek.”²¹

Két út

A gyűlölettettek kezelésének svéd megoldása példaértékű, az angol pedig megmutatja, hogy milyen rögzös a megfelelő módszer megtalálásához vezető út.

Svédországban az 1980-as évek közepén az idegengyűlölő és rasszista motívumú bűncselekmények számának egyértelmű növekedését figyelték meg. Ez vezette a kormányt ahhoz a döntéshez a kilencvenes évek közepén, hogy az igazságszolgáltatásnak kiemelten kell kezelnie az idegengyűlölő cselekményeket. A gyűlöletbűncselekmény kategória nem új jelenség, hanem új koncepció Svédországban, ami *Eva Tiby* kriminológus nevéhez fűződik. Tiby²² rámutatott arra, hogy nincs elfogadott meghatározásuk e cselekményeknek, nagyok az eltérések az egyes országok között abban, hogy mit ölel fel a fogalom (etnikum, hajléktalanság, vallási, politikai hovatartozás, nemváltó identitás stb.), és vitatott, hogy kell-e erről külön statisztikát vezetni. Egyetértés van viszont abban, hogy az emberi jogokat tiszteletben kell tartani, az azokat súlyosan támadó gyűlöleti cselekmények pedig kétszeresen sújtanak le; a konkrét áldozatra és arra a csoportra is, amelyhez tartozik.

A program beindulása óta a *Brå (Brottsförebyggande rådet)*²³, azaz a Svéd Nemzeti Bűnmegelőzési Tanács számos kezdeményezést hozott létre, így a sértettek támogatására a *Crime Victim Compensation and Support Authorityt*, forródrótot a szexuális identitásuk miatt megtámadott áldozatoknak (*Crime Victims Hotline at the Swedish Federation for Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Rights*) stb.

A gyűlölettett nem btk.-beli tényállás, hanem speciális rendőrségi kód az eljárásban és a statisztikában. Az áldozat azon beszámolóján alapul, miszerint a tettes vele kapcsolatos etnikai, nemzeti hátterére, bőrszínére, vallására, nemi identitására

²¹ Csepeli Gy.: i. m. 35. o.

²² Klingspor, K. – Molarin, A.: Hate Crimes 2008. English summary of Brå report, No. 10, 2009. Swedish National Council for Crime Prevention, Information and Publications, Stockholm, Sweden, 2009, 6. o.

²³ Molarin, A. – Frenzel, A.: Hate Crime 2009. Swedish National Council for Crime Prevention, Information and Publications, Stockholm, Sweden, 2010

vonatkozó gyűlöletérzés miatt követte el cselekményét. A hatékonyabb működés érdekében 2008-ban átalakították a statisztikai feldolgozást. Az új módszer lényege, hogy az ügy vizsgálatakor az összes narratív információt figyelembe kell venni. Elsősorban a sértett élményeire támaszkodva, mintegy 30 500 jelentés feldolgozásával adtak meg több száz „keresőszót” (különbéféle szitokszavak, például néger, svédgyűlölő, köcsög, trannie, kib...tt kurva), amelyekkel a rendőrök a hasonló jogesetekre tudnak rákeresni az aktákban.

Az ügyeket a cselekmények fajtái szerint is kategorizálják: erőszakos bűncselekmények, zaklatás, sértés, agitáció, károkozás, hátrányos megkülönböztetés, szexuális bűncselekmények, kábítószerrel kapcsolatos cselekmények. További adatgyűjtési módszer a nemzeti és etnikai csoportok elleni agitáció és a jogellenes megkülönböztetés eseteinek a kiválogatása egy-egy naptári évből. Ezen kívül az adott év összes (2009-ben egymillió-négyszázezer) rendőri jelentéséből egy mintát is feldolgoznak azokból (2009-ben nyolcezer-ötszázat), amelyeket a rendőrök gyűlöleti minősítéssel láttak el munkájuk során.

Az előbbieket alapján számos adatuk van a sértettekről, gyanúsítottakról, a fő bűncselekményről, indítékáról (idegengyűlölő, rasszista, kisebbségek elleni, vagy köztük, vagy ellenében, valamint iszlámellenes, antiszemita, egyéb vallásellenes, homofób, bifób, heterofób, transzfób), és az alárendelt motívumról (afrofób, romaellenes). Ismertek a hatóságok előtt a kapcsolódó szervezetek (a „white power” ideológia képviselői, nemzetiszocialisták, jobboldali szélsőségesek), a módszerek (*fizikai* – közvetlenül személy ellen, *környék* – közvetlenül személy ellen, közelében, *távolság* – graffiti, internet, média, postai levél, sms, telefon, fax, egyéb), helyszínek és a regionális eloszlás is. Adatokat gyűjtenek az elkövető és áldozata kapcsolatáról (*közeli*: házaspár, élettárs, partner, korábbi, családtag, barát, ismerős; *távoli*: kolléga, iskolatárs, szomszéd, ismerős; *ismeretlen*: ügyfél, szolgáltató, ismeretlen), nemükről, korukról.

Természetesen az egész rendszer működésének kulcsa a rendőrség munkája: a felderítés, az áldozatok kezelése, a cselekmények helyes címkézése, nyilvántartásba vétele. Jelenleg még nem tökéletes a rendszer, mert a rendőrök gyakran nem jelölnek gyűlöleti tettek egyértelműen oda sorolható cselekményeket (kábitószeres és lopási ügyeket soha), viszont a „sima” gyűlölködést számos esetben megjelölték. A rendszer fejlesztése érdekében új keresőszavakat vetnek be, és képzésre is szükség van.

Míg az Egyesült Államokban a hate crime fogalmat a tudomány jól megalapozta, addig Nagy-Britanniában csak az elmúlt évtizedben kezdtek behatóan foglalkozni a témával.

Az Egyesült Államokban egészen a polgárháború utáni időszaktól, illetve a színes bőrűek civiljogi küzdelmétől lehet vizsgálni a gyűlöletbűnözés elméletének alakulását, amelyre hatással voltak a különféle társadalmi mozgalmak, így a nők, homoszexuálisok, leszbikusok, fogyatékkal élők egyenjogúsítása érdekében, valamint az áldozatok védelméért felszólaló lobbik.

A gyűlölet-bűncselekmények törvényi keretei az Egyesült Államokban: *Hate Crimes Statistics Act* (1990), amely az országos adatok gyűjtésére kötelezi a hatóságokat. *Hate Crimes Sentencing Enhancement Act* (1994), amely lehetővé teszi és elrendeli ama cselekmények büntetését, amelyekben a megcélzott személyek csoportidentitása alapozza meg áldozattá válásukat. A *Local Law Enforcement Hate Crimes Prevention Act* (2007) kiterjesztette a szövetségi büntény lefedettségét a szexuális orientáción, nemen, nemi identitáson és fogyatékoságon alapuló motivációjú cselekményekre. Továbbá a törvény felhatalmazása alapján az egyes államok is megalkották saját szabályozásaikat.

Nagy-Britanniában²⁴ nem sikerült annyira tisztázni a fogalmat, hogy meg lehessen különböztetni a tudományos igényű meghatározást a szelvében-hosszában alkalmazott címkétől. A hivatalos meghatározás az *Association of Chief Police Officerstől* (ACPO) származik. 2000-ben adták ki tájékoztató anyagukat *Guide to Identifying and Combating Hate Crime*²⁵ címmel, ekkor került a hatóságok figyelmének középpontjába a kisebbségi csoportok áldozattá válásának növekvő száma. Az anyag a rasszista és homofób cselekmények jellemzésére koncentrált, mivel a gyűlöleti bűncselekmények döntő hányadát ilyen motivációjú esetek alkották.

A stratégia 2005-ös újragondolásakor született meg a hivatalos definíció, amely különbséget tesz *gyűlöleteset* és *gyűlölet-bűncselekmény* között. Előbbi olyan eset, amely lehet, de nem biztos, hogy egy bűncselekményt alapoz meg, amely a sértett vagy bárki más észlelése szerint előítélet vagy gyűlölet által motivált. A *gyűlölet-bűncselekmény* olyan eset, amely bűncselekményt valósít meg, amely a sértett, vagy bárki más észlelése szerint előítélet vagy gyűlölet által motivált (2005:9). Az ACPO által behatárolt meghatározás szerint az előítélet vagy gyűlölet alapulhat rasszizmuson, szexuális orientációval, vallási hittel és fogyatékkal élőkkel kapcsolatos ellenérzésen (2005:10).

A *Crime and Disorder Act* (1998) azonosítja és osztályozza a gyűlölettetteket, és további szabályokat tartalmaz a *Criminal Justice and Immigration Act* (2008), a *Protection from Harassment Act* (1997), valamint a *Public Order Act* (1986).

²⁴ Chakraborti, N. – Garland, J.: i. m. 7. o.

²⁵ <http://www.acpo.police.uk/asp/policies/Data/Hate%20Crime.pdf>

A rasszista cselekmények terén Nagy-Britanniában igazán drámai változást a második világháború utáni bevándorlás hozott. Csak 1954-ben 11 ezer emigráns érkezett a Nyugat-Indiákról, miközben Indiából és Pakisztánból 7350 ember indult el új hazájába. Ez a tendencia állandósult. Hatására született meg 1962-ben a *Commonwealth Immigrants Act* (1968-ban módosították, majd helyébe lépett 1988-ban az *Immigration Act*), ami különbséget tett fehér és színes bőrű telepesek között. Ugyancsak 1968-ban *Enoch Powell* elmondta híres *Rivers of Blood* beszédét, amelyben az ellenőrizetlen tömeges bevándorlás elleni azonnali cselekvésre szólított fel. A határátkelő 1981 volt, amikor a bevándorlók elégedetlensége belvárosi lázadásokba torkollott, és egyben a társadalom számára nyilvánvalóvá vált gyakori áldozati státusuk a *Racial Attacks* című belügyminisztériumi jelentés alapján.

Az 1993-ban, egy buszmegállóban, fehér fiatalok bandája által megölt *Stephen Lawrence* esetének hatására nagyobb figyelem fordult a faji megkülönböztetés és a rasszista erőszakos cselekmények felé a kormány és a társadalom oldaláról egyaránt. Az ügy nyomozásának teljesen inkompetens volta, az intézményi rasszizmus és a vezető hivatalnokok hibái arra késztették 1997-ben Sir William Macpherson-t, hogy bizottságot hozzon létre, amely az ügy vizsgálatával alapot ad a fair büntetőeljárásokhoz.

A Macpherson-jelentés²⁶ hetven pontban tesz ajánlást a rasszizmus zéró toleranciájára, a kulcstényezők megismerésére, a nyitottság, a bizalom helyreállítására, illetve az elszámoltathatóság érdekében. Például kívánatos a rendőrségi teljesítménymutatók folyamatos vizsgálata, megelőzési és felderítési stratégia megalkotása, gyakorlati kódex írása, bejelentések ösztönzése, elégedettségi felmérések végzése, képzések, rasszista előítéletek megszüntetése a rendőrség berkein belül, a kulturális sokszínűség megbecsülése a szervezetben, fegyelmi és jogorvoslati lehetőségek, továbbá a rendőrségi szervezetnek tükröznie kell a társadalom etnikai, kulturális jellegét.

Meg kell határozni a rasszista cselekmény fogalmát: minden incidens (bűncselekmény és nem bűncselekmény egyaránt), amelyet a sértett vagy bármely más személy rasszistának érzékel. A rendőrség köteles minden ügyet jelenteni, rögzíteni

²⁶ Sir William Macpherson's Inquiry into the matters arising from the death of Stephen Lawrence on 22 April 1993 to date, in order particularly to identify the lessons to be learned for the investigation and prosecution of racially motivated crimes. http://news.bbc.co.uk/1/hi/english/static/special_report/1999/02/99/stephen_lawrence/report/. The Macpherson Report – Ten Years On. Twelfth Report of Session 2008–09. Report, together with formal minutes, oral and written evidence. House of Commons Home Affairs Committee, London, 22 July 2009 <http://www.statewatch.org/news/2009/jul/uk-has-macpherson.pdf>

és kivizsgálni, vádalku kötése tilos. Átfogó jelentési és nyilvántartási rendszer szükséges. Szoros kapcsolatot kell tartani a helyi önkormányzatokkal, és szükség van kijelölt, képzett családi összekötő tisztekre, valamint a kisebbségi csoportok proaktív használatára. Szükséges a sértettek és tanúk speciális igényei megfelelő kezelésének kidolgozása, alkalmazása.

Az ezredfordulón, konkrétan szeptember 11. hatására került Nagy-Britanniában az érdeklődés középpontjába az iszlamofóbia (a kereszténység után a második vallás az iszlám, 2008-ban kétmillió-hatszázhatvanezren vallották magukat muszlimnak) és az antiszemitizmus. Az áldozatok többsége is muszlim. Helyzetüknek nem tett jót az erőszakos házasságkötések és becsületgyilkosságok nyilvánosságra kerülése, a média által sulykolt radikális, fundamentalista és szélsőséges kép, de már a nyolcvanas évekbeli *Salman Rushdie*-affér is az iszlámmellenességet táplálta. Az antiszemitizmus egy jóval régebbi, történelmi örökség, amelynek emelkedő szintjét folyamatosan méri a *Community Security Trust*²⁷. Az antiszemita megnyilvánulások megsokszorozódása szoros összefüggésben áll a szélsőjobboldali csoportok aktivitásával. A problémát a 2001-es *Anti-Terrorism, Crime and Security Act* és a 2006-os *Racial and Religious Hatred Act* hivatott kezelni.

A homofób cselekmények kapcsán korábban a homoszexuálisok privát szexuális aktivitása túlzott rendőri jelentőségre tett szert, a *Macpherson-jelentés* óta a rendőrség igyekszik javítani kapcsolatát a homoszexuális közösséggel. Számos kutató szerint a homofóbia ernyőfogalom, ami alá besorolható a lesbikus, meleg, biszexuális, transznemű (LGBT) emberekkel kapcsolatos ellenézés, őket az 1967-es *Sexual Offences Act* védi. Az LGBT mellett idesorolják a családon belüli erőszak áldozatául esett nőket is (mivel történelmileg a nők diszkriminációt elszenvedő, gazdaságilag, politikailag és szociálisan marginalizált, stigmatizált csoport). A gyűlölettettek azon meghatározásának nem felel meg a családon belüli erőszak, amely nem követeli meg az áldozat személyes ismeretét, tekintettel arra, hogy az elkövető csak a másságát gyűlöli.

A fogyatékkal élőket érintő, HIV-pozitív/AIDS-es személyek elleni cselekmények, normális, napi cselekvésre képtelen személyek, idősek, ifjúsági szubkultúrák tagjai, szektatagok elleni támadások, terrorista és huligánakciók általában megmaradnak „jog alatti” szinten. Esetükben a *The Crown Prosecution Service* által kiadott *Guidance on Prosecuting Cases of Disability Hate Crime* listázza azokat a tényezőket, amelyek a gyűlöletcselekményeknél szóba jöhetnek. További szabályokat tartalmaz a *Disability Discrimination Act* (1995, 2005) és a *Disability Rights Commission Act* (1999).

²⁷ <http://www.thecst.org.uk/index.cfm?Content=4>

Irodalom

- Adler, F. – Mueller, G. O. W. – Laufer, W. S.:** *Kriminológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000
- Adorno, Th. W.:** *The Authoritarian Personality*. Harper and Row, New York, 1950
- Allport, G. W.:** *Az előítélet*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1977
- Barabási Albert-László:** *Behálózva*. Helikon Kiadó, Budapest, 2008
- Chakraborti, N. – Garland, J.:** *Hate Crime. Impact, Causes and Responses*. SAGE Publications Ltd., London, 2009
- Csepe Gy.:** *Bevezetés a szociálpszichológiába*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991
- Jacobs, J. B. – Potter, K.:** *Hate Crimes: Criminal Law and Identity Politics*. Oxford University Press, Oxford, 2001
- Juhász A. – Krekó P.:** *Minek nevezzetek? A szélsőjobb fogalmáról*. Magyar Narancs, 2010. április 29.
- Klingspor, K. – Molarin, A.:** *Hate Crimes 2008*. English summary of Brå report, No. 10, 2009. Swedish National Council for Crime Prevention, Information and Publications, Stockholm, Sweden, 2009
- Korinek L.:** *Kriminológia I–II*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010
- Molarin, A. – Frenzel, A.:** *Hate Crime 2009*. Swedish National Council for Crime Prevention, Information and Publications, Stockholm, Sweden, 2010
- Szternák Gy.:** *Szélsőséges, erőszakos szervezetek mint lehetséges veszélyforrások demokratikus társadalmakban*. Szakmai Szemle, 2007/3.

A gyűlöletbeszéd és holokauszttagadás szankcionálása a német nyelvű országokban

A gyűlöletbeszéd olyan szóbeli vagy írásbeli megnyilvánulás, amelynek célja valamely társadalmi csoport megalázása, megfélemlítése, vagy a csoport tagjai elleni erőszak, illetve előítéletes fellépés kiváltása. A gyűlöletbeszéd legtöbbször a faji, etnikai, nemzeti, vallási, szexuális irányultság, nemi identitás vagy fogyatékoság által meghatározott (kisebbségi) csoportok tagjai ellen irányul. A gyűlöletbeszédet a nemzetközi jog a faji, a bőrszín, a nemzeti vagy etnikai származás szerinti és a vallási intolerancián alapuló megkülönböztetés egyik megnyilvánulási formájaként kezeli. A holokauszt tagadása és relativizálása a nemzetiszocialista rendszer és szövetségesei által elkövetett zsidó népiirtás tényének tagadását, bagatellizálását vagy szépítgetését jelenti. A holokauszttagadók szerint a holokauszt nem történt meg, vagy nem követelt sok áldozatot, a koncentrációs táborokban nem használtak gázkamrákat, azok nem haláltáborok, hanem munkatáborok voltak, a halálesetek többségét járványok, illetve a túlhajszoltság okozta, a holokauszt pedig nem egyedi jelenség, hiszen a történelemben lezajlott más népiirtás is.¹

Kitekintés a nemzetközi és európai jogra

A szabad véleménynyilvánítás jogát az ENSZ Emberi jogok egyetemes nyilatkozatának 19. cikke² fogalmazza meg. A Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya³ 19. cikkének 3. bekezdése leszögezi, hogy e jog gyakorlása mások jogainak vagy jó hírvének tiszteletben tartása, az állambiztonság vagy a közrend, a közegészség vagy a közérkölcsvédelme érdekében szükséges, törvényben meghatározott korlátozások figyelembevételével gyakorolható. A 20. cikk 2. bekezdése előírja, hogy „törvényben kell megtiltani a nemzeti, faji vagy vallási gyűlölet bármilyen hirdetését, amely megkülönböztetésre, ellenségeskedésre vagy erőszakra izgat”. Az egyezségokmányban megszabottak végrehajtásának ellenőrzésére létrejövő

¹ Bárándy G.: A közösségek emberi méltóságának büntetőjogi védelme Magyarországon. PhD-értekezés. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2009, 186–190. o.

² Universal Declaration of Human Rights (Allgemeine Erklärung der Menschenrechte) A/RES/217, UN-Doc. 217/A-(III).

³ Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya: ICCPR = International Covenant on Civil and Political Rights; Internationale Pakt über bürgerliche und politische Rechte, röviden UN-Ziviltakt vagy IPbpR, Svájcban: UNO-Pakt II.

ENSZ Emberi Jogi Bizottság 1983-ban megerősítette⁴, hogy a részes államok kötelesek megtiltani és szankcióval sújtani a nemzeti, faji vagy vallási gyűlölet hirdetését, illetve a megkülönböztetésre, ellenségeskedésre vagy erőszakra történő felhívást. Az egyezségokmány első fakultatív jegyzőkönyve⁵ pedig az egyezségokmányban garantált jogok megsértése esetén panasztételi lehetőséget nyújt az Emberi Jogi Bizottság előtt. Hasonló módon tiltja az amerikai emberi jogi egyezmény 13. cikke⁶ a nemzeti, faji és vallási gyűlöletkeltést. Az ENSZ-közgyűlés által 1965. december 21-én megszavazott és az úgynevezett második generációs emberi jogi intézkedéseinek körébe tartozó, *a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló (New York-i) egyezmény*⁷ (ICERD) 1. cikke szerint faji megkülönböztetés bármely olyan különbségtétel, kirekesztés, korlátozás vagy előny, amelynek alapja a faj, a szín, származás, nemzeti vagy etnikai hovatartozás, célja vagy eredménye politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális téren az emberi és alapvető szabadságok csorbulása. A részes államok kötelesek törvényi tényállásban bűncselekménnyé nyilvánítani a faji felsőbbrendűségre vagy gyűlöletre alapított eszmék terjesztését, a faji megkülönböztetésre való felhívást, bármely fajú, bőrszínű, etnikai származású személyek és csoportok ellen irányuló minden erőszakos cselekedetet, arra való felhívást, a fajgyűlölet anyagi vagy eszmei támogatását, és törvényen kívül helyezni faji megkülönböztetést előmozdító, arra felhívó minden szervezetet és propagandát (4. cikk).

A szabad véleménynyilvánítás jogát és korlátait Európában az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok védelméről szóló (római) egyezmény⁸ garantálja. E szerint a véleménynyilvánítás joga korlátozható, ha az demokratikus viszonyok között szükséges és arányos, célja a nemzetbiztonság, területi sértetlenség, közbiztonság védelme, zavargás, bűnözés megelőzése, a közegészség, közkerölcs, mások jó hírnevének, jogainak védelme, bizalmas értesülések, bíróságok tekintélyének, pártatlanságának védelme. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet a gyűlöletbeszéd leküzdése érdekében szintén kötelezettségeket ró a tagállamokra.

⁴ A 20. cikket értelmező, 11. számú általános észrevétel.

⁵ Első fakultatív jegyzőkönyv a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányához. http://www.menszt.hu/informaciok/emberi_jogok/elso_fakultativ_jegyzokonyv

⁶ Basic Documents Pertaining To Human Rights In The Inter-American System 22 November 1969. San José. Hatályos 1978. július 18-tól. 13. cikk.

⁷ Convention on the Elimination of All Forms of Racial Disc (ICERD – adopted on December 21, 1965, entered into force on January 4, 1969). Internationales Übereinkommen zur Beseitigung jeder Form von Rassendiskriminierung, vom 7. März 1966 (BGBl. 1969 II S. 961), röviden: UN-Rassendiskriminierungskonvention.

⁸ Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről (a Tizenegyedik kiegészítő jegyzőkönyv módosításaival egységes szerkezetbe foglalva) 1950. november 4., Róma, röviden: Emberi jogok európai egyezménye.

A résztvevő államok elismerték a szólásszabadság alapvető érték jellegét, és elkötelezték magukat a gyűlöletbeszéd, valamint az agresszív nacionalizmus, rasszizmus, sovinizmus, idegenellenesség, antiszemitizmus, az erőszakos politikai szélsőségek, továbbá a vallási és felekezeti diszkrimináció visszaszorítása mellett, hangsúlyozták, hogy a tolerancia és az egyenlő bánásmód erősítése hozzájárul a gyűlöletbeszéd kiküszöböléséhez.⁹

Más Európa tanácsi dokumentumok között kitüntetett fontosságú az Európai Szociális Karta¹⁰, valamint a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény¹¹, amelyek a faj, bőrszín, vallás, nemzeti származás alapján történő mindenfajta megkülönböztetés tilalmáról rendelkeznek. Az aláíró államok kötelezettséget vállaltak a nemzeti kisebbségek tagjainak a többségi népességével megegyező, teljes és tényleges egyenjogúságának garantálására, a nemzetiségi tolerancia és a kultúrák közötti párbeszéd, kölcsönös megbecsülés és együttműködés hathatós intézkedésekkel történő elősegítésére, függetlenül polgáraik etnikai, kulturális, nyelvi, vallási hovatartozásától. A 2006. március 1-jén hatályba lépő számítástechnikai bűnözésről szóló egyezményhez¹² kapcsolódó, 2003. január 28-án kibocsátott kiegészítő jegyzőkönyvben¹³ foglaltak előírják a számítástechnikai eszközök használatával elkövetett rasszista és idegenellenes cselekmények büntetőjogi kezelését, ideértve az interneten folytatott gyűlöletkeltést is. Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának 1997. október 30-án elfogadott R(97) 20. számú, az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlatára, valamint az ICERD-egyezményre támaszkodó ajánlása¹⁴ tiltani javasol *„minden olyan intolerancián alapuló megnyilvánulást, amely a fajgyűlöletet, idegenellenességet, antiszemitizmust, vagy a gyűlölet más formáit népszerűsíti, arra felhív, azt támogatja vagy igazolja, beleértve az agresszív nacionalizmusban, etnocentrizmusban, kisebbségellenességben, kisebbségek, bevándorlók és utódaik hátrányos megkülönböztetésében megnyilvánuló gyűlölet és türelmetlenség minden megnyilvánulási formáját is”*.

⁹ Az EBESZ Miniszteri Tanácsának 10. ülésén (Porto, 2002. december) elfogadott 6. számú határozat a toleranciáról és egyenlő bánásmódról.

¹⁰ (Módosított) Európai Szociális Karta, Strasbourg, 1996. május 3. Revised European Social Charter Strasbourg, 3 May 1996. Europäische Sozialcharta (revidiert).

¹¹ Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről (1995), Európa Tanács, Európai Szerződések, ETS No. 157, Strasbourg, 1995. II. 1. Lásd még 1999. évi XXIV. törvény az Európa Tanács nemzeti kisebbségek védelméről szóló, Strasbourgban, 1995. február 1-jén kelt keretegyezményének kihirdetéséről.

¹² Számítástechnikai bűnözésről szóló egyezmény. <http://www.jogiforum.hu/publikaciok/50.0.0>

¹³ 2004. évi LXXIX. törvény az Európa Tanács Budapestben, 2001. november 23-án kelt számítástechnikai bűnözésről szóló egyezményének kihirdetéséről.

¹⁴ Recommendation no. R(97)20 of the Committee of Ministers To Member States on „hate speech”. Adopted by the Committee Of Ministers on 30 October 1997, at the 607th meeting of the Minister’s Deputies. http://www.akti.hu/dokumentumtar/index_nemzetkozi.html

A Miniszterek Tanácsának 2004. február 12-én a médiára vonatkozó szólás-
szabadság tárgyában kibocsátott nyilatkozata hangsúlyozza, hogy a szólásszabad-
ság nem foglalja magában a gyűlöletkeltő, idegenellenes, antiszemita és másfajta
türelmetlenség szítására irányuló beszédhez való jogot, ezért el kell érni, hogy a
médiában mások rossz hírének keltése és becsmérlése kirívó esetben akár szabad-
ságvesztés-büntetéssel is sújtható legyen, különösen, ha a gyűlöletbeszéddel elkö-
vetett jogsértés alapjogok ellen irányul. A 2006. június 28-án kelt 1510 (2006) szá-
mú, a vélemény szabadságról és a vallásos meggyőződések tiszteletben tartásáról
szóló határozat rámutat, hogy a vallási csoportok elleni gyűlöletbeszéd összegeyz-
tethetetlen az alapvető emberi és szabadságjogoknak az Európai Emberi Jogi Bíró-
ság nyújtotta értelmezésével. Az istenkáromlásról, a vallások megsértéséről és a
személyek elleni, ezek vallásos meggyőződése miatti gyűlöletkeltő beszédéről szóló,
2007. június 29-én elfogadott 1805 (2007) sz. ajánlásában a Parlamenti Közgyűlés
megerősíti, hogy szükség van a vallásos meggyőződésű személyekkel vagy ember-
csoportokkal kapcsolatban a gyűlöletre, megkülönböztetésre, erőszakra vagy más
hátrányokozásra való felhívások büntetőjogi kezelésére. Az Európa Tanács Rassziz-
mus és Intolerancia Elleni Bizottságának (ECRI) feladata, hogy európai szinten
vizsgálja a rasszizmus és a rasszista diszkrimináció jelenségét, illetve az ellene
történő fellépést, ennek érdekében általános politikai, stratégiai és koncepcionális
ajánlásokat fogalmazzon meg a tagállamok számára, és országjelentésekben szá-
moljon be ezek teljesüléséről.

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának állásfoglalása szerint az Európai emberi
jogi egyezmény 10. cikkében szereplő szabad véleménynyilvánítás demokratikus
alapjog, amely minden egyént megillet¹⁵, gyakorlása azonban nem korlátlan. Míg
a gondolatszabadság belső szabadságjog, addig a véleménynyilvánítás szabadsága
kifelé, a nyilvánosság felé irányul, ezért gyakorlását mások jogainak – különösen a
faji alapú diszkriminációval szembeni – védelme korlátozza.¹⁶ E szerint minden
egyén méltóságának azonos szintű védelme a demokratikus, pluralista társadalom
alapvető kötelessége, ezért szankcionálni és akadályozni kell a gyűlölet és intole-
rancია propagálását, az erre való uszítást, az ilyen magatartás támogatását vagy
igazolását úgy, hogy annak formái, feltételei, korlátai és szankciói arányban és
megfelelésben álljanak a kitűzött legitím célokkal.

¹⁵ Handyside v. Egyesült Királyság Nr. 5493/72. 1976. december 7. keltezésű ítélet. A sorozat
Nr. 24, 49. alszám.

¹⁶ Külön hivatkozással a Rasszizmus és Intolerancia Elleni Európai Bizottság (ECRI) statú-
tumára, amely kimondja, hogy a Bizottság célja európai szinten a rasszizmus, idegen-
ellenesség, antiszemitizmus és intolerancia leküzdése. Lásd a Gündüz ctr. Törökország Nr.
35071/97; Erbakan ctr. Törökország, Nr. 59405/00; 56, 2006. 07. 06.; Jersild ctr. Dánia Nr.
15890/89, 1994. 09. 23. ítéletek.

Az Európai Unió rasszizmus és az idegengyűlölet elleni kerethatározatát 2008 novemberében fogadták el.¹⁷ E szerint minden tagállam köteles meghozni a szükséges intézkedéseket a nyilvánosság előtt faji, bőrszín szerinti, vallási, származás szerinti vagy nemzeti, illetve etnikai hovatartozásuk alapján meghatározott személyek csoportja vagy ilyen csoport tagja elleni erőszakra vagy gyűlöletre uszítással szemben. Tilos a népirtás, emberiség elleni vagy háborús bűncselekmény nyilvánosság előtti védelmezése, tagadása vagy jelentéktelen színben való feltüntetése, ha az faji, bőrszín szerinti, vallási, származás szerinti vagy nemzeti, illetve etnikai hovatartozásuk alapján meghatározott személy vagy csoport ellen irányul, és erőszakra vagy gyűlöletre uszít vagy arra alkalmas. A kerethatározat értelmében tilos a náci bűncselekmények nyilvánosság előtti védelmezése, tagadása vagy jelentéktelen színben való feltüntetése. A verbális gyűlöletcselekmények ajánlott büntetési tétele egy évtől három évig terjedő szabadságvesztés, de a rasszista és idegengyűlölő indítékot súlyosbító körülményként kell figyelembe venni. A határozat kiterjed a jogi személyek felelősségére is, ezek bűnössége esetén pénzbüntetést, az állami támogatásokból való kizárást, tevékenység gyakorlásától eltiltást, bírósági felügyelet alá helyezést és felszámolást javasol szankcióként.

A gyűlöletkeltés és holokauszttagadás szankcionálása a német nyelvű országokban¹⁸

Németország

A történelmi tapasztalatok alapján a mai német jogrendszerben kiemelkedő jelentőségű a fajgyűlölet kifejezésének büntetőjogi szankcionálása. A véleménynyilvánítási szabályozását és a gyűlöletbeszéd (*Volksverhetzung*) büntető szabályozását Németországban az alaptörvény (alkotmány) jegyében alapvetően a becsület védelme és a rágalmozás büntetőjogi tiltása határozza meg. A tulajdonképpeni gyűlöletbeszédet és gyűlöletkeltést a német büntető törvénykönyv (*StGB*) a közrend elleni bűncselekményekről szóló fejezetében, a lakosság egyes csoportjai elleni gyűlöletre uszításról szóló paragrafusban rendeli büntetni [7. fejezet 130. § 1. bekezdés (1)–(6)]. A gyűlöletbeszéd azonban büntethető az *StGB* 185. § becsületsértési tényállása alapján is. A becsületsértés 1985-ig magánvadás cselekmény volt, és a holokauszttagadás

¹⁷ A Tanács 2008/913/IB kerethatározata (2008. november 28.) a rasszizmus és az idegengyűlölet egyes formái és megnyilvánulásai elleni büntetőjogi eszközökkel történő küzdelemlről. Hivatalos Lap L 328, 06/12/2008, 0055–0058. o.

¹⁸ A német szabályozáshoz lásd még: Bárándy G.: i. m.; Bieber I.: Milyen választ ad a jogalkotó a gyűlöletbeszédre? A gyűlöletbeszéd nemzetközi szabályozása: Németország. Földrész, 2009/3.

büntetőjogi fenyegetésének megerősítése érdekében vált közvádassá olyan csoportok vagy csoporthoz tartozó személyek védelmében, amelyeket, illetve akiket a nemzetiszocialista vagy más önkényuralmi rendszer üldözött, és a becsületüket ért sérelem az üldöztetéssel függ össze. A gyűlöletbeszéd és a náci bűnök tagadása elleni fellépés jogi kereteit tágítja a halottak emlékének gyalázását tilalmazó 189. § is. A szélsőjobboldali és rasszista megnyilvánulásokra, valamint a politikailag korrekt szóhasználatra különös figyelmet fordít a jogalkalmazó hivatali szféra, a médiavilág és a kulturált magánbeszéd a mindennapokban is.

A jelenlegi büntetőszabályozás gyökerei a weimari köztársaságig nyúlnak vissza, amely az osztályharca való felhívást szankcionálta. A mai szabályozás pedig abból az előfeltevésből indul ki, hogy a nemzetiszocializmus előretörését a gyűlöletszítás jogi és intézményes túrása is elősegítette. Ezért a szövetségi kormány 1959. januári törvényjavaslatában benyújtotta a szövetségi parlamentnek (*Bundestag*) az StGB 130. § új szövegét, amely közvetlen reakció is volt a háború utáni évtizedben lecsengőben lévő antiszemitizmus megnyilvánulásaira. Ezek közül az úgynevezett Zind- eset a legismertebb, de több más nevezetes büntetőeljárás is felsorolható.¹⁹

1957 áprilisában *Ludwig Zind* középiskolai tanár, a náci biztonsági szolgálat egykori munkatársa szóváltásba keveredett egy vendéglőben a holokauszt-túlélő *Kurt Lieser* kereskedővel. Antiszemita megjegyzésekkel illetve, becsmérően beszélt vele, és helyeselte a nácik zsidók elleni intézkedéseit. Lieser bejelentést tett a stuttgarti kulturális minisztériumnál, amely Zind munkahelyét kérte fel az ügy kivizsgálására. A sikertelen békítési kísérlet során Zind megtagadta kijelentéseinek visszavonását és a bocsánatkérést, és további becsületsértő kijelentéseket tett a sértettre, aki ezután a sajtóhoz fordult. Zind ellen fegyelmi eljárás indult, majd a Baden-württembergi Tartományi Gyűlésben lezajlott éles vita után egy évvel később büntetőeljárás is az Offenburgi Tartományi Bíróság előtt, becsületsértés és kegyeletsértés miatt. Az eljárás során a vádlott állításait nem vonta vissza, sőt ismételten hangot adott náci nézeteinek, Izrael „leradírozásának” szükségességéről beszélt. A bíróság egy év és egy nap végrehajtandó börtönbüntetésre ítélte. Indoklása szerint Zind kijelentései – miszerint a náciizmus alapkoncepciója és a holokauszt helyes és jogos volt, a sértett pedig „jobban tette volna, ha maga is elfüstölög” – becsületsértők, és gyalázzák a holtak emlékét is. 1958 novemberében a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság helybenhagyta az offenburgi bíróság ítéletét, de a vádlott a végrehajtás elől Egyiptomba menekült.

¹⁹ Például a Herta Oberheuser és Hans Eisele egykori lágerorvosok elleni, valamint az antiszemita iratokat terjesztő Friedrich Nieland elleni, valamint a kölni zsinagóga elleni merénylet miatt induló eljárás stb.

1960 augusztusában a körözött vádlottat őrizetbe vették Nápolyban, de az olasz hatóságok csaknem egyéves kiadatási őrizet után mégis szabadon bocsátották. 1970 júliusában azonban a titokban hazaérkező vádlottat Düsseldorf repterén a német hatóságok őrizetbe vették. Ez után a bíróság az ítélet fennmaradó időtartamának végrehajtását felfüggesztette és az elítéltet kétéves próbaidőre bocsátotta.

A törvénytervezettel kapcsolatos vita 1960. január 22-án zajlott le a Bundestagban, az ellenzék a törvényjavaslatot a zsidókat sárga csillag viselésére kötelező előíráshoz hasonló, csak ellenkező előjelű, a zsidókat ezúttal privilegizáló megkülönböztetésként bírálta. Ez a törvényjavaslatban szereplőhöz képest némi változást hozott a végül elfogadott jogszövegben.

Az StGB 130. § 1. bekezdése bünteti azt, aki a köznyugalom megzavarására alkalmas módon valamely lakossági csoport ellen gyűlöletre uszít, erőszakos vagy önkényes cselekményekre hív fel, vagy a lakosság valamely csoportjának gyalázásával, becsméréssel, rágalmozásával mások emberi méltóságát sérti. A 130. § 2. bekezdése tiltja olyan iromány terjesztését, publikálását, előállítását, amely a lakosság valamely csoportja, nemzeti, faji, vallási avagy nemzetiségi csoport ellen gyűlöletre izgat, ellenük erőszakos vagy önkényes cselekményekre hív, illetve gyalázással, becsméréssel vagy rágalmozással ezek tagjainak emberi méltóságát sérti. A törvény 3. bekezdése az 1994. október 28-i módosítással került a törvénytörvénybe. Ekkortól büntetendő az is, aki a köznyugalom megzavarására alkalmas módon nyilvánosan a náci rendszer bűneit védi, tagadja, vagy jelentéktelennek tünteti fel (ez az úgynevezett Auschwitz-hazugság, amelyet súlyos esetben „minősített” cselekményként bírálnak el), ilyen tartalmú irományt terjeszt, publikál, előállít. Ennek büntetése pénzbüntetés vagy öt évig terjedő szabadságvesztés lehet. Ezt az indokolta, hogy a holokauszt a nemzetközi büntetőjogról szóló törvény (*Völkerstrafgesetzbuch; VStGB*) 6. § 1. bekezdése értelmében népiirtásnak minősül, tehát annak bizonyítása felesleges. Korábban ugyanez a cselekmény becsület-sértésként volt büntethető.

A Szövetségi Legfelsőbb Bíróság (*Bundesgerichtshof*) VI ZR 140/78 számú²⁰, 1979. szeptember 18-án kelt ítéletében kimondta, hogy a Németországban élő zsidó származásúak személyiségi jogi alapon igényt támaszthatnak a nemzetiszocialista uralom idején történt üldöztetéstörténetük elismerésére. 1994. április 13-i döntésében²¹

²⁰ BGH, Urteil 18.9.1979, VI ZR 140/78 (NJW 1980, 45).

²¹ Az 1 BvR 23/94, veröffentlicht in BVerfGE 90, 241. Zur Frage, ob die Anwendung von § 5 Nr. 4 des Versammlungsgesetzes auf Versammlungen, in denen eine Leugnung der Judenverfolgung zu erwarten ist, gegen Art. 5 Abs. 1 Satz 1 GG verstößt. Beschluss des Ersten Senats vom 13. April 1994 gemäß § 24 BVerfGG – 1 BvR 23/94.

a Német Nemzeti Demokratikus Párt (NPD) beadványát vizsgálva a gyülekezési szabadsággal és kiadványterjesztéssel kapcsolatosan az alkotmánybíróság (*Bundesverfassungsgericht*) kimondta, hogy a holokauszt tagadása nem tartozik az alaptörvény szellemében a demokratikus vélemény szabadság körébe, így nem tartozik az alaptörvény 5. cikk 1. bekezdésben foglalt és védett véleménynyilvánítási alapjog körébe sem, mivel az „valótlan tényállítás”. Ez azt jelentette, hogy a továbbiakban annak vizsgálata sem képezhetette bírói mérlegelés tárgyát, hogy a holokauszttagadás milyen viszonyban áll az alkotmányos jogokkal. A 130. § 4. bekezdése 2005. április 1. napján lépett hatályba. Az alkotmánybíróság egy Rudolf Hess-emlékünnepséggel betöltése miatt benyújtott panaszt vizsgálva, a gyülekezési szabadság kapcsán 2009. november 4-i állásfoglalásában²² kimondta, hogy a szabályozás összhangban áll az alaptörvénnyel, hiszen a nemzetiszocializmussal gyökeresen ellentétes alapokon nyugvó német állam kötelessége a nemzetiszocialista propaganda visszaszorítása.

Az StGB 130. §-ában foglalt szabályozás ellen vétőket állampolgárságuktól és az elkövetés helyétől függetlenül ugyanúgy üldözi a törvény, mintha a cselekményt német polgárként vagy német felségterületen követték volna el, ha az a német biztonságot és társadalmi békét vagy német polgárok emberi méltóságát fenyegeti. Ezért az alkotmánybíróság álláspontja szerint az interneten elkövetett cselekmény – a szerver helyétől függetlenül, ha Németországban is hozzáférhető az információ – szintén büntetendő.²³ Ebből következik a német bíróságok illetékessége ilyen esetekben.

Ennek alapján született a Mannheimi Tartományi Bíróság ítélete, amelyben az Egyesült Államokból és Kanadából az interneten keresztül gyűlöletkeltő propagandát terjesztő holokauszttagadó *Ernst Zündelt* 2007 februárjában 14 rendbeli uszításért, becsületsértésért és holtak emlékének meggyalázásáért elmarasztalta, és összbüntetésként öt év végrehajtható szabadságvesztésre ítélte.²⁴

Az alkotmánybíróság a szólásszabadságra hivatkozó kifogásokat rendre elutasította, és kifejtette, hogy a német alaptörvény védi a véleménynyilvánítás jogát, egyúttal a demokratikus vitakultúra és jogrend védelme a véleménynyilvánítás szabadságát korlátozza is. Az StGB vonatkozó szabályozását vizsgálva az Emberi

²² BVerfGE 124, 300. 1. Beschluss des Ersten Senats vom 4. November 2009 – 1 BvR 2150/08 – in dem Verfahren über die Verfassungsbeschwerde des Rechtsanwalts R. [...] gegen das Urteil des Bundesverwaltungsgerichts vom 25. Juni 2008 – BVerwG 6 C 21.07.

²³ BVerfG, 1 BvR 2150/08 vom 4. November 2009. E szerint az StGB „130. § 4. bekezdése [...] nem áll ellentétben az alaptörvény 5. cikk 1. és 2. bekezdésével.

²⁴ Pressemitteilung des Langerichts Mannheim (6. Strafkammer): Urteil im Zündel-Verfahren verkündet, 15.02.2007. Zündel felülvizsgálati kérelmét a Szövetségi Legfelső Bíróság BGH 1 StR 337/07 (12. September 2007) számú határozatában elutasította.

Jogok Európai Bírósága a Witzsch kontra Németország-ügyben²⁵ az elítélt Witzsch panaszát elutasította, és ezzel a holokauszt tagadását vagy revízióját kivonta a véleménynyilvánítás szabadságának köréből.²⁶

Hans-Jürgen Witzsch 1999-ben a *Bayerischer Rundfunk* rádióadónak címzett levelében, valamint *Wolffson* történészprofesszorral folytatott írásos polémiájában kifejtette, hogy semmilyen szakmai bizonyíték sem támasztja alá a gázkamrák létét, azokat csupán a háborús uszító propagandagépezet találta ki, illetve az amerikaiak építették fel a háború után. A meggyilkolt zsidók hatmillió tömege csupán a fantázia terméke. A második világháborút pedig nem Hitler akarta, hanem angol és lengyel háborús uszítás váltotta ki. Witzschet háromhavi végrehajtandó szabadságvesztésre elítélték, fellebbezéseit elutasították, végül 2002. november 28-án az alkotmánybíróság elutasította alkotmányossági panaszát is.

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának döntése szerint Witzsch levele, amelyben kétségbe vonta a gázkamrák létezését és hatmillió zsidó halálát, és azt állította, nincsen bizonyíték arra, hogy Hitler elrendelte a zsidók kiirtását, a holokauszt áldozataival szembeni megvetését fejezi ki. Az ilyen kijelentés ellenkezik a római egyezmény szövegével és szellemével, továbbá nem élvez a véleménynyilvánításhoz való jog védelmét.

Az StGB 130. § és annak módosítása kapcsán kibontakozó éles vitában a bírálók szerint a holokauszttagadás sértettjeinek személyiségi jogait korábban is védte a jog. A módosítással viszont egy tényállítás megkérdőjelezését kívánja büntetni az állam, amely miközben törvényes eszközökkel egyes téves állításokat kizárni igyekszik a történelemtől szóló szabad vitából, ideologikus – tényorientált helyett motivációorientált – büntetőjogot teremt ahelyett, hogy a fiatalok tudatformálását igyekezze helyes irányba terelni.

Ez pedig összeegyeztethetetlen a liberális jogállamiság elméletével, hiszen a véleménysszabadság nemcsak egyéni, hanem kollektív alapjog is. A bírálók szerint a holokauszttagadás problémája világossá teszi, hogy a történelem kérdéseiben nincsenek végleges, előre gyártott válaszok, még ha ez morális szempontból kívánatos volna is. Az államnak azonban nincs joga egy saját maga által politikai okokból konstruált történelemképet büntetőjogi védelem alá helyezni. 2008 nyarán két volt alkotmánybíró²⁷ megkérdőjelezte a holokauszttagadás büntethetővé tételének

²⁵ Application no. 7485/03 by Hans-Jürgen Witzsch v. Germany – The European Court of Human Rights (First Section), sitting on 13 December 2005.

²⁶ Halmai G.: Gyűlöletbeszéd és uniós csatlakozás. *Fundamentum*, 2003/2., 109–118., 114. o.

²⁷ Winfried Hassemer és Wolfgang Hoffmann-Riem.

értelmét²⁸, álláspontjuk szerint ugyanis a 130. § 3. bekezdése alkalmatlan a meggyilkolt áldozatok emberi méltóságának védelmére, ráadásul a büntetéssel mártírokat teremt.

A német történészek – különösképpen a nyolcvanas évek végén lezajlott nagy német történészvita (*Historikerstreit*) résztvevői – is megszólaltak a szabályozás kapcsán. *Eberhard Jäckel* szerint a történelmet és a történelemről alkotott képet nem lehet törvényekkel előírni, ezért a holokauszttagadókat legfeljebb figyelmen kívül lehet hagyni mindaddig, amíg nem uszítanak személyek és anyagi javak elleni erőszakra. *Hans-Ulrich Wehler* a történelmi érvek erejében bíz, de szükségesnek tartja a jogi büntetőeszközök fenntartását is a holokauszttagadással megalapozott vagy abból kiinduló erőszakos cselekmények megakadályozása érdekében.²⁹

Ezzel szemben a történelmi revizionistának tartott, de jelentékeny történész, *Ernst Nolte* a történelem tényszerű alapokra helyezését, értéksemleges kutatását követelte, és kétségbe vonta a forgalomban lévő „dogmák” és „nyilvánvaló történelmi igazságok” érvényességét. Álláspontja szerint a történelem- és történetírás nem lehet a jogalkotás tárgya, sem a jogalkotó, sem az igazságszolgáltatás nem mondhatja meg, mi a történelmi igazság.

Ausztria

Az osztrák büntető törvénykönyv (*ÖStGB*)³⁰ a közrend elleni cselekmények fejezetében, az *uszítás* tényállásában [283. § (1)–(2)] tilalmazza a gyűlöletbeszédet, illetve a gyűlöletpropaganda minden formáját, ha az a közrendet veszélyezteti vagy az emberi méltóságot súlyosan sérti.

1992 óta bűncselekmény a nyomtatásban, rádióban vagy más módon a nemzetiszocialista népirtást vagy az emberiség elleni náci büntetteket nyilvánosság előtt tagadni, ártalmatlannak láttatni, helyeselni vagy azok igazolására törekedni, ha ezt az elkövető szándékosan vagy fasiszta meggyőződésből teszi, mivel az rendkívül zavarja a társadalmi együttélést. A gyűlöletbeszéd és holokauszttagadás büntethetőségének másik osztrák jogforrása az egyesülési és gyülekezési jogi területre tartozó mellékjogi, mégis alkotmányi rangú 1947. évi (eredetileg 1945. május

²⁸ Das Grundgesetz ist dazu da, in Aktion zu treten. Interview mit Winfried Hassemer. Süddeutsche Zeitung, 10. Juni 2008; Holocaust-Leugner nicht bestrafen. Der Tagesspiegel, 10. Juli 2008

²⁹ Mitleid mit Irving ist verfehlt. Interview mit Historiker Wehler. Spiegel Online, 21. Februar 2006 <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/0,1518,402284,00.html>

³⁰ Gesamte Rechtsvorschrift für Strafgesetzbuch, Fassung vom 09.11.2010 [Bundesgesetz vom 23. Jänner 1974 über die mit gerichtlicher Strafe bedrohten Handlungen (Strafgesetzbuch; StGB)]

8.) tilalmi törvény³¹, amely a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt és csatolt szervezeteinek³² betiltásáról rendelkezett, és jogilag szabályozta a nácizmus felszámolását, ismételt megjelenésének megakadályozását, kiszolgálóinak háttérbe szorítását és a náci bűnösök felderítésének és megbüntetésének folyamatát Ausztriában a második világháború után.

A törvény utolsó módosítására 1992-ben került sor, ekkor csökkentették a büntetési tételeket, és egy új szabályozás került a jogszövegbe. A novella szerint a náci népirtás történelmi tény, erre irányuló bármilyen jellegű bizonyítás szükségtelen (bizonyítási eljárás tilalma).³³ Mivel a törvény politikai deliktumokkal foglalkozik, az eljáró bíróság csak esküdtbíróság lehet.

A törvény megtiltotta és büntetni rendelte a nemzetiszocialista eszmék felélesztését, az azok jegyében vagy érdekében való szervezkedést, tevékenykedést, náci eszmék nyilvános terjesztését, kinyilvánítását, valamint a nemzetiszocializmus bűneinek tagadását, szépíjtését, igazolását, az azokkal való egyetértés hangoztatását (3. §).

A 3a § náci szervezet alapítását vagy aktív támogatását tíztől húsz évig terjedő szabadságvesztéssel rendeli sújtani, de a különösen veszélyes eseteket életfogytiglani szabadságvesztéssel³⁴ fenyegeti. A náci szervezet alapításának tilalma magában foglalja a feloszlatott szervezetek újraalapításának vagy új náci szervezetek létrehozásának tilalmát. Aktív támogatásnak minősül a tagtoborzás, vezető szerep betöltése ilyen szervezetekben, és ezek támogatása pénz, harci eszközök és infrastruktúra előállításával, rendelkezésre bocsátásával vagy beszerzésével. A 3b § az ilyen szervezetben való – egyben támogatásnak is minősülő – részvételt öttől tíz évig, különösen veszélyes esetben húsz évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegeti,

³¹ Verbotsgesetz 1947 (VerbotsG)

³² NSDAP, a párt fegyveres testületei, SS, SA, Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps, Nationalsozialistisches Fliegerkorps, der NS-Soldatenring, NS-Offiziersbund.

³³ A Legfelső Bíróság a 15Os1/93; 13Os135/92; 13Os169/98 számú ügyekhez kapcsolódó, 1993. december 10-én kelt RS0079923 számú határozatában kimondta: „A [...] jogalkotó ex lege kinyilvánította, hogy a nemzetiszocialista népirtás és más emberiségelleni nemzetiszocialista bűncselekmények bizonyítása a büntetőeljárás során nem képezheti vita tárgyát, következésképpen azok bizonyítása a bizonyítási eljárás tárgyköréből ki van zárva. [...] e tényekről bizonyítékok mérlegelése szóba sem jöhet.”

³⁴ Az ÖStGB 18. §-ában meghatározott (21 évesnél fiatalabb személyre ki nem szabható) életfogytig tartó szabadságvesztés esetén 15 év elteltével lehetséges feltételes szabadlábra helyezés. A próbaidő tartama a szabadon bocsátástól számított 10 év. Az életfogytig tartó szabadságvesztés szándékosan elkövetett és legalább egy személy halálát közvetlenül okozó bűncselekmény elkövetőjére, valamint tömegpusztító fegyver készítőjére vagy terjesztőjére szabható ki, kiszabása kötelező viszont a népirtás elkövetői esetében.

de büntetlenséget nyújt a 3a vagy 3b § szerinti, a hatóságok által még nem vagy nem teljesen felfedett cselekmények feljelentőjének, ha az teljes körű tájékoztatást nyújt, és hozzájárul a kármegelőzéshez. A 3d § tiltja meg az 1–3 §-ban foglalt cselekményekre felhívó vagy felbujtó nyomtatványok, képek és más információk termékek előállítását és terjesztését, ezt öttől tíz, különösen veszélyes esetben húszévi szabadságvesztéssel fenyegeti. A 3e–3f § a náciizmus jegyében fogant súlyos bűncselekmény tervezését vagy végrehajtását bünteti (emberölés, rablás, súlyos testi sértés, gyújtogatás), és tíztől húsz évig terjedő, különösen súlyos esetben életfogytiglani szabadságvesztéssel fenyegeti. A 3g § pedig pufferszabályként megtilt az előbbieken nem említett minden nácibarát tevékenységet, azt egytől tízévi, különösen súlyos esetben húszévi szabadságvesztéssel fenyegeti.

Az 1992-ben beiktatott 3h § a nemzetiszocialista genocídium és más emberiség elleni bűnök médiában vagy a széles nyilvánosság más csatornáin történő tagadását, bagatellizálását és igazolását bünteti egytől tízévi, kirívó esetben húszévi szabadságvesztéssel, és *expressis verbis* megtiltja a holokauszt tagadását.

A *Verbotsgesetz* legnagyobb része ma holt joganyag, amelyet hatályon kívül helyezett az 1957. évi amnesztia. A felsorolt passzusok azonban – beleértve a feljelentési kötelezettség elmulasztását is – ma is a bűnüldözés és a büntető igazságszolgáltatás illetékességi körébe tartoznak. 1999 és 2005 között számos marasztaló ítélet született a törvény alapján. A legismertebb *David Irving* brit történész elítélése volt 2006-ban.

Irving ellen 1989 novemberében a Bécsi Tartományi Büntetőbíróóság elfogatási parancsot bocsátott ki az ismertetett törvény megszegése miatt, mivel a történész egy bécsi előadásában tagadta a gázkamrák létét, de Irving még idejében elhagyta az országot. Az 1993-ban, a revizionista történészek müncheni találkozásán elhangzott kijelentése szerint az Auschwitzban a turistáknak mutogatott gázkamrák csupán díszletek, amelyeket a lengyelek építettek a háború után. Ezért a Münchener Tartományi Bíróság kegyeletsértés címen harmincezer márka pénzbüntetésre ítélte, és meghatározatlan időre kiutasította Németországból. Irvingre beutazási tilalom áll fenn Ausztráliában, Olaszországban, Kanadában és több más országban is. 2005 novemberében Irving egy bécsi rendezvényre tartott, amikor az 1989 óta érvényben lévő elfogatóparancs alapján őrizetbe vették, majd 2006. február 20-án a Bécsi Tartományi Büntetőbíróóság a *Verbotsgesetz* alapján három év végrehajtandó börtönbüntetésre ítélte. Irving fellebbezett, és bocsánatot kért. 2006. szeptember 4-én az osztrák legfelsőbb bíróság helybenhagyta az Irving elleni ítéletet, amely ezzel jogerőssé vált. December 20-án pedig 13 hónapi vizsgálati fogság után a fennmaradó szabadságvesztési időtartamot próbaidőre felfüggesztették, a történezt pedig kitoloncolták hazájába, ausztriai beutazását határidő nélkül megtiltották.

Az osztrák alkotmánybíróság 1985. november 29-én kelt G175/84 számú határozatában³⁵ megállapította, hogy a Verbotsgesetz nemcsak büntetőeljárások során veendő figyelembe, hanem minden bíróság és közigazgatási hatóság köteles mindenkor jogkörében arra figyelemmel eljárni és az abban foglaltakat végrehajtani, következésképpen semmis és büntetendő minden olyan magán vagy hivatalos eljárási cselekmény, amely akár közvetve is a nemzetiszocialista eszmevilág fel-támadását szolgálja.

Az osztrák legfelsőbb bíróság GZ 15Os1/93 határozatával³⁶ a náci bűnökre vonatkozóan kimondta a bizonyítási eljárás tilalmát. A tilalmi törvény 3h §-a előírja, hogy büntetni kell azt, aki minősített módon nyilvánosan „*a nemzetiszocialista nép-irtást vagy más nemzetiszocialista emberiség elleni bűnöket tagadja, durván bagatellizálja, helyesli vagy igazolni igyekszik*”. Ebből ex lege világos, hogy a náci népirtás vagy más emberiség elleni bűnök a büntetőeljárás folyamán nem képezhetik a bizonyítási eljárás tárgyát. A tilalmi törvény 3h §-ából eljárásjogi szempontból a nemzetiszocialista népirtás vagy más nemzetiszocialista emberiség elleni bűnök bizonyításának tilalma következik, tehát az e tényekkel kapcsolatos bizonyítás nem lehet mérlegelés kérdése. Ez az (alkotmányjogilag is megalapozott) perrend-tartási szabály minden büntetőbíróságra kötelező.

A fennálló jogi helyzetet folyamatos kritikák is érik. Ezek sarokköve, hogy a Verbotsgesetz a nemzetiszocialista eszmevilág kapcsán messzemenő alkotmányos korlátokat állít a szabad véleménynyilvánítás elé, ami ellentétben áll az Európai emberi jogi konvenció 10. cikkével. Ezt az érvelést azonban, ahogy minden más esetben is, az Emberi Jogok Európai Bírósága a 17. cikkre való hivatkozással minden határozathozatalában visszautasította. A revizionista történészeket és jobboldali szélsőségeket védő ügyvédek általános álláspontja szerint vélemények ellen lehet küzdeni, de azokat nem szabad büntetőjogi eszközökkel tiltani. Az a vád is megfogalmazódott, hogy a bíróságok a politikai elvárásokhoz igazodnak³⁷, vagy politikai megrendelésre ítélnének³⁸. A szólásszabadság korlátozása miatti kifogás azonban nem csak az esetlegesen szélsőjobboldali szimpátiával vádolhatók álláspontja.

³⁵ http://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Vfgh/JFT_10148871_84G00175_00/JFT_10148871_84G00175_00.pdf

³⁶ http://www.ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=Justiz&Dokumentnummer=JJR_19931210_OGH0002_0150S00001_9300000_002

³⁷ Schaller, H.: Das Irving-Urteil und die politische Macht. Wiener Zeitung, 17. 01. 2007.

³⁸ Michael Fleischhacker: Demokratie und Sogenanntes. Und jetzt noch ein EU-Kritik-Verbotsgesetz. In Österreich hält man im Zweifelsfall das Denken noch immer für gefährlicher als das Gehorchen. Die Presse, <http://diepresse.com/home/meinung/meinungarchiv/151120/Und-jetzt-noch-ein-EUKritikVerbotsgesetz-?from=suche.intern.portal>

Deborah Lipstadt, David Irving szakmai kritikusa és egyik legjelentősebb tudományos ellenfele kijelentette, nem hisz abban, hogy a történelmi viták a vélemény-szabadság korlátozásával eldönthetők, a holokauszttagadók ellen leginkább a történelmi igazsággal lehet érvelni.³⁹

Mások azon az állásponton vannak, hogy a Verbotsgesetz és más hasonló tiltó rendelkezések alkalmazása azért célszerűtlen, mert közvetve éppen a szélsőjobboldali eszmék terjedését idézi elő.⁴⁰ Ismét mások a következetlen jogalkalmazást bírálják, mivel az esküdtszékek nincsenek kellően felkészülve arra, hogy felismerjék a gyűlöletbeszédet, a holokauszttagadást és annak társadalmi veszélyességét, ezért ritkán születnek elmarasztaló ítéletek.⁴¹

Svájc

A rasszizmus megnyilvánulásai Svájcban a büntető törvénykönyv (StGB) 261bis cikke, valamint a katonai büntető törvénykönyv 171c pontja⁴² alapján büntethetők. Ezek a jogszabályok a faji megkülönböztetést és népcsoportok elleni uszítást rendelik büntetni.

A büntető törvénykönyv említett cikke az 1965. évi ICERD-egyezményhez való csatlakozás előkészítésekor került módosításként a büntető szabályozásba, miután a Svájci Demokrata Jogpárt által a tárgyban kezdeményezett népszavazás a szabályozást ötvenöt százalékos többséggel támogatta. A szabályozás büntetni rendeli azt, aki nyilvánosan faji, etnikai, vallási gyűlöletre vagy megkülönböztetésre szólít fel, az érintett csoportokat becsmérlő vagy az emberi méltóságot sértő módon lealacsonyító ideológiát terjeszt, népszerűsít, támogat vagy terjesztésében, propagálásában részt vesz, ilyen indíttatásból valamely népirtás vagy emberiség elleni bűncselekmény megtörténtét tagadja, bagatellizálja vagy igazolni igyekszik, vagy az említett csoportoktól valamely közszolgáltatás igénybevételét megtagadja. Az említett cselekmények három évig terjedő szabadságvesztéssel és pénzbüntetéssel sújthatók.

A szabályozás annak a szólásszabadságot egyértelműen korlátozó tartalma miatt különösen a jobboldali konzervatív politikai körökben máig vitatott. A szabályozás

³⁹ „I am not happy when censorship wins, and I don't believe in winning battles via censorship... The way of fighting Holocaust deniers is with history and with truth.” Holocaust denier Irving is jailed. BBC News, 20. Februar 2006.

⁴⁰ Matuschek, M.: Sehr verehrte Volksverhetzer. Süddeutsche Zeitung, 29. November 2007

⁴¹ Brigitte Bailer-Galanda véleménye. Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes.

⁴² Schweizerisches Strafgesetzbuch vom 21. Dezember 1937 (Stand am 1. Januar 2010) és Militärstrafgesetz vom 13. Juni 1927 (MStG).

támogatói szerint a fajüldözések áldozatainak jogvédelme megelőzi a szólás-szabadság intézményének fontosságát, ezért annak korlátozása ebben az esetben megengedhető.

A jogszabály alapján több holokauszttagadóval és újnácival szemben született elmarasztaló ítélet. A Szövetségi Legfelső Bíróság (*Bundesgericht*) a 261bis cikkel kapcsolatos jogegységi határozatában megállapította, hogy a jogszabály alkalmazásában a meghívott vendégek köre vagy a zártkörű rendezvény – a panaszosok egy szkinhed rendezvény szervezői voltak – is „nyilvánosságnak” minősül⁴³, következésképpen a tilalmazott eszmék, gondolatok és kijelentések megfogalmazása és népszerűsítése ilyen környezetben sem megengedett.

A vita 2006 és 2008 között új lendületet vett. Az akkori svájci igazságügy-miniszter, *Christoph Blocher* törökországi hivatalos látogatásán sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy a svájci bíróságok két török közéleti személyiséget is felelősségre vontak a faji diszkrimináció tilalmáról szóló büntető jogszabály alapján, és kilátásba helyezte, hogy lépéseket tesz a jogszabálmódosítás érdekében.⁴⁴

Doğu Perinçek török politikus, a Munkáspárt elnöke az örmény holokauszt tagadása miatt került bajba. A lausanne-i kerületi bíróság azt vizsgálta, kijelentéseivel megsértette-e a rasszizmus elleni svájci szabályozást, amikor 2005 júliusában az örmény genocídiumot imperialista hazugságnak minősítette. A vádlottat 2007 márciusában a bíróság kilencvennapos felfüggesztett börtönbüntetésre és háromezer frank pénzbüntetésre ítélte. Ő volt az első, akit Svájcban holokauszttagadás miatt felelősségre vontak. Perinçek nem mutatott megbánást, az ítéletet rasszista és imperialista tettnek nevezte, amely hasonlatos a spanyol inkvizíció tevékenységéhez. Fellebbezését június 19-én a Waadt kantoni fellebbviteli bíróság megalapozatlannak ítélte, és az ítéletet helybenhagyta.⁴⁵

Yusuf Halaçoğlu tekintélyes török történész, 1993 és 2008 között a török Történelemtudományi Társaság elnöke, részben az örmények ellen elkövetett török népirítás tagadása⁴⁶ miatt, részben a Törökországban vallási megkülönböztetést szenvedő alavita⁴⁷ közösséggel kapcsolatos kijelentései miatt került bíróság elé. Állítása

⁴³ BGE 130 IV 113.

⁴⁴ Blochers Aussagen in der Türkei provozieren die Schweiz 05. Oktober 2006.

⁴⁵ Strafkassationshof des Kantons Waadt, Sitzung vom 13. Juni 2007. Dogu Perinçek wegen Völkermord-Leugnung verurteilt. swissinfo.ch, 09. März 2007.

⁴⁶ Halacoglu, Y.: Die Armenierfrage. Handbibliothek der Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens BD VI. Wieser Verlag, Klagenfurt, 2006

⁴⁷ E vitatott hovatartozású, de iszlám jellegű anatóliai vallási közösség erős átfedésben áll a kurd etnikai kisebbséggel, tagjai a mai Törökország lakosságának mintegy negyedét adják.

szerint a kurd alaviták áttért örmények, a kurdok harminc százaléka türkmén eredetű, és a kurd baloldali fegyveres szervezetek döntő többsége is örmény nacionalistákból áll.

A svájci igazságügy-miniszter kijelentésétől saját kormánya is elhatárolódott, amikor nyilatkozatban szögezte le, hogy a rasszizmus elleni jogszabály megváltoztatása szóba sem jöhet.⁴⁸ 2007 augusztusában a Svájci Demokrata Párt *A szabad véleménynyilvánítás érdekében – le a szájkosárral!* címen népszavazást kezdeményezett a rasszizmus elleni büntető jogszabály eltörlése érdekében, de a népszavazásra nem kerülhetett sor, mivel a megadott határidőre (2009. február 7.) nem sikerült összegyűjteniük a szükséges százezer támogatói aláírást.

A Szövetségi Legfelső Bíróság 2009-ben a Bern kanton fellebbviteli bíróságának ítélete elleni panasz tárgyában eljárva helybenhagyta annak ítéletét, amelyben az elkövetőt a svájci német közösséget ért etnikai diszkrimináció miatt marasztalta el.⁴⁹

Az elítélt, egy cseh bevándorló, egy honlapon kijelentette, hogy a legnagyobb bűnözők Svájcban szép házakban laknak; a gyermekek koncentrációs táborhoz hasonló környezetben nevelkednek, a szülők havonta csak néhány órára láthatják őket; a gyermekeket az iskolában a svájci idegengyűlölő fasizmus jegyében germanizálják, árjásítják és indoktrinálják; a svájci németek nem születnek idegengyűlölőnek és felsőbbrendűnek, erre a svájci idegengyűlölő fasiszta szellemű iskolákban nevelik őket; a svájci németek legfőbb jellemzője a kisebbségek és szláv származásúak elleni brutalitás; Svájc rákos daganat a Föld testén, amelyet – kerül, amibe kerül – el kell távolítani.

Jürg Scherrernek, Biel rendőrfőnökének a bevándorlókkal kapcsolatos kijelentései miatt kellett többször is bíróság elé állnia. 2003-ban a bíróság kétezer frank pénzbüntetésre ítélte a pártja honlapján a koszovói bevándorlókkal kapcsolatos, általánosítónak minősített kijelentése miatt, miszerint ezek aránytalanul nagy része bűnözésre és erőszakra hajlamos, ezért elengedhetetlen az eredetileg meghatározott határidőn belül valamennyit visszaküldeni hazájába. A Szövetségi Legfelső Bíróság azonban felmentő határozatot hozott. A főbíróság határozatának indoklásában megállapította, hogy demokratikus keretek között nem lehet megtiltani a népcsoportok által tanúsított magatartás bírálatát, de a politikai vitákban nem tűrhető ezek lealacsonyítása vagy hátrányos megkülönböztetése. A kijelentés első fele objektív tényeken alapul, hiszen a szövetségi rendőrség időszaki közbiztonsági jelentéseiből világosan kiderül, hogy Svájcban jelentős az albán nemzetiségűek

⁴⁸ Regierung rügt Christoph Blocher 18. Oktober 2006.

⁴⁹ 6B_591/2008.

bűnözése, és ők tartják kezükben a heroinkereskedelmet. Ezért egészében tekintve Scherrer kijelentése nem diszkriminatív, mivel nem a koszovói albánok egészét támadja népcsoportként, és nem beszél róluk becsmérően.⁵⁰

Összegzőképpen...

...elmondható: bizonyosak lehetünk benne, hogy a rasszista, gyűlöletkeltő magatartást és megnyilvánulásokat, valamint a holokauszttagadást és náci beszédet érintő politikai és társadalmi vita és az ahhoz kapcsoló jogalkotás, valamint a célszerűnek látszó jogi eszközök és megoldások körüli élénk diskusszió még távolról sem zárult le, sőt számos jel mutat arra, hogy mindennek még csak az elején tartunk.

Irodalom

Bárándy G.: *A közösségek emberi méltóságának büntetőjogi védelme Magyarországon.* PhD-értekezés. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2009

Bieber I.: *Milyen választ ad a jogalkotó a gyűlöletbeszédre? A gyűlöletbeszéd nemzetközi szabályozása: Németország.* Földrész, 2009/3.

Fleischhacker, M.: *Demokratie und Sogenanntes. Und jetzt noch ein EU-Kritik-Verbotsgesetz.* In: *Österreich hält man im Zweifelsfall das Denken noch immer für gefährlicher als das Gehorchen.* Die Presse, <http://diepresse.com/home/meinung/meinungarchiv/151120/Und-jetzt-noch-ein-EUKritikVerbotsgesetz-?from=suche.intern.portal>

Halacoglu, Y.: *Die Armenierfrage.* Handbibliothek der Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens BD VI. Wieser Verlag, Klagenfurt, 2006

Halmi G.: *Gyűlöletbeszéd és uniós csatlakozás.* Fundamentum, 2003/2.

Matuschek, M.: *Sehr verehrte Volksverhetzer.* Süddeutsche Zeitung, 29 November 2007

Schaller, H.: *Das Irving-Urteil und die politische Macht.* Wiener Zeitung, 17. 01. 2007

⁵⁰ Urteil 6S.64/2004 vom 6. Oktober 2004.

A közfeladatot ellátó személyek elleni erőszak vizsgálata

A közfeladatot ellátó személyek elleni erőszakos cselekmények száma az ezredforduló után emelkedést mutat, ami együtt járt a média fokozott érdeklődésével. Különösen a pedagógusok elleni támadások váltottak ki erős visszhangot, ami e téren a Btk. szigorítását is magával hozta. Empirikus kutatásunk során 283 bűncselekmény, 311 elkövető és 320 sértett adatait elemeztük. A leggyakrabban a közlekedési dolgozók (gépjárművezetők, jegyellenőrök, jegykezelők) válnak áldozattá. A cselekmények motívuma legtöbbször az elkövetők rendreutasítása. Az elkövetések hátterében felfedezhető a normák megbecsülésének hanyatlása, a jó értelemben vett tekintélytiszteltet elutasítása, egyfajta virtus, túlzott önérték megnyilvánulása, az alkoholos befolyásoltság szerepe, de nem egyszer a sértetti közrehatás is. Szükséges lenne a közfeladatot ellátó személyek konfliktuskezelő képzése, valamint célszerű volna a közvetítői eljárás e bűncselekményre történő kiterjesztése is.

A kutatás indokai, célja és módszere

A kutatás indokai és célja

Az elmúlt időszakban a média mind gyakrabban foglalkozott olyan esetekkel, amikor úgynevezett *közfeladatot ellátó személyek* váltak bűncselekmények sértettjeivé. Kiemelt nyilvánosságot kaptak és megdöbbenést keltettek a pedagógusokat érő bántalmazások, de egyre-másra jelentek meg orvosok, mentők, buszvezetők, polgárőrök, postások stb. elleni támadásokról szóló híradások is. E tudósítások ráirányították a közvélemény figyelmét az ilyen jellegű cselekményekre, de a jogalkotók és a jogalkalmazók sem maradtak érzéketlenek a probléma iránt. A közelmúltban megtörtént a közfeladatot ellátó személy elleni erőszak évtizedek óta változatlan büntetési tételének megemlése abban az esetben, ha a bűncselekményt pedagógus vagy a nevelő és oktató munkát közvetlenül segítő alkalmazott sérelmére követik el.¹ A bírósági ítéletek indokolásában gyakran történik hivatkozás arra, hogy a bíróság súlyosbító körülményként vette figyelembe a hasonló bűncselekmények igen elszaporodott voltát.²

¹ 2010. évi LVI. törvény 6. §. Hatályos 2010. július 23-tól.

² Például PKKB 30.B.IX.28.965/2008/7. számú ítélete; Somogy Megyei Bíróság B.545/2007/9. számú ítélete.

A prevenció terén is történtek kezdeményezések: a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Rendőr-főkapitányság Bűnmegelőzési Osztálya például háromezer példányban bűnmegelőzési tájékoztató matricát készített, ekként a lakosság figyelmét kívánja széles körben felhívni a közfeladatot ellátó személyek elleni erőszak negatív jelenségére és káros következményeire. A rajzokkal illusztrált tájékoztató az egészségügyben és az oktatásban dolgozók elleni támadások megelőzését hivatott – egyszerű és közérthető információk útján – elősegíteni.³ A kriminálstatisztikai adatokat szemlélve azt látjuk, hogy a regisztrált közfeladatot ellátó személyek elleni erőszakos bűncselekmények száma 2001 után emelkedést mutat. Míg a kilencvenes években mindig háromszáz alatti (206–286) ilyen deliktum vált ismertté, addig 2002-ben már háromszázegy, és ez után is mindig háromszáz feletti. Sőt 2004-ben és 2009-ben előfordulásuk a négyszázat is meghaladta (2004-ben 412; 2009-ben 448). Az 1975 és 2009 közötti időszak tekintetében a közfeladatot ellátó személy elleni erőszak alakulása emelkedő trendet mutat, szemben a hivatalos személy elleni erőszak csökkenő irányvonalával (1. számú ábra).⁴ A kérdéskör kriminológiai aspektusaival foglalkozó hazai szakirodalom azonban gyakorlatilag nem létezik, a bűncselekmény említésére is csak ritkán, érintőlegesen, többnyire csupán a hivatalos személy elleni erőszak kapcsán került sor, a kriminálstatisztikai adatokat is esetenként csak azzal összevontan bemutatva.⁵

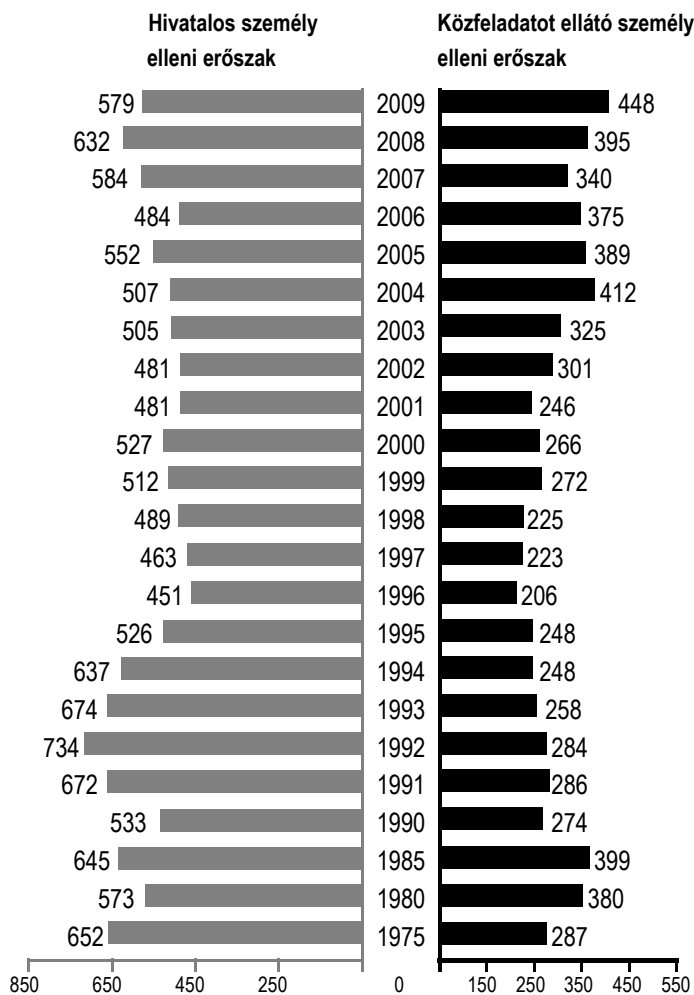
Mindeme tények indokoltá tették, hogy az Országos Kriminológiai Intézetben olyan empirikus kutatást végezzünk, amely nagyobb mennyiségű bűncselekmény elemzése kapcsán mélyrehatóbb ismereteket tesz lehetővé. A kutatás célja a közfeladatot ellátó személyek elleni erőszakos cselekmények aktuális morfológiai és etiológiai jellemzőinek, társadalmi-jogi környezetének, a bűnüldözési gyakorlat helyzetének és a megelőzés lehetséges irányainak feltárása volt.

³ El a kezeket a közfeladatot ellátó személyektől! <http://www.mellekhatas.hu/index.php?p=news&act=show&cid=9436>; http://www.police.hu/borsod/bunmegelozes/bor_101013_05.html, 2010. október 15.

⁴ A közfeladatot ellátó személy elleni erőszakot megvalósító regisztrált bűncselekmények erőszakos és garázda jellegű bűncselekményeken belüli aránya 2008-ban 1,2, 2009-ben pedig 1,4 százalék volt. A regisztrált bűnelkövetők tekintetében ez az arány 2008-ban 1,4 (336 fő), 2009-ben pedig 1,5 százalék (352 fő) volt.

⁵ Például a Rózsa–Münnich szerzőpáros is összevontan mutatja be az 1960 és 1984 közötti időszak viszonylatában a hivatalos és a közfeladatot ellátó, valamint az ezeket támogató személyek elleni erőszak miatt a bíróságok által elítélt személyek számát. Rózsa J. – Münnich I.: Erőszakos bűnözés az elmúlt negyedszázadban. In: Gödöny J. (szerk.): Kriminológiai és Kriminálstatisztikai Tanulmányok 23. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1986, 260. o.; Bodrogi K.: A hivatalos személy elleni erőszak. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963, 105–108. o.

1. számú ábra
 Közfeladatot ellátó személy elleni erőszak és hivatalos személy elleni erőszak
 – regisztrált bűncselekmények száma (1975–2009)

A kutatás módszere

Az empirikus kutatás alapvetően bűnügyi iratok kérdőíves elemzésén alapult. A kutatás céljára szolgáló bűnügyek kiválasztásánál arra törekedtünk, hogy az ügyek ne túl régiek, egyszersmind azonban jogilag minél adekvátabbak legyenek, tehát lehetőleg minél több jogerősen befejezett eljárást vizsgáljunk, amelyek területileg az ország minél nagyobb részét lefedik.

E szempontok figyelembevételével az az elhatározás született, hogy a 2008-ban az ország egész területén regisztrált minden olyan ügyet részletesen elemezzük, amely jogerősen befejeződött, illetve amelyben sor került a vádemelésre vagy a vádemelés elhalasztására, és az esetleges felmentő ítélet vagy megszüntető végzés nem bűncselekmény hiányában történt. A bűnügyi iratokat a fővárosi, illetve a megyei főügyészségeken keresztül szereztük be, az ország valamennyi főügyészségéről érkeztek akták (1. számú táblázat).

1. számú táblázat

Az elemzett bűnügyi iratok megoszlása a beküldő főügyészségek szerint

Megyék/főváros	Ügyek száma	Megyék/főváros	Ügyek száma
Baranya	9	Komárom-Esztergom	5
Bács-Kiskun	7	Nógrád	5
Békés	3	Pest	22
Borsod-Abaúj-Zemplén	27	Somogy	11
Csongrád	11	Szabolcs-Szatmár-Bereg	26
Fejér	11	Tolna	7
Győr-Moson-Sopron	11	Vas	4
Hajdú-Bihar	14	Veszprém	10
Heves	13	Zala	5
Jász-Nagykun-Szolnok	6	Budapest	76
		Összesen	283

A vizsgálat során háromféle kérdőívet: ügylapot, elkövetői és sértetti adatlapot, valamint ezekhez tartozó kódutasításokat készítettünk. A kinyomtatott kérdőívet papír alapon töltöttük ki, majd sor került ezek számítógépes adatbevitelére, azután SPSS program használatával történő feldolgozására és értékelésére.⁶ Az említett szempontok figyelembevételével összesen 914 kérdőívet vettünk fel: 283 *bűncselekmény*, 311 *elkövető* és 320 *sértett adatainak elemzésére került sor*.

A bűncselekmény jogszabályi háttere

A hatályos törvényi szabályozás szerint a Btk. 230. §-ában meghatározott közfeladatot ellátó személy elleni erőszak hatályos tényállása a következő:

230. § (1) A 229. § rendelkezései szerint büntetendő, aki az ott meghatározott cselekményt közfeladatot ellátó személy ellen követi el.

(2) Aki a 229. § (1)–(3) bekezdés szerinti bűncselekményt a közoktatásról szóló törvényben meghatározott közfeladatot ellátó pedagógus, vagy a nevelő és oktató munkát

⁶ A kérdőívek kitöltésében dr. Utasi Judit volt a szerző segítségével, a számítógépes adatbevitelt és -feldolgozást pedig Rózsa Katalin végezte.

közvetlenül segítő alkalmazott sérelmére követi el, az (1) bekezdés esetén egy évtől öt évig, a (2) bekezdés esetén két évtől nyolc évig, a (3) bekezdés esetén öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

Látható, hogy e tényállás az *utaló diszpozíciók* közé tartozik⁷, éppen ezért értelmezéséhez ismerni kell a hivatkozott hivatalos személy elleni erőszak törvényi tényállását is, amely a következőképpen hangzik:

229. § (1) *Aki a hivatalos személyt vagy a külföldi hivatalos személyt jogszerű eljárásban erőszakkal vagy fenyegetéssel akadályozza, intézkedésre kényszeríti, vagy eljárása alatt, illetőleg emiatt bántalmazza, büntettet követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.*

(2) *A büntetés öt évig terjedő szabadságvesztés, ha a hivatalos személy elleni erőszakot csoportosan vagy felfegyverkezve követik el.*

(3) *Két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő a (2) bekezdésben meghatározott csoport szervezője vagy vezetője, valamint, ha a hivatalos személy elleni erőszakot fegyveresen követik el.*

(4) *Aki hivatalos személy elleni erőszak elkövetésére irányuló csoportban részt vesz, vétséget követ el, és két évig, a csoport szervezője és vezetője büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.*

(5) *Aki a hivatalos személyt vagy a külföldi hivatalos személyt az eljárása miatt bántalmazza, az (1)–(4) bekezdés szerint büntetendő akkor is, ha a bántalmazott a bűncselekmény elkövetésekor már nem hivatalos személy, vagy nem külföldi hivatalos személy.*

(6) *Aki hivatalos személy elleni erőszakra irányuló előkészületet követ el, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.*

(7) *Nem büntethető a (4) bekezdés alapján a csoport résztvevője, ha a csoportot önként vagy a hatóság felhívására elhagyja.*

(8) *Aki az (1)–(3) bekezdés szerinti bűncselekményt külön törvényben meghatározott intézkedést végrehajtó rendőr vagy pénzügyőr sérelmére követi el, az (1) bekezdés esetén egy évtől öt évig, a (2) bekezdés esetén két évtől nyolc évig, a (3) bekezdés esetén öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.*

A közfeladatot ellátó személy elleni erőszak bűncselekményének *jogi tárgya* a közérdekű feladatot ellátó személy szabályszerű eljárása zavartalanságához fűződő érdek. A bűncselekmény *passzív alanya* a közfeladatot ellátó személy.

A deliktum elkövetési magatartásai: az *akadályozás*, az *intézkedésre kényszerítés* (ezek közös elkövetési módja az erőszakkal vagy fenyegetéssel történő megvalósítás,

⁷ Csemáné Váradi E. – Görgényi I. – Gula J. – Lévay M. – Sántha F.: Magyar büntetőjog. Különös rész. 2. kötet. Complex Kiadó, Budapest, 2006, 64. o.

és közös konjunktív feltétele, hogy a közfeladatot ellátó személy elleni magatartás kifejtésére annak jogszerű eljárásában kerüljön sor), valamint a *bántalmazás*.

Az *akadályozás* a közfeladatot ellátó személy jogszerű kötelezettsége, feladata vagy intézkedése megkezdésének, illetve teljesítésének gátlását, ideiglenes vagy végleges megnehezítését, lehetetlenné tételét jelenti. Az erőszak olyan erőkifejtés, amely akadályozza, hogy a passzív alany háborítatlanul megvalósítsa a jogszerű eljárásának megfelelő tevékenységét. Nem szükséges, hogy az erőszak (fenyegetés) lenyűgöző, elkerülhetetlen kényszer formájában nyilvánuljon meg. A bűncselekmény megvalósul akkor is, ha a közfeladatot ellátó személy az akadályozást határozottabb, erőteljesebb fellépésével elhárítja, vagyis az erőszak csak korlátozza a passzív alanyt az akaratának megfelelő magatartás tanúsításában. Az erőszak megvalósulhat például testi erő kifejtésével (a test megragadása, leszorítása, lefogása stb.), a helyváltoztatási lehetőség elvonásával stb. A fenyegetésnek a passzív alanyhoz kell szólnia, és olyannak kell lennie, amely általában alkalmas erős félelem keltésére. Az *intézkedésre kényszerítés* a passzív alanyt erőszak vagy fenyegetés alkalmazásával olyan magatartásra kényszerítése, amit az eljárás során jogszerűen nem tehetne meg, vagy megtehetne ugyan, de nem áll szándékában. A *bántalmazás* a test ellen irányuló támadó jellegű tettlegesség.

A bűncselekmény *tettese* bárki lehet. A deliktum viszont *csak szándékosan* követhető el. Az elkövető tudatának át kell fognia a passzív alany közérdekű személyként eljáró minőségét, a közérdekű feladatot ellátó személy eljárása jogszerűségét, és a magatartás akadályozó vagy intézkedésre kényszerítő kihatását.

A közfeladatot ellátó személyek fokozott büntetőjogi védelmének indokait a következőkben szokták megjelölni:

- A hivatalos személy mellett célszerű fokozott védelmet nyújtani meghatározott munkakört betöltő, fontos közfeladatokat ellátó személyek részére is.⁸
- A jogalkotó a fokozott jogvédelmet (a fokozott felelősség nélkül) kiterjeszti olyan személyekre is, akiknél ez az általuk betöltött munkakör közérdekű volta és jelentősége folytán indokolt. A törvény tehát nem a személyeket, hanem azokat a közfeladatokat kívánja fokozott büntetőjogi védelemben részesíteni, amelyek zavartalan, rendeltetésszerű működése a közösség szűkebb vagy tágabb körének érdeke.⁹

⁸ Erdősy E. – Földvári J. – Tóth M.: Magyar büntetőjog. Különös rész. Rejtjel Kiadó, Budapest, 1998

⁹ Bodgál Z. – Bodrogi K. – Erdősy E. – Fonyó A. – Gál A. – Gáspár Gy. – Kovács L. – Pintér J. – Wéber Gy.: Magyar büntetőjog. Különös rész. BM Könyvkiadó, Budapest, 1981, 285. o.

- Bár a közfeladatot ellátó személy eljárása nem hivatalos eljárás, azonban olyan eljárás, amely során tett intézkedések érinthetik az állampolgárok mindennapi életét, így indokolt őket is fokozottabb büntetőjogi védelemben részesíteni.¹⁰
- A jogalkotó a fokozott jogvédelmet kiterjeszti olyan személyekre is, akiknél ez az általuk betöltött munkakör közérdekű volta és jelentősége folytán indokoltnak tűnik. A törvény kizárólag azokat a közfeladatokat ellátókat kívánja fokozott büntetőjogi védelemben részesíteni, akiknek a zavartalan, rendeltetésszerű tevékenysége a közösség szűkebb vagy tágabb körének érdeke. A közfeladatot ellátó személy feladatait jogszabály alapján látja el, bár eljárása nem hivatalos eljárás, közérdekű tevékenységével kapcsolatban az állampolgárokra közvetlen hatásokkal bíró intézkedéseket hozhat.¹¹

A szabályozás történeti fejlődését tekintve az 1961. évi V. törvény 156. §-a terjesztette ki a hivatalos személyt megillető büntetőjogi védelmet mindazokra, akik rendszeresen és hivatásszerűen közérdekű feladatokat látnak el a következők szerint:

156. § (1) A közforgalmú közlekedési vállalatoknak végrehajtó szolgálatát, a távközlési vállalatoknak végrehajtó és biztonsági szolgálatát ellátó alkalmazottait, továbbá a biztonsági szolgálatot teljesítő katonai személyeket, a közfeladatot ellátó polgári őröket, a büntetőeljárásban a védőt, valamint a jogszabályban meghatározott körben az orvost a 155. § alkalmazása szempontjából ugyanaz a büntetőjogi védelem illeti, mint a hivatalos személyeket.

A törvényhez fűzött miniszteri indokolás arra hivatkozott, hogy a hivatalos személyek működésének körén kívül is vannak olyan közérdekű funkciók, amelyek – bár nem teszik indokolttá az eljáró személy fokozott felelősségviselését, de – megkívánják a fokozott büntetőjogi védelmet, mivel a jogi tárgy, az állami tevékenység szabályszerűsége és az állami tekintély rajtuk keresztül is erős sérelmet szenvedhet.¹² Tehát a meghatározott személyi körök fokozott büntetőjogi védelmét nem az eljáró személy felelősségének nagysága, hanem az általa ellátott közérdekű funkció fontossága indokolja, amelynek szabályszerű működése az államnak is alapvető érdeke.¹³

¹⁰ Belovics E. – Molnár G. – Sinku P.: Büntetőjog. Különös rész. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2001, 261. o.

¹¹ Jakucs T. (szerk.): A Büntető Törvénykönyv magyarázata. 2. kötet. KJK-Kerszöv Kiadó, Budapest, 2004, 818. o.

¹² A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962, 274. o.

¹³ Bodrogi K.: i. m. 105–106. o.

A közfeladatot ellátó személyek büntetőjogi védelmét az 1978. évi IV. törvény is fenntartotta, eredetileg a következő szövegezéssel:

230. § A 229. § rendelkezései szerint büntetendő, aki az ott meghatározott cselekményt
- a) a posta vagy a közforgalmú közlekedési vállalat végrehajtó vagy biztonsági szolgálatot ellátó alkalmazottja,
 - b) biztonsági feladatot teljesítő katona,
 - c) közfeladatot ellátó polgári őr,
 - d) a mentőszolgálat tagja,
 - e) bírósági vagy más hatósági eljárásban az ügyvéd,
 - f) jogszabályban meghatározott esetben az orvos ellen követi el.

Amint látható, eredetileg még e törvényben is – hasonlóan az 1961. évi V. törvényhez – a bűncselekményi tényállás határozta meg a passzív alanyok körét. Az 1998. évi LXXXVII. törvény 34. §-a azonban – 1999. március 1-jei hatállyal – már a Btk. Általános Részének rendelkezései közé, a 137. § 2. pontjába iktatta be a közfeladatot ellátó személy fogalmát nyolc alpontban:

közfeladatot ellátó személy:

- a) a postai szolgáltató végrehajtó vagy biztonsági szolgálatot ellátó alkalmazottja, a közforgalmú tömegközlekedési eszközt működtető gazdálkodó szervezetnél végrehajtó vagy biztonsági szolgálatot ellátó személy, továbbá a közúti személyszállítási szolgáltatást végző más személy,
- b) a biztonsági feladatot teljesítő katona,
- c) a polgári védelmi szervezetbe beosztott és polgári védelmi szolgálatot teljesítő személy,
- d) a mentőszolgálat tagja,
- e) a bírósági vagy más hatósági eljárásban a védő vagy a jogi képviselő,
- f) az egészségügyről szóló törvényben meghatározott esetben az egészségügyi dolgozó, valamint az egészségügyi szolgáltatóval munkavégzésre irányuló jogviszonyban álló más személy,
- g) a közoktatásról szóló törvényben meghatározott esetben a pedagógus,
- h) az állami, önkormányzati, önkéntes és létesítményi tűzoltóság tűzoltói feladatot ellátó tagja.

Időközben – fő tendenciaként – érzékelhetően egyre bővült a passzív alanyok köre, igaz, bár jóval kisebb mértékben, de ellenkező előjelű változás is történt. Így például a Btk. eredeti 230. §-ának c) pontja a fegyveres biztonsági őrsegről, természetvédelmi és a mezei őrszolgálatról szóló 1997. évi CLIX. törvénnyel kiüresedett. E törvény e szervezeteket közhatalmi feladatokkal látta el, ezzel a Btk. eredeti szövegezésének megfelelő „közfeladatot ellátó polgári őr” fogalmát kitöltő személyi kör már hivatalos személynek minősül. Mindazonáltal a jelenleg hatályos Btk.

137. § 2. pontja már 14 alpontban sorolja fel a közfeladatot ellátó személyeket, további csoportba tartozókat is idevonva (például polgárőrök, családgondozók, szociális munkások, lelkészek stb.):

közfeladatot ellátó személy:

a) a postai szolgáltató végrehajtó vagy biztonsági szolgálatot ellátó alkalmazottja, a közforgalmú tömegközlekedési eszközt működtető gazdálkodó szervezetnél végrehajtó vagy biztonsági szolgálatot ellátó személy, továbbá a közúti személyszállítási szolgáltatást végző más személy,

b) a Magyar Honvédség szolgálati feladatot teljesítő katonája,

c) a polgári védelmi szervezetbe beosztott és polgári védelmi szolgálatot teljesítő személy,

d) a mentőszolgálat tagja,

e) a bírósági vagy más hatósági eljárásban a védő vagy a jogi képviselő, a szakértő, és a hivatalos személynek nem minősülő kézbesítési végrehajtó,

f) az egészségügyről szóló törvényben meghatározott esetben az egészségügyi dolgozó, valamint az egészségügyi szolgáltatóval munkavégzésre irányuló jogviszonyban álló más személy,

g) a közoktatásról szóló törvényben meghatározott esetben a pedagógus, illetőleg a nevelő és oktató munkát közvetlenül segítő alkalmazott, valamint a felsőoktatásról szóló törvényben meghatározott esetben a felsőoktatási intézmény oktatója, tanára, tudományos kutatója,

h) az állami, önkormányzati, önkéntes és létesítményi tűzoltóság, valamint a tűzoltó egyesület tűzoltói feladatot ellátó tagja,

i) a polgárőr a polgárőrségről szóló törvényben meghatározott feladatok ellátásával kapcsolatban,

j) a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló törvény szerint nyilvántartásba vett egyház lelkésze,

k) a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvényben, valamint a szociális igazgatásról és a szociális ellátásokról szóló törvényben meghatározott munkakörben foglalkoztatott személy e tevékenysége gyakorlása során,

l) az erdészeti szakszemélyzet az erdőben, az erdőgazdálkodási tevékenységet közvetlenül szolgáló földterületen és az erdészeti magánúton végzett erdőőrzési tevékenységével, valamint a jogellenes cselekmény hatásának történő bejelentésével kapcsolatban,

m) a villamos energiáról, a földgázellátásról, valamint a vízgazdálkodásról szóló törvényben meghatározott felhasználási helyek műszaki felülvizsgálatát, ellenőrzését, ki- kapcsolását és leolvasását végző személyek, feladataik ellátásával kapcsolatban,

n) a kormány által meghirdetett településbiztonsági programban végrehajtóként résztvevő személy.

A vizsgált cselekmények

A vizsgált 283 bűncselekmény ügyében a *nyomozati tevékenységet* 104 különböző nyomozó hatóság (103 rendőrkapitányság és egy nyomozó ügyészség)¹⁴ látta el. A legtöbb ügyben a Miskolci Rendőrkapitányság (15), a Budapesti IX. Kerületi Rendőrkapitányság (11) és a Nyíregyházi Rendőrkapitányság (9) járt el. Az *ügyész-ségi feladatokat* 81 ügyészi szerv látta el. Leggyakrabban a Miskolci Városi Ügyészség (16), a Nyíregyházi Városi Ügyészség (12) és a Budapesti I. és XII. Kerületi Ügyészség (12) járt el. A büntetőeljárások 78 százaléka a felmérés időpontjában már *jogerősen befejeződött*. A deliktumok döntő hányada az alapeseti tényállást valószínűsítette meg (273 cselekmény). Felfegyverkezve hat, csoportos elkövetésre négy esetben került sor, míg egyéb minősítő körülmény nem valósult meg.¹⁵

A cselekményeket jellemzően egy elkövető hajtotta végre, csupán az ügyek tíz százalékában szerepelt több terhelt:

1 elkövető	254 ügyben
2 elkövető	24 ügyben
3 elkövető	3 ügyben
4 elkövető	2 ügyben

Több elkövető esetén egymáshoz fűződő kapcsolatuk alapján leggyakoribb a hozzátartozói viszony:

Hozzátartozók	55 százalék
Barátok	35 százalék
Munkatársak	7 százalék
Párkapcsolatban lévők	3 százalék

A sértettek tekintetében ugyancsak tipikusnak mondható, hogy a cselekményeknek egyetlen áldozata volt csupán. Az ügyek mindössze 12 százalékában fordult elő több sértett, ami alig múlja felül a több elkövetőt tartalmazó ügyek arányát:

1 sértett	250 ügy
2 sértett	29 ügy
3 sértett	3 ügy
4 sértett	1 ügy

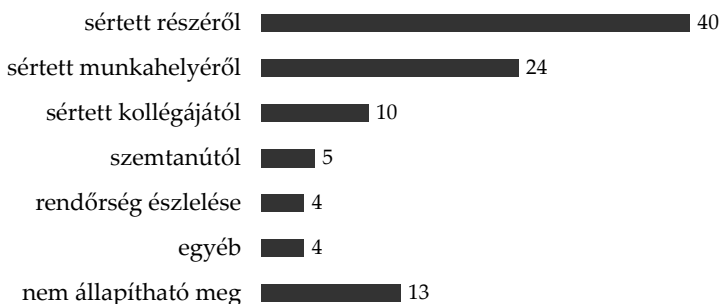
¹⁴ Az egyik ügyben hivatalos személy elleni erőszak is megvalósult, ezért a Pestvidéki Nyomozó Ügyészség folytatta le az eljárást.

¹⁵ A vizsgált cselekmények elkövetésekor még nem volt hatályos a 2010. évi LVI. törvény 6. §-a, amely minősített esetként kezeli a pedagógusok, vagy a nevelő és oktató munkát közvetlenül segítő alkalmazottak sérelmére megvalósított bűncselekményeket.

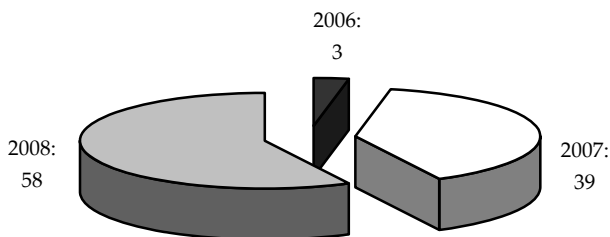
Így megállapítható, hogy a *cselekményekre tipikusan, mintegy kilencvenszázalékos arányban az egy elkövető–egy sértett képlet a jellemző*, a többes, különösen a csoportos elkövetés, valamint a több áldozat sérelmére megvalósított magatartás meglehetősen ritka.

A közfeladatot ellátó személy elleni erőszakok egyik sajátos vonása, hogy az elkövetésről a hatóságok jelentős számban nem közvetlenül a sértettől szereznek tudomást. A cselekmény jellegzetes megvalósulási formái következtében gyakori a sértett munkahelyéről (például forgalmi ügyelet, diszpécserközpont stb.) történő bejelentés (24 százalék), valamint a munkatárstól érkező információ (10 százalék) is (2. számú ábra).

2. számú ábra
A cselekmény hatóság tudomására jutásának módja (%)

3. számú ábra
A bűncselekmény elkövetésének éve (%)

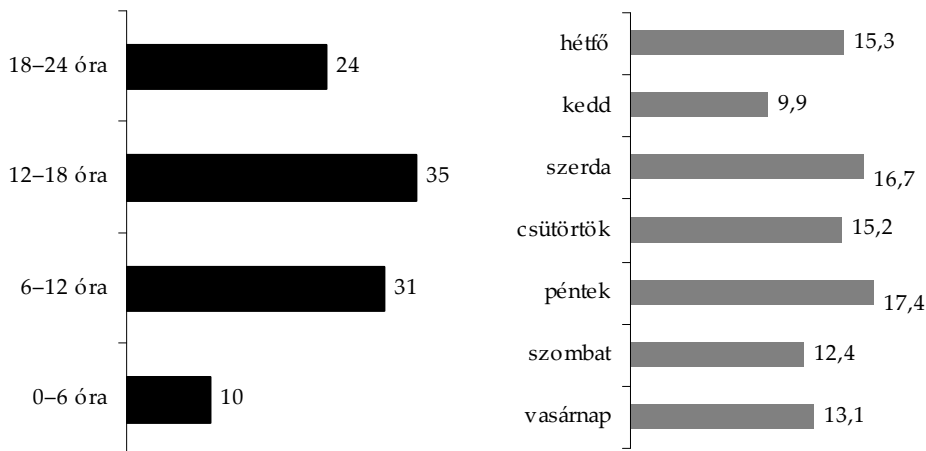
A kutatás a bűnügyi statisztikában 2008-ban regisztrált bűncselekményekre terjedt ki, ennek ellenére – a statisztikai adatgyűjtés jellegére tekintettel – természetesen lehetséges, hogy a bűncselekményt korábban követték el. Mindazonáltal a deliktumok nagyobb része 2008-ban valósult meg (58 százalék), 39 százaléká 2007-ben, 3 százaléká 2006-ban, és ennél régebben elkövetett cselekmény nem is akadt (3. számú ábra).

Az elkövetés idejének hónapok vagy évszakok szerinti megoszlását szemlélve szignifikáns különbségeket nem tapasztalhatunk. A legtöbb cselekményt októberben (12 százalék), a legkevesebbet pedig januárban (6 százalék) valósították meg.

Az elkövetési időpontok a napszakok, valamint a hét napjai szerint azt mutatják, hogy a közfeladatot ellátó személy elleni erőszakok inkább a mindennapi életvitelhez, és nem annyira például a szórakozáshoz kötődő cselekmények, mint számos egyéb erőszakos deliktum. Ennek megfelelően nem gyakoribbak az esti-éjszakai órákban, valamint a hétvégén történő cselekmények (4. számú ábra).

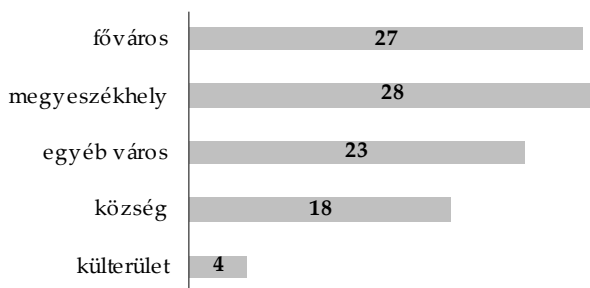
4. számú ábra

A bűncselekmény elkövetési ideje napszakok és a hét napjai szerint (%)

A cselekmények helyszínét tekintve a települések jellege szerint tipikusnak tekinthető a városi elkövetés (78 százalék), különösen a nagyvárosi, hiszen a bűntények 55 százalékát megyeszékhelyeken, illetve a fővárosban valósították meg. A külterületi elkövetés (4 százalék) általában olyan eseteket takar, amikor a cselekmény vonaton, két helység között történt (5. számú ábra).

5. számú ábra
A bűncselekmény elkövetésének helye a település jellege szerint (%)

A konkrét elkövetési helyszínek közül kiemelkednek a járművek (28 százalék), valamint a járműmegálló, állomások (17 százalék), míg iskolák tizenegy, egészségügyi intézmények kilenc-, nevelőotthonok hét-, hajléktalanszállók három-, óvodák és lakások pedig kétszázalékos arányban fordulnak elő. Viszonylag ritka (12 százalék) az egyéb közterületen, illetve az egyéb helyeken (szórakozóhely, üzlet, postahivatal, gondozóközpont, bírósági tárgyalóterem) történő elkövetés (2. számú táblázat).

2. számú táblázat
A bűncselekmények konkrét elkövetési helye

Elkövetési hely	%
jármű	28
állomás, járműmegálló	18
egyéb közterület	12
iskola	11
egészségügyi intézmény	9
nevelőotthon	7
hajléktalanszálló	3
óvoda	2
lakás	2
egyéb	8

A cselekmények döntő hányada (40 százalék) utazással kapcsolatosan valósult meg. Idetartoznak azok az esetek, amikor az elkövetők utazásuk során konfliktusba kerülnek például a jegyellenőrökkel, jegyvizsgálókkal, de azok az ügyek is, amikor a közlekedés egy résztvevője (általában autós, de kerékpáros is előfordult) bántalmazza mondjuk a buszvezetőt vagy a taxisofőrt valamely közlekedési szituációból

eredő vita miatt. Az ügyek másik két nagy csoportját az egészségügyi ellátással kapcsolatos (19 százalék), valamint az iskolával, nevelőintézeti étellel összefüggő (18 százalék) esetek jelentik. Ezen kívül még viszonylag nagyobb arányban fordulnak elő az ügyintézés során (7 százalék), valamint a hajléktalanszállóra, éjjeli menedékhelyre történő bejutással, vagy ott-tartózkodással kapcsolatos (3 százalék) incidensek.

A cselekmények elkövetése során nem volt jellemző az eszközhasználat, arra mindössze 13 százalékban került sor. A tettesek leggyakrabban kést (nyolc alkalommal), gáz-riasztó pisztolyt (4), valamint karót (3) vettek segítségül. Ezeken kívül azonban olyan „eszközök” használatára is sor került, mint kutya, személygépkocsi, teniszütő, selyemszalag, hólapát vagy porral oltó készülék.

A deliktumok 12 százaléka következtében keletkezett anyagi kár, összege háromszáz és 160 ezer forint között alakult. Húszezer forint feletti anyagi kár nyolc, míg százezer forintot meghaladó mindössze két esetben történt.

Az elkövetők

Amint már említettük, a cselekményeket jellemzően egy elkövető hajtotta végre. A 311 elkövető közül 254 (82 százalék) önálló tettes, 52 társtettes, 3 bűnsegéd és 2 felbújtó volt. Az ügyek egyik érdekes jellemzője, hogy bár többnyire csak egyetlen terhelt ellen folyt az eljárás, mégis nagyon gyakran, az esetek 48 százalékában az elkövetéskor jelen volt egy vagy több olyan személy, aki valamilyen szinten az elkövetőhöz tartozott (hozzátartozó, barát, osztálytárs), és aki előtt a tettes mintegy „produkálni” akarta magát, igyekezett kivívni az elismerését.

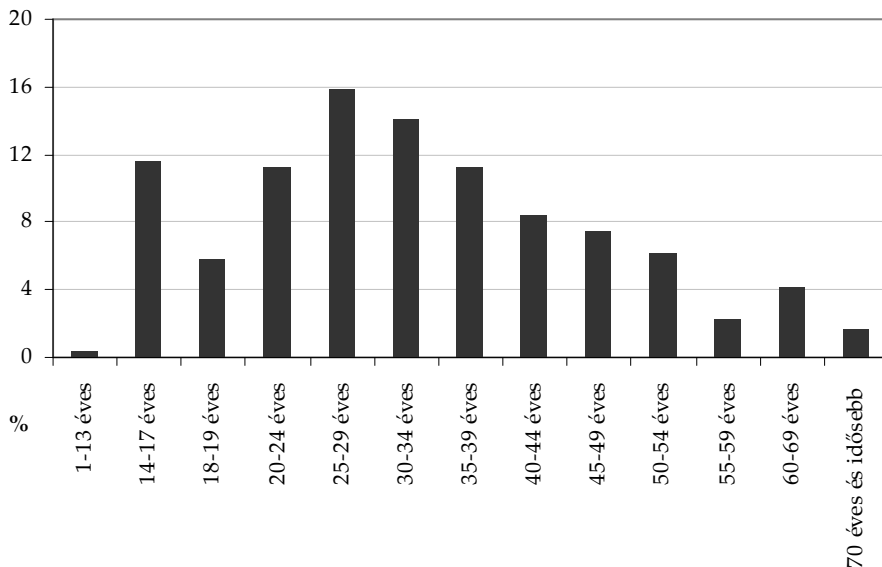
A nemek szerinti megoszlást tekintve a terhelték 76 százaléka férfi, 24 százaléka nő, ez elég magas arányú női részvételt jelez, hiszen a vizsgált 2008-as évben az összes bűnelkövetőnek csupán 16 százaléka tartozott a gyengébbik nemhez.

Az elkövetők életkorát szemlélve a 25-29 éves, majd a 30-34 éves korosztály dominál. Összesen 36 fiataikorú (11,6 százalék) és egyetlen gyermekkorú (0,3 százalék) elkövető volt (6. számú ábra).

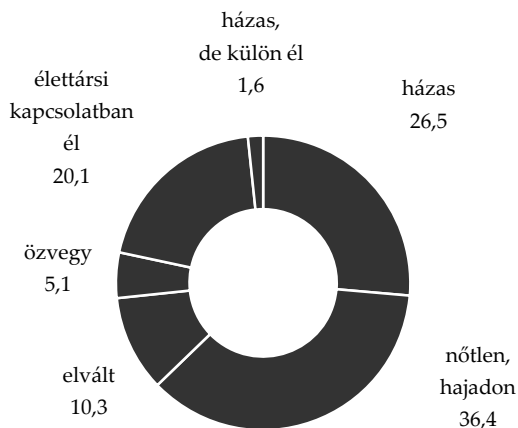
Állampolgárság szerint 11 külföldi (3,5 százalék) akadt (öt osztrák, két-két román és angol, valamint egy-egy svájci és finn állampolgár).

A családi állapotot tekintve többséget alkottak az egyedül élők, a legtöbben (36 százalék) nőtlenek vagy hajadonok voltak. A házások (26 százalék) és az élettársi kapcsolatban élők (20 százalék) aránya együttesen sem érte el az elkövetők felét (7. számú ábra).

6. számú ábra
Az elkövetők megoszlása korcsoportok szerint (%)

7. számú ábra
A felnőtt korú elkövetők családi állapota (N = 253) (%)

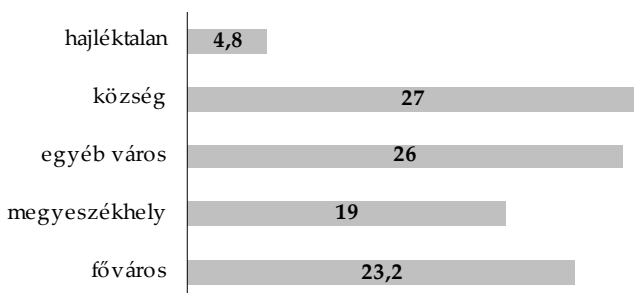

Az iskolai végzettség alapján a legtöbben az általános iskola nyolc osztályát végezték el (37 százalék). Hét elkövető nem járt iskolába, közülük öt analfabéta volt. Főiskolát vagy egyetemet 11 terhelt (4 százalék) végzett.

A felnőtt korú terheltek többségének (48 százalék) nem volt állandó munkahelye, míg 12 százalékuk csupán alkalmi munkát végzett. Ezen adatokból is kitűnik, hogy az elkövetők jelentős része hátrányos helyzetű, az életben nehezen boldoguló, a társadalom vesztesei közé sorolható személy.

A lakóhely jellege szerint többségben vannak a városlakók, de azt is megfigyelhetjük, hogy az elkövetők nagyobb arányban laknak községekben (27 százalék), mint az ott elkövetett bűncselekmények hányada (18 százalék), tehát jellemzőbb, hogy a falusi elkövetők valósítják meg a bűncselekményt városban, mint fordítva (8. számú ábra). A terheltek 74 százaléka esetében lakóhelyük azonos volt a cselekmény elkövetési helyével, míg 26 százalékuk más településen hajtotta azt végre.

8. számú ábra
Az elkövető lakóhelye a település jellege szerint (%)

Az elkövetők oldaláról nézve is azt a cselekmények aspektusából már megismert tényt láthatjuk, hogy az elkövetések leggyakrabban utazással függnek össze. Emellett azonban nem ritka az sem (13 százalék), hogy a tettes kifejezetten a sértett felelősségre vonása céljából megy a bűncselekmény helyszínére (3. számú táblázat).

A cselekmény jellegét tekintve meglepőnek tűnik, hogy az elkövetők 43 százaléka korábban már ismerte a sértettet, még hozzá 33 százalékuk meglehetősen jól, 10 százalékuk pedig látásból. Korábban megállapíthatóan azonban csak 13,5 százalékuk esetén került sor nézeteltérésre, konfliktusra.

Az elkövetők személy elleni erőszakos magatartásuk során leggyakrabban ütést mértek áldozatukra, második helyen a lökés, rángatás, harmadikon pedig a rúgás szerepel. A cselekmények során egyébként előfordult karmolás, haj cibálása, poroltóval lefújás, sértett hátára ugrás, orrának megfricskázása vagy kutya ráuszítása is (9. számú ábra).

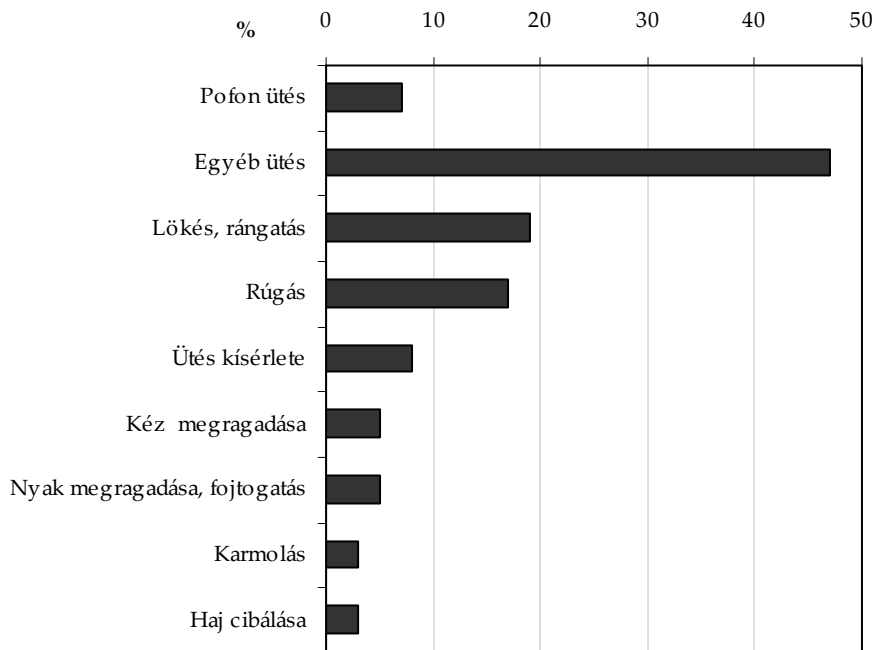
3. számú táblázat

Az elkövető milyen okból tartózkodott a bűncselekmény helyszínén?

	%
utazás	34
sértett felelősségre vonása	14
egészségügyi ellátás	10
lakóhelye	7
egyéb	6
nevelőintézeti, gyermekotthoni tartózkodás	6
séta, gyalogos közlekedés	5
hozzátartozó egészségügyi intézménybe kísérése, meglátogatása	5
szórakozás, italozás	4
tanulás, iskolai elfoglaltság	4
ügyintézés	3
hajléktalanszállón tartózkodás, oda bejutás	3

9. számú ábra

**A személy elleni erőszak leggyakrabban alkalmazott módjai
(az elkövetők hány százaléka alkalmazta)**

A 4. számú táblázat az elkövető részéről leggyakrabban jelentkező motívumokat szemlélteti. Ezek: az elkövető rendreutasítása, az elkövető hozzátartozóját ért vélt vagy valós sérelem megtorlása, az utazásból kizárás, a jegyellenőrzés alóli kibúvás, valamint valamely kérés nem teljesítése miatti dühös agresszió.

4. számú táblázat
A leggyakoribb elkövetési motívumok

	%
kérés nem teljesítése	9
jegyellenőrzés alóli kibúvás	10
elkövető utazásból kizárása	11
elkövető hozzátartozóját ért vélt vagy valós sérelem	12
elkövető rendreutasítása	16

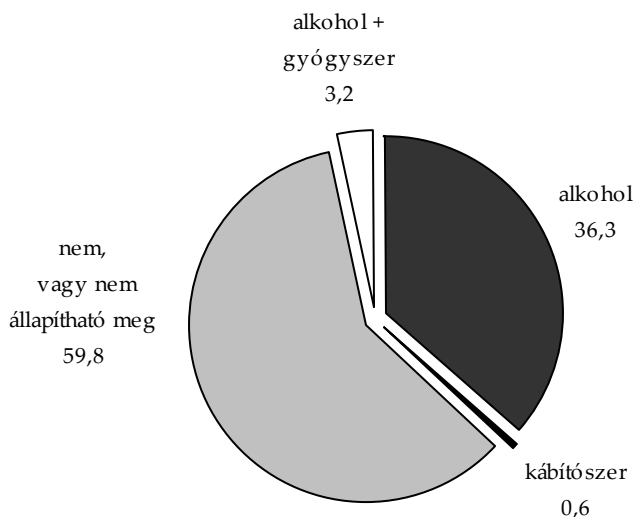
Az elkövetők 38 százaléka bizonyult bűnismétlőnek, 22 százalékuk követett már el korábban valamilyen erőszakos bűncselekményt, míg végrehajtható szabadságvesztésre 11 százalékukat ítélte korábban a bíróság. A büntetőeljárás során ritkán került sor szabadságelvonással járó kényszerintézkedésre: a terheltek 6 százaléka volt őrizetben, 4 százaléka pedig előzetes letartóztatásban.

A közfeladatot ellátó személyek elleni erőszakos cselekedetek végrehajtásakor jelentős szerepe van az alkoholnak: az elkövetők 36 százaléka ittasan követte el cselekményét. Számuk valószínűleg ennél is magasabb, hiszen az ittas állapot bizonyítására nincs szükség, mivel e bűncselekménynek nem tényállási eleme. Alkohol és gyógyszer együttes hatása alatt tíz elkövető (3,2 százalék) állt, ami leginkább alkoholt és Rivotrilt vagy Frontint jelentett. Kábítószeres állapotban két elkövető valósította meg cselekményét (10. számú ábra).

A cselekmény elkövetése során néhány esetben az elkövető is megsérült: tizen-négyen (5 százalék) könnyű, öten (2 százalék) pedig súlyos sérülést szenvedtek.

Az alkalmazott szankciók tekintetében látható, hogy a felnőtt korúak esetében a felfüggesztett szabadságvesztés (42 százalék), míg a fiatalkorúaknál a próbára bocsátás (33 százalék) dominál (5. számú táblázat). A kiszabott szabadságvesztések tartama két hónap és három év két hónap között változott, leggyakrabban, 18 esetben (a szabadságvesztésre ítélték 16 százalékánál) egyévi szabadságelvonást állapított meg a bíróság. A pénzbüntetések napi tételeinek száma 100 és 540 között, az egynapi tétel összege pedig 100 és 2000 forint között változott. A leggyakoribb a 300 napi tétel (pénzbüntetések 20 százalékánál) és a 300 forint egynapi tétel (22 százalék) volt.

10. számú ábra
Az elkövetésben szerepet játszott-e valamilyen drog? (%)

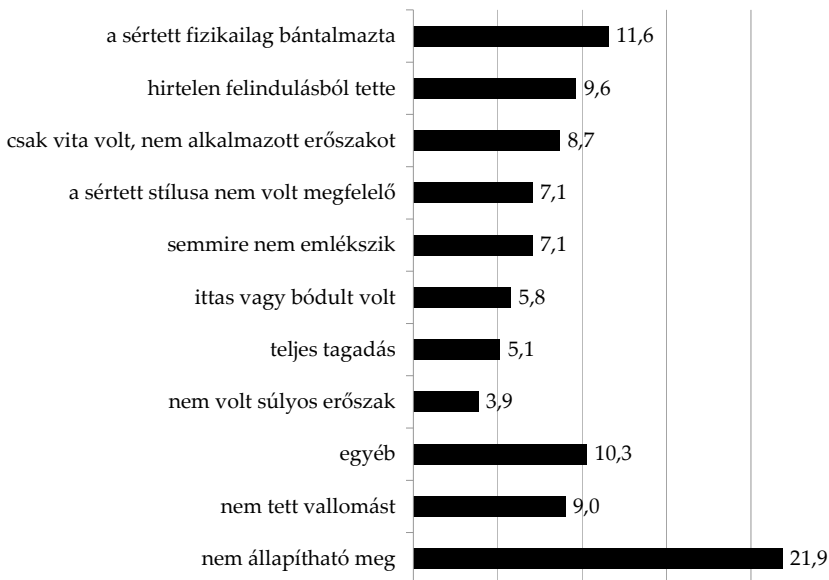

5. számú táblázat
A felnőtt és fiatalkorú elkövetőkkel szemben alkalmazott szankciók

Felnőtt korú (N = 213)		Alkalmazott szankció		Fiatalkorú (N = 30)
89 (41,8%)	←	felfüggesztett szabadságvesztés	→	8 (26,7%)
16 (7,5%)	←	végrehajtandó szabadságvesztés	→	3 (10,0%)
6 (2,8%)	←	vádemelés elhalasztása	→	6 (20,0%)
12 (5,6%)	←	közérdekű munka	→	1 (3,3%)
15 (7,0%)	←	próbára bocsátás	→	10 (33,3%)
7 (3,3%)	←	megrovás	→	1 (3,3%)
-		javítóintézeti nevelés	→	1 (3,3%)
2 (0,9%)	←	felfüggesztett pénzbüntetés		-
64 (30,0%)	←	pénzbüntetés		-
2 (0,9%)	←	kényszergyógykezelés		-

A büntetőeljárások során a terheltek meglehetősen sokféleképpen reagáltak az ellenük felhozott vádakra a teljes tagadástól egészen addig, hogy „a sértett szaladt bele a késbe”. A legtöbben arra hivatkoztak, hogy a sértett fizikailag bántalmazta őket (12 százalék), sokan elismerték, hogy hirtelen felindulásból cselekedtek, de népszerű volt az a védekezés is, hogy csak vita volt a felek között, és nem került sor erőszak alkalmazására, vagy hogy az nem volt súlyos. Sokan a sértett nem megfelelő stílusára, kommunikációjára hivatkoztak. Az elkövetők kilenc százaléka egyáltalán nem tett vallomást (11. számú ábra).

11. számú ábra
Az elkövető mivel védekezett az eljárás során? (%)

A sértettek

A közfeladatot ellátó személy elleni erőszakok esetén különösen kulcsszerepe van a sértettnek, hiszen e bűncselekményt csak a törvényben ilyen minőséggel felruházott személyek sérelmére lehet elkövetni.

Az áldozatokra, sértettekre vonatkozó adatok azonban sok esetben rendkívül hiányosak a bűnügyi iratokban, mivel a sértetteknek joguk van kérni adataik zártan kezelését, és e jogukkal gyakran élnek is. Az azonban természetesen minden

esetben kiderült, hogy milyen közfeladatot ellátó személynek minősül a felmérésben elemzett 311 sértett.

A 6. számú táblázat részletes bontásban szemlélteti a leggyakoribb sértetti kategóriákat, e szerint a sértettek legnagyobb része (13 százalék) a pedagógusok közül kerül ki. Az áldozatokat azonban természetesen több szempontból vizsgálhatjuk és csoportosíthatjuk. Például összevonhatjuk a közlekedésben dolgozókat (buszvezető, jegyellenőr, jegyvizsgáló, taxis), vagy az egészségügyi dolgozókat (mentőápoló, mentőtiszt, mentőorvos, egyéb orvos, egyéb ápoló), és ebben az esetben más arányokat kapunk.

6. számú táblázat
A sértett milyen típusú közfeladatot látott el?

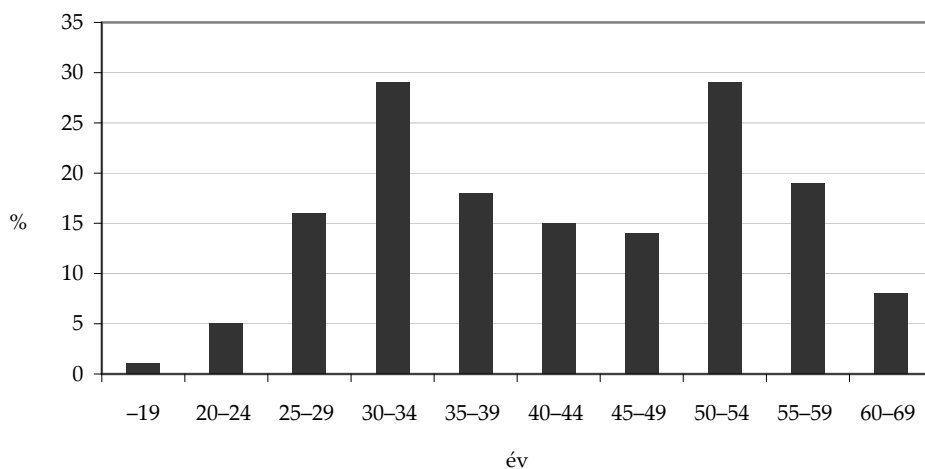
	%
pedagógus	12,8
buszvezető	10,6
jegyellenőr	9,7
mentőápoló, mentőtiszt	8,8
szociális munkás, családgondozó	7,2
egyéb	7,2
taxis	6,9
jegyvizsgáló	5,6
orvos	5,6
polgárőr	5,3
biztonsági őr	5,0
gyermekfelügyelő, nevelő	4,7
postai alkalmazott	3,4
egyéb ápoló	2,8
mentőgépkocsi-vezető	2,5
óvodai dajka	1,3
mentőorvos	0,6

A sértettek életkorát tekintve látható, hogy gyakran idősebbek az elkövetőknél. A 30-34 és az 50-54 éves korosztály fordul elő legtöbbször, 19-19 százalékos arányban (12. számú ábra).

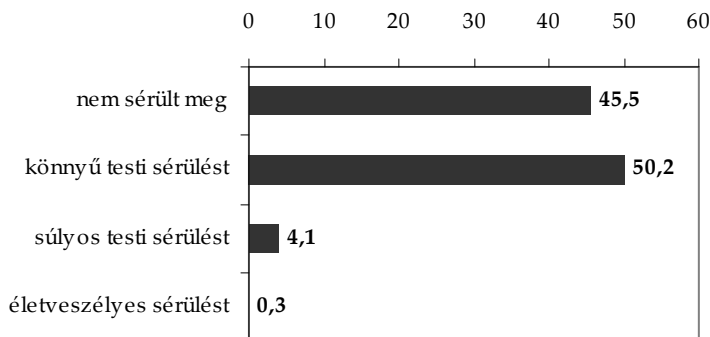
A bűncselekmény következtében az áldozatok több mint fele sérült meg (55 százalék). Szerencsére a súlyos sérülések aránya viszonylag csekély volt (4 százalék), egy sértett viszont életveszélyes sérülést szenvedett (13. számú ábra). Bizonyos esetekben azonban kisebb-nagyobb mértékben a sértetti közrehatás is tapasztalható a cselekmények megvalósulásánál. A sértettek verbális megnyilatkozásainak

gyakran nem megfelelő a stílusuk, hatalmi arroganciát demonstrál, amely – bár jogtalanul, de – kiválthatja egyes önérzetes emberek ellenállását. Különösen érzékeny a helyzet, amikor a közfeladatot ellátó fizikai kényszert alkalmaz. Sok esetben az elkövető azért bántalmazza a sértettet, mert úgy érzi, hogy mások előtt megszegényítette, lejáratta. Ezért ha mód van rá, a közfeladatot ellátóknak célszerű kerülniük a nyilvánosság előtti felelősségre vonást.

12. számú ábra
A sértettek megoszlása korcsoportok szerint (N = 154) (%)

13. számú ábra
A sértett milyen sérülést szenvedett? (%)

Összegzés

A kriminálstatisztikai adatokból és a híradásokból úgy tűnik, hogy kedvezőtlen tendenciák bontakoztak ki a közfeladatot ellátó személyek elleni bűncselekmények vonatkozásában. A jelenségre az utóbbi időben a média fokozott figyelmé irányul, hiszen a jelek szerint tabuk vagy tabunak hitt tilalmak dőltek meg, mivel már tanárokat, orvosokat is vernek, a buszvezetők, ellenőrök bántalmazása pedig szinte mindennaposá vált. Szerencsére e bűncselekmények ritkán okoznak súlyosabb testi sérüléseket, nagyobb dologi károkat, ennél azonban veszélyesebbek a lelki megrázkódtatások és a társadalmi tudatra gyakorolt negatív hatás. E cselekmények kapcsán is érzékelhető, hogy az elmúlt két évtizedben nem a jogkövető magatartás vált szocializációs tényezővé, a normák tisztelete, becsülete erősen hanyatlott. Szükség van a jó értelemben vett tekintélytiszteletre, azt önmagában nem lehet antidemokratikus jelenségnek tekinteni, teljes elutasítása nihilizmushoz, anarchiához vezethet. Az empátiát nélkülöző elkövető e cselekmények során gyakran úgy gondolja, ez az ő jelenete, ő a főszereplő, az igazságosztó, aki megtorolhatja, ha rászólnak, ha figyelmeztetik, ha ellenőrzik, vagy ha egyszerűen csak nem teljesítik kérését. Mindazonáltal az időnként tetten érhető sértetti közrehatásról sem szabad megfeledkezni. Önmagában a közfeladatot ellátó személy minősítés senkit sem jogosít fel durvaságra, kulturálatlanságra. Sőt ezeknek az embereknek különösen figyelniük kellene a megfelelő magatartás tanúsítására, a kihívó, arrogáns viselkedés elkerülésére. Mivel potenciálisan többször kerülhetnek konfliktushelyzetbe, ezért fontos lenne konfliktuskezelő képzésük megvalósítása.

Jogdogmatikai vonatkozásban is szükséges a fejlődés, az egyértelműbb, világos szabályozás. Nem tekinthető a jogbiztonság szempontjából kielégítőnek az a helyzet, amikor belső szerződés alapján a jogalkalmazók is csak nehezen tudják eldönteni, hogy ki minősül közfeladatot ellátónak. A büntetéskiszabás terén a pénzbüntetések helyett egyéb szankciók alkalmazását tartanánk kívánatosnak, például munkanélküli, vagyontalan elkövetők esetében, valamint célszerű lenne a bűncselekmény tekintetében is lehetővé tenni a közvetítői eljárás alkalmazását.

Irodalom

A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962

Belovics E. – Molnár G. – Sinku P.: *Büntetőjog – Különös rész.* HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2001

Bodgál Z. – Bodrogi K. – Erdősy E. – Fonyó A. – Gál A. – Gáspár Gy. – Kovács L. – Pintér J. – Wéber Gy.: *Magyar büntetőjog – Különös rész.* BM Könyvkiadó, Budapest, 1981

Bodrogi K.: *A hivatalos személy elleni erőszak.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963

Csemáné Váradi E. – Görgényi I. – Gula J. – Lévy M. – Sántha F.: *Magyar büntetőjog – Különös rész. 1–2. kötet.* Complex Kiadó, Budapest, 2006

Erdősy E. – Földvári J. – Tóth M.: *Magyar büntetőjog különös rész.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 1998

Jakucs T. (szerk.): *A Büntető Törvénykönyv magyarázata 1–2.* KJK-Kerszöv Kiadó, Budapest, 2004

Münnich I. – Rózsa J.: *Erőszakos bűnözés az elmúlt negyedszázadban.* In: **Gödöny J. (szerk.):** *Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok 23.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1986

A bűnözés társadalmi költségei

Kutatási összefoglaló

Jelenleg nincs általánosan elfogadott módszer a bűnözés okozta költségek számbavételére. A szerzők bemutatják a bűnözés költségszámításának nemzetközileg leggyakrabban használt módszereit, és kísérletet tesznek a magyarországi helyzet feltárására. A 2009-es évet bázisévnek tekintve összegzik a bűnözéssel közvetlenül összefüggő társadalmi kiadásokat, majd – más hazai kutatások és adatbázisok felhasználásával – a szekunder társadalmi hatásokat is számításba veszik. 2009-ben a bűnözés által okozott kár Magyarországon 434 milliárd forint volt, és ha ebből levonjuk a bűnözőknél jelentkező haszon értékét, akkor 235 milliárdos kárérték jelentkezik. Ehhez hozzáadódik az állami bűnözéskontroll adott évi költsége (326 milliárd forint). 2009-ben tehát összesen 760 milliárd forint kárt okozott, illetve ilyen értékű ráfordítást igényelt az állam részéről a bűnözés jelensége. A bűnözéskontrollra fordított összes állami kiadás (326 milliárd) százmilliárddal magasabb, mint a bűnözéssel okozott kár (235 milliárd). A bűnelkövetőknél maradó „közvetlen haszon” (199 milliárd) nagyságrendben majdnem annyi, mint amennyi az államnak és polgárainak közvetlenül okozott kár (235 milliárd forint). Vagyis a bűnözés okozta közvetlen kár fele sosem térül meg, mert az a bűnelkövetőknél marad.

Bevezetés

A bűnözés fogalma rendkívül különböző tevékenységeket foglal magába. Az egyes bűncselekménytípusoknak a társadalom és a gazdaság működése szempontjából is eltérő következményei lehetnek. Az élet elvétele nyilvánvalóan pótolhatatlan veszteség nemcsak az egyén, hanem a társadalom számára is. A vagyon elleni deliktumok esetében már nem ennyire egyértelmű a helyzet. Ha valaki ellopja, elsikkasztja valaki más pénzét, vagy erőszakos módon elrabolja valamilyen vagyontárgyát, akkor az áldozat számára egyértelmű a veszteség, ami sokszor túlmutat a cselekmény során elveszített érték nagyságán. A társadalom szempontjából azonban az egyik tagját érő veszteség egy másik tagjánál jelentkező nyereséggé jelenik meg. Konkrét anyagi veszteségen túlmutató károkat is okoz a bűncselekmények elszaporodása. Ha a tulajdonosok számára az állam nem tudja garantálni tulajdonuk védelmét, ha azt valaki bármikor elveheti erőszakos vagy más nem legális módon, akkor az emberek elveszítik a javak megszerzésére irányuló motivációjukat. Ha egyre több gazdasági szereplő választja a piaci megoldások helyett az illegális, de hasonló vagy akár nagyobb nyereséggel kecsegtető megoldásokat,

akkor a társadalmi jólét drasztikus mértékben csökkenhet. A piac kikerülése, a javak illegális átruházása nem hatékony abban a gazdasági értelemben, hogy nem növeli a gazdaság eredményességét, éppen ellenkezőleg, csökkenti a társadalmi jólétet, még akkor is, ha egyes illegális utat választók látványos gazdagodásához vezet. A társadalmaknak, illetve az államnak tehát alapvető érdeke, hogy elkülönítse a legális, gazdaságilag előnyös piaci magatartásokat az illegális, csak a javak átruházását célzó megoldásoktól. Társadalmilag tehát ésszerű magatartás büntető-törvényeket hozni, és azok betartatására büntető igazságszolgáltatást működtetni, még akkor is, ha ez jelentős költségekkel jár.

Elemzésünkben éppen ezeket a költségeket, ráfordításokat vizsgáltuk. Arra voltunk kíváncsiak, hogy *társadalmi szinten milyen költségekkel jár a közösség számára a bűnözés*. Kétirányú megközelítést alkalmaztunk:

1. első lépésként arra törekedtünk, hogy meghatározzuk a bűnözés okozta károkat,
2. második lépésben a bűnözés felszámolására, kordában tartására fordított társadalmi kiadásokat igyekeztünk összegezni.

A bűnözés költségeinek rendszertana

A nemzetközi gyakorlat jól mutatja, hogy jelentős különbség van az egyes országok között a bűnözéssel kapcsolatos költségszámítások területén, még az amerikai és az angol mérési technikák is eltérnek egymástól.¹

A bűnözés költségeivel kapcsolatos számítási módszerek ismerete fontos az elméleti és a gyakorlatban dolgozó szakember számára is. *Ez az áttekintés a bűnözéssel kapcsolatos költségek számbavételénél jellemzően a hagyományos „utcai” bűnözés költségeiből indul ki, és figyelmen kívül hagyja a fehérgalléros és a szervezett bűnözés létezésével kapcsolatos költségeit.*

A bűnözéshez kapcsolódó költségeket többféleképpen lehet rendszerezni. A szerint, hogy hol merülnek fel a költségek, megkülönböztethetjük

¹ Ausztráliában, Kanadában, Hollandiában és az Egyesült Államokban a bűnözéssel kapcsolatos kiadások meghaladják az éves GDP öt százalékát. A bűnözés ára és társadalmi költségei ezért egyre nagyobb figyelmet kapnak a büntető igazságszolgáltatás szervezetének átalakításánál és a kriminálpolitika irányvonalának meghatározásánál. A döntéshozónak tudnia kell azt is, hogy a bűnözéssel okozott károk és következmények költségei hogyan viszonyulnak a bűnözés kezelésére fordított összegekhez. Lásd: Welsh, B. C. – Farrington, D. P.: Monetary Costs and Benefits of Crime Prevention Programs. In: Tonry, M. (ed.): Crime & Justice. Vol. 27, University of Chicago Press, Chicago, 2000

1. a sértettet terhelő kiadásokat (a konkrét anyagi káron túlmenően például kieső bér, orvosi költségek, a fájdalom és a szenvedés orvoslásával kapcsolatos kiadások); és
2. a kormányzatot terhelő költségeket (például a rendőrség és a büntető igazságszolgáltatás szervezeti költségei).

A bűnözés következményei azonban nemcsak a sértettet és az igazságszolgáltatást érintik, de a társadalom számos egyéb szegmensében hatnak. A bűnözés gazdaságtanának szakirodalma *hagyományosan háromféle költségtípust* különböztet meg:²

1. a bűncselekmény által okozott közvetlen költségeket (például az elkövető által okozott externális³ költségek),
2. azokat a költségeket, amelyek a bűnözésre adott reakcióval kapcsolatosak, és amelyek a visszatartást, a jövőbeli bűnelkövetés megelőzését vagy a konkrét megtorlást célozzák), és
3. azokat a költségeket, amelyek az elkövető oldalán merülnek fel (mint az elkövető idejének használdozati költsége, azaz amelyet a bűncselekmény elkövetésére fordított ahelyett, hogy munkával vagy valamilyen produktív tevékenységgel töltötte volna ezt az időt).

Cohen és Bowles⁴ a „ki viseli a költségeket?” kérdés alapján három költségtípus-kategóriát különböztet meg: 1) az előre láthatóság és 2) a következmények, illetve 3) a bűnözésre adott reakciók költségét. A felmerülő kiadásokat Cohen az alábbiak szerint csoportosítja:⁵

1. *Viktimizációs költségek* (beleértve a készpénzvesztéseket, a fájdalmat, a szenvedést és az életminőség csökkentését);
2. Az egyének és a cégek *bűnmegelőzési kiadásai*;
3. Az emberi *viselkedés megváltoztatása* (például az egyéni veszélyelkerülő magatartások kialakulása);
4. A büntető *igazságszolgáltatás* rendszerének költségei;
5. Kormányzati *megelőzési és rehabilitációs programok*;
6. *Maradékhatások* az egyéneknél (például bűnözési félelem);

² Lásd például: Demmert, H. G.: *Crime and Crime Control: What are the Social Costs?* Stanford University, Hoover Institution, Center for Econometric Studies of the Justice System, Stanford, 1979, 2–5. o.

³ A közgazdaság-tudomány externáliának (külső gazdasági hatásnak) nevezi azokat a – termeléshez vagy fogyasztáshoz köthető – hatásokat (hasznokat vagy költségeket), amelyek olyan valakit érnek, aki ehhez nem járult hozzá teljes mértékben. Az externális költség a társadalmi és az egyéni határköltség különbségével egyenlő.

⁴ Cohen, M. A. – Bowles, R.: *Estimating Costs of Crime*. In: Piquero, A. R. – Weisburd, D. (eds.): *Handbook of Quantitative Criminology*. 1st ed. 2010, 143–162. o.

⁵ Cohen, M. A.: *The Costs of Crime and Justice*. Routledge, New York, 2005

7. *Maradékhatások* a közösségnél (például az adófizető elvesztése);
8. A *tűlbiztosítás költségei* (például nem alkalmaznak egy feladat ellátására büntetett előéletű személyt, inkább többletköltségek árán más munkavállalót keresnek);
9. Az „igazság szolgáltatásának” „demonstrációs” költségei (olyan költségek, amelyek annak érdekében merültek fel, hogy világosan mutassák: igazság „szolgáltatódott”, de nincsenek tekintettel például a költség–haszon szempontokra, például demonstratív rendőri fellépés egy ismert vádlott ügyének tárgyalásán);
10. Azok a terhek, amelyek a bebörtönzött *elkövető és családja* oldalán merülnek fel.

Költségszámítási módszerek

A szakirodalmi források szerint kétféle megközelítéssel számolják a bűnözés költségeit.

1) Napjainkig a legáltalánosabban alkalmazott az „*alulról felfelé*” történő számítási módszer, amelyben az egyesből, az egyénből kiindulva határozzák meg a bűnözéssel kapcsolatosan felmerülő költségeket. A „*alulról felfelé*” megközelítéssel dolgoznak a Home Office-ban, ahol a *British Crime Survey* (BCS), azaz az évente megismételt áldozattá válási vizsgálat kérdéseire adott válaszok alapján becsülik meg a *sértetté válás költségeit*. Ehhez a számítási módhoz természetesen elengedhetetlen egy rendszeresen megismételt áldozat-megkérdezési felmérés.⁶ A kutatások azt mutatják, hogy a felnőtt korú természetes személyeket, illetve a háztartásokat károsító bűncselekmények száma *négyszer nagyobb, mint amennyi a rendőrség tudomására jut*. A BCS mellett szintén rendszeresen mérik az üzleti szférában történt áldozattá válások számát az úgynevezett *Commercial Victimization Survey* segítségével.

Az „*alulról felfelé*” számítási módszer a költségek közül figyelembe veszi

- az áldozatoknál felmerült költségeket,

⁶ A Nemzetközi Áldozat-megkérdezési Felmérés (International Crime Victim Survey/ICVS) keretében 2005-ben volt az utolsó felmérési kör és 2010-re tervezték a következőt. A 2005. évi felmérésben Magyarország is részt vett, és a Gallup Europe végezte a felmérést. (A nemzetközi kutatói team a rendelkezésünkre bocsátotta a Magyarországgal kapcsolatos eredeti adatokat. Az adatok feldolgozásának eredménye megjelent: Kerezi K. – Kó J.: Az áldozattá válás jellemzői Magyarországon a 2005. évi viktimológiai felmérés tükrében. In: Virág Gy. (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok, 47. OKRI, Budapest, 2010, 113–130. o. A tervek szerint létrejön egy European Standardized Victimization Survey, az EU CVS. A pilot vizsgálatot 17 EU-tagállamban kezdik 2009–2010-ben, és 2013-ban lesz az első teljes felmérés.

- a sértetté válás elkerülésének költségeit,
- a közösségi kiadásokat,
- a bűnözési félelem költségeit,
- a büntető igazságszolgáltatás költségeit, valamint
- az elkövető oldalán felmerült kiadásokat.

Nehézséget jelent azonban a fenti kategóriák egyes elemeiben megjelenő nagyszámú adat és a költségvonzat összekapcsolása és értelmezése.

2) A lehetséges másik megközelítés a *„fentről lefelé”* számítás kidolgozása, amelyben a társadalmi szintű adatokból, információkból következtetnek a bűnözés költségeire. Ennél a számítási módszernél jellemzően két megoldást alkalmaznak:

- a) a rendelkezésre álló makrogazdasági mutatók, illetve *költségvetési adatok és intézményi kiadások* felhasználásával számítják ki a bűnözés társadalmi költségeit,
- b) lakossági megkérdezés alapján a bűnözés *„árát”* annak alapján számolják ki, hogy költségnek tekintenek minden olyan *kiadást, amelyet a lakosság a bűnözés csökkentése érdekében hajlandó ráfordítani*. Utóbbi módszer szerint is többféle közelítést alkalmaznak:
 - Az egyik számítási módszer a tényleges piaci árakat veszi alapul, és a bűnözési gyakoriság miatt a vagyoni értékekben bekövetkezett változásokra koncentrálnak. Ezzel számol akkor a lakásvásárló, amikor számításba veszi a lehetséges viktimizációs veszélyeztetettséget egy olyan területen, ahol olcsóbban juthat az ingatlanhoz.
 - A másik módszer alkalmazásánál arra kéri a válaszolókat, hogy szubjektív módon értékeljék a közjavakat. Jellemző, hogy lakossági felméréssel becsülik meg, hogy az emberek mekkora összeget hajlandók fizetni a sértetté válás elkerülése érdekében.
 - Viszonylag új megközelítés a bűnözés árának számítására, amikor az étellel való elégedettségéből következtetnek a bűnözés költségeire. A felmérés azonban nem értékelést kér, hanem azt a szubjektív véleményt, hogy a megkérdezett mennyire elégedett az életével. Ez a számítás a bűnözési helyzettel kapcsolatos biztonságérzet egyéni értékelésére alkalmas módszer.

A bűnözés költségei Magyarországon

A következőkben kísérletet teszünk a hazai bűnözés költségeinek becslésére. Mivel nincs minden évben (vagy legalábbis rendszeresen elvégzett) felmérés a sértetté válás gyakoriságáról, az úgynevezett *„alulról felfelé”* számítási módszert nem tudtuk alkalmazni.

A „fentről lefelé” számítási módszer számos buktatójával találkozunk viszont a számításhoz szükséges adatok összegyűjtésénél. Nem minden adat állt rendelkezésre, amely a számításhoz szükséges lenne, vagy a hazai statisztikai rendszer az adatokat nem olyan formában, illetve részletességgel gyűjti, amilyenre szükségünk lett volna. A hiányzó elemeket jeleztük a számításnál. A bűncselekményekkel okozott károk felmérésénél a 2009. év ENYÜBS-adatait vettük alapul. Ezek az adatok nem feleltethetők meg pontosan a naptári éveknek, mert az ENYÜBS-ben szereplő bűncselekmények 43 százalékát nem az adott évben követték el. A naptári évre vonatkozó adatok csak kb. négy-öt év múlva válnak „teljessé”. Ennek ellenére elvetettük azt a lehetőséget, hogy egy korábbi „teljes” év számadataival számoljunk, mert 2010-ben már sokkal kevésbé informatívak a négy-öt évvel korábbi évre vonatkozó adatok.

Azoknál a bűncselekményeknél, ahol az ENYÜBS nem tart nyilván kárértékeket, elsősorban korábban végzett viktimológiai vizsgálatok eredményeire támaszkodtunk, de az elemzés elkészítésekor felhasználtunk más nyilvántartásokból (például biztosítási statisztika, társadalombiztosítás nyilvántartásai) származó adatokat is. Néhány bűncselekményt nem vettünk figyelembe csekély volta miatt, vagy nem volt megbízható információ a cselekmények során bekövetkezett károkról (1. számú táblázat).

1. számú táblázat

Adatforrások és a figyelembe vett bűncselekménycsoportok

Fejezet	Szerepel-e a számításban	Adatforrások
Az állam elleni bűncselekmények	nem	
Az emberiség elleni bűncselekmények	nem	
A személy elleni bűncselekmények	igen	ENYÜBS, viktimológiai felmérés
A közlekedési bűncselekmények	igen	ENYÜBS, biztosítási statisztika
A házasság, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények	igen	ENYÜBS, viktimológiai felmérés
Az államigazgatás, az igazságszolgáltatás és a közélet tisztasága elleni bűncselekmények	igen	ENYÜBS
A közrend elleni bűncselekmények	igen	ENYÜBS
A gazdasági bűncselekmények	igen	ENYÜBS
A vagyon elleni bűncselekmények	igen	ENYÜBS, viktimológiai felmérés
A honvédelmi kötelezettség elleni bűncselekmények	nem	

A bűnözés által okozott kár kiszámítása

1) Az ENYÜBS-ben rögzített kár

$$B = Ve - Me$$

ahol

- B = a bűncselekményekkel okozott kár mértéke
 Ve = az ENYÜBS-ben szereplő azon bűncselekményekkel okozott kár mértéke, ahol a kárértéket nyilvántartják
 Me = az ENYÜBS-ben nyilvántartott kármegtérülési érték

Az ENYÜBS négy bűncselekmény-kategóriában (vagyon elleni bűncselekmények, gazdasági bűncselekmények, államigazgatás rendje elleni és a közrend elleni bűncselekmények) gyűjt adatokat a bűncselekménnyel okozott kár mértékéről. A gyűjtött adatok megbízhatósága és validitása eltérő. A vagyon elleni bűncselekményeknél a regisztrált kárérték rendszerint alatta marad a ténylegesen bekövetkezett károknak. Ha valakinek ellopják a táskáját a pénztárcájával, irataival és egyéb személyes dolgaival, akkor a feljelentésnél rendszerint csak a táska és a pénztárcában lévő pénz összege szerepel kárként. Az iratok pótlásának költségeit (illetékek, időráfordítás, utazási költség), vagy ha lakáskulcs is volt a táskában, akkor a zárcsere költségeit rendszerint nem tartalmazza a statisztika. Összességében a *vagyon elleni bűncselekményeknél a statisztika alulméri a bekövetkezett anyagi kár mértékét*.

A nemzetközi irodalomban egyre nyilvánvalóbb, hogy az úgynevezett *erkölcsi, érzelmi károk*at is a bűnözés költségei között kell számba venni. Idetartozik minden olyan lelki, érzelmi sérülés és az ezek következtében az életvitelben beálló változás, amelyek kapcsolatba hozhatók az elszenvedett bűncselekménnyel. Leggyakrabban a bűncselekmények után szükségessé váló pszichológiai, lelki segítség és gondozás költségeit számítják be.

A hazai statisztikában egyáltalán *nem jelenik meg a nem anyagi kár*. A hazai gyakorlatban ennek a számításnak nincsenek hagyományai, ezért ezeket mi sem tudtuk figyelembe venni. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a közigazdászok is számolnak valamilyen hasonló mutatóval, a nemzeti jólétmutatók (például a fenn tartható gazdasági jólét indexe [ISEW]) kiszámításakor, amikor is a bűncselekmények miatt bekövetkező közérzetromlást lelki teherként értékelik. A tényleges számszerűsítésről azonban nem készültek még kutatások.

A nyilvántartás szempontjából az jelenti a problémát, hogy *az ENYÜBS-be akkor kerülnek be az adatok, amikor a nyomozás lezárul*. Azokban az esetekben, amikor az elkövetőt nem sikerült megtalálni, a kárérték a nyomozati szakban megállapított nagyságban kerül be a statisztikába, az ismertté vált elkövetők esetében a vádiratban

szereplő értéket rögzítik, és ha esetleg ez az érték módosul a bírósági eljárás során, azt már utólag nem követi a nyilvántartás. Összességében azt állapíthatjuk meg, hogy azoknál az ügyeknél, amelyekben ismert az elkövető, a statisztika nagyobb kárértéket mutat, mint amekkorát a bíróságok jogerős ítéleteikben megállapítanak. Azokban az esetekben, ahol az elkövető személyét nem sikerül megállapítani, rendszerint egy egyszerűbb eljárás (kevesebb szakértő bevonásával) keretében állapítják meg, így ezekben az esetekben valamekkora bizonytalansággal biztosan számolnunk kell.

Az okozott kár értékéből minden bűncselekménytípus esetében *levontuk a nyilvántartásban szereplő megtérülési értéket* (2. számú táblázat).

2. számú táblázat
A számolás alapjául szolgáló ENYÜBS-adatok

	Okozott kár ⁷	Megtérült kár
Vagyon elleni bűncselekmények	101 657 114 493	7 438 980 830
Gazdasági bűncselekmények	41 575 828 978	3 011 985 833
Az államigazgatás, az igazságszolgáltatás és a közélet tisztasága elleni bűncselekmények	1 155 004 781	3 035 835
Közrend elleni bűncselekmények	301 393 041	3 170 000
Összesen	144 689 341 293	10 457 172 498
	144,7 milliárd forint	10,4 milliárd forint

Az ENYÜBS-ben nyilvántartott adatok szerint a bűncselekményekkel okozott kár mértéke 2009-ben:

$$B_1 = 144,7 - 10,4 = 134,3 \text{ milliárd forint}$$

2) Az ENYÜBS-ben rögzített kárérték korrekciója

$$B_2 = V_e \times K_1 - M_e$$

ahol

- B_2 = a bűncselekményekkel okozott kár mértéke
- V_e = az ENYÜBS-ben szereplő azon bűncselekményekkel okozott kár mértéke, ahol a kárértéket nyilvántartják
- K_1 = korrekciós tényező, az ENYÜBS-ben megjelenő értéket a ténylegesen bekövetkezett értékhez arányosítja
- M_e = az ENYÜBS-ben nyilvántartott kármegtérülési érték

⁷ A továbbiakban a számítás eredményeit – éppen a rendelkezésre álló adatok forintértékei meghatározásának bizonytalansága miatt – milliárd forintban adjuk meg.

A korrekciós tényező megállapításában korábbi kutatási eredményeinkre támaszkodhatunk. A kutatások korábban készültek, de nincs okunk feltételezni, hogy az eltelt időben jelentős arányeltolódások következtek volna be a vizsgált területen, így azt gondoljuk, hogy a korábbi eredményekre támaszkodva releváns megállapításokat tehetünk a tényleges és a statisztikai rendszerben rögzített kárértékek alakulása között.

A legfontosabb forrásnak a 2003-ban az OKRI-ban, országos reprezentatív mintán mintegy tízezer fő bevonásával végzett viktimológiai kutatást tekintjük.⁸ A hivatkozott kutatás keretében sokrétű információgyűjtést folytattunk a vizsgálatban részt vevőket érintő bűncselekményekkel kapcsolatban.

A kérdések között szerepelt a sértetteket ért károk felmérése is. Nemcsak a vagyon elleni bűncselekménynél, hanem minden esetben feltettük a kárra vonatkozó kérdéseket. De a K_1 korrekciós tényező nagyságának meghatározásakor csak a vagyon elleni bűncselekményeknél mért értékeket vettük figyelembe. Erre azért volt szükség, mert a V_e mutató nem tartalmazza a személy elleni bűncselekményeknél felmerülő kárértékeket.

A K_1 korrekciós tényező meghatározásakor a következő eljárást követtük. Az összehasonlíthatóság érdekében a viktimológiai adatfelvétel idején, 2003-ban készült bűnügyi statisztika adatait használtuk.

Első lépésben az ENYÜBS-adatokból különválasztottuk a természetes személy sértettek ellen elkövetett cselekményeknél bekövetkezett károkat. Erre azért volt szükség, mert a viktimológiai vizsgálat során csak a természetes személyekkel történt bűncselekményeket volt módunkban vizsgálni.

A viktimológiai felmérés adataiból pedig kiszűrtük azokat az eseteket, ahol a megkérdezettek saját bevallásuk szerint nem tettek feljelentést. Hiszen a jelentett esetekre vonatkozó adatokat lehet összehasonlítani a hivatalos bűnügyi statisztika adataival.

Az elkülönítés után mind a két adatbázisban (a viktimológiai felmérés és az ENYÜBS adataiban) kiszámoltuk az egy cselekményre jutó kárérték nagyságát. A két átlagérték közötti eltérés adja meg a korrekciós tényező értékét, amely esetünkben 1,17-nak adódott.

Jelenlegi ismereteink szerint a K_1 értékére a legjobb közelítés a következő:

$$K_1 = 1,17$$

$$B_2 = (144,7 \times 1,17) - 10,4 = 158,8 \text{ milliárd forint}$$

⁸ Irk F. (szerk.): Áldozatok és vélemények I–II. OKRI, Budapest, 2004

3) Azon bűncselekményeknél bekövetkezett károk mértékének megbecsülése, amelyeknél az ENYÜBS nem rögzíti az okozott kárt

$$B_3 = V_e \times K_1 - M_e + T_v$$

ahol

B_3	=	a bűncselekményekkel okozott kár mértéke
V_e	=	az ENYÜBS-ben szereplő azon bűncselekményekkel okozott kár mértéke, ahol a kárértéket nyilvántartják
K_1	=	korrekciós tényező, az ENYÜBS-ben megjelenő értéket a ténylegesen bekövetkezett értékhez arányosítja
M_e	=	az ENYÜBS-ben nyilvántartott kármegtérülési érték
T_v	=	azoknál a bűncselekményeknél bekövetkezett anyagi kár mértéke, ahol az ENYÜBS nem rögzít okozott kárt

Ezeket a károkat két csoportra kell osztanunk:

a) Az első csoportba a bekövetkezett *anyagi károkat* soroltuk. Ezek egy része közvetlenül a bűncselekményhez kapcsolódik, például egy súlyos testi sértés során az áldozat mobiltelefonja megrongálódik és használhatatlanná válik; másik része a bűncselekmény következtében felmerülő kiadásokat jelenti, például a kórházi ellátás, vagy a legsúlyosabb esetben a temetés költségei.

b) A másik kategóriába azokat a költségeket soroltuk, amelyek nem jelennek meg közvetlen kiadásként, de mint *társadalmi költség* mindenképpen figyelembe veendők. Az élet elvesztése például az egyéni tragédián túlmenően a társadalom számára is veszteséget jelent, hiszen (az áldozat korától függően) egy értékeket termelő tagjától kénytelen megválni. A munkából kiesés időtartamát is veszteségnek, költségnek tekintjük a társadalom szempontjából. Tehát minden olyan bűncselekménynél, ahol előfordult személyi sérülés, a sérülés mértékétől függően számítjuk ki a költségeket. A gyógykezelés, ellátás, illetve a társadalombiztosítás ráfordításait az előző pontban vesszük figyelembe csakúgy, mint az áldozatok extrakiadásait, a gyógyszereket, az orvosi ellátás költségeit, a szükséges terápiás ellátások értékét.

A *nem nyilvántartott vagyoni kár* sok bűncselekménnyel kapcsolatban felmerül. A *legnagyobb csoportot a közlekedési bűncselekmények jelentik*. Az ezeknél keletkezett anyagi kár számbavételét nehezíti, hogy a károk egy részét a kötelező és önkéntes biztosítások alapján a biztosítótársaságok megtérítik a károsultaknak, a bűncselekmény elkövetője azonban csak abban az esetben számíthat kártérítésre, ha külön biztosítást kötött ezekre az eseményekre. A mi vizsgálódási alapunk azonban nem az egyéneket érő károk felmérésére koncentrál, hanem a bűnözés miatt a társadalom egészét érő károkat szeretnénk felmérni. Ebből a szempontból azonban a biztosítótársaságok szerepe elhanyagolható, mert bár a biztosítók megtérítik

az egyéneket érő károkat, de ez a kompenzálás a befizetett biztosítási díjakból történik. Ez pedig azt jelenti, hogy a károk megtérítésére fordított összeg nem hasznosulhat más produktív módon, azt már korábban létrehozott értékek újra-előállítására kell fordítani. Ebben az értelemben a társadalom számára olyan ráfordításként jelenik meg, amelyet a közös vagyon egy részéből a bekövetkezett károk kompenzálására kell fordítani. Ez a szemlélet egységet teremt a károk számbavételekor, mert nem kell elkülönítenünk a biztosított és nem biztosított vagyonban bekövetkezett károkat. A társadalom szempontjából ugyanis minden bekövetkezett kár veszteség, függetlenül attól, hogy a veszteséget közvetlenül elszenvedő kap-e kárpótlást, vagy sem.

A károk felmérésénél fontos szerepük van a biztosítótársaságoknak, mert az ő *kárfizetési statisztikáik jelentik a kiindulási alapot a bűncselekményeknél bekövetkezett károk tényleges nagyságának meghatározásához*. Az ENYÜBS ugyanis nem tartalmaz semmilyen adatot a közlekedési bűncselekményeknél bekövetkezett károkról, ezért más baleseti statisztikákat kell keresnünk. A gond az, hogy a biztosítótársaságok sok különböző súlyosságú káresemény kapcsán folytatnak eljárást, de nem tartják nyilván, hogy az adott káresemény bűncselekménnyel kapcsolatosan következett be, vagy sem. Tehát volt egy kárstatisztikánk mindenféle káreseményről, ami vegyesen tartalmazott bűncselekménnyel összefüggő eseteket és más eseményeket, és volt egy bűnügyi statisztikánk, amely tartalmazta a közlekedési bűncselekményeket.

A két statisztika illesztésénél az arányosított súlyozás módszerét alkalmaztuk. Ennek keretében elsőként leválogattuk a közlekedési bűncselekmények közül (17 664) azokat, ahol sem személyi sérülés, sem anyagi kár nagy valószínűséggel nem keletkezett. Elsősorban az ittas és bódult állapotban elkövetett járművezetés eseteit soroltuk ide (10 363 + 439), ha más minősítő körülmény nem merült fel. A fennmaradó cselekményeket súlyosságuk szerint rangsoroltuk. Öt csoportot alkottunk: az elsőbe azok a cselekmények kerültek, ahol csekély mértékű kár bekövetkezését lehetett valószínűsíteni, a legfelső csoportban azok a bűncselekmények szerepelnek, ahol magas kárértékekkel kell számolnunk, jellemzően ezek a súlyos, vagy halálos kimenetelű balesetek voltak.

A biztosítási káresemények körében is hasonló csoportosítást végeztünk, és az átlagos kárértékből kiindulva két átlag alatti és két átlag feletti kategóriát alakítottunk ki a kifizetett kárösszegek nagyságához igazodva.

Végző lépésként a két arányosított és súlyozott skálát egymáshoz rendeltük, és az események és kárértékek szorzatából alakult ki a végeredmény, *a közlekedési bűncselekményekkel okozott vagyoni kár nagysága* (3. számú táblázat).

3. számú táblázat
**A közlekedési bűncselekményekkel okozott vagyoni kár
 számításánál figyelembe vett értékek**

	Figyelembe vett kárérték	Esetek száma	Okozott kár (Ft)
Csekély kár	50 000	2930	146 500 000
Kismértékű kár	250 000	1027	256 750 000
Közepes kár	500 000	865	432 500 000
Nagyobb kár	1 000 000	1247	1 247 000 000
Jelentős kár	2 500 000	545	1 362 500 000
Összesen		6614	3 445 250 000

A közlekedési baleseteknél tehát becslésünk szerint 3,4 milliárd forint közvetlenül kimutatható anyagi kár keletkezett. Ezt a kárértéket azonban még ki kell egészíteni a személyi sérülésekkel okozott kár figyelembevételével, de erre majd a következő mutató kiszámítása során térünk vissza.

A személyi sérüléssel járó bűncselekményekkel összefüggő társadalmi költségek meghatározásakor első lépésben a közvetlenül megjelenő vagyoni károkat összesítettük. A károk egy része közvetlenül kapcsolódik a bűncselekményhez, az elkövetéssel egy időben jelentkezik, például a ruházatban, egyéb vagyontárgyakban bekövetkezett károsodások. E költségek felbecsüléséhez célzott vizsgálatokra lenne szükség, de sajnos hazai kutatási adatok nem állnak rendelkezésünkre. A külföldi vizsgálatok tapasztalatai alapján ezek a közvetlenül bekövetkezett káresemények a sértettet érő veszteségeknek csak kisebb hányadát jelentik. Bűncselekménytípustól függően ötven és egy százalék közötti hányadot jelentenek az összes költségekben belül. A kiadások másik – jellemzően nagyobb – részét a fizikai vagy pszichés sérüléssel kapcsolatos ápolási, helyreállítási, kezelési költségek jelentik. Ezeket a költségeket a 4) pontban vesszük majd figyelembe. Jelen kategóriában csak a közvetlenül megjelenő ellátási költségeket számoljuk: például ha valaki bűncselekmény kapcsán eltöri a lábát, akkor a lábtörés közvetlen kezelési költsége (gipszelés, röntgen stb.) ebbe a pontba tartozik, a sérülés miatti munkaidő-kiesést és a betegállománnyal kapcsolatos költségeket, valamint az életminőség romlásából adódó károkat a 4) pontban vesszük figyelembe.

A közvetlen károk felmérésére két lehetőség adódik:

- 1) Az egyik a bűncselekményekkel kapcsolatos iratok vizsgálata. A feljelentésből, illetve az eset leírásából sok minden kiderülhet, de sajnos ezek az iratok nem tekinthetők egységes szemléletűnek. Sokszor nagyon esetleges, hogy mi kerül be az iratokba.

2) A másik lehetőség a sértettek személyes megkérdezése. Ilyen jellegű célzott vizsgálat Magyarországon nem volt még. Van azonban egy olyan részterület, ahol van információnk a felmerült károkról: az Igazságügyi Hivatal Áldozatsegítő Szolgálatának ügyfeleinél. Az áldozatsegítő szolgálat 2009-ben 19 317 áldozat érdekében járt el, összesen 22 951 esetben nyújtott segítséget (tájékoztatás, áldozatsegítő szolgáltatások, állami kárenyhítés). Ez azt jelenti, hogy a szolgálat országos átlagban az ismertté vált természetes személy sértettek kilenc százalékának nyújtott valamilyen formában segítséget.⁹ A vizsgált évben a szolgálat átlagosan 210 052 forintos kárenyhítési összegeket állapított meg. A kárenyhítés összege rendszerint nem éri el a bekövetkezett kár mértékét, így ha az átlagos kárenyhítési összeggel számolunk, biztosan nem becsüljük túl a ténylegesen bekövetkezett veszteségek mértékét. A vizsgált időszakban az ENYÜBS-adatok szerint 32 760 személy elleni erőszakos és garázda jellegű bűncselekmény történt. Az átlagos kárenyhítési értékkel számolva ez összességében 6,9 milliárd forint kárt jelent.

Azon bűncselekményeknél bekövetkezett károk értéke, ahol az ENYÜBS-ben nem rögzítenek ilyen értékeket:

$$T_v = 3,4 + 6,8^{10} = 10,3 \text{ milliárd forint}$$

$$B_3 = V_e \times K_1 - M_e + T_v$$

$$B_3 = 158,8 + 10,3 = 169,1 \text{ milliárd forint}$$

4) *A személyi sérülésből következő társadalmi költségek*

$$B_4 = V_e \times K_1 - M_e + T_v + T_{sz}$$

ahol

- B_4 = a bűncselekményekkel okozott kár mértéke
- V_e = az ENYÜBS-ben szereplő azon bűncselekményekkel okozott kár mértéke, ahol a kárértéket nyilvántartják
- K_1 = korrekciós tényező, az ENYÜBS-ben megjelenő értéket a ténylegesen bekövetkezett értékhez arányosítja

⁹ Az Áldozatsegítő Szolgálat tevékenysége. 2009. évi beszámoló.

¹⁰ Néhány bűncselekménycsoport esetében nem számoltunk az okozott károkkal, részben mert nagyon csekély számban fordulnak elő és érdemben nem befolyásolják az eredményt, részben mert nincs valid információnk az esetleges károk mértékéről (például közbizalom elleni bűncselekmények, honvédelmi kötelezettség elleni, igazságszolgáltatás elleni bűncselekmények). Egy olyan bűncselekménycsoport van, amelynek szerepelnie kellene az összesítésben, és ez a közélet tisztasága elleni bűncselekményeket foglalja össze. Ezeknél a bűncselekményeknél jelentős, az eredményt is befolyásoló nagyságrendű károk is bekövetkezhetnek, de sajnos nincs semmilyen megbízható adatforrás ezek feltárására.

- Me = az ENYÜBS-ben nyilvántartott kármegtérülési érték
 Tv = azoknál a bűncselekményeknél bekövetkezett anyagi kár mértéke, ahol az ENYÜBS nem rögzít okozott kárt
 Tsz = személyi sérüléssel járó bűncselekményeknél bekövetkezett, a sérülésből fakadó társadalmi kár, DALY x havi átlagkereset tizenkétszeresével

A személyi sérülésből következő károk felmérésénél minden olyan bűncselekményt figyelembe vettünk, ahol előfordulhat testi sérülés, károsodás vagy legsúlyosabb esetben halál. A társadalmi károk felméréséhez a DALY mutatót használjuk, amelyet két másik mutatóból alkothatunk: az idő előtti halál következtében elvesztett évek (YLL – the years of life lost) és a rokkantsággal töltött évek (YLD – years lost due to disability) összeadásával. Mindkét mutató használata az egészségügyi közgazdaságtanból ered, de kezd elterjedni a bűncselekményekkel kapcsolatos egyéni sérülések okozta veszteségek felmérésében is. Egy DALY úgy tekinthető, mint egy elvesztett év az „egészséges” életből.

$$DALY = YLL + YLD$$

$$YLL = N \times L$$

ahol

- YLL = elvesztett évek száma
 N = halálesetek száma
 L = standard, a várható élettartam években, a halál évében, figyelembe véve az elhunyt nemét, mínusz az elhunyt életkora

Az eredeti mutatószámítási módszert annyiban módosítottuk, hogy a társadalmi károk figyelembevételére szempontjából nem a teljes élettartamot vesszük számításba, hanem csak az aktív, munkával töltött életkort. Bár a társadalom szempontjából is veszteség a teljes élettartam hiányzó része, de a költségszámítás szempontjából az aktív időszakot lehet forintosítani. A fennmaradó rész nem elhanyagolható erkölcsi veszteségként jelenik meg. Vizsgálatunkban a bűncselekmény következtében elhunytak esetében az aktuális életkor és a nyugdíjkorhatár eléréséhez szükséges évek számát vesszük alapul, és az évek számát megszorozzuk az éves átlagkeresettel.

A bűncselekmények következtében elhunytak számának meghatározása azonban nem egyszerű. Azokban az esetekben, ahol több áldozat is lehetséges, a bűnügyi statisztika hiányosságai miatt nem kapunk pontos képet. Az ENYÜBS ugyanis még mindig nem tud adatot szolgáltatni valamennyi áldozatról. A korábbi ERÜBS rendszer pedig minden esetben csak egy áldozat adatait rögzítette. Tehát a több

emberen elkövetett emberölés esetében is csak egy áldozat adatai szerepeltek a statisztikában. Az YLL mutató számításához azonban szükségünk lenne az áldozat egyéni azonosítására. A pontos érték meghatározásához ismernünk kell az elhunyt nemét és életkorát is. A probléma áthidalása érdekében azokban az esetekben, ahol lehetséges volt az áldozatok pontos számának meghatározása, ott a *nem regisztrált áldozatokra vonatkozó adatokat* a többi eset átlagaként állítottuk elő és kezeltük. Ezzel a módszerrel elkerülhető az egyértelmű adatvesztés, és az átlag alkalmazása nagy számok esetében nem okoz jelentős eltérést.

A következő problémát *e cselekmények megvalósulási szakasza* jelentette. Ahol lehetőségünk volt rá, csak a befejezett cselekményeket vettük figyelembe, a kísérletben és előkészületben maradó cselekményeket nem vontuk be a számításokba. Az összesen 38 375 személyi sérüléssel járó bűncselekményből 3322 esetet nem vettünk figyelembe, mert a cselekmények kísérleti szakban maradtak.

A számítások eredményeképpen

$YLL = 735$ (a figyelembe vett halálesetek száma) \times L (a nyugdíj korhatárig hátralévő „produktív” évek száma) $27,75$

$YLL = 20\,883,75$

A halálesetek társadalmi költsége (YLL \times havi átlagbér) $20\,883,75 \times 203\,859^{11} \times 12 = 51\,088\,084\,695$ forint, azaz $51,1$ milliárd forint.

A személyi sérülések társadalmi költségeinek számítása:

$YLD = I \times DW \times L$

ahol

- YLD = nem megfelelő életminőségben leélt évek száma
- I = a figyelembe vett események száma
- DW = a fogyatékoság mértéke, súlyozva az egészségkárosodás mértékével (a súlyszám 0 és 1 közé esik. A 0 jelenti a teljesen egészséges szintet, az 1-es a halálos következménnyel járó károsodást)
- L = az egészségkárosodás fennállásának átlagos időtartama a gyógyulásig vagy halálig, esetünkben a nyugdíjas korig (év)

Az YLD mutató lehetővé teszi, hogy figyelembe vegyük a múltó sérüléseket éppúgy, mint a maradandó egészségkárosodással járókat. Ha az egészségkárosodás nem állt fenn egy évig, akkor az L mutató értéke 1-nél kisebb lesz, ha több évig tartott, akkor az évek számát jelzi, ha maradandó rokkantságról van szó,

¹¹ Havi átlagkereset, nemzetgazdasági átlag. Statisztikai évkönyv. KSH, 2009.

akkor a sérülés bekövetkezésekor a sértett életkora és a nyugdíjkorhatár különbsége adja az L értékét.

A személyi sérülések mértéke szerint öt kategóriát állítottunk fel:

- enyhe,
- kisebb sérülés,
- komolyabb sérülés,
- súlyos sérülés,
- maradandó károsodás.

Az „enyhe” kategóriába soroltuk a nyolc napon belül gyógyuló sérüléseket, ahol komolyabb orvosi beavatkozásra nincs szükség, általában láttelet készül és elbocsátják a páciens. A „kisebb sérülések” csoportjába a kórházi ellátást nem igénylő nyolc napon túl gyógyuló sérüléseket soroltuk. „Komolyabb sérülésnek” tekintettük azokat az eseteket, ahol kórházi ápolás is szükséges volt a gyógyulás érdekében, jelentősebb műtéti beavatkozásra azonban nem került sor. A „súlyos sérülések” csoportjába azok az esetek kerültek, ahol komolyabb műtéti beavatkozásra és/vagy hosszan tartó kórházi ápolásra volt szükség. Az egészségügyi ellátással kapcsolatos költségeket nem itt, hanem a Tsz mutató kiszámításakor vettük figyelembe. Az YLD mutató számításakor csak a gyógyulásig eltelt időt vettük számításba. A munkából, illetve a teljes értékű életből való kiesés időtartama számít. A maradandó károsodással járó esetekben a halálesetekhez hasonlóan a cselekmény bekövetkezése és a nyugdíjkorhatár elérése közötti időszakot vettük figyelembe a számoláskor. A sérülések súlyosságához igazított DW súlyszámok és a gyógyulási idő figyelembevételével a következő eredményt kaptuk:

$$YLD = 16\,513 \times 0,483 \times 0,836 = 6668$$

A nem halálos személyi sérüléssel járó bűncselekmények társadalmi költsége = YLD x átlagkereset x 12 = 16,3 milliárd forint.

A személyi sérüléssel járó bűncselekmények összesített (könnyű sérüléstől a halálos kimenetelig) társadalmi költsége

$$\text{költség} = DALY \times \text{havi átlagkereset} \times 12$$

$$\text{költség} = (YLL + YLD) \times \text{havi átlagkereset} \times 12$$

$$\text{költség} = (20\,884 + 6668) \times 203\,859 \times 12 = 67,4 \text{ milliárd forint}$$

$$Tsz = 67,4 \text{ milliárd forint}$$

$$B_4 = Ve \times K_1 - Me + Tv + Tsz$$

$$B_4 = 169,1 + 67,4 = 236,5 \text{ milliárd forint}$$

5) *A latens bűncselekmények kárértéke természetes személyek esetében*

$$B_5 = V_e \times K_1 - M_e + T_v + T_{sz} + L_t$$

ahol

- B_5 = a bűncselekményekkel okozott kár mértéke
 V_e = az ENYÜBS-ben szereplő azon bűncselekményekkel okozott kár mértéke, ahol a kárértéket nyilvántartják
 K_1 = korrekciós tényező, az ENYÜBS-ben megjelenő értéket a ténylegesen bekövetkezett értékhez arányosítja
 M_e az ENYÜBS-ben nyilvántartott kármegtérülési érték
 T_v azoknál a bűncselekményeknél bekövetkezett anyagi kár mértéke, ahol az ENYÜBS nem rögzít okozott kárt
 T_{sz} = személyi sérüléssel járó bűncselekményeknél bekövetkezett, a sérülésből fakadó társadalmi kár, DALY x havi átlagkereset tizenkétszeresével
 L_t = természetes személy sértetteknek a latens bűncselekményekkel okozott kár

A latenciabecslésekhez az adatokat rendszerint a viktimológiai vizsgálatok eredményei szolgáltatják. Nehézséget okoz viszont, hogy az összes ismertté vált bűncselekmény mintegy negyven százalékát nem természetes személyek sérelmére követik el. A vállalatokkal, alapítványokkal és más szervezetekkel kapcsolatos bűncselekmények alakulására a lakossági felmérések adataiból nem lehet következtetni. Ezért célszerű különválasztani a két területet. *A lakossággal kapcsolatos bűncselekmények alakulása jól becsülhető a viktimológiai vizsgálatokból*, bár egy-egy adott évben a számszerű összehasonlítás nem szerencsés, de ha több évre vonatkozó adataink vannak, akkor a tendenciák megállapítása már jól működik. A latenciabecslések megalapozottabb változata a vizsgálaton belül mért adatok összehasonlításából származik. A vizsgálatok során adatokat gyűjtenek arra vonatkozóan is, hogy az érintett sértettek tettek-e feljelentést az őket érintő bűncselekményekkel kapcsolatban. *A jelentett és nem jelentett esetek aránya adja a latenciabecslés alapját*. Sajnos Magyarországon csak 2003-ban végeztek országos mintán olyan jellegű viktimológiai vizsgálatot, amelynek adatait felhasználhatjuk. Az eltelt időben a tényleges arányok valamelyest megváltozhattak, de semmi sem mutat arra, hogy a rejtve maradás mértékében jelentős változás következett volna be. Az L_t értéket úgy számítottuk ki, hogy az ismertté vált bűncselekményeknél a természetes személy sértetteknek jelentkező kárértéket megszoroztuk a latencia arányával.¹²

¹² Ez valószínűleg egy kicsit magasabb becslést ad a ténylegesnél, mert a kisebb súlyú bűncselekmények nagyobb arányban maradnak rejtve, de ezt a hatást talán ellensúlyozza, hogy valószínűleg a latenciabecslés alacsonyabb értéket mutat a ténylegesnél.

$$L_t = 83,3 \text{ milliárd forint}$$

$$B_5 = Ve \times K_1 - Me + Tv + Tsz + L_t$$

$$B_5 = 236,5 + 83,3 = 319,8 \text{ milliárd forint}$$

6) *A latens bűncselekmények kárértéke nem természetes személyek esetében*

$$B_6 = Ve \times K_1 - Me + Tv + Tsz + L_t + L_j$$

ahol

- B_6 = a bűncselekményekkel okozott kár mértéke
- Ve = az ENYÜBS-ben szereplő azon bűncselekményekkel okozott kár mértéke, ahol a kárértéket nyilvántartják
- K_1 = korrekciós tényező, az ENYÜBS-ben megjelenő értéket a ténylegesen bekövetkezett értékhez arányosítja
- Me = az ENYÜBS-ben nyilvántartott kármegtérülési érték
- Tv = azoknál a bűncselekményeknél bekövetkezett anyagi kár mértéke, ahol az ENYÜBS nem rögzít okozott kárt
- Tsz = személyi sérüléssel járó bűncselekményeknél bekövetkezett, a sérülésből fakadó társadalmi kár, DALY x havi átlagkereset tizenkétszeresével
- L_t = természetes személy sértetteknek a latens bűncselekményekkel okozott kár
- L_j = jogi személyiségű sértetteket érintő latens bűncselekményekkel okozott kár

Az ENYÜBS adatai szerint az összes regisztrált bűncselekménynek körülbelül negyven százalékában a sértett jogi személyiséggel felruházott társaság, szervezet. A többségük valamilyen gazdálkodó szervezet, vállalat. Ebből a körből nagyon kevés megbízható adat áll rendelkezésre az elemzéshez. Sajnos átfogó magyarországi kutatást még senki sem végzett ezen a területen. Külföldön is csak szórva-nyos próbálkozások akadnak ezen a téren¹³, még azokban az országokban sem végeznek rendszeres kutatásokat a vállalati, intézményi körben, ahol a hagyományos viktimológiai kutatásoknak már évtizedes hagyományuk van (Egyesült Államok, Anglia). Az egyetlen szervezet, amely rendszeresen vizsgálja ezt a területet, a PricewaterhouseCoopers. 2009-ben már ötödik alkalommal készítették el *Globális gazdaságibűnözés-felmérés* című kutatásuk keretében a gazdasági bűnözés alakulását elemző értékelést. Az elemzés nemzetközi: „*Felmérésünk keretében 54 ország több mint 3000 vállalatának felső vezetőit kérdeztük meg – köztük 53 magyarországi*

¹³ Monitor Crime in the Business Sector 2007. Insight into the victimisation of companies in the Netherlands and prevention measures, Amsterdam, 2008

*nagyvállalat felső vezetőit is.*¹⁴ Sajnos a hazai résztvevők fogyatkoznak, a 2007-es kutatásban még 77 magyar vállalat vett részt. Az elemzés legnagyobb fogyatékosága azonban a kis elemszám mellett az, hogy csak a cégcsoport ügyfelei közül kerültek ki az adatszolgáltatók, így a kutatás nem tekinthető reprezentatívnak. A kutatás – hiányosságai ellenére – bepillantást enged az üzleti életnek erre az eléggé elzárt területére. *„Magyarországon a gazdasági bűnözés áldozatául esett vállalatok 63 százaléka jelezte az elmúlt 12 hónapra vonatkozóan, hogy növekedett a gazdasági bűncselekmények által okozott veszteségük. A vállalatok 13 százalékának 180 millió forintot meghaladó kára származott a visszaélésekből, és 25 százalékuknak kilencvenmillió forint feletti volt az elszenvedett vesztesége.”*

Elemzésünk szempontjából azonban a legnagyobb jelentősége a latenciának van. A kutatáskor megkérdezték a vállalati vezetőket, hogy milyen intézkedések történtek a bűncselekmények felderítése után. Alapvetően különbözött az alkalmazott szankciók gyakorisága és összetétele aszerint, hogy belső dolgozó vagy külső személy követte el a cselekményt.

Vállalaton kívüli elkövető esetében mindössze 21 százalékban következett jogi szankció, és ezeknek csak egy része volt büntetőfeljelentés. Belső elkövetők esetében már csaknem az esetek felében (48 százalék) következett jogi válaszlépés. Összességében tehát *az esetek kevesebb mint felében alkalmaztak a sértett vállalatok jogi válaszlépést, a feljelentések aránya tehát biztosan nem haladja meg az ötven százalékot.* A feljelentés bekövetkezése és az okozott kár nagysága között nem volt összefüggés. Nem a kárérték, hanem más tényezők határozzák meg, hogy az érintett vállalat tesz-e feljelentést, vagy sem.

Ha a kapott eredményt kivetítjük a jogi személy sértetteket érő bűncselekmények egészére, és feltételezzük, hogy a jelentett és a nem jelentett esetek kárértéke között nincs szignifikáns eltérés, akkor azt az eredményt kapjuk, hogy a felderített és rejtve maradt esetekkel okozott károk nagysága megfeleltethető egymásnak.

7) *A bűnözés társadalmi költsége*

A képletben szereplő L_j értékét tehát a regisztrált „vállalati” bűncselekményekkel okozott kár kétszerese teszi ki.

$L_j = 114,6$ milliárd forint

$B_6 = V_e \times K_1 - M_e + T_v + T_{sz} + L_t + L_j$

$B_6 = 319,8 + 114,6 = 434,4$ milliárd forint

¹⁴ Gazdasági bűnözés a gazdasági világválság idején. Globális gazdaságibűnözés-felmérés. Magyarországi jelentés. PricewaterhouseCoopers, 2009

A fenti egyenletek a sértetteknek okozott károk mértékét mutatják. Ha a bűnözés társadalmi költségét kívánjuk meghatározni, akkor ebből az összegből le kell vonnunk az elkövetőknél jelentkező hasznot, mert a számbavétel szempontjából közömbös, hogy kinél jelenik meg a társadalom rendelkezésére álló vagyon. Ebben az esetben tehát ki kell egészítenünk a képletet egy H hasznossági taggal, amely az elkövetőknél jelentkező hasznot szimbolizálja.

A „végső” egyenlet, amely a bűnözés társadalmi költségeinek alakulását mutatja, a következőképpen alakul:

$$B_7 = Ve \times K_1 - Me + Tv + Tsz + L_t + L_j - H_b$$

ahol

- B_7 = a bűncselekményekkel okozott kár mértéke
- Ve = az ENYÜBS-ben szereplő azon bűncselekményekkel okozott kár mértéke, ahol a kárértéket nyilvántartják
- K_1 = korrekciós tényező, az ENYÜBS-ben megjelenő értéket a ténylegesen bekövetkezett értékhez arányosítja
- Me az ENYÜBS-ben nyilvántartott kármegtérülési érték
- Tv azoknál a bűncselekményeknél bekövetkezett anyagi kár mértéke, ahol az ENYÜBS nem rögzít okozott kárt
- Tsz = személyi sérüléssel járó bűncselekményeknél bekövetkezett, a sérülésből fakadó társadalmi kár, DALY x havi átlagkereset tizenkétszeresével
- L_t = természetes személy sértetteknek a latens bűncselekményekkel okozott kár
- L_j = jogi személyiségű sértetteket érintő latens bűncselekményekkel okozott kár
- H_b = a bűnelkövetők bűncselekményekből származó haszna

Ez egyben a bűnözés tranzakciós költségeit is jelzi. Ennyibe kerül a társadalomnak, hogy egyes tagjai a legális út helyett a vagyonszerzés törvénytelen módját választják.

A mutató számítása csak olyan bűncselekmények esetében lehetséges, ahol az elkövetőnek származhatott tényleges haszna a bűncselekményből. Tehát nem vettük figyelembe például a személy elleni bűncselekményeknél, a közlekedési bűncselekményeknél jelentkező károknál. Gyakorlatilag a vagyon elleni és a gazdasági bűncselekmények esetében releváns az elkövetői oldal hasznával számolni. Ezeknél a cselekményeknél a hivatalos bűnügyi statisztika adatai szerint az okozott károk hat-nyolc százaléka megtérül. Ez a rész tehát biztosan nem hasznosulhat az elkövetőknél. Az ezen a területen dolgozó rendőrségi szakemberek szerint

a tényleges elkövető és (ha bekapcsolódik) az orgazda együttes haszna nem haladja meg az elkövetési érték hatvan százalékát.

$$H_b = 199,3 \text{ milliárd forint}$$

$$B_7 = V_e \times K_1 - M_e + T_v + T_{sz} + L_t + L_j - H_b$$

$$B_7 = 434,4 - 199,3 = 235,1 \text{ milliárd forint}$$

A bűncselekmények következtében Magyarországon 2009-ben *434,4 milliárd forint* értékben keletkeztek károk. Ezek egy része, *199,3 milliárd forint* megtérült a társadalom számára, oly módon, hogy az elkövetők hasznosították.

Így végül is összességében a bűncselekmények következtében *235,1 milliárd forint* kár érte az országot a vizsgált esztendőben.

A büntető igazságszolgáltatás költségei

Már most fontosnak tartjuk jelezni, hogy az alább feltüntetett számok és számítások az első magyarországi, a „bűnözés ára” témájú vizsgálat első eredményei. Még nem alakult ki egységes gyakorlat a szervek elemzésének módszertanára, ennek legfőbb oka, hogy nem minden esetben állnak rendelkezésre ugyanazok az adatok a különböző intézményeknél. Így ahhoz, hogy összehasonlítható eredményeket kapjunk, sokszor más módszerrel kellett elemeznünk a rendelkezésünkre bocsátott statisztikai sorokat. Többször futottunk bele olyan válaszba, hogy az adott szerv az általunk kért adatot nem gyűjti, nem olyan bontásban gyűjti, ahogy arra szükségünk lett volna, de nem egyszer előfordult az is, hogy egyáltalán nem küldték meg az általunk kért számsorokat.

Első hallásra talán egyszerűnek tűnik a büntető igazságszolgáltatás költségeinek kiszámításával kapcsolatos feladat, hiszen a közérdekű adatok nyilvánosságára vonatkozó szabályok értelmében minden állami szerv köteles nyilvántartást vezetni éves költségvetéséről, létszámadatairól. Ügyforgalmáról pedig szintén minden szerv vezet belső statisztikát jogszabályi nyomás nélkül is, saját maga informálására, mérete, súlya, belső összetétele változásának mérésére.

A helyzet a gyakorlatban azonban ennél bonyolultabb. Az állam finanszírozta költségek között ugyanis nem kizárólagosan a büntető igazságszolgáltatáshoz kapcsolódó tipikus szereplők jelennek meg. Az egyes szerveknél sem szabad valamennyi költségelemet figyelembe vennünk, hiszen ezek az intézmények gyakran nem kizárólagosan a büntető igazságszolgáltatás gyakorlásához kapcsolódó feladatokat végeznek.

Rendőrség

A rendőrség állományába tartozó adatok nagyobb részét a 2010. május 18. napján lezárt MÁK program segítségével elkészült költségvetési beszámoló alapján vizsgáltuk. Minden megyei kapitányságra lebontva külön kigyűjtöttük az első funkciócsoportba¹⁵ tartozó alkalmazottak összlétszámát, illetve az üres és a tartósan üres álláshelyek számát. Ez után az Országos Rendőr-főkapitányság által megküldött, a rendőrség bevételi és kiadási szakteradatait tartalmazó táblázatok segítségével a 2009. évre vonatkozó összes bevételt és összes kiadást kigyűjtöttük az egyes megyék vonatkozásában. Az egész rendőri szervezetre vonatkoztatva 35 401 fővel és 232,1 milliárd forint kiadással számoltunk. A számítás alapján egy bűnmegelőzéssel, bűnüldözéssel, bűnfelderítéssel foglalkozó, alap-, közép- vagy felsőfokú iskolai végzettségű, vezető vagy beosztott rendőrnek az ország átlagában 6,6 millió forint volt a társadalmi költsége 2009-ben.

Ügyészség

A legfrissebb adatok (2010. november) szerint az ügyészi szervezet összlétszáma 1708, és közülük 1348-an büntető ügyszakban tevékenykednek. A kollégák 78,92 százaléka dolgozik jelenleg büntető ügyszakban, így ha ezt az arányt állandónak tekintjük, akkor 2009. december 31-én az 1660 ügyész közül 1310 büntető ügyszakos ügyész dolgozott a szervezetben.

2009-ben a beérkezett ügyek 83,8 százalékát büntetőjogi ügyszakban dolgozták fel. A büntető ügyszakhoz azonban hozzá kell venni a – többi szervnél is tekintetbe vett – szabálysértési ügyeket. Ezek értékének megadása azonban nem könnyű feladat, sem az ügyek, sem pedig az ellátó ügyészek számának megbecslése oldaláról. Az ügyészi szervezetben a törvényességi felügyeleti ügyészek foglalkoznak a szabálysértési ügyekkel első fokon, míg felügyeleti jogkörben a közigazgatási osztályok járnak el. A közigazgatási ügyszakban a teljes ügyészi állomány 13,95 százaléka dolgozik, azonban ők nem csak szabálysértési feladatokat oldanak meg, sőt nem is csak büntető ügyszakba tartozót. Mivel a rendelkezésre álló statisztikákban csak összefoglaltan tüntetik fel a közigazgatási ügyészi számot, és az egyéb kimutatásokból sem tudtunk pontosan visszakövetkeztetni erre az adatra, ezért egy mesterségesen kialakított aránnyal (az egyszerűség kedvéért és a pontosabb közelítésre lehetőséget adó ismeretek hiányában ötven százalékkal) számoltunk, amikor

¹⁵ A MÁK programhoz tartozó magyarázat szerint: az intézmény szakmai profilja(i)hoz kötődő szorosan vett szakmai feladatokat (amit a statútum, a szervezeti és működési szabályzat ekként határoz meg) ellátó létszám. Azaz a bűnmegelőzési, bűnfelderítési, bűnüldözési feladatokat ellátó valamennyi személy az első funkciócsoport létszámába tartozik.

a törvényességi felügyeleti tevékenységet ellátó ügyészek arányát a teljes létszám hét százalékában határoztuk meg. Mivel a törvényességi felügyeleti ügyész sem csak szabálysértést bírál el, ezért a törvényességi felügyeleti ügyészeknek ismételtén (csak a pontosabb közelítési adatok hiányában) az ötven százalékát vettük, és úgy tekintettük, hogy a törvényességi felügyeleti ügyészek fele (3,5 százalék) foglalkozik első- és másodfokon szabálysértésekkel.¹⁶

A tárgyévben a büntető és törvényességi felügyeleti körbe eső ügyek aránya a szervezetben 90,8 százalék volt, míg a beérkezett eseteket feldolgozó kollégák aránya a teljes ügyészi eloszlás tekintetében 82,3 százalék körül állt (4. számú táblázat).

Bár az adatok csak hozzávetőlegesek, azért jól látszik, hogy a büntető és törvényességi felügyeleti ügyészek együttes leterheltsége elég magas (amit az ügyek és ügyészek arányának összevetése mutat).

4. számú táblázat

A büntető és törvényességi felügyeleti körbe eső ügyek és az ügyészi eloszlás aránya

Terület	Ügyek száma	Ügyek aránya (%)	Ügyészek száma	Ügyészek aránya (%)
Büntetőjog	948 006	83,8	1310	78,9
Törvényességi felügyelet	157 939	13,9	113	6,8
ebből: szabálysértési ügyek	78 969	7,0	56	3,4
büntető- és szabálysértési együtt	1 026 975	90,0	1366	82,3
Összesen	1 131 436		1660	

A tárgyévre vonatkozó kiadásokat a MÁK program segítségével elkészült központi költségvetési jelentés tartalmazza. E szerint 2009-ben az ügyészség törvény szerinti teljes kiadása harmincmilliárd forint (29 973 919 ezer forint) volt.

Noha a szervezet nagyobb részben a bűncselekmények elkövetésének üldözése, felderítése körében fejti ki tevékenységét, azonban mégsem kapnánk pontos számot akkor, ha a teljes kiadást nem csökkentenénk a polgári, közigazgatási és egyéb ügyek (és kiadások) mértékével. Ezért a költségek számításánál a büntető- és szabálysértési ügyek együttes arányát jelző 90,8 százalékkal számoltunk.

¹⁶ Az adat azért is torzít, mert kisebb leterheltségű helyeken egy személyben látja el az ügyész az elé kerülő törvényességi és közigazgatási ügyeket is. Így pedig képtelenség pontos számot mondani a szabálysértési ügyekben eljáró kollégák arányáról.

Az ügyek arányával számoltunk a kollégák aránya helyett, mert a szervezet felépítése, az egyes ügyszakokban eljáró ügyészek száma is a beérkezett ügyek méretéhez igazodik:

	Kiadások (Ft)	Arány (%)
törvény szerinti	29 973 919 000	100
büntető- és szabálysértési ügyek	27 210 323 000	90,8

Bíróság

A bíróság költségeinek számbavétele során különválasztottuk a büntető és a polgári ügyszakot, mivel minket kizárólag a bűnözéshez kapcsolható költségek érdekeltek. A büntető ügyszakos bírák adatait 2009-re vonatkoztatva az Országos Igazságszolgáltatási Tanács Hivatala bocsátotta rendelkezésünkre. Ezért következő lépésként azt kellett kiszámolnunk, hogy az összes kiadás hány százalékát „használták fel” a büntető ügyszakban az ott eljáró bírók. A bírósági ügyforgalom 2009-es főbb adatai közül sor került valamennyi helyi, megyei ítéletáblához tartozó és legfelsőbb bírósági büntető-, szabálysértési, katonai peres és nem peres ügy számának kigyűjtésére. Praktikusan a 2009-ben érkezett ügyek adataival dolgoztunk, nem pedig a 2009-ben befejezett vagy folyamatban maradó ügyekkel. A büntetőügyek megoszlási aránya segítségével ez után kiszámítottuk az összes kiadásból a büntető ügyszakos bírókra eső kiadások mértékét.

Ha valamennyi vertikális szervnél dolgozó büntetőbíró társadalmi költségét összeszámítjuk és elosztjuk a büntető ügyszakban dolgozó bírák számával (1658), akkor 2009-re egy büntető ügyszakban tárgyaló bíróra 7 981 699 forint jut. A szám azonban torzít, ha nem számoljuk hozzá az Országos Igazságszolgáltatási Tanács Hivatalának költségeit is. A hivatal teljes költségét nem vehetjük számításba, hiszen az a polgári és büntető ügyszakhoz tartozó összegeket egyaránt magában foglalja. Azt nem tudjuk pontosan megmondani, hogy a hivatal munkájának hány százalékát tölti büntetőügyekhez kapcsolódó feladatai ellátásával, ezért az országos büntető-polgári ügyszak megoszlásának átlagával számoltunk a költségek figyelembevételkor. Így az OITH teljes 2009-es kiadásának 23,8 százalékát vettük, és megkaptuk azt a becsült értéket, amit a hivatal büntető ügyszakban történő működésre kiadott 2009-ben.

A számítások azt mutatják, hogy a bázisévben 75 milliárd forint kiadást jelentett a bírósági rendszer fenntartása és működtetése. Ebben az évben 1658 bíró ítélkezett büntető ügyszakban, és a büntető ítélezéssel kapcsolatos feladatok ellátására a hazai bírósági rendszer 13,2 milliárd forintot fordított.

Büntetés-végrehajtás

A büntetés-végrehajtás 2009. évi összes kiadása 45,3 milliárd forint volt. Ez a következő elemekből állt össze: a szervezet éves teljes kiadásából (ami a 2009. évi eredeti előirányzatoként tervezett 36,4 milliárd forinthez képest jóval magasabb lett a gyakorlatban, főleg úgy, hogy még ezen az összegben felül mutatkozik meg) a 2010-re átcsoportosított, de 2009-re vonatkozó lejárt tartozásállomány több mint másfél milliárd forintos tétele is. Ezen kívül a gazdasági társaságok eredményeit is a kiadások között kell feltüntetni, mivel 8,8 millió forint „hiányt termeltek”, amelyet a szervezetnek saját költségvetéséből kellett kigazdálkodnia. A szervezetnél 2009. december 31-én ténylegesen 7786-an dolgoztak (az engedélyezett költségvetési létszám 94,7 százaléka). Az éves kiadás összegét a teljes létszámmal elosztva megkapjuk, hogy a büntetés-végrehajtási szervezet egy dolgozójára jutó állami költségkiadás 5,8 millió forint volt 2009-ben.

Igazságügyi Hivatal

Az Igazságügyi Hivatal (IH) 2006. január 1-jén kezdte meg működését a korábbi Pártfogó Felügyelői és Jogi Segítségnyújtó Szolgálat Országos Hivatala (PJSZ) és a Központi Kárrendezési Iroda (KKI) összevonásával. Szervezeti és működési szabályzata szerint az IH az igazságügyi és rendészeti miniszter (most már közigazgatási és igazságügyi miniszter) szakmai irányítása alatt álló központi hivatal. 2007. január 1. óta az IH *hat szakterületért* felel (ezek közül az utóbbi kettővel nem foglalkozunk a továbbiakban számításaink során):

- 1) pártfogó felügyelői tevékenység;
- 2) büntetőügyekben alkalmazható közvetítő tevékenység (mediáció);
- 3) jogi segítségnyújtó tevékenység;
- 4) áldozatsegítő tevékenység;
- 5) kárpótlási, kárrendezési tevékenység; illetve
- 6) a lobbitevékenységről szóló törvény végrehajtása.

Összességében a büntetőügyekben eljáró 553 alkalmazottjával az Igazságügyi Hivatal 2009-ben 3,8 milliárd forintot (3 767 609 ezer forint) költött az áldozatok megsegítése, a bűnelkövetés számának csökkentése, pártfogás, közvetítés, jogi segítségnyújtás körében. Így a tárgyidőszakban az államnak összesen 6,8 millió forintjába került egy büntető szakfeladattal foglalkozó igazságügyi hivatalnok.

Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium

Nem véletlenül a jogalkotás szerve került az utolsó helyre a büntető igazságszolgáltatás intézményeinek elemzése sorában. 2010-ben szinte lehetetlen volt adatot

kapni a 2009-es gazdasági eseményekről, ezért itt dolgoztunk a legnagyobb százalékban becsült arányokkal. Az IRM (azért a 2009-es megnevezését használjuk, mert az adatok még erre a szervezetre vonatkoznak) összes törvény szerinti kiadása 2009-ben hat és fél milliárd forint volt a MÁK-nak készített beszámoló szerint.¹⁷

Ahogy azonban az eddig elemzett szervek többségénél, úgy itt sem számolhatunk a teljes összeggel, hiszen nem csak a büntetőjog-alkotás tartozik a szerv feladatkörébe. Arról egyáltalán nem kaptunk tájékoztatást, hogy mely osztályok, illetve hány kolléga foglalkozott valamilyen minket érintő feladattal, így a szervezet 2009-es szmsz-éből indultunk ki. Ebből első körben azt tudtuk megállapítani, hogy a tárgyévben a minisztérium 69 osztállyal működött.

A következő feladat annak vizsgálata volt, hogy melyek azok az egységek, amelyek biztosan nem végeznek büntetőjogi munkát. Az egységek megnevezéséből és a szervezeti és működési szabályzatból az derült ki, hogy az IRM-nek 36 olyan osztálya volt, ahol büntetőjoghoz kapcsolódó tevékenységet végeztek. Osztályokra lebontva már nem tudjuk, hol mennyien dolgoztak, ezért a rendelkezésünkre álló adatokból próbálunk arányosan visszakövetkeztetni.

A szervezet teljes létszáma a 2009. december 31-i állapot szerint 533 volt. Közülük 247-en végeztek büntetőjogi kodifikációs tevékenységet, azaz a foglalkoztatottak 46,3 százaléka látott el ilyen jellegű munkát. Pontosabb adatok hiányában azt kell mondanunk, hogy a költségeknek is 46,3 százalékát használták fel a 247 ember munkavégzése során, azaz a hat és fél milliárd forintból hárommilliárdot költöttek el ezek a kollégák. Összevetve a számított (3 026 610 165 forint) és a becsült értéket (247 fő), azt kapjuk, hogy az állam 2009-ben a büntető igazságügyi tevékenysége ellátása során 12,2 millió forintot költött egy szakemberre.

Polgárőrség

Magyarországon „az Országgyűlés elismeri az állampolgárok önszerveződésének eredményeként megalakult polgárőrség tevékenységét és méltányolja, hogy a polgárőrség támogatja a helyi önkormányzatokat és a helyi, területi rendvédelmi szerveket a közbiztonság helyi feladatainak végrehajtásában”, írja bevezetőjében a 2006. évi LII. törvény a polgárőrségről. Az állam és az önkormányzatok által a polgárőrségnek juttatott összeg 2009-ben 695,5 millió forint volt. Az állam és az önkormányzat a bűnmegelőzési feladatának teljesítése, illetve annak részbeni átruházása okán adta át ezt az összeget a szövetségnek. Ilyen formában a szervezet állami feladatot látott el, állami pénzen.

¹⁷ Az adatokat az IRM Költségvetési és Gazdasági Főosztálya bocsátotta rendelkezésünkre.

A bűnözés költségei és az állami kiadások összevetése

A költségszámítás eredménye nem foglalható össze egyetlen szám formájában. A megközelítéstől és a bűnözés okozta társadalmi hatások értelmezésétől függően változik a kiszámítható eredmény. Ha csak a társadalmi költségeket nézzük, akkor a bűnözés által okozott kár értéke *434,5 milliárd forint*, ha ebből levonjuk a bűnözőknél jelentkező haszon értékét, akkor *235,2 milliárd forint* kárértéket kapunk. Ehhez hozzáadódnak az állam által bűnüldözésre, igazságszolgáltatásra, fogva tartásra és bűnmegelőzésre fordított összegek. Ezen állami kiadások összege 2009-ben *326,2 milliárd forint* volt.

A bűnözés egyetlen évben, 2009-ben összesen *760,7 milliárd forint* kárt okozott, illetve ilyen értékű ráfordítást igényelt az állam részéről.

A bűnözés költségeinek és az állam ráfordításainak összevetéséből pedig az alapítható meg, hogy kb. százmilliárd forinttal magasabbak az állam bűnözéssel kapcsolatos kiadásai (326 milliárd), mint a bűnözés okozta károk összege (235 milliárd). A bűnüldözésre, bűnmegelőzésre fordított társadalmi kiadások mértéke nem elemezhető egyszerűen a bűnözési költségekkel történő összevetés révén, hiszen a büntetőjogi fenyegetettség és a bűnmegelőzés nyomán elmaradó bűncselekmények hatása nem mutatható ki. Az államnak és a társadalom tagjainak alapvető érdeke, hogy fellépjenek a törvénytelen utat választó társadalmi szereplők ellen, még akkor is, ha ez a tevékenység nagyon költséges. Ez az elemi „lépés-kényszer” gyakorlatilag azt jelenti, hogy a bűnözési kiadásoknak nincs felső korlátja. Egy-egy állam bűnüldözésre, büntetésre fordított kiadásainak mértékét nem költséghatékonysági elemzések, hanem társadalmi, politikai tényezők határozzák meg. Ez azonban semmiképpen sem jelentheti azt, hogy a hatékonyság mellőzhető ezen a területen. Az általunk végzett költségszámítások az első lépéseket jelenhették azon az úton, amely a bűnözés társadalmi szerepének jelentőségének jobb megismeréséhez vezet. A számítások és módszerek véleményünk szerint is vitathatók és vitatandók, de meggyőződésünk, hogy ezen a területen is létjogosultságuk van a gazdaságossági számításoknak és megfontolásoknak.

Irodalom

Cohen, M. A.: *The Costs of Crime and Justice*. Routledge, New York, 2005

Cohen, M. A. – Bowles, R.: *Estimating Costs of Crime*. In: **Piquero, A. R. – Weisburd, D. (eds.):** *Handbook of Quantitative Criminology*. 1st ed. 2010, 143–162. o.

Demmert, H. G.: *Crime and Crime Control: What are the Social Costs?* Stanford University, Hoover Institution, Center for Econometric Studies of the Justice System, Stanford, 1979

Irk F. (szerk.): *Áldozatok és vélemények I–II.* OKRI, Budapest, 2004

Kerezsi K. – Kó J.: *Az áldozattá válás jellemzői Magyarországon a 2005. évi viktimológiai felmérés tükrében.* In: **Virág Gy. (szerk.):** *Kriminológiai Tanulmányok*, 47. OKRI, Budapest, 2010, 113–130. o.

Welsh, B. C. – Farrington, D. P.: *Monetary Costs and Benefits of Crime Prevention Programs.* In: **Tonry, M. (ed.):** *Crime & Justice.* vol. 27, University of Chicago Press, Chicago, 2000

A hamis és a meghamisított festmények azonosítása

A kutatás a kulturális javak védelmére és a jogi szabályozással kapcsolatos kérdésekre hívja fel a figyelmet. A dolgozat büntetőjogi, eljárási és kriminalisztikai kérdéseket boncolgat. Napjainkra is jellemző, hogy nagy a kereslet a műtárgypiacon a műkincsek iránt. Ezeknek a tárgyaknak egyrészt értékmegőrző szerepük van, ezért befektetésre alkalmasak, másrészt pedig esztétikai értékük miatt is keresettek. Ezekkel magyarázható a bűnözők érdeklődése e terület iránt. A hazai bűnüldözés egyik fő akadálya ezen a területen a kulturális javakra vonatkozó kérdéskör jogi tisztázatlansága.

Bevezetés helyett

Különleges bizonyítási nehézséget jelent, ha a vizsgálat tárgya műtárgy, a vizsgálat célja pedig annak azonosítása. Ezen belül is két kérdéskörrel beszélhetünk. Az egyik a mű azonosítása: ha ismert műtárggyal kapcsolatban merül fel az eredetiség kérdése, vagyis az, vajon azonos-e az inkriminált mű az ilyen cím alatt ismert eredeti alkotással. A másik az alkotó azonosítása: amikor egy eddig ismeretlen alkotás származása a kérdés.

Ha csak festményekről beszélünk – márpedig mindenképpen érdemes leszűkítenünk vizsgálódásunk tárgyát –, akkor ez a nagyon távoli séma az egyedi esetek – itt jellemzően büntetőügyek, illetve vizsgálati lehetőségek, metódusok – alapján tovább differenciálható.

Az azonosítási folyamat kriminalisztikai jelleget akkor kap, ha bűncselekmény gyanúja merül fel, például eltűnik egy műtárgy, vagy eredetiségével kapcsolatban merül fel kétely.¹

¹ Az eredetiség kérdése a művészetben másképpen jelentkezik, mint a büntetőeljárásban. A művészek a fő gondot nem abban látják, hogy valaki bűncselekményt követ el, hanem sok művész úgy gondolja, hogy csak az eredeti mű képes arra, hogy tökéletességet árásson. A „művészetnek köszönhetően ahelyett, hogy egyetlen világot látnánk, a magunkét látjuk, amint az megsokszorozódik”. (Proust, M.: Az eltűnt idő nyomában.) Az alkotás értéke benne rejlik egyediségében, magában az anyagban is, de az alkotó mozdulatában, és minden ezen túl mindabban, amit leginkább a mű kisugárzásának nevezhetünk. Georges Rouault szerint „a hamisítvány, bármi ügyes kidolgozású legyen is, abban mindig különbözik az

Az előbbi esetében az elsődleges feladat a megtalálás. Ahhoz, hogy tudjuk, mit is keresünk, ismernünk kell elsődleges azonosító jellemzőit, tehát az ezzel foglalkozó nyomozó hatóság számára megfogható és gyanút szolgáltató sajátosságait.

A szó szoros értelmében vett azonosításról akkor lehet szó, ha az eltűnt művet megtalálták, vagy akkor, ha a meglévő mű kapcsán felvetődik a hamisítás, illetve a meghamisítás gyanúja. Ezekben az esetekben az azonosítás legfontosabb feltétele a különleges szakértelem, módszertan, tehát a szakértői közreműködés.

Jogdogmatikai kérdések, avagy hamisítás helyett csalás

Amikor hamisítvány kerül a hazai „piacra”, akkor bár az értéktelen festmény lekerül az aukciós ház faláról, és visszakerül anonim tulajdonosához, de az esetek nagy részében nem indul büntetőeljárás. Vádemelésről és jogerős büntetőjogi felelősséget megállapító döntésről meg szinte nem is tudunk. Ennek hátterében több ok is áll, de ezek kimutatása és elemzése nem ennek a tanulmánynak a feladata.

A büntetőjogászok számára a megindult büntetőeljárások talán legérdekesebb kérdése, hogy a megfelelő minősítés nem is a hamisítás, hanem „csak” a csalás lehet.

*Szabó Imre*² szerint ilyenkor nemcsak a Btk.-t kell tanulmányoznunk, hanem ismernünk kell a szerzői jogról rendelkező törvényt is (1999. évi LXXVI. tv.). A kérdés tulajdonképpen az, hogy sor került-e a szerzői jogok megsértésére, és ha igen, akkor melyik az a cselekmény, amellyel a hamisító megsérti a szerző jogát. Ha a többszörözésből indulunk ki, vagyis a műnek anyagi hordozón való rögzítéséből, akkor azt kell figyelembe vennünk, hogy a művész (szerző) többszörözte-e a művét, vagy erre másnak engedélyt adott-e. Ha igen, akkor ezekben az esetekben nem beszélhetünk bűncselekmény elkövetéséről. Amennyiben viszont a művész engedélye nélkül történt a többszörözés, vagyis valaki lemásolta a festményt, de azt nem értékesítés céljából tette, akkor sem valósul meg bűncselekmény, hiszen a többszörözés még a védelmi időn belül is szabad felhasználásnak minősül.

eredeti képtől, hogy rossz közérzetet támaszt, és a holt tárgy érzetét kelti azokban, akik képesek az autentikus művel szellemi kapcsolatba lépni”. Simone J. Cahán-Salvador művészettörténész pedig értékítéletet is megfogalmaz a hamisítóval szemben, és egyszerűen tolvajnak nevezi őt, mert „nemcsak kereskedelmi fogalmak szerint követ el csalást, hanem bitorol olyan eszméket, olyan tehetséget is, amelyek nem az övéi. Ráadásul munkái közpszerűsége révén éppen azoknak a mestereknek a hitelét rombolja, akiktől ihletet nyer. Könyörtelenül folytatni kell a hamisítványok üldözését.” Isnard, G.: *Eredeti vagy hamis?* Gondolat Kiadó, Budapest, 1989, 362. o.

² Szabó I.: *A hamisítás büntető jogdogmatikai kérdései*. Előadás. *Kriminálexpó*, 2010. november 24.

Természetes személy ugyanis készíthet magáncélra a műről másolatot, amennyiben ez közvetve sem szolgálja jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját. A másik eset Szabó Imre szerint, ha a korábban nem létező festményt egy művész neve alatt állították elő. Ez nem tartozik a szerzői jog hatálya alá, mivel a védelem csak a létező művek vonatkozásában él.

A jogalkalmazó pedig a legtöbb esetben nem tud mit kezdeni akkor, ha a piacon felbukkan egy hamisítvány, mert a hatályos jogszabályok alapján másolatot bármilyen képről lehet készíteni, és a bizonyítási teher, valamint az ártatlanság vélelme miatt a hatóságnak kell minden kétséget kizáróan bizonyítania, hogy a kép készítője, másolója a hamisítás célzatával festette a képet. A gyanúba esett polgár ugyanis védekezhet azzal, hogy nem hamisítványt „alkotott”, hanem csupán tanulmányt készített. A jogalkalmazónak kell bizonyítania továbbá a megtévesztés és a jogtalan haszonszerzés elemét is. Ezek nélkül nem áll meg a tényállásszerűség.³

Téved ugyanakkor a jogdogmatikus és a jogalkalmazó is, amikor azt állítja, hogy másolatot bármilyen képről lehet készíteni. Sajnos a jogászok egy része nem tudja, hogy a kópiának pontos szabályai léteznek: az eredeti képhez képest csak eltérő méretű lehet, és rajta kell lennie annak, hogy másolatról van szó, azt ki, mikor és kinek a festményéről készítette.

A kereskedők általában azzal védekeznek, hogy ők nem tudtak arról, miszerint a kép hamisítvány. Azt hitték, hogy eredeti festményt állítottak ki az aukción. Amikor pedig kiderül, hogy hamisítványról van szó, akkor hiába kerül le a falról, nem semmisítik meg, az aukcióhoz készült katalógusban a reprodukciója pedig legtöbbször benne marad, azt már szétküldték, és évekkel később újra előkerülhet, benne a hamisítvánnyal, amelyről senki sem fogja tudni, hogy nem eredeti.

Azonosítási kérdések: az azonosítás mint eredetiségvizsgálat

Az azonosítás nagyon fontos kérdés a büntetőeljárásban. Ennek módszertana egyrészről segítségére lehet a kriminalisztikán belül a nyomozóknak, mivel lehetőséget nyújt az eltűnt festmények (más műtárgyak) felkutatásához, másrészről pedig hozzájárulhat az eredetiség vizsgálatához is azokban az esetekben, amikor kétség merül fel. A hamisítás mögött elsősorban anyagi motiváció áll, de ismertek olyan esetek, amikor szakmai kihívást jelentett az ismert művész jellegzetes vonásainak a megtévesztésre alkalmas utánozása.⁴

³ Uo.

⁴ Például Meegeren esetében.

A hamisítás elterjedése a gyűjtemények kialakulásához kapcsolódik. Korábban a műtárgyakat még megrendelésre készítették, a piac kialakulásától kezdve váltak lassan a kereskedelmi tevékenység tárgyaivá. A gyűjtőszenvedély terjedésével párhuzamosan gyorsan emelkedett a műkincsek ára, és velük együtt alakult a hamisítók tevékenysége is.

Hosszú évszázadokon át a kézműves ügyessége és teremtő ereje révén létrejött alkotásoknál fel sem vetődött az eredetiség, valódiság kérdése. A mester személytelen volt, műve mögött, a háttérben rejtőzött. Az alkotó személyiség csak a reneszánsz idején lép előtérbe, a gótika tétova próbálkozásai után kap hangsúlyt a művész egyénisége.

„Leonardo da Vinci volt az első, aki e tekintetben az új felfogást vallotta mind kritikai, mind szemléleti vonatkozásban. A festészetről szóló értekezésében világosan kijelenti, hogy a festészetben nincsen az eredetivel egyenlő értékű másolat, nincs »végtelen sok gyermek«, miként a nyomtatott művek esetében; a műalkotás csak alkotójának szerez megbecsülést és csak egyedi létében értékes.”⁵

A megengedett és tilos, utánzott, utánérezett, másolt, hamisított közötti határok még mindig nagyon elmosódottak voltak. Közismert, hogy a nagy festők a legtöbb esetben rendszeresen készítettek másolatokat.

A *Kriston László* fizikussal készített interjúból⁶ kiderül, hogy az alkotói jellegzetességek utánzása mellett lényeges a megfelelő anyagok használata is. Még ezeken túl is figyelemmel kell lenni azonban bizonyos praktikákra. Például ha egy régi kép hamisításáról van szó, vagy egy eredeti régi képet használ a hamisító és az eredeti ábrázolást részben vagy egészben eltávolítja, akkor az anyag kezelésével kell azt a hatást elérnie, mintha ez valóban korabeli lenne, de a régi és az új anyagok keveredése, kölcsönhatása idővel szintén árulkodó nyomokat hagyhat maga után.

„Amikor (a hamisító) az anyag problémáját megoldotta, akkor kezdődik a művészi munka. Több eredeti mű elemeiből, saját koncepciójából, utánérezésekből, motívumok másolásából kell új kompozíciót teremtenie.”⁷ A rendelkezésre álló festéstechnikai receptek nem mindig hitelesek, számos esetben vannak arra utalások, hogy szándékosan félrevezetik az olvasót. Gyakori az is, hogy rossz a fordítás. Bizonyos eszközök alkalmazása, beszerzése is problematikus lehet.

⁵ Arnau, F.: Művészethamisítók, hamisítók művészete. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1963, 29. o.

⁶ Kiss A.: Bűnbe esett festmények. *Ügyészek Lapja*, 2010/6., 199–201. o.

⁷ Arnau, F.: i. m. 39. o.

Az azonosítási módszerek változatossága is amellet szól, hogy műszeres vizsgálatok, röntgen- és más optikai-vegyi vizsgálatok nélkül nem lehet hitelt érdemlő (kétséget kizáró) megállapításokat tenni a művek keletkezésével, származásával, eredetiségével kapcsolatban. Például a fémre festett képeknél csődöt mondhat a röntgen. Ezek csak kis részben nyelik el, túlnyomórészt visszaverik a sugarakat. Esetükben kvarcfluoreszcencia lámpával és más kombinált optikai-vegyi vizsgálatokkal dolgoznak.⁸

Leonardo da Vinci egy képét a rajta lévő ujjnyomok segítettek azonosítani. Eredetileg azt tartották róla, hogy tanítványainak a műhelymunkája. Bár a mester a tanítványok munkájához számos esetben hozzáérhet, így azon ekképp is szerepelhetnek ujjnyomok, *„a kép különböző részein szereplő azonos ujjlenyomatok már inkább bizonyítanak, mert a korai mesterek gyakran javító ecsetvonásaik után a festéket a képfelületen kézzel simították el”*⁹. Így a többször előforduló daktiloszkópiai ismertetőjel már utalhat az alkotó személyére. A kriminalisztikai azonosítás-elmélet itt a speciális tárgykor miatt sajátos értelemben kezelendő. A szakértők egyik legfontosabb feladata általában az azonosítás, a nyomok hozzárendelése a nyomot hagyó személyhez, tárgyhoz. Ehhez a tevékenységhez meg kell határozni a nyom alapvető sajátosságait, és ismernünk kell az ember és a tárgy vonatkozó azonosító sajátosságait (például az ujjnyom egyedi azonosító sajátosságait)¹⁰.

A klasszikus kriminalisztikai területek közül a nyom-, a fegyver- és az ujjnyomszakértés közelebb állnak egymáshoz. Mindhárom ágazat alapjának tekinthető a traszológiai értelemben vett nyomelmélet. Ennek értelmében a vizsgálat tárgya *„olyan fizikai elváltozás, amely visszatükrözi a nyomot létrehozó tárgy alakbeli és felületi sajátosságait”*.¹¹ E területek fő feladata pedig a nyomképző tárgy vagy személy azonosítása morfológiai sajátosságaik alapján. (Ellentétben a többi kriminalisztikai ágazattal, amelyekben fizikai vagy kémiai sajátosságokon alapul az azonosítás.)

A műtárgyak azonosítása természetesen szintén azok egyediségén alapul, ez az egyediség azonban más. Itt egyszerre van jelen a személy mozdulatainak a lenyomata és az alkotás eszközeként használt tárgy nyoma. Ha ezt a gondolatot végigvezetjük, az alkotó mozdulatok leginkább a kézíráshoz mint nyomképző folyamathoz hasonlók.

⁸ Uo. 53. o.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Katona G.: A nyomok azonosítási vizsgálata. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965, 26. o.

A kézírás-azonosítás alapja az a tény, hogy minden ember kézírása egyéni, ami egyrészt az írás megtanulásának, gyakorlásának külső feltételeire, másrészt az individuum magasabb rendű idegműködésének sajátosságaira vezethető vissza.¹² Az írómozgás komplex tevékenység: bonyolult idegműködés és izommozgások eredménye, ezek közül az agyműködésnek meghatározóbb a szerepe, mint a kéz izommozgásának. Az ember kézírása tanult mozgás: bonyolult feltételesreflexláncok összefüggő sorozata, amely automatizáltsága folytán fokozatosan egyediesedik, készséggé válik.¹³ *„Minden készségre jellemző a dinamizmus, az automatizmus, az individualitás, a viszonylagos állandóság, a variabilitás és az anyagilag kifejezett rögzítődéshez (visszatükröződéshez) való képesség.”*¹⁴

Tehát a kézírás egyedi és viszonylag állandó, variábilis jellemző. Hogy mennyiben ragadható meg ez az egyediség az alkotó mozdulatban, és milyen szintű az automatizmus, az természetesen függ a művészeti ágtól, az alkotótól, illetve mindez az egyes alkotásnál más és más lehet. Ez az egyik lényeges kérdés, hiszen nagyrészt ettől függ az azonosítás módszertana, sikere és megbízhatósága.

Ha a kézírásról mint nyomról beszélünk, ki kell terjesztenünk a hagyományos nyomfogalmat. Itt nemcsak hogy traszológiai értelemben vett nyomról nem beszélhetünk, de szűknek bizonyul a tágabb értelmezés is. E szerint a nyom *„minden olyan tárgyi jellegű (materiális) elváltozás, amelyet a bűncselekmény elkövetésében részt vett személyek hoztak létre és okozati összefüggésben áll a bekövetkezett és szándékolt eredménnyel”*¹⁵.

Úgy tűnik, sokkal megfelelőbb lenne egy olyan tágabb nyomfogalom, amelybe nemcsak a tárgyi jellegű elváltozások, hanem az emberi pszichikum „lenyomataként” létrejövő változások is beletartoznak. (A kézírás árulkodhat egyrészt az ember mint individuum jelenlétéről, másrészt az írás körülményeiről, a situációhoz fűződő viszonyáról stb.)¹⁶

A szignók hamisítása külön szakterület, és az aláírás jellegzetességeiből kiindulva az azonosítás is speciális szakértelmet kíván, mivel a papíron tollal készült aláírás egyedi jellemzőinek felismerése sem egyszerű feladat. Bár az aláírás a leginkább

¹² Vass K.: A kézírás vizsgálata. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973, 166. o.

¹³ Kiss L.: Az igazságügyi kézírászakértői vizsgálat alapjai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977, 137. o.

¹⁴ Kiss L.: i. m. 137. o.

¹⁵ Katona G.: i. m. 142. o.

¹⁶ Ez utóbbiak már nem szoros értelemben vett azonosítási kérdések, ennél fogva a grafológus kompetenciájába tartoznak. Lásd Kármán G.: A kézírásvizsgálatok új lehetőségei és perspektívái. In: Irk F. (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok, 39. OKRI, Budapest, 2002, 107. o.

begyakorolt, reflexszerűvé rögzült írásművelet, ez is mutathat változatosságot az aktuális külső körülményeknek és a belső állapotnak megfelelően. Az írófelület, az íróeszköz, az aktuális testhelyzet, a kéz fizikai állapota, a hőmérséklet, valamint a hangulat, a lelkiállapot mind-mind olyan tényezők, amelyek befolyásolják a produktumot. Speciális felületen (például festóvászon) speciális íróeszközzel (például ecsettel) és anyaggal (festékkel) még kevésbé „stabil” ez az egyediség.

Főként a régebbi korokban lehetett akár azonosító értékű jellemző valamely anyag (például speciális színű és összetételű festék) használata. Az ilyen jellegű művészettörténeti tapasztalatoknak – adatoknak – a vizsgálata, detektálása, továbbá a művész „alkotási szokásainak” ismerete mindenképpen jelentősen hozzájárul az azonosítás sikeréhez azzal, hogy több módszerrel közelít az adott kérdéshez.

A mai alkotók műveinek hamisításánál pedig még nagyobb a művészeti kritikriumok vizsgálatának jelentősége.

A kulturális szakértői tevékenység

A kulturális szakértői tevékenység folytatásának feltételeiről és a kulturális szakértői nyilvántartás vezetéséről a 19/2010. (IV. 23.) OKM rendelet rendelkezik. Ezen belül is a különböző szakkérdésekben különböző speciális szaktudású szakértők kompetensek. Nem mindig egyszerű eldönteni, hogy egy bizonyos szakkérdés esetén milyen szakértőt kell kirendelni.

A szakértői azonosítás kérdésének nemcsak a büntetőeljárásban van jelentősége, hanem már azt megelőzően is, a műkereskedelemben sem kikerülhető e tevékenység fontossága.

A hazai műkereskedelem több sebből vérzik. Egyrészt nálunk különböző árak léteznek: műtermi, galériás, aukciós és ócskapiaci, míg Nyugat-Európában általában egy, a galériás. Másrészt pedig az aukciókon gyakran megfordulnak kortárs festők képei is, és ez nem helyes. Nyugat-Európában a kortárs festők általában egy galériához tartoznak, és szerződés kötelezi őket arra, hogy képeiket csak a galérián keresztül értékesíthetik, illetve műtermi eladások esetén is a háttérben ott áll a festő mögött az a galéria, amelyik garanciát vállal az adott festő műveiért. A magyar kaotikus helyzet így kedvez a hamisítóknak.

Ha valaki eredeti festményt akar vásárolni, akkor százszor is meggondolja, hová fekteti a pénzét. A gyűjtők gyakran tanácstalanul állnak a műtárgyak előtt, és nem tudják, kihez forduljanak segítségért az eredetiség megállapítását illetően.

Néhány évvel ezelőtt ugyanis megszűntek a Szépművészeti Múzeumban és a Magyar Nemzeti Galériában korábban működő műbírálati osztályok. Az aukciók többségén egyre nagyobb számú hamis és meghamisított festmény jelenik meg. Ha hihetünk néhány neves művészettörténésznek, akkor arányuk harminc százalék körüli.

Ezt a problémát felismerve jött létre 2010. december 8-án az a szakértői csoportosulás, amelynek tagjai a gyűjtők, illetve műtárgyvásárlók megkeresésére azonosíthatják a hamisítványokat.

Az Első Magyar Festmény- és Műtárgyszakértő Iroda három neves művészettörténészből áll¹⁷. A csapatban igazságügyi szakértő is van.

Mivel a műtárgy-azonosítás területén a különböző területeket képviselő szakértőkből álló szakértői teamek képesek szakszerűen megoldani a feladatokat, ezért olyan szakmai csapatokra lenne szükség, amelyeknek a szakma szabályain, az „alapszintű” oktatáson túl valóban különleges szakértelmük és kellő tapasztalatuk van, sőt birtokában vannak az igazságszolgáltatásban irányadó szakértői ismereteknek. Az említett iroda tagjai kiváló szakemberek, de mindhárman művészettörténészek. Az azonosítás azonban sok esetben más ismereteket is megkíván, ezért mindenképpen szükség lenne olyan szakértői együttesre, amelyben a művészettörténészek mellett restaurátorok és fizikusok is közreműködnének.

A művészet jellegéből kiindulva viszont ez utóbbi esetben sem állítható, hogy bármikor is kétséget kizáró, kategorikus véleményt lehetne majd garantálni a műtárgyak származásával, eredetiségével kapcsolatos kérdésekben (lásd később a Meegeren-per említését).

A megbízhatóbb véleményekhez azonban hozzájárulhat a szakértői tevékenység minőségbiztosítása, a műgyűjtők és a szakértők biztonságát pedig a szakértők biztosítási rendszerének kialakítása szolgálná.

A jogszabályi háttér mellett tehát a szakmai háttér, a személyi, tárgyi feltételek megteremtésére is szükség van a kulturális örökség védelme, ezen belül a műtárgy-azonosítás működőképessége érdekében.

Természettudományos műtárgy-azonosítás

Kriston László fizikus, a Képzőművészeti Egyetem tanára is egyetért azzal, hogy mindenképpen csapatmunkára van szükség a műtárgy-azonosításnál.¹⁸ Ahhoz,

¹⁷ Kieselbach Tamás, Einspach Gábor és Molnos Péter.

¹⁸ Kiss Anna interjúja Kriston Lászlóval. Képzőművészeti Egyetem, Budapest, 2009. május 16.

hogy egy műtárgy eredetiségét megállapíthassuk, ismernünk kell azokat a jellemző tulajdonságait, amelyek az egyediség jegyeit hordozzák magukon. Az azonosítási folyamatnak különböző szintjei vannak. Az első lépés megtétele mindenképpen a művészettörténész és a restaurátor feladata. Ők azok, akik ismerik az adott területet, ezért szaktudásuk és tapasztalatuk alapján szemrevételezik a műtárgyat, adott esetben a festményt. Ekkor a kép anyagának roncsolása nélküli módszerekkel meghatározzák a műalkotás általános ismertetőjegyeit. Később fizikusok, kémikusok és biológusok is a segítségükre lehetnek.

A folyamat általában a szemrevételezéssel kezdődik, majd különböző fotótechnikai és radiográfiás vizsgálatokkal folytatódik. Ezen a szinten a festmény méretének, témájának leírását végzik el, megállapítják a festőre, esetleg az iskolára, valamint a korra vonatkozó stíluskritikai és festéstechnikai jellegzetességeit, és vizsgálják – ha van – a szignót, a repedéshálót, az ecsetkezelést, az alárajzot stb., továbbá megvizsgálják az esetleges javításokat, átfestéseket. Ez után kerül sor műszeres vizsgálatokra, amelyekkel egyebek között a szerkezetet, a felhasznált anyagok összetételét és egyes festéstechnikai jellegzetességeket határoznak meg. Utóbbiak esetében már roncsolásos vizsgálat történik. Szükséges hozzá kisebb-nagyobb méretű mintákat kivenni a tárgyból, majd először fénymikroszkóppal vizsgálni, az után pedig úgynevezett nagyműszeres vizsgálatoknak alávetni (például röntgendiffrakciós, elektronsugaras mikroanalízis, GC-MS stb.). A mintavétellel járó tárgyroncsolás miatt ezeket csak indokolt esetben végzik, és mindenképpen kell hozzá a tulajdonos beleegyezése is.

Festmények esetén a vizsgálatok természetesen kiterjednek a festőalapra: arra, milyen fára, vászonra, fémre, kőre stb. készültek, illetve milyen morfológiai, összetételbeli, készítéstechnikai stb. jellegzetességeik vannak, valamint vizsgálják az alapozás és a festékrétegek szerkezetét, összetételét, elváltozásait is. Az alkotó felvihette a festéket vékony vagy vastag rétegben, lehet a festékréteg fedő vagy lazúros, a színréteg egy- vagy többrétegű, készülhetett egyféle pigmenttel vagy pigmentkeveréssel, kémiai vagy fizikai folyamatok következményeként a pigmentek színe megváltozhatott stb. Természetesen nagyon fontos, hogy a különböző vizsgálatokkal meghatározott tulajdonságokat együttesen értékeljük. Ez egyben azt is jelenti, hogy a vizsgálatok meghatározott sorrendben, egymásra épülve következnek.

A kötőanyag kimutatására is lehet vizsgálatot végezni, de erre csak ritkán kerül sor. A kötőanyag már új korában is bonyolult összetételű lehetett, az öregedés következtében pedig rendkívül változatos képet mutathat. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a változás nemcsak az időtől függ, hanem attól is, hogy milyen pigmenteket használtak, de befolyásolhatja a festmény tárolása is.

Kriston elmondása szerint a Vermeernek tulajdonított *Krisztus Emmausban* című kép esetében például az ólomfehér igazolta azt, hogy hamisítványról van szó. Bár a XX. század legnagyobb hamisítója XVII. századi festéket használt, a képet mégsem festhette Vermeer, mert nem háromszáz évvel ezelőtt vitték fel a vászonra a festéket. Mivel az ólomfehér a XIX. századig egyeduralkodó volt a fehér pigmentek között, ezért csaknem minden képen megtalálható. Az említett kép esetében a pigmentben lévő ólom izotópjainak és a jelenlévő nyomelemeknek a vizsgálata alapján lehetett egyértelműen kizárni az eredetiséget.

Az ólom-ónsárga pigment meglétéből is lehet bizonyos festmények esetében arra következtetni, hogy hamisítványokról van szó. Az ólom-ónsárgát jelenlegi ismereteink szerint 1300 és 1750 között használták, és ezen belül is a XV–XVII. században volt elterjedt. 1940-ben újra felfedezték, és ettől kezdve gyártották is. A XVIII. század második felétől 1940-ig nem használták, ezért, ha az erre az időszakra datált festményeken találunk ilyet, akkor igen nagy a valószínűsége annak, hogy hamisítványról van szó.

A műszeres vizsgálatokat legtöbbször csak akkor alkalmazzák Kriston szerint, ha felmerül, hogy hamisítványról van szó, ezeknek a műszeres vizsgálatoknak az alkalmazása ugyanis meglehetősen ritka, pedig legalább a kiemelkedő értékű, nyilvántartott festmények esetében el kellene végezni, mivel ez nélkülözhetetlen az egyedi azonosításukhoz. Az eredményes összehasonlító vizsgálat feltétele, hogy a katalogizált tárgyról megfelelő tárgyleírás, fényképek, radiográfiás felvételek, restaurálással kapcsolatos feljegyzések, valamint különböző anyagvizsgálati eredmények álljanak rendelkezésre. A vizsgálat eredményessége ugyanis annál valószínűbb, megbízhatósága annál nagyobb, minél pontosabb a tárgyleírás. Az sem mellékes szempont azonban, hogy ezek az ismeretek nemcsak a műtárgyakkal kapcsolatos bűncselekmények esetében lennének hasznosíthatók, hanem a művészettörténeti kutatásokhoz is fontos kiindulási alapot adhatnak.

A nyilvántartás szerepéről

A műalkotásoknál elengedhetetlen lenne a többszintű nyilvántartás, mert a különböző szempontoknak megfelelő információ lehetővé teszi, hogy a műtárgyhoz kapcsolódó jogokat és kötelezettségeket megfelelően lehessen gyakorolni, illetve teljesíteni. Vannak országok, ahol a hamisítványokat is számon tartják, és pontos adatokat találunk róluk. Magyarországon ez hiányzik, pedig ennek megszervezése lehetővé tenné, hogy az aukciókon kiszűrjék a hamis festményeket. A nyilvántartás az ingó javak tekintetében különösen fontos. A javak nyilvántartása elősegíti

a kulturális örökségről szóló 2001. évi LXIV. törvény (Ktv.) 47. §-ában meghatározott cél megvalósulását: „A kulturális örökség pótolhatatlan és a kiemelkedő jelentőségű javait, gyűjteményeit azok megőrzése érdekében a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal védetté nyilvánítja.” Bár minden, a kulturális javakhoz tartozó tárgyat védeni kell, a hatékony védelem érdekében kiemelt figyelmet kell szentelni egyes javaknak. A megőrzésnek pedig elsődleges feltétele, hogy hiteles nyilvántartásunk legyen róluk.

A Kövt. 73. §-a szerint a védetté nyilvánított kulturális javak esetében a nyilván tartás tartalmazza:

- a) a tárgy részletes leírását, valamint az azonosítását lehetővé tévő egyéb adatokat;
- b) a tárgy tulajdonosának és birtokosának természetes személyazonosító adatait, valamint lakcímét;
- c) a tulajdonszerzés idejét és módját;
- d) a tárgy – állandó, illetve ideiglenes – őrzési helyét;
- e) a külön jogszabályban meghatározott egyéb adatokat.

Ezen túlmenően a kulturális örökség hatósági nyilvántartására vonatkozó szabályokról rendelkező 17/2002. (VI. 21.) NKÖM rendelet 4. § (1) bekezdése szerint a védetté nyilvánított kulturális javak nyilvántartása tartalmazza:

- a) az eljárás alá vont kulturális javak azonosításához szükséges rendelkezésre álló adatokat, és az eljárást megindító határozat számát,
- b) a védetté nyilvánító és a kulturális javakra vonatkozó egyéb hatósági határozat számát, keltét, jogerőre emelkedésének időpontját és tartalmát,
- c) a védetté nyilvánított tárgy vagy tárgye gyűttes időtálló képi dokumentációját,
- d) tárgye gyűttes vagy gyűjtemény esetén a tárgyak pontos jegyzékét,
- e) a védett kulturális javakat érintő jogok és tények fennállását,
- f) az örökségvédelmi bírságkategóriába történő besorolását,
- g) a Tv. 76. és 79. §-ában foglaltakra vonatkozó megállapodást a védett javak hivatal részére történő hozzáférhetővé tételéről, elsősorban azok tanulmányozása végett.

A nyilvántartás a törvény szerint nyilvános, tehát mindenki által hozzáférhető. Ez a kritérium különösen fontos mindazok számára, akik egy bizonyos műtárggyal kerülnek kapcsolatba. Tudniuk kell ugyanis arról, hogy a tárgyat védetté nyilvánították, és e tekintetben milyen kötelezettségeik vannak.

A törvény előírásai szerint a megőrzés szempontjából különösen fontos a tulajdonos személyének és a tárgy hollétének az aktuális ismerete.

A nyilvántartás akkor töltene be a szerepét, ha valóban közhiteles lenne, ahogy az a törvényben is szerepel. Bár a Kötv.-ben a megfogalmazás nem túl szerencsés: „hitelesen tanúsítja a benne szereplő kulturális örökség elemeinek védettséget” [72. § (1)].

Ennek megfelelően csak bízhatunk abban, hogy a jogalkotó szándéka szerint nemcsak a védettség tényét, hanem a nyilvántartás valamennyi adatát hitelesen tanúsítani hivatott. A közhitelességhez szükséges továbbá, hogy a nyilvántartás teljes legyen, és naprakész.

A nyilvántartás azáltal is hozzájárul a védett javak megőrzéséhez, hogy az azonosításhoz szükséges adatokat és tényeket tartalmaz. Ezen a területen, amelynek értéke éppen egyéni, eredeti jellegében van, különösen fontos annak a meghatározása, hogy pontosan miről van szó. Egyúttal éppen ebben rejlik e feladat nehézsége.

A különböző céloknak megfelelően célszerű lenne felépíteni az azonosító jellemzők többszintű rendszerét.

A tárgyak meghatározásának legalsó szintjén olyan adatok szerepelnek, amelyek elsősorban a statisztikai adatszolgáltatás céljainak felelnek meg, és inkább csak egyfajta csoportazonosításra alkalmasak. Ilyenek például a tulajdonos személyi adatai, a tulajdonszerzés ideje és módja, a tárgy őrzési helye, illetve a tárgy részletes leírása, neve vagy címe és fotója.

A jelenlegi gyakorlat szerint a tárgy adatai között elsősorban a műfaját, a tárgy anyagát, a készítés technikáját, méreteit, állapotát, továbbá szöveges leírását tartják nyilván.

A hiteles nyilvántartás megbízhatóságának alappilléreként minden egyes védetté nyilvánított tárgy esetén meg kellene győződni a tárgy meglétéről, tulajdonosáról, őrzési helyéről.

Következő lépésként a tárgy anyagára, korára, állapotára, eredetiségére stb. vonatkozó adatokat kell ellenőrizni. Ezek a tulajdonságok általában egyszerű szemrevételezéssel is biztonsággal meghatározhatók, és ha a tárgy nem kerül ki a tulajdonos közvetlen ellenőrzése alól, akkor a más, hozzá hasonló tárgyaktól való megkülönböztetésre megfelelőek.

Ezek az adatok azonban nem elégségesek az egyedi azonosításhoz, illetve a teljes értékű tudományos feldolgozáshoz. A harmadik lépés az egyedi azonosító jellemzők rendszerének felépítése lenne.

A nyilvántartásba kerülő adatokkal kapcsolatban szigorú követelményként kell megfogalmazni, hogy egyértelműen megállapítható legyen róluk, milyen a megbízhatóságuk, milyen módszerrel, hogyan, mikor, ki határozta meg őket.

A sürgős feladatok közé tartozik a kiemelkedő jelentőségű és pótolhatatlan tárgyaknak a lehetőség szerinti legteljesebb felderítése, valamint védetté nyilvánítása,

illetve a már védetté nyilvánított tárgyak szakmai és hivatali felülvizsgálata, valamint a szükségessé váló hatósági intézkedések megtétele.

A védett tárgyakra vonatkozó előírásokat a védési eljárás alá vont tárgyakra is alkalmazni kell! A Kövt. 48. § (2) bekezdése szerint „*az eljárás alá vont kulturális javak a törvény erejénél fogva ideiglenesen védettek, rájuk a védetté nyilvánított kulturális javakra vonatkozó előírásokat kell alkalmazni*”. Bár a védelem kétségtelenül hatékonyabb lenne a jogkövetés és a jogsértés bizonyítása szempontjából, ha az ideiglenes védettséget jogerős határozat mondaná ki.¹⁹

A realitás az, hogy a nyilvántartásban szereplő „azonosításhoz szükséges és azt lehetővé tevő” adatok a kriminalisztikai azonosítás céljára nem mindig bizonyulnak elegendőnek. Az egyedi azonosításra valóban alkalmas adatok kidolgozása és beépítése a nyilvántartásba hosszabb távú feladat. A törvény úgy rendelkezik ugyan, hogy „*a kulturális örökség elemeit tudományos módszerekkel kell felkutatni, számba venni, értékelni, az utókor számára megőrizni és hozzáférhetővé tenni*” [4. § (2)], ennek megvalósításához azonban a szükséges feltételek részben hiányoznak. A természettudományos módszerek szerepe ebben a folyamatban elsődleges lenne, ezek segítségével határozhatók meg olyan megbízható alapadatok és műveletek, amelyekre az egyedi azonosítási folyamat épülhetne.

Ennek pillanatnyilag nincsenek meg az intézményi, műszaki-felszereltség feltételei, és hiányzik a felhatalmazás is, valamint a feladatkört sem határozták meg.

A hatósági nyilvántartások mellett világszerte többféle megoldás is létezik az egyéb azonosító jellemzők alkalmazására.

A nyilvántartás–bűnmegelőzés témaköréhez tartozik az úgynevezett házi leltár, amely tulajdonképpen egy az ORFK NNI Műkincsvedelmi Alosztálya és a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (KÖH) Műtárgy-felügyeleti Irodája által közösen megalkotott, nemzetközi ajánlásokat (Object ID) is figyelembe vevő műtárgy-nyilvántartó adatlap. Ennek célja, hogy a műtárgytulajdonosok saját maguk számára készítsenek leltárt, hogy lopás esetén a nyomozó hatóságok rendelkezésére bocsáthassák. Ez nagy segítséget jelenthet a nyomozó hatóságnak. Az adatlapon a tárgy fényképének elhelyezését, valamint megnevezésének, műfajának, címének, pontos méreteinek, leírásának, egyedi azonosításra alkalmas tulajdonságainak (például sérülés, javítás stb.) megjelölését kéri.²⁰

¹⁹ Kármán G. – Kriston L. – Stankowsky A.: A kulturális örökség védelmével kapcsolatos büntetőjogi gyakorlat tapasztalatai. Jogtudományi Közlöny, 2004/4., 143. o.

²⁰ <http://www.koh.hu/tartalom.php?id=20080819170904>

A védelem eszköze lehet a műtárgyak megjelölése is a későbbi keresés, azonosítás céljából. Ilyen megoldásokra a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal honlapján, illetve az itt hivatkozott honlapokon is találunk utalásokat. Ilyen például az úgynevezett mikropontos jelölési technológia, valamint a nanotechnológián alapuló jelölési rendszer.²¹

E módszerek lényege, hogy a lopás, illetve a hamisítás által veszélyeztetett vagyontárgyakat (gépjárművek, eszközök, fémek, valamint gyógyszerek, élelmiszerek, italok) és bizonyos típusú műtárgyakat (például szobrok) megszámlálhatatlan egyedi azonosítóval jelölik meg, úgynevezett DNS-jelekkel látják el. Az így megjelölt tárgyakat csak kifejezetten az erre a célra kifejlesztett eszköz segítségével lehet azonosítani, illetve az adatbázisból meghatározható a mindenkori tulajdonos is.

Egy speciális ultraviola-technológia olyan utólag, mesterségesen „felvitt” azonosító jellemzők alkalmazásán alapszik, amelyek egyedi azonosítási lehetőséget nyújtanak, egyszersmind szabad szemmel nem láthatók. Ez időtálló, nehezen eltávolítható megoldás. (Kérdés, hogy milyen feltételekkel engedhető meg a szabad szemmel ugyan nem látható jelölő anyag használata. Hiszen ez mindenképpen beavatkozásnak minősül.)²²

A műalkotás eredetisége

A hamisítás viszont nemcsak azonosítási kérdéseket vet fel, hanem azt is, hogy egyáltalán mi nevezhető eredetinek. Michelangelo *Alvó Cupido* szobra esetében például a hamisítvány lett az egyedi, hatalmas értékkel bíró műalkotás. Az történt ugyanis, hogy amikor elkészült a márványból megmintázott szoborral, akkor állítólag Michelangelo „úgy igazította a szobrot, hogy antiknak tetszett. [...] Az Alvó Cupido hamisítástörténete az antikvitáson aratott michelangelói győzelem első jele. Nem Michelangelo eredetisége győz a klasszikus ókoron, hanem az a mimetikus képessége, amely felismerhetetlenné teszi a különbséget. Ifjúkorában mintegy bebizonyítja, hogy ő is tudja, amit a régiek, s egyben arról is tanúságot tesz, hogy a hatás és az utánpótlás normáihoz igazodik.”²³

Talán ugyanez történt Meegeren esetében is. A XX. század egyik legnagyobb hamisítási botrányára gondolunk. Amikor 1945-ben a Vermeernek tulajdonított *Krisztus és a házasságtörő asszony* című festmény előkerült Göring képtárából, mindenki azt hitte, hogy Hollandia egyik igen értékes nemzeti kincsére bukkantak rá.

²¹ <http://www.artep.hu/index.php>

²² <http://www.mukincsjeloles.hu/#>

²³ Radnóti S.: Hamisítás. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1995, 7. o.

A képhez tartozó adásvételi szerződés alapján tartóztatták le Han van Meegeren festőt és műkincskereskedőt, akit azzal vádoltak, hogy a második világháború idején együttműködött a náci Németországgal, és kiárúsította Hollandia nemzeti kincseit.

A Meegeren-per dokumentumait kiadták²⁴, és ezekből tudjuk, hogy a terhelt, élve hallgatási jogával, hat hétig egy szót sem szólt, majd váratlanul összeomlott, és hihetetlennek tűnő beismerő vallomást tett. Az eredeti gyanúsítást tagadva elmondta, hogy egyáltalán nem adta el a németeknek hazája műkincseit, mert a megtalált *Krisztus és a házasságtörő asszonyt* ő maga festette. Mindeközben azt elismerte, hogy a híres festő kézjegyével látta el a festményt, így azt a látszatot keltette, hogy a kép Vermeertől származik. Természetesen ezt először senki sem hitte el, de az eredeti dokumentumok²⁵, valamint az erre épülő más könyvek²⁶ szerinti büntetőeljárás elrendelt bizonyítás alátámasztotta az igazát. A gyanúsítottat ugyanis kiengedték az előzetes letartóztatásból, és a saját műtermében kezdetét vette a rendhagyó bizonyítási eljárás. Azt mondták neki, ha a vitatott Vermeert ő festette, akkor képes arra is, hogy megint megtegye. A festő a nyomozók szeme láttára „igazi” Vermeerrel lepte meg a hitetlenkedőket.

A per anyagából az is kiderül, hogy Meegeren nem csak anyagi haszonszerzés céljából festett tökéletesen eredetinek tűnő képeket. Az avantgárd korában, klasszikus stílusban alkotó festő a műkritikusokon bosszút állva egyrészt azt akarta bebizonyítani, hogy a kép értéke annak esztétikai minőségében rejlik, másrészt pedig azt, hogy a műértők teljesen alkalmatlanok arra, hogy megfelelő szakvéleményt adjanak.²⁷

²⁴ Lord Kilbracken: A Van Meegeren-dossier. Gondolat Kiadó, Budapest, 1973

²⁵ Coremans, P. B.: Van Meegeren's Faked and de Hoogs. Hardy, A. and Hutt, C., Trans., London, 1949; Decoen, M. J.: Back to the Truth. Rotterdam, Editions Ad. Donker, 1951; Lord Kilbracken: The Master Forger. New York, Charles Scribner's Sons LC, 1951

²⁶ Például Moiseiwitsch, M.: The Van Meegeren Mystery. Arthur Barker LC, London, 1964

²⁷ „Egy kép értéke (sőt, általánosságban egy műalkotás értéke) nem annyira esztétikai minőségében rejlik, mint inkább a márkában, amelyet hordoz, a címkében, amelyet ráragasztanak, a hírnévben, amely körülengi. [...] Az úgynevezett nagy tudósok [...] nem is konyítanak a művészethez [...], és teljesen alkalmatlanok arra, hogy bármiféle használható szakvéleményt adjanak. És ami a leghihetlenebb: ezek a kontárok bitorolják a döntés végtelen hatalmát, ők nyilvánítják ki, van-e egy műnek esztétikai értéke. Ezeknek az arrogáns, hazug képmutatóknak a neveléses véleményétől függ a művészek sorsa. [...] Hitvány bűntársaikkal, a galériatulajdonosokkal együtt a kritikusok építik fel és rombolják le egy művész karrierjét: egy-egy festőt felemelnek, és divatossá tesznek, miközben másik százat – akiknek a munkája semmivel sem rosszabb, mint a védencké – könyörtelenül megsemmisítenek.” Guarnieri, L.: Vermeer kettős élete. Geopen Kiadó, Budapest, 2008, 5. o.

Meegeren mellett számos más híressé vált hamisítóról is tudunk. Daniele Donde és Elmyr de Hory például a legismertebbek közül valók. Utóbbi hazánk szülötte, Hofmann Elemérként látott napvilágot, és emigrálása után azzal vált hírhedtté, hogy tökéletesen hamisította Matisse-t, Chagallt, Modiglianit és Picassót. Picasso maga is úgy nyilatkozott Hory másolatairól, hogy tökéletesek, és gondolkodás nélkül ellátná őket a saját szignójával.²⁸ Meegeren pere után gyakran felmerül a kérdés, hogy vajon az aukciókon eladandó képek nem tökéletes hamisítványok-e. A XX. század végén nagy fejtörést okozott a szakértőknek Vermeer *Iffjú hölgy a virginál mellett* című képének eredetisége, de mintegy tízévi művészettörténeti, fizikai és kémiai vizsgálat után 2004 júliusában valódi Vermeer-műként került az aukcióra. Kérdés, hogy nem arról van-e itt szó, hogy a modern korban keletkező műalkotás éppúgy tökéleteset hozhat létre, mint az ősi. A hamisítók talán nagyobb művészek, mint ahogyan azt gondoljuk, hiszen ők azok, akik sokkal többet tudnak a művészetről, hiszen tevékenységük folyamán „szüntelenül a művészeti világra függesztik tekintetüket. A hamisítvány is két világ polgára, mint az eredeti műalkotás, a művészeti hagyományé és a saját világáé [...]”²⁹

Sokan elgondolkoznak azon, hogy van-e még értelme különbséget tenni eredeti és (tökéletes) hamisítvány között. A szimulakrum-elmélet szerint ugyanis a modern korban sokszor lehetetlen az igaz és hamis bármilyen szinten való megkülönböztethetősége, ezért a hamisítás ma már úgy jelenik meg, mint a legmodernebb művészet paradigmája³⁰, de ez felveti azt a kérdést, hogy mi a viszonyunk az eredeti alkotáshoz, valamint a reprodukcióhoz. Amíg világ a világ, addig a valódi és a hamis együtt van jelen. A technika fejlődése magával hozza a reprodukciót, és a sorozattermelésben azonos tárgyak sokasága születik meg, hogy viszonylagossá váljon az eredeti és a hamis közötti megkülönböztetés, mivel a reprodukció kiszorítja az előbbit.

Reméljük, hogy nem így lesz, és a művészet történeti, filozófiai és nyomtani értelemben is mindig megőrzi majd egyéni, eredeti jellegét.

Irodalom

Arnau, F.: *Művészethamisítók, hamisítók művészete.* Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1963

Coremans, P. B.: *Van Meegeren's Faked and de Hoogs.* A. Hardy and C. Hutt, Trans., London, 1949

²⁸ A híres hamisítókkal több könyv is foglalkozik, például Radnóti S.: i. m.; Arnau, F.: i. m.

²⁹ Radnóti S.: Uo. 9. o.

³⁰ Uo. 10. o.

- Decoen, M. J.:** *Back to the Truth*. Rotterdam, Editions Ad. Donker, 1951
- Guarnieri, L.:** *Vermeer kettős élete*. Geopen Kiadó, Budapest, 2008
- Isnard, G.:** *Eredeti vagy hamis?* Gondolat Kiadó, Budapest, 1989
- Katona G.:** *A nyomok azonosítási vizsgálata*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965
- Kármán G.:** *A kézírásvizsgálatok új lehetőségei és perspektívái*. In: **Irk Ferenc (szerk.):** *Kriminológiai Tanulmányok*, 39. OKRI, Budapest, 2002, 107. o.
- Kármán G. – Kriston L. – Stankowsky A.:** *A kulturális örökség védelmével kapcsolatos büntetőjogi gyakorlat tapasztalatai*. Jogtudományi Közlöny, 2004/4.
- Kiss A.:** *Bűnbe esett festmények*. Ügyészek Lapja, 2010/6.
- Kiss L.:** *Az igazságügyi kézírászakértői vizsgálat alapjai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977
- Lord Kilbracken:** *The Master Forger*. New York, Charles Scribner's Sons LC, 1951
- Lord Kilbracken:** *A Van Meegeren-dosszié*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1973
- Moiseiwitsch, M.:** *The Van Meegeren Mystery*. Arthur Barker LC, London, 1964
- Proust, M.:** *Az eltűnt idő nyomában*.
- Radnóti S.:** *Hamisítás*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1995
- Szabó I.:** *A hamisítás büntető jogdogmatikai kérdései*. Előadás. Kriminálexpó, 2010. november 24.
- Vass K.:** *A kézírás vizsgálata*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973

Titkos gondolatok

A dolgozatban felvetett jogintézmények közötti kapocs a titok: valaminek az elleplezése, elfedése. Ez ugyanúgy lehet a bűncselekmény elkövetésére ösztönző provokatív szándék, mint a bűnüldözési célú információszerezés titkos módja. Ez a két „intézmény” a tanulmány szorosan vett tárgya. A provokáció mint a bűncselekmény elkövetésében való együttműködés látszatának felkeltésével a tettes bűncselekmény végrehajtására való ösztönzése mind anyagi jogi (főként az elkövetői minőséggel összefüggő), mind eljárásjogi, mind kriminalisztikai (a beugráttással szerzett bizonyítékok felhasználhatóságával és a csapdaállítással kapcsolatos) kérdéseket vet fel. Korábbi kutatási tapasztalatok hívták fel a figyelmet ugyanakkor azokra a problémákra, amelyek a titkos információszerezés és a büntetőeljárás feljelentés körül keletkezhetnek.

A következő rövid tanulmány megírására az ihletet a korrupció témakörében végzett kétéves kutatások adták.¹ A dolgozatban felvetett jogintézmények közötti kapocs a titok, valaminek az elleplezése, elfedése. Ez ugyanúgy lehet a bűncselekmény elkövetésére ösztönző provokatív szándék, mint a bűnüldözési célú információszerezés titkos módja. A hangsúlyt ezúttal erre a két „intézményre” helyezem.

A provokáció mint a bűncselekmény elkövetésére ösztönző motívum

A korrupciós bűncselekmények nyomozása során több esetben előtérbe kerül az elkövető leleplezését szolgáló csapda állítása, illetőleg a bűncselekmény elkövetésének látszólagos ösztönzése, provokálása.

A provokációval mint a bűncselekmény elkövetésében való együttműködés látszatának felkeltésével a tettes bűncselekmény végrehajtására való ösztönzése mind anyagi jogi, mind eljárásjogi, mind kriminalisztikai kérdéseket vet fel. Anyagi jogi kérdés, hogy lehet-e a bűncselekmény elkövetőjének tekinteni azt, aki azért működik közre a tettes bűncselekményében, hogy utóbbi ellen büntetőeljárás induljon, noha adott esetben a tettesi cselekmény befejezettségére a provokátornak csupán a gondatlansága terjed ki.

¹ Egyes korrupciós ügyek vizsgálata a jogeset elemzés módszerével című OKRI-kutatás, illetve Eredményes bizonyítási módszerek és taktikák a korrupciós bűncselekmények bizonyításánál című OKRI-kutatás. Mindkét kutatást a 2008-as és a 2009-es évben végeztük Dunavölgyi Szilveszterrel és Finszter Gézával.

Az eljárásjogi és kriminalisztikai kérdések a beugrással szerzett bizonyítékok felhasználhatóságára és a csapdaállítás kérdéseire terjednek ki. Szintén eljárásjogi kérdés lesz, hogy lehet-e jogszerűen a bűncselekmény leleplezését szolgáló „beépített ember” az, akinek nincsenek büntetőeljárás-jogi jogosítványai, illetve amennyiben igen, azok milyen körben érvényesülhetnek. Ezzel ismét felszínre kerül a korábban már részletes vizsgálat alá vont materiális jogellenesség tana.² Az eljárásjogi és kriminalisztikai kérdéseket feszegető témakört a korábbi kutatások során felmerült jogesetek is szemléltetni fogják.

Anyagi jogi alapok

A provokáció a hazai anyagi büntetőjogban az úgynevezett *agent provocateur* tana körében nyert értelmezést. A francia eredetű fogalom a francia büntetőjogban alapvetően más értelemben szerepel. Rendszertanilag a bűncselekmény miatti büntetőjogi felelősséget kizáró külső eredetű erkölcsi kényszer³ esetei között, pontosabban a „provokált” tettes felelőssége kapcsán ismeretes. E tekintetben az állapítható meg, hogy amennyiben a provokáció olyan hatású, amely megszünteti a tettes akaratát, akkor a tettes a kényszer miatt nem vonható büntetőjogilag felelősségre. Ha viszont a provokáció nem szünteti meg teljesen a tettesi akaratot, a tettes továbbra is felelősséggel tartozik. A francia büntetőjogban az *agent provocateur* lényegében a rendőri provokáció esetkörét jelentette és jelenti, korábban a gazdasági bűncselekmények, napjainkban pedig a kábítószerrel való visszaélés kapcsán.⁴ A provokátor – amennyiben cselekménye a részességről szóló törvénycikk (NCP 121-7. cikk) alá illeszkedik – büntetőjogilag felelősséggel tartozik, mivel a francia büntetőjogban a motívum (indíték) jogilag közömbös.⁵ A francia büntetőeljárás törvény azonban tartalmaz egy olyan rendelkezést (CPP. 706-32. cikk 2. bek.), amely kizárja a rendőr felelősségét abban az esetben, ha a meghatározott bűnüldöző szervek engedélyével szerez meg, birtokol, ad át stb. kábítószer, illetve annak

² Lásd erről bővebben: *A büntetőjogi felelősség aktuális kérdései. Társadalomra veszélyesség és büntetőjog-ellenesség* című OKRI-kutatás. Mészáros Á.: Adalékok a jogellenesség tanához. In: Virág György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok* 46. OKRI, Budapest, 2009, 169–189. o.

³ Az erkölcsi kényszer a francia büntetőjogban lehet külső eredetű, amelynek két esete a fenyegetés (*menace*) és a harmadik személytől származó „provokáció” (*provocation émanant d'un tiers*), illetve belső eredetű (az elkövető érzelmei, szenvedélye miatti). A külső eredetű kényszer csak akkor minősül beszámítási képességet kizáró oknak, ha ellenállhatatlan, azaz ha megszünteti az elkövető akaratának szabadságát. Lásd erről bővebben: Stefani, G. – Levasseur, G. – Bouloc, B.: *Droit pénal général*. 16ième édition. Dalloz, Paris, 1997, 333–334. o.

⁴ Bouzat, P. – Pinatel, J.: *Traité de droit pénal et de criminologie*. Tome I. Dalloz, Paris, 1963, 262. o.; Pradel, J.: *Droit pénal général*. Cujas, Paris, 1995, 551. o.

⁵ Pradel, J.: i. m. 553. o.

szállítására, tárolására stb. szolgáló eszközt.⁶ Ez a szabály viszont a jogszabály engedélyét csak olyan cselekményekhez adja meg, amely nem szolgál a kábítószerrel való visszaélés bűncselekményének meghatározó okául. Tehát a nyomozó hatóság tagja csak olyan személynek ajánlhat kábítószerrel, akiről feltételezi, hogy kereskedő, és csak azzal az egyedüli céllal, hogy leleplezze őt. Napjaink híres francia büntetőjogásza, *Jean Pradel* az agent provocateur fogalmát a kábítószerrel való visszaélés esetén a rendőr cselekményére szorítja, és amennyiben a rendőr a „provokált” személy bűncselekményének meghatározó (determináló) okát szolgálja, akkor ez utóbbi kényszerre hivatkozhat, a rendőr pedig részesként felel. Ha viszont a rendőr cselekménye nem determinálja az elkövető cselekményét, akkor ez utóbbi kábítószerrel való visszaélés miatt felel, a rendőr pedig a jogszabály engedélye mint jogellenességet kizáró ok miatt nem követ el fogalmilag bűncselekményt.⁷ Tehát a rendőri provokáció csak akkor szünteti meg a tettes felelősségét, ha a bűncselekmény elkövetésére erkölcsi kényszerül szolgált, ellenkező esetben legfeljebb a tettes felelősségét enyhítő körülményként vehető tekintetbe.

A hazai büntetőjogban az agent provocateur lényegének újabb keletű megfogalmazása *Tokaji Géza* nevéhez köthető, aki az 1969. április 19-i lengyel btk.-ra hivatkozva tekintette agent provocateurnek azt, aki abból a célból bír rá más bűncselekmény elkövetésére, hogy ellene büntetőeljárás induljon.⁸ Tokaji nyomán ez a fogalom a mai magyar büntetőjogban a felbujtás körében nyert elhelyezést⁹, azonban mint arra *Heller Erik* korábban rámutatott, elvileg nincs kizárva a bűnsegéd vagy a társtettes kelepccét állító tevékenysége sem.¹⁰ Mindezekre tekintettel, *agent provocateur*ön (provokátor) azt az elkövetőt (felbujtót, bűnsegédet vagy társtettet) értem, aki azért működik közre a tettes bűncselekményében, hogy ellene büntetőeljárás induljon. Külön vizsgálatot igényel a provokátor büntetőjogi felelősségének kérdése.

Az agent provocateur cselekményének jogi megítélése korábban élénken foglalkoztatta a büntetőjog művelőit, mára azonban csak a Tokaji Géza által képviselt álláspont lelhető fel a jogirodalomban. Ennek lényege, hogy amennyiben az agent

⁶ Pradel, J. – Casorla, F. (eds.): Code de procédure pénal. Dalloz, Paris, 2001, 730. o.

⁷ Pradel, J.: i. m. 375., 553. o.

⁸ Tokaji G.: A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban. KJK-Kerszöv Kiadó, Budapest, 1984, 373. o.; a lengyel btk. vonatkozó 21. cikkét lásd: Code pénal de la république populaire de Pologne. Varsovie, 1970, 21–22. o. Megjegyzendő végül, hogy a jelen hatályos lengyel btk. (1997. június 6-i törvény) 24. cikke lényegében átvette az idézett rendelkezéseket.

⁹ Nagy F.: A magyar büntetőjog általános része. Korona Kiadó, Budapest, 2004, 305. o.

¹⁰ Heller E.: A magyar büntetőjog általános tanai. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1945, 221–222. o.

provocateurnek sikerül megakadályoznia, hogy a beugratott tettes bűncselekménye befejezetté váljon, a provokátor az önkéntes visszalépés szabályai alapján mentesül a felelősség alól. Ellenkező esetben pedig annak ellenére van helye felbujtás megállapításának, hogy a tettesi cselekmény befejezettségére a „felbujtónak” csupán a gondatlansága terjed ki.¹¹

Az agent provocateur cselekményének megítélése korábban élénk viták tárgya volt¹², napjainkban a következőkre kell helyezni a hangsúlyt: az agent provocateur cselekményének megítélésénél a problémát egyrészt a provokátor szándéka, illetőleg annak terjedelme, másrészt a tettesi cselekmény megvalósulásának stádiuma jelenti.

Amennyiben az agent provocateur szándéka csupán a tettesi bűncselekmény előkészületi vagy kísérleti szakba juttatásáig terjed, a felelősség megítélésénél alapvetően külön kell választani azt, hogy sikerül-e megakadályozni a tettesi bűncselekmény befejezetté válását, vagy nem. Mindegyik esetben közös azonban, hogy a provokátor nem tekinthető anyagi jogi értelemben részesnek. Ha a provokátor szándéka a tettesi cselekmény előkészületi szakba juttatásáig terjedt, a provokátor az előkészület elkövetőjének minősíthető. Szintén elkövetőnek tekinthető a provokátor, azonban nem tettesnek vagy részesnek abban az esetben, ha szándéka a tettesi cselekmény kísérleti szakig juttatásáig terjed. Ez jobban látszik abban az esetben, ha az agent provocateurnek nem sikerül megakadályoznia a tettesi cselekmény befejezését, mivel ekkor a befejezetti szakra a provokátor gondatlansága terjed csupán ki, a részesség azonban szándékos közreműködés a szándékos bűncselekményben. Nem tekinthető azonban részesnek a provokátor abban az esetben sem, amikor sikerül megakadályoznia a tettesi cselekmény befejezettségét. Ezt az indokolja, hogy a részes szándékának a befejezett tettesi cselekményre kell kiterjednie (szemléletesebben: a felbujtó a tettest a bűncselekmény befejezett elkövetésére bírja rá). Természetesen előfordulhat, hogy a részes a tettesi bűncselekmény kísérlete miatt tartozik felelősséggel, de erre csak akkor kerülhet sor, ha a tettesi cselekmény utóbb reked meg kísérleti szakban. A részes szándéka ilyenkor a befejezetté válásra irányul, azonban utóbb áll elő az a helyzet, hogy a tettesi cselekmény kísérleti szakban marad. Tehát, ha adott esetben a felbujtó a tettest bűncselekmény elkövetésére bírja rá, majd utóbb a részes meggondolja magát, és megakadályozza a tettesi cselekmény befejezetté válását: a felbujtó részesi minőségben szerepel, de önkéntes eredményelhárítása miatt nem tartozik

¹¹ Tokaji G.: i. m. 274. o.; Nagy F.: i. m. 305. o.

¹² Lásd erről bővebben: Mészáros Á.: A bűncselekmény elkövetői. Elméleti és gyakorlati alapkérdések. Ad Librum Kiadó, Budapest, 2008, 208–210. o.

büntetőjogi felelősséggel. Ettől különböző eset az, amikor eleve azzal a szándékkal bírja rá a tettest a bűncselekményre, hogy annak befejezetté válását megakadályozza. Ebben az esetben nem valósul meg fogalmilag felbujtás.

Ha az agent provocateur elhárító tevékenysége sikeres, a büntetőjogi felelősség kérdése kapcsán további megkülönböztetést kell tenni. Ha a provokátor szándéka arra irányul, hogy a „tettes”¹³ büntetendő előkészületet kövessen el, és megakadályozza a tettesi cselekmény kísérleti szakba jutását, az agent provocateur anyagi jogi értelemben az előkészület kifejtőjének tekintendő, büntetőjogi felelősséggel az előkészülettől való önkéntes visszalépés szabályai [Btk. 18. § (2) bek.] szerint nem tartozik. Ez azonban nem érinti a „tettes” büntetőjogi felelősségét.

Ha az agent provocateur szándéka arra irányul, hogy a tettesi cselekményt annak kísérleti szakában megállítsa (annak eredményét elhárítsa), a provokátor az említettek miatt nem tekinthető részesnek (társtettesnek). Elkövetőnek tekinthető, és a büntetőjogi felelősség alól a kísérletre vonatkozó önkéntes visszalépés szabályai [Btk. 17. § (3) bek.] szerint mentesül. A tettes büntetőjogi felelősségét azonban az agent provocateur önkéntes visszalépése nem érinti, kivéve, ha a súlyosabb eredményt a tettes az agent provocateur rábírására hárítja el.

Komolyabb problémát vet fel, ha az *agent provocateur elhárító tevékenysége sikertelen*. Itt is két alapvető eset lehetséges: ha az agent provocateur szándéka csak arra irányul, hogy a „tettes” büntetendő előkészületet kövessen el, a tettes azonban a cselekményt kísérleti szakig juttatja, illetve ha az agent provocateur szándéka a tettesi cselekmény kísérleti szakba juttatására irányult, a bűncselekmény azonban befejezett szakba jut.¹⁴ Utóbbi esetben Tokaji Géza felbujtóként tette felelőssé az agent provocateur a megvalósult befejezett bűncselekmény miatt, kiemelve e megoldás dogmatikailag problematikus voltát. Az agent provocateur szándéka ugyanis csak a kísérleti (vagy adott esetben előkészületi) szakig terjedt, a befejezett szakra csupán a gondatlansága, a részesség pedig szándékos elkövetői alakzat.

Véleményem szerint ez utóbbi esetben a részesség (adott esetben a társtettség) megállapítása a befejezett (szándékos) tettesi cselekményben az előzőekben ismertetett problémán túl (tudniillik az agent provocateur ezekben az esetekben nem minősülhet részesnek) az említett dogmatikai probléma miatt is elfogadhatatlan. De lege lata a felbujtás, a bűnsegély és a társtettség szándékos elkövetői alakzat, amely nemcsak a tettes bűncselekményének a szándékosságát követeli meg, hanem a részes vagy a tettestárs cselekményének a szándékosságát

¹³ Az idézőjelet itt az indokolja, hogy az előkészület kifejtője valójában nem tettes.

¹⁴ Természetesen előfordulhat az az eset is, hogy az agent provocateur szándéka a cselekmény előkészületi szakára irányul, és a bűncselekmény befejezett szakba jut.

is. A jelen esetben dogmatikailag és jogilag is elképzelhetetlen a részesi alakzat megállapítása egyrészt olyan esetben, ahol a részesnek éppen a bűncselekmény befejezettségére irányuló szándéka hiányzik (lásd kísérletre való felbujtás), másrészt akkor, amikor a bűncselekmény tényleges befejezettségére az agent provocateurnek csupán a gondatlansága terjed ki. A gondatlanság mind a részesi, mind a társtettesi közreműködés megállapítását kizárta teszi (a rábírás ontológiailag szándékos magatartás, amelynek eredménye ontológiailag szándékos cselekmény, a társtetteség pedig fogalmilag szándékos bűncselekményben való közreműködést kíván meg).

Eljárásjogi és kriminalisztikai kérdések

Az eljárásjogi kérdések közül két dolgot kell megemlíteni. Az egyik, hogy, amint arról már volt szó, ha az agent provocateur a tettest a bűncselekmény befejezésére bírja rá (ami be is következik), vagy annak befejezésében működik közre azzal a szándékkal, hogy a tettest a befejezés pillanatában leleplezze, vagy a hatóságnál feljelentse, anyagi jogi értelemben részesnek (adott esetben társtettesnek) minősül, és büntetőjogi felelősséggel tartozik. Meghatározott esetben viszont az elkövető eljárásjogi akadály miatt mentesülhet a büntetőjogi felelősség alól. Erre ad alapot a Be. 175. §-ának (1) és (2) bekezdése, illetve a 192. § és 192/A §-a.

A második a provokáció hatása a bizonyítás törvényességére. Korábban is elismert volt, hogy a nyomozás során elfogadhatatlan és a gyakorlatban nem is érvényesülhet olyan taktikai szabály, amely a törvénnyel ellentétes. Ennek figyelmen kívül hagyása egyrészt törvénysértés, másrészt azzal jár, hogy az így megszerzett bizonyítékok nem használhatók fel a bizonyítás során. Ennek következtében elvetendő az olyan taktikai módszerek, fogások, eljárások is, mint a terhelt beugratása, vagy más módon alkalmazott pszichikai ráhatás.¹⁵

A hatályos Be. szerint nem értékelhető bizonyítékként az olyan bizonyítási eszközből származó tény, amelyet a bíróság, az ügyész vagy a nyomozó hatóság bűncselekmény útján, más tiltott módon vagy a résztvevők eljárási jogainak lényeges korlátozásával szerzett meg [Be. 78. § (4) bek.]. A törvényhelyet magyarázó kommentár¹⁶ és büntetőeljárás-jogi tankönyv¹⁷ arra utal, hogy a bűncselekmény a Btk. Különös részében foglalt tényállások valamelyikének megvalósítását jelenti. Ezek tipikusan a kényszervallatás (Btk. 227. §), hivatali visszaélés (Btk. 225. §), a jogosulatlan titkos információgyűjtés (Btk. 227/A §), a közokirat-hamisítás (Btk. 274. §),

¹⁵ Gödöny J.: Bizonyítás a nyomozásban. KJK-Kerszöv Kiadó, Budapest, 1968, 185. o.

¹⁶ Complex Jogtár

¹⁷ Tóth M. (szerk.): Büntető eljárásjog. HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2006, 107. o.

magánokirat-hamisítás (Btk. 276. §) stb. Ezeket a bűncselekményeket azonban ki lehet, és egyben ki is kell egészíteni az Általános rész által büntetni rendelt, és szintén bűncselekménynek minősülő részesi alakzatokkal, különösen a felbujtással (Btk. 21. §). Itt kell visszautalni az agent provocateur már ismertetett francia értelmezésére.

Az említett kommentár a beugratást a bizonyíték „más tiltott módon” való megszerzése körébe vonja. Ez nyilvánvalóan csak akkor lehet igaz, ha a beugratás valamilyen okból (lásd előző pont) nem minősül bűncselekménynek. Bárhogy nézzük is, a provokációval mint tilalmazott módszer alkalmazásával megszerzett tény mindenképpen azzal a következménnyel jár, hogy a büntetőeljárásban nem értékelhető bizonyítékként.¹⁸ Ráadásul a bizonyítékként való figyelembevétel itt abszolúte kizárt. (Az eljárási jogok korlátozásával beszerzett bizonyíték csupán relatíve kizárt, mivel a bizonyítékot értékelő hatóság mérlegelésétől függ, hogy az eljárási jog korlátozását lényegesnek tekinti-e.)¹⁹

További eljárásjogi kérdés, hogy lehet-e jogszerűen a bűncselekmény leleplezését szolgáló „beépített ember” az, akinek nincsenek büntetőeljárás-jogi jogosítványai, illetve amennyiben igen, azok milyen körben érvényesülhetnek.

A Be. meghatározza azokat a szervezetet, illetőleg személyeket, amelyeknek, illetve akiknek a büntetőeljárás során nyomozási jogkörük van. Ezek az ügyészség, a rendőrség, a vám- és pénzügyőrség, illetve bizonyos körben a kereskedelmi hajó vagy polgári légi jármű parancsnoka [Be. 28. § (3) bek., illetve 36. §]. Szintén különbség teendő a büntetőeljárás megindítása előtti, illetve az azt követő titkos információgyűjtés/adatszerzés és egyéb adatszerző tevékenység között. Mindezen jogintézményeknek szigorú szabályai vannak, mind alkalmazásuk, mind eredményük felhasználása tekintetében (Be. 206., 206/A §). Így például büntetőügyben fedett nyomozó csak a nyomozó hatóság tagja lehet, aki bírói engedélyhez nem kötött titkos információgyűjtést is végezhet [Be. 178. § (2) bek.]. A rendőrség jogosult vele titkosan együttműködő más személyt igénybe venni, csapdát állítani, stb. (Rtv. 64. §.) Kriminálisztikai szempontból a csapdaállításnak is megvannak a maga szabályai, úgymint a csapda telepítése során a megfelelő csapdaszemély kiválasztása, hatósági tanúk által hitelesített jegyzőkönyv felvétele arról, hogy melyik nyomozó hatóság kihez és milyen csapdát telepít, a csapdaszemélynek milyen feladatokat kell elvégeznie, stb.²⁰

¹⁸ Nyiri S.: A bizonyítási eszközökre vonatkozó tilalmak az új Büntetőeljárás törvényben. Magyar Jog, 2001/4., 204. o.

¹⁹ Cséka E. (szerk.): A büntetőeljárás jog alapvonalai I. Bába Kiadó, Szeged, 2004, 219–220. o.

²⁰ Lásd erről bővebben Illár S.: Kriminálisztika 1. Krimináltechnika. BM Kiadó, Budapest, 1984, 456–464. o.

Mindezek azért szükségesek, hogy a csapdaállítás és annak eredménye a büntetőeljárásban – okiratként – felhasználható legyen.

Említettem, hogy a tanulmány egyik apropóját két konkrét kutatás adta. Az ezek során vizsgált ügyekben több példát találtam arra vonatkozóan, amikor a nyomozó hatóság csapdát állított az elkövetőnek, és így sikerült tetten érni őt.

Az egyik tényállás szerint Sz. Cs., figyelmen kívül hagyva a közlekedési lámpa piros jelzését, a tilos jelzés ellenére áthajtott egy kereszteződésen. Ezt észlelte két járőr, megállították, intézkedés alá vonták, amelynek során írásban elismerte a szabálysértés elkövetését. A járőrök közölték vele, hogy feljelentik, majd két példányban feljelentést készítettek, ehhez csatolták az írásbeli nyilatkozatot is. Szolgálatuk végén mindezeket elhelyezték az illetékes rendőrkapitányság közlekedésrendészeti osztály forgalom-ellenőrző alosztályának páncélszekrényében lévő gyűjtőkosárban. Mivel ez szombaton volt, a feljelentések szignálására az ügyviteli rend szerint hétfőn kerülhetett sor. Hétfőn reggel Sz. Cs. felhívta a vele baráti viszonyban lévő elsőrendű vádlottat, és érdeklődött, hogy milyen joghátránya számíthat. Az elsőrendű vádlott néhány tízezer forintot és a jogosítvány bevonását említette, majd ígéretet tett arra, hogy utánaéz a dolognak, és beszél az illetékes személlyel. Ez után Sz. Cs. megkereste egy másik rendőr ismerősét is, aki szerint az elsőrendű vádlott által közölnél enyhébb jogkövetkezmény várható. Az elsőrendű vádlott mindeközben a szolgálati beosztás alapján megállapította, hogy kik voltak az intézkedő járőrök, egyiküket felhívta, és megtudta, hogy a feljelentés a páncélszekrényben van. Ez után magához vette onnan a feljelentés két példányát és a nyilatkozatot, majd felhívta Sz. Cs.-t, hogy az ügyben illetékes személy harmincezer forint ellenében hajlandó sztorizni a feljelentést. Sz. Cs. ekkor kifejezte hajlandóságát az összeg kifizetésére, ezután azonban felhívta a másik rendőr ismerősét, aki a Rendvédelmi Szervek Védelmi Szolgálatánál (RSZVSZ) teljesített szolgálatot. Beszámolt neki a telefonbeszélgetésről, majd kapcsolatba került más dolgozókkal is, akik felkérték, hogy működjön közre az ügy felderítésében. Ennek érdekében Sz. Cs. átvett egy húszezer forintos és egy tízezer forintos bankjegyet mint „csapdapénzt”, majd megbeszélte az elsőrendű vádlottal, hogy mikor és hol adja át a pénzt neki. Miután az elsőrendű vádlott a pénzt átvette, azt eltette, majd visszament kapitányságra, ahol elfogták és elszámolatták, illetve előkerült a pénz, a két feljelentés és a nyilatkozat.²¹

Egy másik esetben az elsőrendű vádlott a cselekmény elkövetésekor nyomozóként dolgozott az APEH Bűnügyi Igazgatóság Somogy Megyei Nyomozó Hivatalánál. Az ügyben szereplő két vádlott egy baráti összejevetelen ismerkedett

²¹ Somogy Megyei Főügyészség, 947/2003. sz.

meg egymással. Egy napon az elsőrendű vádlott felhívta a másodrendűt azzal, hogy ellene bejelentés érkezett az APEH említett hivatalához. A másodrendű vádlott megkérte az elsőrendűt, hogy tudakolja meg, ki tette a bejelentést. Másnap az elsőrendű vádlott elkérte a bejelentést az ügy előadójától, elolvasta, majd telefonon tájékoztatta a másodrendűt. Ekkor a másodrendű vádlott arra kérte az elsőrendűt, hogy szerezze meg a bejelentés fénymásolatát, hogy azonosíthassa a névtelen bejelentő személyét. A segítségért a másodrendű vádlott százezer forintot ajánlott fel az elsőrendűnek, amit az el is fogadott. Ez után az elsőrendű vádlott ismét elkérte a bejelentést, lefénymásolta, majd eljuttatta a másodrendűnek, aki pedig a pénzt juttatta el az elsőrendűnek.

Másnap az elsőrendű vádlott a munkahelyén ötvenezer forintot adott át az ügy előadójának egy borítékban azzal, hogy azt a másodrendű vádlott küldi, de az előadó visszautasította, majd a történetet jelentette a felettesének. A hivatalvezető utasítására két nappal később, a bűncselekmény leleplezése céljából az ügy előadója felhívta az elsőrendű vádlottat, és közölte, hogy mégis igényt tart a borítékra. (Erről hangfelvételt készített.) Megbeszélésüknek megfelelően másnap munkába menet az elsőrendű vádlott átadta az ötvenezer forintot tartalmazó borítékot az ügy előadójának, az pedig továbbította a hivatalvezetőnek. Az nem nyert bizonyítást, hogy az elsőrendű vádlott a másodrendű kérésére adta át a borítékot.²²

Ezekon a példákön keresztül látszik, hogy a nyomozó hatóság az, amely felügyelte a csapdaállítást. Véleményem szerint az olyan ügyek azonban aggályosak, amelyekben nincs hatósági felügyelet, így amennyiben a bevásárlóközpont biztonsági embere (túllépve hatás- és feladatkörét) – abban a téves feltevésben, hogy a lopás csak akkor befejezett, ha az elkövető az idegen ingó dolgot a pénztártól kiviszi – észleli azt, hogy az elkövető különböző értéktárgyakat rejt el ruházatában, és azért nem intézkedik (lép közbe), hogy az elkövető fizetés nélkül próbáljon meg távozni, majd ez után állítja meg azért, hogy befejezett lopás miatt lehessen vele szemben eljárni.²³ Hasonlóan aggályosnak tekinthető az, amikor az oknyomozó újságíró azért követ el büntetendő cselekményt, hogy valamilyen büntetőjogi jogsértést leleplezzen, mivel erre nincs semmilyen eljárásbeli jogosítványa.

Titkok az információszerzés és a feljelentés körül

A tanulmánynak ebben a részében két további problémakört említek meg, amelyek a hivatkozott kutatások során merültek föl.

²² Somogy Megyei Főügyészség, 3532/2001. sz.

²³ Vö. BH 1995. 73.; BH 1984. 133.

Feljelentés kiegészítése és titkos információgyűjtés

A korrupciós ügyek egy részében a nyomozó hatóság különböző tényekről titkos módszerek felhasználásával szerez tudomást. Problémát okoz ugyanakkor a titkos és a nyílt eljárás viszonya akkor, amikor feljelentés érkezik az ügyészséghez egy olyan ügyben, amelynek a sikeres nyomozásához megelőző titkos információgyűjtés lett volna szükséges, erre azonban nem került sor. A feljelentés megtétele után azt vagy el kell utasítani, vagy annak kiegészítését kell elrendelni, vagy el kell rendelni a nyílt nyomozást. Ebben a körben az ügyész által elrendelt feljelentés kiegészítése lehet problematikus. Bár önmagában a nyomozó hatóság bírói engedélyhez nem kötött titkos információgyűjtésének ilyenkor sincs törvényi akadálya, ebben az esetben azonban már az ügyész rendelkezik az ügy felett, neki viszont még nincs jogosultsága arra, hogy a nyomozó hatóságot bírói engedélyhez nem kötött titkos információgyűjtésre, illetőleg a Be. alapján – nyomozás elrendelésének hiányában – bírói engedélyhez kötött titkos adatszerzésre utasítsa.

A korrupciós ügyekben viszont a feljelentés kiegészítése körében végzett nyílt adatszerző tevékenység nagymértékben veszélyezteti a későbbi nyomozás sikerét. Erre szolgál például az az ügy, amely egy ismeretlen személynek a Legfőbb Ügyészséghez álnéven intézett bejelentése alapján indult. Az illető egyebek között azt kifogásolta, hogy a különböző kistérségi társulások által megpályázott, területi informatikai rendszerek fejlesztésével kapcsolatos pályázatok során olyan cég nyerhette meg a kivitelezést, amely a pályázati pénz öt százalékát visszafizeti. Az ügyben a Fővárosi Főügyészség a feljelentés kiegészítését rendelte el, teljesítésével a Nemzeti Nyomozó Iroda Gazdaságvédelmi Főosztályát bízta meg, egyben felsorolta azokat a cselekményeket, amelyeket ennek folyamán el kell végezni. Ezek a következők voltak: a pályázat kiírójától be kell szerezni minden okiratot, amely kapcsolatba hozható a bejelentésben említett pályázatokkal, elbírálásukkal, kivitelezésükkel; illetve be kell szerezni a konkrét pályázati kiírásokat, a benyújtott pályázatokat, a sikeres pályázatok eredményével kapcsolatos okiratokat, az egyes projektekhez kapcsolódó, a megvalósításukat célzó kivitelezésekkel kapcsolatos minden iratot.

Ezzel kapcsolatban a következő aggályok merülnek fel. A nyomozó hatóság azonnal jelezte a főügyészségnek arra vonatkozó tapasztalatát, hogy a vesztegetés bűncselekmény elkövetésének bizonyítása a feljelentés kiegészítésének elrendelésével az ott előírt feladatok végrehajtásával jelentősen megnehezülhet, mert az érintettek tudomást szereznek az őket érintő eljárás megindulásáról.

Szintén probléma, és az ügyben is felmerült, hogy a feljelentés kiegészítésére nyitva álló határidő az ilyen jellegű ügyekben nem feltétlenül elégséges a beszerzett iratok feldolgozására, így az abban a kérdésben való döntésre, hogy a nyomozás

elrendelésére továbbra is elegendő-e az információ. A jelen ügyben is úgy került sor a nyomozás elrendelésére, hogy a dokumentumokat a nyomozó hatóság beszerzte ugyan, de nem volt ideje a kiértékelésükre.

Javaslatként az ilyen jellegű ügyek sikeres megoldására az fogalmazható meg, hogy célszerűbb lenne az ügyésznek a feljelentés kiegészítése helyett a nyílt nyomozást elrendelnie, és emellett igénybe vennie vagy a bírói engedélyhez nem kötött titkos információszerzés vagy bírói engedélyhez kötött titkos adatszerzés lehetőségét. Ezekre egyrészt több idő áll rendelkezésre, másrészt jobban biztosítható a nyomozás sikere. A hivatkozott ügyet ugyanis egy év és háromhavi nyomozás után úgy szüntették meg bűncselekmény hiányában, hogy sem a feljelentő személye, sem olyan személy nem vált ismertté, akit a bűncselekmény gyanúja terhelt volna.

A titkos információgyűjtés és a feljelentési kötelezettség

A kutatás folyamán felmerült olyan adat, miszerint a gyakorlatban problémát okoz a titkos információgyűjtés során a feljelentési kötelezettségre rendelkezésre álló idő értelmezése. A Be. szerint a megszerzett titkos információt csak akkor lehet a büntetőeljárásban felhasználni, ha annak megszerzése után a titkos információgyűjtést végző szerv a feljelentési kötelezettségének haladéktalanul eleget tett.²⁴

Elvi és gyakorlati problémát vetett fel ugyanakkor annak a feltételnek az értelmezése, amely a titkos információ megszerzése utáni haladéktalan feljelentési kötelezettségre vonatkozik. A kérdést bonyolítja, hogy ezzel kapcsolatban a Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiuma BKv. 74. szám alatt kollégiumi véleményt adott ki, amelynek tartalma a hivatkozott ügyben is felmerült a Fővárosi Főügyészség részéről a Budapesti Nyomozó Ügyészség vezetőjének címzett leiratában. A hivatkozott ügyben ugyanis az történt, hogy a harmadik ízben elrendelt titkos információgyűjtés határidejének lejárta után bő két hónap elteltével került sor a feljelentés megtételére. Ez után a PKKB engedélyezte a titkos információgyűjtés eredményének bizonyítási eszközként való felhasználását a büntetőeljárásban. Bár a nyomozó ügyészség tett indítványt erre a nyomozási bírónak, később mégis a nyomozás megszüntetését tervezte arra való hivatkozással, hogy a titkos információgyűjtést végző IRM RSZVSZ csak két hónappal a titkos információgyűjtést engedélyező bírósági végzésben meghatározott idő letelte után tette meg a feljelentést, ez pedig nem egyeztethető össze a haladéktalanság fogalmával. A főügyészség leirata az említett BKv.-re való hivatkozással és az ügy bonyolultságára tekintettel nem tartotta törvénytörőnek ezt az időtartamot, és az ügy vádemeléssel történő befejezését javasolta.

²⁴ Be. 206/A §

A hivatkozott BKv. „rendelkező része” szerint: „A »haladéktalanság« nem azonosítható az »azonnal« fogalommal, tehát azzal az időponttal, amikor a titkos információgyűjtést végrehajtó Nemzetbiztonsági Szakszolgálat az információkat tartalmazó adatokat az információgyűjtést végző szerv rendelkezésére bocsátotta. A feljelentés megtétele azonban nem nyúlhat túl azon az időtartamon sem, ami – az adatmennyiség terjedelmét, az ügy jellegét, bonyolultságát, és személyi összefüggéseit is figyelembe véve – szükséges annak a bűnüldözői megfontolásnak a kialakításához, hogy a beszerzett információk az engedélyben megjelölt személy által elkövetett és a Be. 201. §-ban meghatározott bűncselekmények valamelyikének az elkövetésére utalnak, és azok bíróság elé tárása a bűncselekmény bizonyíthatósága érdekében kívánatos.”²⁵

Ezzel kapcsolatban arra kell rámutatni, hogy a jogszabály értelmezésének több formája lehetséges, az első ezek között a nyelvtani. Ebben a körben azt kell kiemelni, hogy a „haladéktalan” kifejezés az értelmező szótár szerint a következőket jelenti: „azonnal elvégzendő, teljesítendő”.²⁶ Ennek ismeretében nem helytálló az a meglátás, hogy a haladéktalanság ne lenne azonosítható az azonnal fogalmával. Továbbá, ha megnézzük a Be.-nek az „azonnal elvégzendő” kategóriájára használt fogalmait, szintén hasonló eredményre jutunk. Így például a törvény 69. §-ának (1) bekezdése szerint: „ha a terhelt, a védő, a tanú vagy a szakértő idézés ellenére nem jelenik meg, és ezt előzetesen, mielőtt az akadály a tudomására jut, haladéktalanul, vagy ha ez már nem lehetséges, az akadály megszűnése után nyomban, alapos okkal nem igazolja” stb. A soron kívül folytatott eljárást magyarázó kommentár szerint az eljárási cselekményeket késedelem nélkül foganatosítani kell, minden intézkedést haladéktalanul kell megtenni.²⁷ A büntetőeljárás résztvevőivel szemben felmerült kizárási okot a Be. szerint a tudomásszerzés után haladéktalanul kell bejelenteni. Az ismeretlen helyen tartózkodó terheltre vonatkozó szabályok között az áll, hogy a vele szemben alkalmazott intézkedéseket vissza kell vonni, mielőtt az elrendelésük oka megszűnt; a visszavonásról az elrendelő haladéktalanul intézkedik [Be. 73. § (5) bek.]. Ebből az azonnali intézkedési kötelezettség vezethető le.

Szintén az értelmezés kérdéskörével kapcsolatos az a tétel, hogy a büntetőjogban az *elkövető hátrányára irányuló kiterjesztő értelmezés* nem fér össze a jogállami keretekkel. Jelen esetben a haladéktalanság értelmezésének kiterjesztése oly módon, amely lehetővé teszi az akár két hónappal későbbi feljelentést és ennek alapján a titkos információ bizonyítékként való felhasználását a büntetőeljárásban, az elkövető számára lényegesen hátrányos következményeket von maga után. Ellenkező

²⁵ <http://www.lb.hu/velemeny/bv74.html>

²⁶ Juhász J. – Szőke I. – O. Nagy G. – Kovalovszky M. (szerk.): Magyar értelmező kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992, 503. o.

²⁷ A Be. 64/A §-ához fűzött Complex-kommentár.

esetben, a törvény helyes értelmezése esetén, ezek az információk ugyanis kívül esnének az őt esetlegesen terhelő bizonyítékok körén. A probléma egy másik aspektusa pedig az, hogy a terhelt érdekét és a büntetőeljárásban őt megillető jogainak gyakorlását jogállami keretek között az garantálja hatékonyan, ha az őt esetlegesen terhelő bizonyítékokról mihamarabb tudomást szerez, és azokkal szemben mihamarabb lehetősége nyílik a védekezésre.

Végül megemlítendő, hogy gyakorlati szempontból ez a fajta értelmezés nem is szükséges, mivel a felvetett probléma más jogintézmények alkalmazásával megfelelően áthidalható. Így, amennyiben a titkos információgyűjtésre rendelkezésre álló határidő letelik, és a hatóság haladéktalanul feljelentést tesz, ez nem vonja maga után a nyomozás elrendelésének haladéktalanságát. Ilyenkor a feljelentés kiegészítése megfelelő megoldást nyújt arra, hogy a már megszerzett titkos információk értéke ne enyésszen el, a nyomozás elrendelésére azonban csak azok és az esetleges más bizonyítékok értékelése után kerüljön sor.

Külön vizsgálat tárgyát képezi, hogy a Legfelsőbb Bíróság kollégiumi véleményében kifejtett jogértelmezéshez alkotmányos keretek között fűződh-e bármiféle kötelező erő. Ennek megválaszolására külön tanulmány hivatott.²⁸

Irodalom

Bouzat, P. – Pinatel, J.: *Traité de droit pénal et de criminologie*. Tome I. Dalloz. Paris, 1963

Cséka E. (szerk.): *A büntetőeljárás jogi alapjai I.* Bába Kiadó, Szeged, 2004

Gödöny J.: *Bizonyítás a nyomozásban.* KJK-Kerszöv Kiadó, Budapest, 1968

Heller E.: *A magyar büntetőjog általános tanai.* Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1945

Illár S: *Kriminalisztika 1. Krimináltechnika.* BM Kiadó, Budapest, 1984

Juhász J. – Szőke I. – O. Nagy G. – Kovalovszky M. (szerk.): *Magyar értelmező kéziszótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992

Mészáros Á.: *A bűncselekmény elkövetői. Elméleti és gyakorlati alapkérdések.* Ad Librum Kiadó, Budapest, 2008

Mészáros Á.: *Adalékok a jogellenesség tanához.* In: **Virág György (szerk.):** *Kriminológiai Tanulmányok* 46. OKRI, Budapest, 2009, 169–189. o.

Mészáros Á.: *Gondolatok a Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának véleményéről.* Rendészeti Szemle, 2010/2.

²⁸ Lásd erről részletesen: Mészáros Á.: *Gondolatok a Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának véleményéről.* Rendészeti Szemle, 2010/2., 82–86. o.

- Nagy F.:** *A magyar büntetőjog általános része.* Korona Kiadó, Budapest, 2004
- Nyíri S.:** *A bizonyítási eszközökre vonatkozó tilalmak az új Büntetőeljárás törvényben.* Magyar Jog, 2001/4.
- Pradel, J. – Casorla, F. (eds.):** *Code de procédure pénal.* Dalloz, Paris, 2001
- Pradel, J.:** *Droit pénal général.* Cujas, Paris, 1995
- Stefani, G. – Levasseur, G. – Bouloc, B.:** *Droit pénal général.* 16ième édition. Dalloz, Paris, 1997
- Tokaji G.:** *A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban.* KJK-Kerszöv Kiadó, Budapest, 1984
- Tóth M. (szerk.):** *Büntető eljárásjog.* HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2006

Summaries

Imre Szabó
**Computer data as
electronic evidence**

Computer data are playing a very important role in the field of electronic evidences. There are three groups of computer data: traffic data, subscriber data and content data. Due to the differences in their sensitivities, the tools for their collection are also diverse. According to the Cybercrime Convention data collection can be conducted by way of tools of expedited preservation of stored computer data, expedited preservation and partial disclosure of traffic data, production order, search and seizure of stored computer data, real-time collection of computer data and the interception of content data. In my study I will present the different legal possibilities to acquire computer data.

Katalin Parti – György Virág
**Cyber kid and the Bicycle
Specifics of the internet use of
Eastern European kids**

The „Budapest research” conducted in 2009 focuses on the online activities and behaviour of teenagers studying in secondary schools of the capital of Hungary. Compared to other international research studies, Budapest children tend to accept more when the stranger they meet online lies about his/her age and aims. They are seemingly less embarrassed when confronting sexual material online or when someone initiates indecent talk with them. The research showed nevertheless that the phenomenon called double moral standard responsible for the person’s danger-awareness during online communications is more palpable among Budapest pupils than among their peers from countries that joined the European Union before 2004. Young people in Member States that acceded to the European Union in and after 2004 are supported less by the adults when it comes to the points of online risks. It is obvious that we cannot draw a strict line between the above mentioned groups of countries, still we believe – and it is also supported by the researches we refer in the study –, that some significant differences are grounded. Last but not least, based on the data one can perceive that media representation of dangers of Internet use exaggerated, however security measures are needed. Researches exploring the real situation and the actual dangers are strongly recommended to conduct for the adequate intervention programs.

Gabriella Kármán – László Tibor Nagy –
Imre Szabó – Szandra Windt
**Analysing the crimes against rights
of intellectual properties**

The National Institute of Criminology was asked by the National Board Against Counterfeiting to analyse six crimes infringing intellectual property rights through criminal statistics, to summarise its dogmatic background, and to carry out as the detailed assessment of 303 criminal cases. While the total number of registered crimes during the period (between 2002-2009) decrease by 3%, the number of crimes infringing intellectual property rights doubled. Infringement of copyright and certain crimes related to copyright excel among these crimes (Criminal Code Article 329/A). The characteristics of these crimes are the following: very many offenders per offence, the large proportion of the use of experts in the proceedings and the high costs of the criminal procedures. There is no doubt that the digital information revolution requires a paradigm shift also in the field of the intellectual property rights. Instead of focusing on the criminalization of a significant part of society, quick and efficient prosecution and law enforcement are needed focusing on acts committed in a pattern of criminal profiteering, the development of the professional skills of the persons acting in the proceedings, and the development of the educational activities among young people.

Szilvia Gyurkó
**International child abduction –
The general outlook of the cases
and the work of competent
authorities and services**

The number of cross border family law debates increased after the Hungarian EU accession and it strengthened the importance of the international family law measures. In a typical international child abduction case – in increasing numbers thereof – the biological mother decides to take the child to Hungary/from Hungary because of family problems (violence, abuse, divorce etc.) or the difficulty of life (lack of local relationships, unemployment, cultural differences etc.). The competent Hungarian authorities and services work under several difficulties, like lack of information, not clarified competencies or the overrepresentation of criminal procedures in these cases. This study collects the results of a comparative empirical research on the files (and cases) at bar and at the Hungarian Central Authority.

Andrea Tünde Barabás
**The possibilities of the mediation
in prison settings**

According to Hungarian criminal law it is not the aim of the penal system to foster reconciliation between parties and nor is it suitable for it to do so. This means that, unless parties have already reconciled, they will not have the opportunity to do so later. Because of this, however, a victim who would like to take part in such a process is unfairly excluded from the opportunity of restoration and negotiation, and those imprisoned will not have the chance to face the pain or harm their crime has caused or to express their remorse in a way that is recognised by law. Meeting the victim may have a significant role in the process of the perpetrators facing up to the consequences of their actions and seeing the harm they have caused. This study examines the international practice of mediation in prison. It looks at the advantages and the disadvantages of the method and evaluates, in addition to the role of the affected parties, the roles of institutions and society.

Judit Utasi
Background of hate crime

Everybody has stereotypes and prejudices, this however is not necessarily detrimental, but to some extent necessary, normal. Some people however have biases, their thinking is dominated by the preconception of the negativ image, which can manifest itself in words, in acts, even in violence. This study expositis the phenomena of categorization, stereotyping, prejudice and racism, and presents the causes and types of hate crime. The treatment of hate crime in Sweden and Great Britain will be shown, and critically evaluated.

Szilveszter Póczik
**Sanctioning of hate speech and
Holocaust denial in German
speaking countries**

Hate speech is a verbal or written statement aiming to degrade or terrify or to appeal to aggression against a social group or minority defined by racial, ethnic, national, confessional signs or sexual orientation. International law identifies hate speech as a phenomenon of intolerance and discrimination. In the course of the research the related regulations of the German speaking countries have been collected, compared and analyzed based on the European conventions and other international human rights documents. Because of the tragic historical experiences, in the German legal system the penal regulation relating to incitement of popular hatred is a highlighted element. Hate speech is to be punished according to Article 185 of the German penal code on defamation and particularly by Article 130 which prohibits any public statement appealing to ethnic hate and to denial of crimes committed by Nazi Germany. The Austrian penal law deals

with hate crimes in its chapter on criminality against public order. The related penal regulation orders to punish any form of hate speech or hatred propaganda endangering the public order and violating basic human rights. In Switzerland, the public appearances of racism are to be punished based on Article 261bis of the Penal Code and by Article 171c of the Military Penal Code. All these are different legal solutions which serve the same goals of democratic politics in Europe, although induce intensive discussions on public forums.

László Tibor Nagy
**Analysis of violence against
 persons fulfilling public duties**

After the turn of the century, a growing tendency could be observed concerning the number of violent acts against persons fulfilling public duties that also attracted an intensive media interest. Particularly the attacks against teachers of primary and secondary schools provoked an echo in the media and resulted in an aggravation of the relating regulation in the Penal Code. In the frame of our empirical research, the information about 283 offences, 311 perpetrators and 320 victims of such crimes have been analyzed. Most victims were employees of public transportation companies (drivers, ticket inspectors and conductors). In most cases the motivation of these criminal acts was the rebuke of a passenger by the latter. In the background of these offences, the decline of the value of norm conformity, the refusal of the fear of authority, a certain kind of derring-do, excessive pride, the affect of alcohol but in many cases also the behavior of the victims themselves could be observed. It seems necessary to offer conflict treatment trainings to the persons fulfilling public duties and to expand the mediation process onto this field of criminality, as well.

Klára Kerezsi – József Kó –
 Szilvia Antal
**The social costs of crime and
 crime control**

There is currently no generally accepted method of estimating the costs of crime. After presenting the most commonly used methods of estimating crime, the authors attempt to explore the situation in Hungary. Taking 2009 as a base year, they recon the crime-related social expenditure accounts. The authors, with the help of other Hungarian research data and databases, have also taken into account the costs of the secondary social effects. According to the authors' calculations the social cost caused by crime was about 434 billion HUF (1.6 billion EUR) in 2009. The authors deduct the sum that was drawn by the offenders as a benefit/profit from committing crime, therefore the crimes in Hungary caused 235 billion HUF net social damage in 2009. The amount of 326 billion HUF was spent on crime control (e.g. law enforcement, judiciary, prison and crime prevention) in 2009. The results show that delinquency caused a total of 760 billion HUF as damage, or as an expenditure spent by the government in 2009. The cost of crime control was about 100 billion HUF higher (326 billion HUF) than the amount of damage caused by crime (235 billion HUF). The offender's benefit/profit from committing crime (199 billion HUF) was only 15% less than the damage they caused to the state and to the citizens (235 billion HUF). In other words, half of the criminal damage shall never be repaid: it will remain with the criminals.

Gabriella Kármán – Anna Kiss
**The identification of forged
 pictures**

The study calls the readers' attention to various issues concerning the protection of our cultural goods, and the need for legal regulation. The study analyses some issues of criminal law, criminal procedure and forensic sciences. Besides stealing pieces of art treasure, every year, a considerable number of offences is committed in the fields of property crime and economic crimes. These artistic pieces can satisfy the aesthetic

demand of the people on the one hand, on the other hand they have a certain function to keep value, and that is why they are suitable for making investments. Unfortunately, one of the main obstacles of the implementation of these objectives in Hungary is the fact that the issues concerning cultural goods have not yet been clarified legally.

Ádám Mészáros

Thoughts under cover

Between the legal institutions which are the objects of this study, „secret“ is the link. The covered thing may be an intention to provoke a crime or a method that aims to investigate a crime. The research of provocation expands to three areas: criminal law, criminal procedural law and the field of forensic sciences. Earlier examination results drew attention to the questions of the relation between the denunciation of a crime and covered investigation. The study tries to give a solution to these problems.

A kiadásért felel: Dr. Virág György

Szöveggondozó: Takács Andrea

Nyomda: *mondAt Kft.* (www.mondat.hu)

Felelős vezető: Nagy László